

Роднае Слова

12/240/2007
СНЕЖАНЬ

ЗАСНАВАЛЬНІК:
МІНІСТЭРСТВА
АДУКАЦЫІ
РЭСПУБЛІКІ
БЕЛАРУСЬ

УСТАНОВА
«РЭДАКЦЫЯ ЧАСОПІСА
“РОДНАЕ СЛОВА”»

Часопіс выходзіць
з 1988 года
(у 1988 – 1991,
№№ 1 – 48,
выдаваўся пад назвай
“Беларуская мова
і літаратура ў школе”)

Галоўны рэдактар Уладзімір КУЛКОВІЧ

Першыя намеснікі галоўнага рэдактара Мікалай ПРЫГОДЗІЧ, Іван САВЕРЧАНКА

НАВУКОВЫЯ КАНСУЛЬТАНТЫ:

Радаслава АЛАДАВА
Уладзімір ГНІЛАМЁДАЎ
Віктар ІЎЧАНКАЎ
Ірына КАЗАКОВА
Аляксандр ЛАКОТКА
Уладзімір ЛАМЕКА
Сцяпан ЛАЎШУК
Алег ЛОЙКА
Аляксандр ЛУКАШАНЕЦ
Зінаіда МАЖЭЙКА
Валерый МАКСІМОВІЧ
Уладзімір МАРТЫНАЎ
Уладзімір МАРХЕЛЬ
Мікола МІШЧАНЧУК
Міхась МУШЫНСКІ
Вольга НЯЧАЙ
Міхась ПІЛПЕНКА
Вячаслаў РАГОЙША
Іван РОЎДА
Васіль СТАРЫЧОНАК
Павел СПЯЦКО
Міхась ТЫЧЫНА
Надзея УСАВА
Генадзь ЦЫХУН
Іван ЧАРОТА
Тацяна ШАМЯКІНА
Іван ШТЭЙНЕР
Міхась ЯЎНЕВІЧ

РЭДАКЦЫЙНАЯ КАЛЕГІЯ:

Марына АБРАГІМОВІЧ
Галіна АДАМОВІЧ
Аксана БАГДАНАВА
Зінаіда БАДЗЕВІЧ
Сяргей ГАБРУСЕВІЧ
Тамара ГАБРУСЬ
Вольга ДАДЗІЁМАВА
Уладзімір КАЯЛА
Уладзімір КОНАН
Віктар КРАСНЕЙ
Іван КРУК
Яўген ЛАЎРЭЛЬ
Іван ЛЕПЕШАЎ
Аляксандр ЛУГОЎСКІ
Ева ЛЯВОНАВА
Вольга ЛЯШЧЫНСКАЯ
Аляксандр МАКАРЭВІЧ
Зоя МЕЛЬНІКАВА
Павел МІХАЙЛАЎ
Жана ПРЫЙМАК
Васіль РАГАЎЦОЎ
Тамара САЎЧУК
Уладзімір СЕНЬКАВЕЦ
Валянціна СМЫКОЎСКАЯ
Уладзімір СОДАЛЬ
Аляксандра СТАНКЕВІЧ
Тамаш ТАМАШЭВІЧ
Ірына ТАЯНОЎСКАЯ

РЭДАКЦЫЙНАЯ РАДА:

Генадзь АРЦЫМЁНАК
Рыма БАБАШКА
Марыя БУБЕШКА
Вера БУЛАНДА
Віктар ВАБІШЧЭВІЧ
Аляксандр ГЕРЦЫК
Святлана ГРЫЦКЕВІЧ
Мікола ЖУКОВІЧ
Лілія КАЗЛОЎСКАЯ
Вольга КУЗЬМІЧ
Людміла КУТУЗАВА
Любоў ЛАЗАРЧЫК
Наталля ЛЕВІЧАВА
Вера ЛЯШУК
Ірына МЕЛЬНІКАВА
Мікалай НАВУМЧЫК
Зоя ПАДЛІПСКАЯ
Тамара ПРАДЗЕД
Аляксей ПЯТКЕВІЧ
Валянціна РАМАНЦЭВІЧ
Вольга РУСІЛКА
Наталля САМУСЕВА
Аляксей СОЛАХАЎ
Марыя ФЛОР’ЯНОВІЧ
Кацярына ЦІМАШКОВА
Людміла ЦІТОВА
Яўген ШУНЕЙКА
Святлана ЯЗЕРСКАЯ

Над нумарам працавалі

рэдактары:

Віктар Жыбуль (*Філагія*: Лабараторыя паэта, Лучнасць братніх культур, Літаратура і час; *Міжпрадметныя сувязі*: Чароўная маляўнічасць прасторы; *На ростанях*: На крыжавых дарогах, Людзі і даты, Нацыянальны вобраз свету),

Эдвард Карбановіч (*Філагія*: Літаратура ў кантэксце жыцця, Майстэрства творцы, Паэтычны сад; *Методыка і вопыт*: Метадыст прапануе, Настаўнік прапануе; *Калі закончыўся ўрок*: Гасцёўня),

Крысціна Пучынская (*Філагія*: Віншuem юбіляра!, Класікі і час; *Методыка і вопыт*: Метадыст прапануе;

Калі закончыўся ўрок: Песнярам; *Культура Беларусі*: Мастацкая галерэя; *На ростанях*: Падзея, Першавера продкаў, Каляндар памятных датаў і юбілейных дзён),

Ларыса Сагановіч (*Філагія*: Мовы рысы непаўторныя, 3 гісторыі мовы, Вяртаючыся да надрукаванага; *Методыка і вопыт*: Рыхтуемца да тэсціравання, Настаўнік прапануе; *Міжпрадметныя сувязі*: Таямніцы слова; *На ростанях*: Разам з краінай, 3 гісторыі слоў),

Вольга Сідарава (*Калі закончыўся ўрок*: Чаму мы так гаворым),

намеснік галоўнага рэдактара Людміла Бохан, адказны сакратар Дзмітрый Літвіненка, дзяжурны рэдактар Крысціна Пучынская, літаратурныя рэдактары Вольга Сідарава, Алена Высоцкая, камп’ютэрны набор Наталлі Ярмоленкі, камп’ютэрная вёрстка Канстанціна Лісецкага, галоўны бухгалтар Святлана Яфімчык, вядучы бухгалтар Вікторыя Вальковіч.

Куліковіч Уладзімір. Жыць для Беларусі – значыць быць разам!: Да дваццацігоддзя часопіса.	3
Саўчук Тамара. Вынікі анкетавання настаўнікаў беларускай мовы і літаратуры	5

ФЛАЛОГІЯ

Заяц Наталля. “...Каб з мінулага ў будучыню загудзелі масты”: Паэтычны зборнік “А на Палессі” Дануты Бічэль.	7
Бічэль Данута. “Святая зямля нашых продкаў”	10
Лявонава Ева. “Палову жыцця пішу на дарозе свае імёны, палову – закрасліваю напісанае...”: Канцэпты <i>дарога, шлях</i> у кнізе версэтаў “Лясная дарога” Алеся Разанава і культурная традыцыя	12
Раманчук Анатоль. Сапраўднасць таленту: Акадэмік, педагог, прэзаіт – Уладзімір Гніламедаў	16
Гніламедаў Уладзімір. Янка Купала: вясун нацыянальнай ідэі: Выступленне на вечарыне ў Нацыянальным акадэмічным тэатры імя Янкі Купалы, прысвечанай 125-годдзю з дня нараджэння паэта	18
Сматрыцкая Таццяна. “Буў ты ў мяне адзін!..”: Асаблівасці мовы герояў “Палескай хронікі” Івана Мележа	21
Жыбуль Віктар. Мова як канструктар: Камбінаторная паэзія на Беларусі і ў свеце.	24
Давыдоўская Наталля. Вобраз Мадонны ў прозе Івана Шамякіна і Віктара Казько: На матэрыяле аповесцяў “Палеская мадонна” і “Выратуй і памілуй нас, чорны бусел”	27
Шалодонава Жанна. “Краса і сіла”: Максім Багдановіч пра паэзію Тараса Шаўчэнкі.	30
Каўрус Алесь. З творчай лабараторыі Цішкі Гартнага: Слова даўняе і сучаснае (<i>заканчэнне</i>)	33
Сакун Таццяна. Роля “газетных слоўнічкаў” у засваенні беларускай мовай іншамойнай лексікі ў 1930-я гг.	37
Лепешаў Іван. Недакладныя сцвярджэнні.	40

МЕТОДЫКА І ВОПЫТ

Ляшук Вера. Вывучэнне твораў Алены Васілевіч. VII клас	43
Хвясюк Ірына. Праблема ўзаемаадносін бацькоў і дзяцей у сям’і: Вывучэнне аповесці “Насцечка” Кузьмы Чорнага. VI клас	45
Радзевіч Аляксандр. Тэст як форма выяўлення граматычнай дасведчанасці абітурыента	48
Кавалевіч Зінаіда. Навучанне арфаграфіі і развіццё маўлення вучняў.	51
Томашава Святлана. Прыметнік: Лато па беларускай мове. VI клас	53

КАЛІ ЗАКОНЧЫўСЯ ўРОК

Авярчук Наталля. <i>Ражджаство</i> ці <i>Каляды</i> : Як правільна назваць свята?	54
--	----

Нагорная Валянціна. “Сёння мы з вамі святкуем Каляды...”: Сцэнар свята для VII – VIII класаў	56
Клябанаў Дзмітрый, Скіба Валянціна. “І сняцца сны аб Беларусі...”: Літаратурна-музычная кампазіцыя, прысвечаная Янку Купалу	60

МІЖПРАДМЕТНЫЯ СУВЯЗІ

Горава Галіна. Радасць і дабрабыт: Семантыка жоўтага колеру ў творах беларускага станковага жывапісу XX ст.	62
Выхота Валянціна. Словы <i>галамоўза</i> і <i>Niete</i> : Тоеснасць значэнняў	65

КУЛЬТУРА БЕЛАРУСІ

Шаранговіч Наталля. Пейзаж як прастора для творчых пошукаў: Сучасны жывапіс Беларусі	66
---	----

НА РОСТАНЯХ

Лукашанец Аляксандр. Беларуская мова ў жыцці сучаснага грамадства: Выступленне на Першым з’ездзе вучоных Рэспублікі Беларусь	69
Важнік Сяргей. Выбірае двухмоўны: Развагі пасля з’езда	70
Куліковіч Уладзімір. “Еднасць народаў – еднасць літаратур”: Конкурс даследчых работ школьнікаў Беларусі і Расіі	71
Юфе Эмануіл. “Старый і хитрый враг советской власти”, альбо Як палявалі на Якуба Коласа (<i>заканчэнне</i>)	74
Бышка Надзея. “...Сэрца, якое так гарача адчувала”: Да 160-годдзя з дня нараджэння З. Манькоўскай	77
Лозга Алесь. Задзякальны аспект беларускага народнага календара	78
Швед Іна. Жоўты колер у вераваннях і абрадавых практыках беларусаў: агульнаславянскі кантэкст	82
Міхайлец Міхаіл. Промыслы і рамёствы беларусаў вачыма польскіх этнографіаў першай паловы XIX ст.	84
Абрагімовіч Марына. <i>Жоўты, зялёны, аранжавы, памяранцавы</i> : 3 гісторыі слоў	85

<i>Крытыка і бібліяграфія.</i> Прыгодзіч М. Несці ў свет жывую мову свайго народа: Пра кнігу “Выбраныя працы” Міхневіча А. (87).
<i>Віншувем юбіляра!</i> Маргарыта Яфімава (42).
<i>Літаратурны ветразь.</i> Анісковіч Г. Прыход вясны. Да людзей майго роднага краю. Маці-зязюля (88).
<i>Паэтычная старонка.</i> Бічэль Д. Перад Нёманам. “У праўдзе...” Словам Скарыны. Літанне. Свіцязь. На пляцы пятлі (10). <i>Разанаў А.</i> Нехта (15).
<i>Каляндар памятных датаў і юбілейных дзён на 2008 год:</i> Люты (23, 32).
<i>Паказальнік матэрыялаў, змешчаных у часопісе за 2007 год</i> (89).

У адпаведнасці з Законам аб друку аўтары нясуць адказнасць за дакладнасць прыведзеных у артыкуле фактаў і звестак. Рэдакцыя пакідае за сабой права друкаваць артыкулы ў парадку абмеркавання, не падзяляючы пункту гледжання аўтара.

ЖЫЦЬ ДЛЯ БЕЛАРУСІ – ЗНАЧЫЦЬ БЫЦЬ РАЗАМ!

ДА ДВАЦЦАЦГОДДЗЯ ЧАСОПІСА

Усяго некалькі дзён аддзяляе чалавецтва ад Новага года, з наступленнем якога, па даўняй, мабыць, яшчэ дагістарычнай завядзенцы, кожны з нас будзе атаясамліваць пачатак ажыццяўлення самых неверагодных, але такіх жаданых спадзяванняў, самых смелых, нават рызыкаўных планаў, самых важных сустрэч, што абавязкова павінны стаць паваротнымі або знакавымі сярэд паўсядзённай мітусні і думак пра “хлеб надзённы”.

Калектыў рэдакцыі ў сваім жаданні бачыць 2008 год лепшым за папярэдні таксама не з’яўляецца выключэннем з агульнага правіла людскога светаўладкавання. Мы, як і вы, паважаныя чытачы, спадзяёмся на тое, што Новы год падорыць нам столькі душэўнай моцы, дабрыві, узаемапаразумеў і прыгажосці, што хопіць іх, каб пераадолець неспрадбачаныя цяжкасці на шляху да спазнання свету, нацыянальнага характару і нацыянальнай культуры.

Мы верым, што год юбілею часопіса, юбілейных дат пачынальнікаў новай беларускай літаратуры Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча і Кастуся Каліноўскага не прынесе расчаравання ад працы дзеля Беларусі і беларусаў, што пражывём мы яго разам з вамі гэтак жа годна, як і ранейшыя, дзеля нашых вучняў, нашых родных і блізкіх, дзеля ўмацавання веры ў лепшую будучыню свайго краю і надзеі на здзяйсненне нашых планаў.

У новым годзе фармат часопіса застаецца ранейшым. Паводле вынікаў анкетавання настаўнікаў, мы толькі прапануем больш канкрэтныя назвы раздзелаў выдання, што, на наш погляд, дазволіць больш эфектыўна працаваць са зместам, дасць магчымасць чытачам без цяжкасцей знаходзіць патрэбную для працы інфарма-

цыю. Так, напрыклад, у раздзеле “**Літаратура і час**” вы зможаце пазнаёміцца з навуковымі і навукова-метадычнымі публікацыямі, прысвечанымі гісторыі прыгожага пісьменства, сучаснаму літаратурнаму працэсу. Менавіта тут вядучыя метадысты і літаратуразнаўцы прапануюць вам увазе творчыя партрэты новай плеяды пісьменнікаў, новае працятанне класікі, новыя формы і метады працы на занятках па літаратуры ў сярэдняй школе і ВНУ. У планах аддзела, які ўзначальвае кандыдат філалагічных навук Віктар Жыбуль, пазнаёміць вас з матэрыяламі А. Вальчук – «Беларуская прастора драмы “Вялікі князь Маскоўскі, ці Гнаны імператар” Лопэ дэ Вэга» (рубрыка “На скрыжаванні культур”), У. Мархеля – пра беларускія пераклады вершаў польскіх пісьменнікаў Юльяна Тувіма і Леапольда Стафа (рубрыка “Шматгалосае рэха”), В. Падстаўленкі – «Антыгерой у “малой прозе” Якуба Коласа і Міхася Зарэцкага» (рубрыка “Літаратура ў кантэксце жыцця”), А. Бязлепкінай – пра ўсходнія паэтычныя формы і іх развіццё на Беларусі (рубрыка “Паэтычны сад”). Будзе апублікаваны і працяг цыклаў, ужо знаёмых чытачам “Роднага слова”: Я. Саламевіча – пра розныя віды псеўданімаў, М. Труса – пра візіт Янкі Купалы ў Славакію.

Спадзяёмся, што і ў раздзеле “**Мовы рысы непаўторныя**”, які курыруе адзін з самых вопытных рэдактараў Ларыса Сагановіч, вы знойдзеце ў наступным годзе шмат цікавых і неабходных для працы артыкулаў, метадычных распрацовак, прысвечаных вывучэнню і апісанню беларускай мовы.

Пытанні культуры мовы асветляць А. Каўрус, І. Лелешаў, П. Сцяцко. Мы працягваем цыкл “Род

Знаёмцеся – роднаслаўцы: Крысціна Пучынская, Ларыса Сагановіч, Уладзімір Куліковіч, Алена Высоцкая, Вольга Сідарава, Канстанцін Лісецкі (сядзяць), Тамара Саўчук, Віктар Жыбуль, Людміла Бохан, Дзмітрый Літвіненка, Наталля Ярмоленка, Вікторыя Вальковіч, Эдвард Карбановіч.

блізкі і далёкі” П. Міхайлава (назвы сваякоў у беларускіх гаворках), друкаванне матэрыялаў па падрыхтоўцы і напісанні сачыненняў розных жанраў (нататка, нарыс) М. Ржавуцкай, С. Мароз.

Плануем распачаць новыя цыклы: “Функцыянальная стылістыка” Т. Старасценкі; “Нацыянальна-культурны кампанент беларускай фразеалогіі” А. Садоўскай; “Беларуская мова. Культура Беларусі: Інтэграваны курс падрыхтоўкі да тэсціравання” А. Саламевіч.

Раздзел “**Калі закончыўся ўрок**” будзе працягваць размову з чытачом пра пазавурачную дзейнасць настаўніка і вучня. Плануецца, як і раней, размяшчаць матэрыялы для правядзення прадметных тыдняў, факультатывных заняткаў, курсаў на выбар, лінгвістычных гульняў і жартоўных хвілінкаў.

Лічым мэтазгодным (абумоўлена гэта рэаліямі часу!) у асобны раздзел “**Алімпіяды. Конкурсы. Испыты**” вынесці адпаведныя напрамкі працы з вучнямі, абітурыентамі, студэнтамі, што абавязкова стануць трывалай падтрымкай у падрыхтоўцы да алімпіяд розных узроўняў, цэнтралізаванага тэсціравання, выпускных экзаменаў у школе і ўступных у ВУН, творчых і навуковых конкурсаў, напісання рэфератаў і сачыненняў. У планах рэдакцыі – матэрыялы, падрыхтаваныя вядомымі філолагамі-даследчыкамі У. Куліковічам, А. Радзевічам, У. Рагойшам, В. Краснеем і іншымі.

Неабякавы чытач адкрые для сябе шмат карыснага для штодзённай працы ў раздзеле “**Будні педагога**”. Тут знойдуць месца рубрыкі “Педагагічная майстэрня”, “Навучальная праграма: пошукі і праблемы”, “У скарбонку метадыста”, “Псіхалагічны ўніверсітэт” і інш. Новая рубрыка “Зваротная сувязь” створана для тых, хто не заўсёды можа знайсці адказы на актуальныя пытанні працы педагога. У першым паўгоддзі менавіта ў гэтым раздзеле мы плануем надрукаваць нарматыўныя прававыя дакументы, якія рэгулююць арганізацыю адукацыйнага працэсу па беларускай мове і літаратуры ў агульнаадукацыйных установах (па меры іх падрыхтоўкі і зацвярджэння).

Ранейшы раздзел “Культура Беларусі” зменіць назву. З наступнага года ён будзе называцца “**Нацыянальная і сусветная культура**”.

Тут размесцяцца артыкулы, што тычацца твораў выяўленчага мастацтва, тэатральнай культуры, мастацтва кіно, народных абрадаў і звычаяў, традыцыйнай песеннай творчасці. Вядомы пісьменнік і мастак В. Карамазаў выступіць з цыклам эсэ-роздумаў пра творы выяўленчага мастацтва, з якімі прапануем пазнаёміцца на ўроках роднай мовы і літаратуры школьнай праграма. Такім чынам прадоўжыцца роднаслоўскі “Дыялог з карцінай”.

У грамадскім і навуковым жыцці краіны, вядома, ёсць шмат падзей, да якіх “Роднае слова” мае дачыненне. Новаствораны раздзел “**Падзеі**” якраз і прызначаны асвятляць такія моманты.

У 2008 г. плануецца правесці шэраг рэдакцыйных конкурсаў для вучняў і настаўнікаў. Будуць наладжаны сустрэчы з педкалектывамі раёнаў і абласцей, што, на думку рэдакцыі, будзе спрыяць развіццю больш цесных зносін паміж “Родным словам” і настаўніцтвам краіны.

Як мы паведамлялі, па выніках падпісной кампаніі наступнага года мы мяркуем узнагародзіць кожнага індывідуальнага падпісчыка, хто дашле ў рэдакцыю

копіі падпісных квіткоў на 12 месяцаў 2008 г., электроннай версіяй тэматычных дадаткаў да часопіса. (Копіі квіткоў на падпіску могуць быць штомесячнымі, на тры або на шэсць месяцаў.)

З мэтай аказання навукова-метадычнай дапамогі агульнаадукацыйным установам блізкага замежжа, у якіх адукацыйны працэс ажыццяўляецца па беларускай мове ці вывучаецца беларуская мова, рэдакцыя “Роднага слова” арганізавала падпіску на часопіс у 2008 г. для СШ імя Ф. Скарыны г. Вільнюса, Ружскай беларускай асноўнай школы, Аб’яднання школ з дадатковым вывучэннем беларускай мовы г. Гайнаўка, П Агульнаадукацыйнага ліцэя з беларускай мовай навучання імя Б. Тарашкевіча ў г. Бельску-Падляскім, Нядзельнай школы Беларускага культурна-асветніцкага таварыства “Уздым” у г. Даўгаўпілсе, Беларускага культурнага цэнтра “Крок” у г. Вісагінасе.

Калі вярстаўся нумар, да нас у рэдакцыю прыйшоў ліст ад мінскай школьніцы Юлі (прозвішча, на жаль, яна не ўказала), з якога мы даведаліся, што дзяўчынец хутка споўніцца 17 гадоў, што яна любіць наш часопіс, па ім рыхтуецца да алімпіяд, вучыць правілы, знаходзіць патрэбную інфармацыю, а таксама піша вершы (і ўжо мае літаратурны псеўданім), у якіх гучыць заклапочанасць пра лёс краіны і роднага слова. Вось адзін з іх.

МАЛІТВА

*Божа, я зноў маюся Табе,
Зноў, як раней, адкрываю душу.
Толькі прашу я не за сябе –
За роднае слова, за край свой прашу.
Колькі нягодаў выпала нам!
Выйшлі ўсе разам, а дойдзем не ўсе.
Божа, прашу Цябе, дай крывічам
Кропельку шчасця ўсім пакрысе.
Дай хлебаробам раздолля ў палях,
Дзецям дай мудрасць бацькоў зразумець,
Маці – працягу ў любых сынах
І ўсім нам – сілы, каб гонар свой мець.
Божа, Радзіму маю блаславі,
Дай ёй і моцы, і веры трымацца.
Кожнае сэрца сагрэй, ажыві,
Кожнаму шлях дай у цемры намацаць.
Божа, прашу Цябе, розуму дай,
Каб нам на ростанях не згубіцца.
Ад Беларусі не адрывавай,
Бо не хачу я ў пустэчы нудзіцца!
Будзь разам з нам і ў спёку, і ў стынь.
Злітуйся, Божа. Дзякуй, Амінь.*

Ядвіся СТЭП.

Рэдакцыйная калегія часопіса ўпэўнена, што, пакуль на Беларусі нараджаюцца такія таленты, як Юля, пакуль юныя сэрцы поўняцца такімі шчырымі пачуццямі, – у роднага слова ёсць будучыня!

У гэтыя перадсвяточныя дні прыміце, паважаныя падпісчыкі, словы павагі і падзякі за вашу сумленную працу на карысць роднага слова, за вернасць часопісу, за падтрымку і супрацоўніцтва.

“Роднае слова” будзе і надалей імкнуцца востра адчуваць патрэбы чытачоў і своечасова на іх рэагаваць, быць вашым надзейным сябрам і дарадчыкам у працы.

Уладзімір КУЛІКОВІЧ, Людміла БОХАН.

ВЫНІКІ АНКЕТАВАННЯ НАСТАЎНІКАЎ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ І ЛІТАРАТУРЫ

З мэтамі ўдасканалення зместу і структуры часопіса “Роднае слова”, вывучэння актуальнасці і запатрабаванасці навукова-метадычных артыкулаў, якія друкуюцца ў часопісе, высвятлення адносін чытачоў да сённяшняга “Роднага слова” і прычын змяншэння ў апошні час тыражу выдання рэдакцыя часопіса сумесна з Міністэрствам адукацыі ў жніўні – верасні 2007 г. праводзіла анкетаванне настаўнікаў беларускай мовы і літаратуры – асноўнай чытацкай аўдыторыі нашага часопіса.

У анкеце, якая дасылалася ва ўсе ўпраўленні і аддзелы адукацыі абласных, раённых (гарадскіх) выканаўчых камітэтаў, настаўнікам трэба было адказаць на наступныя пытанні:

1. Ваш узрост?
2. Як даўно выпісваеце часопіс?
3. Як да Вас даходзіць часопіс?
4. Колькі яшчэ чалавек, акрамя Вас, чытаюць адзін нумар часопіса?
5. Ці прапаноўвалі Вы калегам і вучням падпісацца на “Роднае слова”?
6. Ацаніце існуючыя ў часопісе раздзелы па 5-балавай шкале.
7. Якія часопісныя рубрыкі Вам падабаюцца?
8. Публікацыі якіх аўтараў за апошнія гады Вам найбольш спадабаліся?
9. Якія рубрыкі Вам не падабаюцца?
10. Якія выданні Вы яшчэ выпісваеце?
11. Ці падтрымліваеце Вы задуму рэдкалегіі выдаваць тэматычныя дадаткі – падборкі часопісных матэрыялаў?
12. Вашы прапановы, як палепшыць змест

часопіса, павысіць навукова-метадычны ўзровень публікацый.

У анкетаванні прынялі ўдзел **больш за тры тысячы** настаўнікаў беларускай мовы і літаратуры.

Як бачым з табліцы, амаль кожны трэці настаўнік беларускай мовы і літаратуры прыняў удзел у анкетаванні. Добра было арганізавана правядзенне анкетавання ў Гомельскай і Гродзенскай абласцях, чаго, на жаль, нельга сказаць пра горад Мінск. На нашу анкету адгукнуліся чамусьці толькі некаторыя настаўнікі Маскоўскага і Цэнтральнага раёнаў сталіцы.

Хочацца выказаць падзяку аддзелам адукацыі і настаўнікам Пухавіцкага, Шчучынскага, Дзятлаўскага, Клічаўскага, Жыткавіцкага, Брагінскага, Калінкавіцкага, Светлагорскага, Кармянскага, Дубровенскага раёнаў, Савецкага раёна г. Гомеля, Першамайскага раёна г. Віцебска, упраўленню адукацыі і настаўнікам г. Баранавічаў за вельмі адказнае стаўленне да правядзення анкетавання і афармлення анкет, падвядзенне вынікаў анкетавання ў сваіх рэгіёнах, а таксама Алене Іосіфаўне Шаламіцкай, настаўніцы з г. Пінска, нашаму пастаяннаму чытачу, якая, акрамя анкет, даслала нам асобны ліст з пажаданнямі і прапановамі.

Пра што ж сведчаць вынікі анкетавання?

Чытачамі нашага часопіса з’яўляюцца настаўнікі рознага ўзросту: 28,3% апытаных маюць узрост да 30 гадоў, 24,6% – ад 30 да 40, 31,3% – ад 40 да 50, 14,9% – ад 50 да 60 гадоў, 0,7% – людзі больш сталага ўзросту.

Амаль палова ўдзельнікаў анкетавання (43,7%) выпісваюць наш часопіс, астатнія паведамлілі, што

Вобласці	Усяго настаўнікаў беларускай мовы і літаратуры	Прынялі ўдзел у анкетаванні	%
Брэсцкая	1920	462	24,06
Віцебская	1568	388	24,7
Гомельская	1780	752	42,2
Гродзенская	1448	543	37,5
Мінская	1898	509	26,8
Магілёўская	1259	339	26,9
горад Мінск	1238	170	13,7
Усяго:	11111	3163	28,5

аддаюць перавагу часопісу “Беларуская мова і літаратура”. «Выпісвала 10 гадоў, цяпер не выпісваю, выпісваю часопіс “Беларуская мова і літаратура”. У часопісе “Роднае слова” друкуецца шмат матэрыялу, які я не выкарыстоўваю ні на ўроку, ні на факультатыўных занятках, ні на курсах на выбар», – піша ў анкеце адна з настаўніц.

Асабліва нас цікавілі адказы настаўнікаў на 7, 8, 9, 10 і 11-е пытанні анкеты.

Так, на пытанне “Якія часопісныя рубрыкі Вам падабаюцца?” больш за палову рэспандэнтаў (57,9%) паведамлілі, што гэта раздзелы “Методыка і вопыт”, 25,5% – “Калі закончыўся ўрок”, 11,6% – “Міжпрадметныя сувязі”, 5,9% – “Культура Беларусі”.

Падабаюцца нашым чытачам такія рубрыкі, як “Настаўнік прапануе”, “Метадыст прапануе”, “Паэтычная старонка”, “Займальны матэрыял”, “Літаратурны партрэт”, “Светлыя імёны Беларусі”, “Жывое слова”, “3 гісторыі слоў”.

Іншым часопісным раздзелам і рубрыкам аддадзена значна менш увагі.

Не вельмі падабаецца настаўнікам, якія ўдзельнічалі ў анкетаванні, змест часопісных раздзелаў і рубрык “На ростанях”, “Філалогія”, “Школа і нацыянальнае адраджэнне”. Шмат хто з настаўнікаў увогуле ўхіліўся ад адказу на гэтае пытанне, на жаль, невядома, па якой прычыне.

Пры адказе на пытанне “Публікацыі якіх аўтараў за апошнія гады Вам найбольш спатрэбіліся?” нашы рэспандэнты часцей за ўсё называюць імёны вядомых у рэспубліцы вучоных, метадыстаў, настаўнікаў: В. Ляшук, М. Тычына, Т. Шамякіна, М. Мішчанчук, П. Сцяцко, Дз. Бугаёў, В. Смыкоўская, В. Ляшчынская, А. Каўрус, В. Рагаўцоў, У. Куліковіч, В. Красней, М. Прыгодзіч, А. Бельскі, А. Руцкая, Я. Лаўрэль, Л. Васюковіч, А. Солахаў, М. Трус, Л. Лясун, В. Нячай, А. Карлюкевіч, М. Навумчык, М. Жуковіч, В. Сіўковіч, М. Кныш, В. Буланда, С. Мароз, М. Ржавуцкая, Н. Анціпава, Г. Кулеш, А. Багамолава, М. Верціхоўская і іншыя.

Настаўнікі выказалі вельмі шмат цікавых прапановаў па паляпшэнні зместу часопіса, павышэнні навукова-метадычнага ўзроўню публікацый.

Так, пераважная большасць настаўнікаў прапануе:

- наблізіць змест часопіса да сучасных навучальных праграм па беларускай мове і літаратуры, да праграм факультатыўных курсаў і курсаў на выбар;

- пашырыць змест раздзелаў “Методыка і вопыт”, “Міжпрадметныя сувязі”, “Калі закончыўся ўрок”;

- друкаваць распрацоўкі ўрокаў (распрацоўкі сістэмы ўрокаў па той ці іншай тэме), сцэнарыі пазакласных мерапрыемстваў;

- актуалізаваць змест рубрыкі “Дыдактычны матэрыял”;

- змяшчаць больш матэрыялаў як тэарэтычных, так і з вопыту работы настаўнікаў па выкарыстанні сучасных адукацыйных тэхналогій, увесці рубрыку “Новыя педтэхналогіі”;

- друкаваць матэрыял па інфармацыйных і здароўезберагальных тэхналогіях;

- друкаваць больш матэрыялаў па ўдасканаленні культуры маўлення вучняў, для падрыхтоўкі да цэнтралізаванага тэсціравання, рэспубліканскай алімпіяды па беларускай мове;

- друкаваць нестандартныя ўрокі, зямальны матэрыял, каляровыя рэпрадукцыі, партрэты пісьменнікаў;

- публікаваць больш матэрыялаў навукоўцаў па спрэчных пытаннях беларускага мовазнаўства і літаратуразнаўства;

- змяшчаць нарматыўныя прававыя дакументы, якія рэгулююць арганізацыю адукацыйнага працэсу па беларускай мове і літаратуры;

- знаёміць з вопытам работы лепшых настаўнікаў беларускай мовы і літаратуры;

- публікаваць больш матэрыялаў па тэме “Абрады і звычаі нашых продкаў”;

- наладзіць больш цесныя сувязі з рэгіёнамі, агульнаадукацыйнымі ўстановамі;

- увесці новыя рубрыкі: “Псіхалогія навучання і выхавання”, “Творчасць вучняў”, “Абмяркуем разам”.

Паважаныя калегі! Калектыў супрацоўнікаў рэдакцыі часопіса “Роднае слова” выказвае шчырую падзяку ўсім, хто арганізоўваў анкетаванне, непасрэдна прымаў у ім удзел, за высокую ацэнку часопіса, цікавыя заўвагі і прапановы, шматлікія пажаданні. Анкетаванне дало магчымасць не толькі прааналізаваць сучасны стан нашага выдання, але і выявіць актуальныя метадычныя праблемы, якія хвалююць настаўнікаў-практыкаў. Запэўніваем, што ўжо ў найбліжэйшы час будуць прыняты неабходныя меры па ўдасканаленні зместу часопіса ў адпаведнасці з патрабаваннямі часу і па рэалізацыі Вашых прапановаў.

Адначасова паведамляем, што пачынаючы з 2008 года ў нашым часопісе адкрываецца новая рубрыка “Зваротная сувязь”. Калі вы не знайшлі адказу на хвалюючыя пытанні па метадыцы выкладання беларускай мовы і літаратуры, мовазнаўстве і філалогіі, культуры мовы, арганізацыі адукацыйнага працэсу ў цэлым, раім вам звярнуцца ў наш часопіс.

Падрыхтавала Тамара САЎЧУК.

Паэтка Данута Янаўна Бічэль нарадзілася 1 студзеня 1938 г. (так — у метрыцы, а бацька казаў, што 3 снежня 1937 г.) у вёсцы Біскупцы, што на Лідчыне. Закончыла Гродзенскі педагагічны інстытут (1962). Працавала настаўніцай беларускай мовы і літаратуры ў школе рабочай моладзі № 5 г. Гродна, Гродзенскім гістарычна-археалагічным музэі, Музэі Максіма Багдановіча ў г. Гродна (1982 — 1998, у 1995 — 1998 была яго дырэктарам), сакратаром гродзенскай абласной арганізацыі Саюза беларускіх пісьменнікаў (1992 — 2004).

Друкуецца з 1958 г. Аўтар зборнікаў, у тым ліку і дзіцячых: “Дзявочае сэрца” (1961), “Нёман ідзе” (1964), “Запалянкi” (1967), “Перапёлка” (1968), “Грыб-парасон” (1969), “Дзічка” і “Рыжая палянка” (1971), “Доля” (1972), “Дзгані на кані” (1973), “Ты — гэта ты” (1976), “Браткі” (1979), “Лузанцы” (1982), “Дзе ходзяць басанож” (1983, Дзяржаўная прэмія Беларусі імя Янкі Купалы 1984 г.), “Габрынька і Габрусь” і “Загасцінец” (1985), “Даўняе сонца” (1987), “А на Палессі” (1990), “Божы мой, Божы” (1993), “Снапок: Выбраныя вершы” (1999), “На белых аблоках сноў” (Б-ка час. “Наша вера”, 2002), “Стакроткі ў вяночак Божай Маці: Да 500-годдзя Будслаўскага касцёла” (2004), “Нараджэнне Езуса Хрыста, нашага Збаўцы: Вершаваная батлейка” (2005). Склала альманах “Краю мой — Нёман” (1986, з А. Цяжкім).

Літаратура ў кантэксце жыцця

Наталля ЗАЯЦ

“...КАБ З МІНУЛАГА Ў БУДУЧЫНЮ ЗАГУДЗЕЛІ МАСТЫ”

ПАЭТЫЧНЫ ЗБОРНИК “А НА ПАЛЕССІ” ДАНУТЫ БІЧЭЛЬ

Творчы набытак вядомай пісьменніцы Дануты Бічэль на фоне “жаночай” паэзіі адметны сінтэзам і ўзаемаўзбагачэннем у ім дзвюх тэмаў — кахання і гісторыі. Калі першая натуральна прадвызначаецца гендэрным аспектам, самой прыроднай сутнасцю жанчыны, то другая, як уяўляецца, абумоўлена генетычна і геаграфічна, месцам нараджэння і сталага жыхарства паэтки. Данута Бічэль годна прадстаўляе ў нашай літаратуры наднёманскі край, Гародню з яе сэрцам — сведкай глыбокай мінуўшчыны Каложай. Тэма кахання і гістарычная тэма цесна спалучаюцца і па-мастацку даследуюцца ў паэтычнай кнізе “А на Палессі” (1990). У розных паводле жанравых характарыстык творах выяўляюцца асноўныя іпастасі лірычнай гераіні Дануты Бічэль — Жанчына і Змагарка. Як жанчына, што прагне кахання, жыве ім і пакутуе ад яго, аўтарка раскрываецца ў лірычных вершах; абаронцай роднага краю, будзіцельскай самасвядомасці народа, змагаркай за будучыню Беларусі паўстае лірычная гераіня ў баладах гістарычнага зместу і творах грамадзянскага гучання.

Пачынаецца зборнік раздзелам “Дожджык сляпы”, куды ўвайшлі ў асноўным вершы інтымнай лірыкі,

Звесткі пра аўтара змешчаны ў № 2.

якія вызначаюцца медытацыйнасцю, роздумнасцю. Творы з’ядноўваюцца матывам кахання і ўспрымаюцца як суцэльны вельмі асабісты і шчыры маналог. Пачуццё лірычнай гераіні, надзвычай складанае і найчасцей пакутлівае, суадносіцца з такімі канцэптамі, як “боль”, “атрута”, “багна”, “пройгрыш”. Аднак яна не толькі не пазбягае, а ўсім сэрцам жадае гэтых вострых і балючых адчуванняў — моцнымі выступаюць матывы прагі кахання, адзіноты, самоты (“Постаць змянілася, тварык змарнеў...”, “За шырокай спіною...”, “Каб не разбіцца...”): “З прагі любяю быць — прападу”¹. Кульмінацыяй у развіцці матыву самоты з’яўляецца верш “Віхор”. Лірычная гераіня напачатку супрацьстаіць гнеўнаму знішчальнаму віхору, смела спрачаецца з ім, але ўрэшце просіць у яго абароны і падтрымкі: “Стаілася з бядой / між сцежак і разор... / Пагрэй мяне, віхор, / адзіны сябра мой” (26). Метафара яскрава перадае адчай жанчыны, здольнай праз нясцерпную адзіноту на выключныя ўчынкi-выклікі — пасябраваць-пабратацца з віхорам і тым самым далучыцца да звычайна варажага чалавеку іншасвету. Увогуле мастацкая прастора паэзіі Д. Бічэль населена птушкамі і жывёламі, што традыцыйна лічацца прадстаўнікамі цёмных сіл. Напрыклад, у вершы “Крум кач” каханы паказаны ў вобразе чор-

най нахабнай птушкі (“*Выклеваў сэрца і ўцёк*”; 30); нярэдка на душу лірычнай герайні палююць ваўкі і краты – ствараецца вусцішная, злавесная атмосфера, паэтычнымі сродкамі ўзнаўляецца стан маральнай неўладкаванасці, беспрытульнасці і самоты.

У вершах напоўніцу раскрываецца ўласцівае нашым продкам анімістычнае, паганскае светаадчуванне: нечаканымі і ад таго па-мастацку выразнымі ў творах інтымнай лірыкі з’яўляюцца вобразы непразлага балота, вялікай пушчы, вядзьмарак і чорцікаў, драўлянага язычніцкага бога. Паэтка пераводзіць каханне са сферы абстрактна-пачуццёвай у прыродна-рэчыўную: “*Апроч наіўнай надзеі, / нічога не маю, / што адраджуся на градцы з назовам любоў, / дзе пасадзілі цыбулю і буйную мальву. / – Шчэ я ўзрасціў табе боль*” (“А на Палессі”; 5); “*Закаханасць не вырву з карэннем*” (“Ад маўклівай мядзведзевай спячкі...”; 7).

Любоў паказваецца як прыродная стыхія, прычым цесна звязаная з вясковым побытам, куды – “*да спакойных вясковых высноў*” (7) – лірычная герайня марыць вярнуцца: “*Хай вернуць твае пацалункі / ў вясковы згублены край*” (12). Матгў вяртання і шкадавання абстраганай сялянскай ідыліі, дзе чалавек духоўна загартоўваўся і выходзіўся, выразна гучыць у лірыцы зборніка. Паказальны ў гэтым сэнсе верш “Але не лёс нам вярнуцца...”: “*Мы паміраем не ад хвароб, / ад бальніц. / Мы прывыкаем змагацца не зброяй – / распустай. / Не ачышчаем сябе забаронай, пакутай. / Сцежкі былі зарастаюць / да родных крыніц*” (17). Магчымасць аднаўлення душы паэтка бачыць у язычніцкім паяднанні з Сусветам, як гэта было ў мінулым, калі “*жахі расою змывалі / і чулі, як зоркі, / ў змроку прадоння паплаваўшы, / чысілі пёркі, / перамаўляючы з ветрам і з намі*” (17 – 18).

Творчасць Д. Бічэль угрунтавана на фальклоры, прычым народная спадчына засвойваецца не толькі на перайманні паэтыкі, але і на больш складаным узроўні. Лірычная герайня з сучаснасці пераўвасабляецца ў чалавека далёкіх эпох, поўнаасцю зліваецца з прыродай. Пры гэтым, паводле даследчыцы Тамары Чабан, «быццам бы знікае граніца паміж “я” і “не-я”, жывым і нежывым, размыта грань паміж сапраўдным і паэтычна-ўяўным пераўтварэннем чалавека ў з’яву прыроды»². Часта такое яднанне ўвасоблена ў незвычайных, фантазмагарных карцінах: “*Апынуся ў пашчы грому. / Прытаюся ў вушкі хмаркі. / Вочы – шчырыя дзве чаркі – / раптам засцяць белы свет*” (“Апынуся ў пашчы грому”; 15). Асабліва яркая гэтая тэндэнцыя заўважаецца пры абмалёўцы каханага, створанага ў казачна-фантастычным рэчышчы (“Прынёс ахапак прамення...”, “З прыполу хмаркі Ярыла...”, “Чародка”). У выніку выкарыстання аксюмарана, умоўна-асацыяцыйных тропай, адначасовага ўжывання гіпербалы (“*сонца з дарогі вярнуў*”) і літоты (“*на прысаку рук заснуў*”) ствараецца сюррэалістычны вобраз каханага: ён едзе “*верхі на маладзіку*”, прыносіць “*ахапак прамення*”, выкідае “*рэшткі страху*” (“Прынёс ахапак прамення...”; 8).

Спавядальныя матывы любоўнай лірыкі паглыбляюцца частым зваротам да вобраза стрывожанай, спакутаванай душы: “*Душа – прадонне бед*” (15), “*І мне душа бальніца яшчэ, / душа стамілася ад гора*” (29). У вершы “Да Нёмана” – ім адкрываецца другі раздзел кнігі “Замуж пайсці за Дняпро” – паказваецца магчымасць збавення ад душэўных перажыванняў і

жыццёвых нягод: “*Душа змялее, калі здале / бяда-вампір. / А як чысіць душу ад глею? / У вір!*” (34). Думаецца, у гэтых радках не варта бачыць жаданне лірычнай герайні зрабіць свой апошні крок. Нёман, які ў творчасці Дануты Бічэль з’яўляецца “і паэтычным знакам радзімы, і своеасаблівым эстэтычным тэрмометрам лірыкі”³, толькі адновіць сілы, надаць моцы, змье ўсё нядобрае.

Моцнай, ахвярнай, мужнай змагаркай, сучаснай Жаннай д’Арк, паўстае лірычная герайня ў творах грамадзянскай лірыкі: “*Як не застаецца / ані кроплі надзеі / на адраджэнне народа майго, – / я памру на два пакаленні раней, / чым родная мова памрэ*” (“Як у цябе не знайшлося...”; 35). Думка пра тое, што нацыянальнае абуджэнне немагчымае без адраджэння занябанай мовы, становіцца адным з асноўных матываў раздзела. Зразумела, вершы падобнай праблематыкі прадстаўлены ў паэзіі ці не ўсіх беларускіх мастакоў слова, і Д. Бічэль важна было не паўтарыцца ў раскрыцці традыцыйнай для нацыянальнай літаратуры тэмы. Таму паэтка знаходзіць новыя ракурсы і ўдалыя мастацкія хады, напрыклад, грамадзянскі па гучанні верш будзе на казачнай, фальклорнай вобразнасці: “*Узняцца з глухаты / за мову, за народ. / Знайсці ў гнязде бяды / жар-птушына пярэ. / Для ўсіх, што ўмерлі, слоў / дастаць жывой вады*” (“Высокая гара...”; 38).

Данута Бічэль цвёрда перакананая, што ў Беларусі ёсць будучыня – вера ў адраджэнне народа становіцца лейтматывам нізкі і звязваецца найперш з вобразам Кастуся Каліноўскага: “*Верай душы Каліноўскі ўваскрэсне!*” (43); “*Падрастуць Каліноўскага ўнукі – / сакавік іх напоіць змаганнем*” (45); “*Ды яшчэ Беларусь не памерла! / Шчэ супольна сямейка збярэцца!*” (46). Выключнай гістарычнай асобе і падзеям 1863 г. прысвечаны вершы “На пляцы пятлі”, “Якушоўка”, “Вера”, “Супольна”, “Вулка Паўстання” і інш. Ідэі паўстання праекцыянуюцца на сучаснасць, падказваючы шлях новым пакаленням беларусаў. Каліноўскі выступае волатам духу, ідэалам змагара за Айчыну, яму адводзіцца складаная місія кансалідацыі народа: “*Абуджаных і са шляхоў не збітых / злучыць высокай доляй паспрабуй, / Кастусь, / прачніся зноў, паўстань з нябыту, / вядзі нас на ахвярную сяўбу*” (“На пляцы пятлі”; 39). Ён малюецца ў арэоле святасці, таму натуральным з’яўляецца звязаны з гэтым вобразам матгў уваскрэснення – уваскрэснення не толькі прарока, правядыра, але і ўсяго народа:

*Хай уваскрэсне народ наш мужны!
Народа не народзіш спакваля.*

*Як здолеў ты падняць усіх дазвання,
ёсць вера – нехта здолее яшчэ.*

Яшчэ не расцягнулі нас крукі.

Бульдозер гай, гасцінец не раструшчыў.

Дык выйдзе хлопец з Белаежскай пушчы

ці з вёсачкі пушчанскае Грынкі

і павядзе людзей на Менскі пляц

пад нашым чыстым беларускім сцягам.

І не загінем. І не станем прахам...

Спяём Радзіме песню, а не плач (49).

“Глядзіш з партрэта на мяне здаля...”

У цэлым пазітыўны пафас нізкі азмрочваецца трывожнымі інтанацыямі, звязанымі з чарнобыль-

скай трагедыяй (“Ракуцёўшчына 31 мая 1987”, “Неглюбскі строй”). Паэтычная думка Д. Бічэль сягае на поўдзень Беларусі, да берагоў Дняпра, які зачароўвае прыгажосцю і нават “правакуе” лірычную гераіню на “зраду” свайму “адзінаму каханаму” Нёману: “прыехала ў Лоеў, / разгнаўшыся з гарачкі / замуж пайсці за Дняпро...” (“Дняпро”; 61). (Тым не менш вобраз Нёмана не застаецца па-за ўвагай у “палескім” зборніку: вершы “Перад Нёманам”, “Да Нёмана”, “Вось дзе злучаецца неба з зямлёй...”, “У пары з Нёманам”, “Санет да Нёмана”.) Аднак закаханасць у Дняпро і Сож – балюча-горкая, наведванне Палесся – не радаснае, бо самабытная зямля скалечана катастрофай 1986 г.: “І на-над чорным праломам / адчаю / Чарнобыля дно. / У Ветцы паморак да зорак. / Цечы канцоў не відно” (“Неглюбскі строй”; 68).

Вобраз Палесся – паганска-прыроднай стыхіі, якой жыве і якой захапляецца паэтка – своеасаблівы камертон кнігі. Падарожжа ў атручаны атаман край, які можа паўтарыць лёс Атлантыды, прымушае па-новаму, яшчэ больш востра і трывожна, ставіць пытанне пра будучыню Беларусі ўвогуле. Праграмным бачыцца верш “Літанне”, змешчаны ў трэцім раздзеле зборніка “Маладзік над шыхтам стагоддзяў”:

*Запалай, наша роднае слова,
спрадвечным святлом нашых душаў
і дазволь цябе піць, як жывую ваду
з лубянога карца ля крыніцы,
прадвяхіцаць, як нясеш сабой праўду,
і таіць, як нясеш таямніцу.
На дзейнасць са шчодрым плёнам
паспрыяй нам, сучасце.
Вецер болю, прасейвай Палессе
праз адчай спянялёных вёсак.
Прадонне бяды нашай – Прыпяць,
каб жа дзецям цябе не піць! (106).*

Адна з вызначальных прыкмет творчасці Дануты Бічэль – праявізаная, нескаваная строгімі рамкамі вершаваных памераў мова – яскрава выяўляецца ў творы і падкрэслівае прыхільнасць аўтаркі да фальклорных традыцый: верш нагадвае не столькі хрысціянскае літанне, колькі народную замову-абярэг. Цікава, што ў сваёй малітве, каб “святая зямля нашых продкаў” засталася “апорай нашчадкаў”, паэтка звяртаецца не да Бога, а да выдатных асоб – Рагнеды, Усяслава Чарадзея, Еўфрасінні Полацкай, Кірылы Тураўскага, Францішка Скарыны, просячы іх апекаваць наш край.

Вобразы гэтых сапраўды святых для Беларусі людзей паўстаюць у баладах гістарычнага зместу, шырока прадстаўленых у трэцім нізцы. Так, у “Баладзе Полацкага гарадзішча”, “Баладзе пра князя Усяслава Чарадзея” ствараюцца вобразы Рагнеды і князя Усяслава, якія паказаны адданымі Айчыне, мужнымі і мудрымі людзьмі. Роздумы над іх няпростымі лёсамі прыводзяць паэтку ў беларускую Мекку – Полацк, адкуль бярэ пачатак драматычная і гераічная гісторыя народа. Письменнік Уладзімір Дамашэвіч параўноўвае паэзію Дануты Бічэль з “цвёрдым шчытом полацкага-наваградскага-вілен-

Аўтографы чытачам.

Данута Бічэль на святкаванні 110-годдзя з дня нараджэння Цёткі. Вёска Стары Двор Шчучынскага раёна. 1986 г.

Фота Анатоля Каляды.

скага беларускага воя, які здольны абараніць ад варажых стрэл і дзідаў таго, хто за ім стаіць”⁴. Гэтае, на першы погляд, парадаксальнае параўнанне – бо датычыць “жаночай” паэзіі – вельмі дапасуецца да балад кнігі “А на Палессі”: у іх выяўляюцца патрыятычныя настроі пісьменніцы, яе бунтарскі характар, апантанасць ідэяй адраджэння нацыі.

Паэтычны жыццяпіс святой ахоўніцы беларускай зямлі падаецца ў баладным па гучанні вершы “Ефрасіння Полацкая”. Твор мае адметную структурную арганізацыю: сем самастойных частак (кожная з якіх адносна завершаная і цэласная ў сэнсаватэматычных адносінах) адлюстроўваюць этапы зямнога шляху Чарадзеявай унучкі: пастрыванне ў манахкі, асветніцкая праца, узвядзенне храма Святога Спаса, замова майстру Богшу зрабіць крыж. Эпічна разгорнуты аповед спалучаецца з адкрытым выказваннем аўтарскай думкі: у фінале твора Д. Бічэль прама звяртаецца да чытача з просьбаю паклапаціцца пра заўтрашні дзень, кіруючыся выдатнымі прыкладамі ахвярнага служэння Радзіме з мінуўшчыны: “Сталыя, моладзь, да слова пара падключайцеся / З поўнай напругай, доволі ўзаемных абраз. / Зверым душу на натхняльніцы, на палачанцы! / Дух уздымае ў нашчадкаў жаночы абраз” (90). Смелая і досыць катэгарычная інтэрпрэтацыя (з якой, відаць, можна пагадзіцца) даецца вобразу яшчэ аднаго жыхара старажытнага горада – Сімяона Полацкага (“Вершатворца Сімяон Полацкі”). Насуперак звычайнаму ўслаўленню асветніка яго пераезд у Маскву і служэнне на карысць іншаму народу трактуецца як здрада роднаму гораду. Палымянай патрыётцы беларускай зямлі, лірычнай гераіні цяжка зразумець, “як мог пакінуць свой горад, / што досвітак зорны! / Свет галубіцы захмарнай у манастыры! / Сціплы асветнікі лёс памяняць на прыдворны! / Нават імя родны горад яму падарыў” (97). Сімяону Полацкаму супрацьпастаўляецца Францішак Скарына, дзейнасць якога з’яўляецца ўзорам чыстай любові да Полацка і людю паспалітага.

Звяртае на сябе ўвагу кампазіцыйнае афармленне раздзела: гістарычныя балады чаргуюцца з верлібрамі філасофскага зместу, аб’ёмныя творы перамяжоўваюцца з мініяцюрамі, што надае ўпарадкаванасць,

унутраны рытм усёй нізцы. Побач з язычніцкай сакавітасцю вобразаў, інтанацыйнай раскаванасцю радка стылёвай адметнасцю творчасці выступае спецыфічная мова вершаў: паэтка актыўна звяртаецца да выкарыстання лексікі народных гаворак. Дзякуючы гэтаму ствараецца адмысловы каларыт – вершы ўспрымаюцца як пасланны з далёкіх стагоддзяў. Відавочна, што аўтарка з асалодай паглыбляецца ў бязмежны абсягі дыялектнай мовы, захоплена праводзіць своеасаблівы маўленчы эксперымент, у выніку якога атрымліваюцца свежыя, “нязбітыя” вобразы: “Гарадзішча – / стагоддзяў прытужаных / жалынік. / Пустыш / без найменных магіл” (79); “Удасканалены / мёртвыя смерцо. / Незавідкі – / смерці прасвада” (83). Акрамя таго, актыўна задзейнічаны сродкі гукапісу, што ўзмацняе эффект таямнічасці, загадкавасці. Разам з тым, відаць, падобная слоўная гульня мае і свае выдаткі: “дэшыфроўка” такіх пісьмёнаў адцягвае ўвагу ад іх зместавага напаўнення, часам зацяняе сэнс, абцяжарвае ўспрыманне верша ў цэлым.

Лейтматыў апошняга раздзела пазначаны ўжо самой яго назвай – “Дубулты. Лета. Мора і сонца самоты”. На фоне паўночнага марыністычнага пейзажу раскрываюцца душэўныя перажыванні лірычнай гераіні, што трапіла ў “ледзяны бясрай адзіноты” (118) – у каханні і ў змаганні за Радзіму (“Кроў за Радзіму... дзе? калі праліць? / Мой лёс нікому болей не баліць”; 148). Тут сыходзяцца галоўныя тэмы і матывы ўсёй кнігі: каханне, лёс Беларусі, клопат пра мову, роздумы пра мінуўшчыну і будучыню. Многія вершы, напісаныя ў форме верлібра, носяць спавядальны характар (“Памяняла жыццё на песню”, “Аніякіх”, “Лепей”, “Не памінайце”). Заключны верш “Давайце” зноў выводзіць на авансцэну жанчыну-

змагарку. Лірычная гераіня моцна жадае пазбавіцца цяжару адзіноты ў справе служэння роднай зямлі і апеллюе да суайчыннікаў: “Давайце паспрабуем стаць народам” (153). Сапраўдны народ не бачыцца Дануце Бічэль без захавання нацыянальнай ідэнтычнасці, гістарычнай памяці і свайго, беларускага, слова. У творах кнігі “А на Палессі” выяўляецца справядлівае перакананне аўтаркі ў тым, што ў будучыню прайсці можна толькі па мастах, пракладзеных з мінулага.

¹ Бічэль-Загнетава Д. А на Палессі: Вершы і баллады. – Мінск: Маст. літ., 1990. С. 19. Далей цытаты падаюцца па гэтым выданні з пазначэннем старонкі ў дужках.

² Чабан Т. Творчасць беларускіх паэтэс у святле фальклорнай традыцыі // Чабан Т., Гарадніцкі Я. Сучасная паэзія і фальклор. – Мінск: Навука і тэхніка, 1988. С. 61.

³ Пяткевіч А. Ад Біскупаў, ад Нёмана і Гародні // Крыніца. 1998. № 11. С. 12.

⁴ Дамашэвіч У. “Крыху ў мінулым прыгожай...” // Крыніца. 1998. № 11. С. 17.

Пра творчасць цудоўнай паэтки Дануты Бічэль у “Родным слове” змешчаныя артыкулы «“Абнімаюць рукі Беларусь”: Творчасць Дануты Бічэль-Загнетавай [зб. “Нёман ідзе”, “Ты – гэта ты”, “Дзе ходзяць басанож”]» Алы Петрушкевіч (1993, № 1), «“З намі Нёман, з намі Бог”: Малітоўнае слова Дануты Бічэль» Марыі Новік (2006, № 7), а таксама распрацоўка ўрокаў «“Адзінае, дзіўнае, светлае слова...”»: Вершы Дануты Бічэль-Загнетавай у IX класе» Веры Ляшук і Галіны Скарыны (1998, № 12). Багата надрукавана і вершай: 1993, № 1; 1994, № № 1, 7-8; 1995, № № 2, 5, 12; 1998, № 1; 2000, № № 6, 9; 2001, № 6; 2004, № 5.

Данута БІЧЭЛЬ

“СВЯТАЯ ЗЯМЛЯ НАШЫХ ПРОДКАЎ...”

ПЕРАД НЁМАНАМ

Дужым, высокім, відушчым
дробныя справы закрэсь,
выйдзі з вялікае пушчы
здольны, як Нёман увесь.

Нёман высокаму не па калена –
сам ты да гэткае праўды дайшоў.
Прадзед ля Нёмана трушчыў каменне,
быў не каменны душой.

У крыгалом і ў сярэдзіне мая
ў шчырыя ночы і дні
Нёман прытокі-дзяўчат абнімае,
ды прыгажэюць яны.

Ціха ў сумётах духмянага сена
з людствам і сэрцам набудзь.
Нашы бабулі тут безыменна
нам калыханкі паяць.

На мазалях працавітага краю,
уросшы ў яго карані,
бачыш – сталёна зоркай згараю,
прагну твайёй глыбіні.

У праўдзе
падману няма.

Мана
псуе тысячы праўд.
Дармо –
калі прышлы злыгаў.

Прыблудзе даверу няма.
Прыблуду пасадзяць абоч.
Прыблуда з’явіўся, як дождж,
і знікне ў зямлю,
як прайшоў, –
ці шорткі,
ці мяккі, як шоўк...

І лужыны сонейка зліжа...
І сонейка ў неба адно.

Шануецца тое,
што бліжэй, –
не знікла бы далей
адно.

СЛОВАМ СКАРЫНЫ

Ад маленства за працу
берымося старанна,
каб закрэсліць
да нас непавагі прысуд!
У шаснаццатым веку Францішак Скарына
несмяротнай душой
узвышае наш люд.

Колькі ж можна губляць,
каб людзьмі называцца?
Вось Скарына сумеў закланіць сабой сам
годнасць роднага слова
без гучных авацый,
што ў прадмове да кніг друкаваных
сказаў.

Ці ж блакады вякоў
не здалеюць унукі
між братоў
яго Кнігу у вечнасць пусціць!
Патрымаемся,
узяўшыся моцна за рукі,
на высокіх пляцоўках
і ў вёсках пустых, –
працавітыя, смелыя, моцныя духам!

На віхуры сядайце,
за руль, за стырню.
І не страшны нікія нам завірухі.
Наша роднае слова далёка чутна.

Прыклад чыстай любові,
якой не скарылі,
даў Скарына...
Праз пяць мімалётных вякоў
у праслаўленым Полацку,
мовай Скарыны
уваскросаны з праху,
спаткаемся зноў...

ЛІТАННЕ

Святая зямля нашых продкаў,
застанься апорай нашчадкаў.

Замглёная зорка Рагнеды,
не была ты пасцельніцай здрайцаў.

Чарадзейны меч Усяслава,
вырвіся з логнаў на ворагаў нашых!

О сонейка Ефрасінні,
умацоўвай дзявочыя сэрцы.

Ясны месяц Скарынавай кнігі,
асвятляй нашу сумную долю.

Высокі талент Кірылы Тураўскага,
паўтарыся яшчэ раз.

Запалай, наша роднае слова,
спрадвечным агнём нашых душаў
і дазволь цябе піць, як жывую ваду
з лубянога карца ля крыніцы,
прадвясіцаць, як нясеш сабой праўду,
і таіць, як нясеш таямніцу.

На дзейнасць са шчодрым плёнам
наспрыяй нам, сучасце.

Вецер болю, прасейвай Палессе
праз адчай спапялёных вёсак.
Прадонне бяды нашай – Прыпяць,
каб жа дзецям цябе не піць!

СВІЦЯЗЬ

Стаілася, спаткала ішчасце-долю.
Дыхнула Свіцязь з лубянога долу.
Падставіла спрадвечнае каленца.
Кляновы клёпкі. Залатое сэрца.

Прыткнуся плечуком да галаменю.
Аддам душу крынічнаму праменю,
настоенаму на лясных карэннях
ў азёрных беспрадонных сутарэннях.

З глыбінь чутна, як верная князёўна
насустрач войску бегла на дарогу,
убачыўшы варожую залогу,
журылася, – слязамі Свіцязь поўна.

І ловіць вуха качыны вырай,
які на золку неба пространь выбраў,
а сом зірнуць на лёт з прадоння выйшаў –
так абняліся глыбіня і выша.

Дыхнула Свіцязь, Беларусь-дзяўчына,
слязою-словам учыніла споведзь,
злучыла вышыню і далячыні
ў раднюткі свет адхлання і любові.

НА ПЛЯЦЫ ПЯТЛІ

Адна ў заснежаным да зніку краю,
забытая, няма ў мяне нікога.
Ёсць ты, Кастусь, і я цябе кахаю –
у сэрцы – несмяротнага, як Бога.

Няпраўду кажучь, што цябе навесілі...
А дзе ж тады грудочак надмагільны?
Не сцерагуць засценкі, месцы, весі.
Твой мужны дзень пятлі спаткаю ў Вільні.

Збярэцца гурт адчайны, гаманкі,
як быццам бы з табой –
інтэлігенты –
пакуль не скаякі, не інсургенты,
збіральнікі надзеі, дзецюкі.

У дзецюкоў, сыноў сваіх паверу,
у тых, якія вырастуць яшчэ,
шчэ не вайстрылі прадзедаў сякеры,
ды працінаюць гастрыём вачэй.

Абуджаных і са шляхоў не збітых
злучыць высокай доляй паспрабуі,
Кастусь,
прачніся зноў, паўстань з нябыту,
вядзі нас на ахвярную сяўбу.

Мужыцкай праўдаю загары
да Беларусі ўсёй з высокіх моўніц!
У Жаннаў д'Арк змяні сучасных модніц.
Свабоды крылы простаюць вятры.

Мы не адродаў племя, мы – народ!
Узнімемся ў нябёсы гордым клінам!
Ускалыхнёмся сэрцам сакаліным.
Даволі наблукаліся ўразброд.

З нядолі ўзнімем замчышчы, палі.
Скіруем думкі да бунтарскай працы.
У Вільні, на пятлі паўстанцкай пляцы,
клянёмся вырвацца з тваёй пятлі.

Ева ЛЯВОНАВА

“ПАЛОВУ ЖЫЦЦЯ ПІШУ НА ДАРОЗЕ СВАЕ ІМЁНЫ, ПАЛОВУ – ЗАКРЭСЛІВАЮ НАПІСАНАЕ...”

КАНЦЭПТЫ ДАРОГА, ШЛЯХ У КНІЗЕ ВЕРСЭТАЎ “ЛЯСНАЯ ДАРОГА”
АЛЕСЯ РАЗАНАВА І КУЛЬТУРНАЯ ТРАДЫЦЫЯ

Wem Gott will rechte Gunst erweisen,
Den schickt er in die weite Welt...

Каму Бог міласць пасылае,
Таго ў далёкі шлях вядзе... (пераклад Е. Лявонавай).

Ёзаф Эйхендорф.

“Сэрца сусвету б’ецца ўва мне”.

Сапраўднаму мастаку слова, паводле расійскага літаратуразнаўцы Дзмітрыя Ліхачова, уласцівае “пачуццё мовы як канцэнтраванай духоўнага багацця культуры” [8, 7]. Бадай, найбольш выразна гэтая канцэнтраваная духоўнасць выяўляецца ў літаратурным творы праз канцэпты, катэгорыі шматмерныя і шматзначныя, якія знаходзяць мастацкую рэалізацыю ў двух асноўных плоскасцях зрэзах – вертыкальным (дыяхронным) і гарызантальным (сінхронным). Інакш кажучы, канцэпт нясе ў сабе першасныя (рэальныя) прыкметы вобраза і другасныя (базавыя, архетыпавыя); у сукупнасці сваёй яны і складаюць так званы дыяхронны зрэз. Але ў кожным мастацкім тэксце вобразы, што ўдзельнічаюць у стварэнні канцэптуальнай карціны свету, набываюць яшчэ і прыкметы канкрэтна-гістарычныя, канкрэтна-нацыянальныя і, нарэшце, канкрэтна-асобасныя, суб’ектыўныя – зрэз сінхронны. Такім чынам, **канцэпт** – гэта складаны комплекс сэнсаў, пэўным спосабам структураваная сістэма універсальных і індывідуальных значэнняў, якая дазваляе адэкватна спасцігнуць логіку аўтарскай задумкі ці хоць бы наблізіцца да яе, убачыць свет вачыма пісьменніка і як непаўторна-унікальнай асобы, і як прадстаўніка сваёй нацыі і сваёй краіны, і як чалавека універсальнага, носьбіта прапямці,

прагісторыі, пракультуры. Паводле меркавання, зноў жа, Дз. Ліхачова, “канцэпт не непасрэдна ўзнікае са значэння слова, а з’яўляецца вынікам сутыкнення слоўнікавага значэння слова з уласным і народным вопытам чалавека” [8, 7]. У нейкім сэнсе канцэпт – гэта пазіцыя мастака ў дачыненні да ўстойлівага зместу слоўнага вобраза, прыўнясенне ў яго новых сутнасцяў.

Пра тое, што вобразы дарогі, шляху належаць да вобразаў асноватворных, яскрава сведчыць сусветная літаратурная і, шырэй, культурна-мастацкая традыцыя. Інакш і быць не можа: усякая дарога, усякі шлях у літаральным і метафізічным сэнсах прадугледжвае дзеянне, рух, у семантычным полі якога знаходзіцца выключна ўсё – прарастанне зерня і нараджэнне дзіцяці, усход і захад свяцілаў, фізічнае і духоўнае развіццё, само жыццё чалавека і прыроды. Варта нечаму або некаму паявіцца, як гэтыя нешта або нехта трапляюць у плынь, мусяць набыць рухомасць, апынуцца на шляху, ды і само паяўленне ёсць той ці іншай формай здзяйснення руху, а значыць – дарогі / шляху. Бясспрэчна, меў рацыю Фрыдрых Ніцшэ, сцвярджаючы: “Калі ўзяць яшчэ пад увагу, што... кожнае дзеянне чалавека якімсьці чынам становіцца нагодай для іншых дзеянняў, рашэнняў, думак, і ўсё, што адбываецца, непаруўна сплятаецца з тым, што павінна адбыцца, то можна спазнаць сапраўдную, рэальна існую *несмяротнасць* (курсіў аўтара. – Е. Л.) – несмяротнасць руху: што некалі прыводзіла ў рух, тое ўключана і ўвекавечана ў агульным саюзе ўсяго існага, як насякомае ў бурштыне” [9, 346].

“Устань, прайдзі па зямлі гэтай удаўжыню і ўшырыню яе: бо Я табе дам яе” (Быц. 13 – 17), – сказана ў Старым Запавеце [1], і выслоўе гэтае месціць у сабе разуменне руху не толькі як перамяшчэння з аднаго пункта ў іншы, не толькі як з’явы фізічнай, але і як духоўна-маральнай, як здабыванне мудрасці, спасціжэнне сябе ў свеце і свету ў сабе. Надалей матыў руху-шляху яшчэ шматкроць прагучыць у Бібліі, і слаўтае старазапаветнае “Устань і ідзі” знойдзе своеасаблівы працяг у новазапаветным “Ідзі і глядзі”. Характэрна, што ў адказ на распачныя словы Тамаша “Госпадзе! Ня ведаем, куды ідзеш; і як можам ведаць шлях?” Ісус Хрыстос прамаўляе: “Я – і шлях, і праўда, і жыццё...” (Ян. 14, 5 – 6).

Цягам усяго свайго існавання сусветная літаратура, з беларускай уключна, увасабляла гэты пакутна-

трагічны і, адначасна, светла-радасны шлях чалавека і чалавецтва. Што да айчыннага прыгожага пісьменства, то — па маіх уласных назіраннях і высновах іншых літаратуразнаўцаў — вобразы дарогі, шляху належаць да самых распаўсюджаных. Больш за тое, росшукі даследчыкаў пераконваюць, што, напрыклад, у беларускай прозе “найбольш часта ў назвах мастацкіх тэкстаў ужываецца слова *дарога*” (курсіў аўтара; 2, 42). Заслугоўвае, на мой погляд, увагі факт неаднаразовага выкарыстання некаторымі айчыннымі пісьменнікамі для сваіх твораў назваў цалкам або амаль ідэнтычных — з нязменнай прысутнасцю ў іх вобраза дарогі (так, Васіль Быкаў адно са сваіх апавяданняў назваў “Дарога дадому”, а апошняю прыжыццёвую кнігу — “Доўгая дарога дадому”).

Калі б узяць за мэту падзяліць (няхай і вельмі ўмоўна) беларускіх мастакоў слова на пісьменнікаў дарогі, шляху і пісьменнікаў месца, дому, то сярод першых апынуўся б, без сумневу, і Аляксей Разанаў. Няспынны рух, бясконцы пошук — гэта, па сутнасці, яго творчае крэда, якое ён адмыслова сфармуляваў у адной са сваіх паэм: “Я — той, хто шлях і хто па ім ідзе”. У кнізе “**Паляванне ў райскай даліне**” ён, дарэчы, заўважыў: “*Дарога і вёска — асноўныя вобразы беларускай літаратуры. Але калі раней дарога ўпадала ў вёску, то цяпер, хутчэй, наадварот: вёска ўпадае ў дарогу*” [5, 219].

Шлях, дарога, гасцінец, сцяжына — сімвалы-лейтматывы творчасці А. Разанава; у дачыненні да іх можна выкарыстаць паняцце “дамінантнай рыфмы”, вынайзенае паэтам у яго вершаках, — “*гэта тое імя, тая назва, якія маюць рэч, прадмет, з’ява*” [7, 7], “ключавое слова”, якога “*слухаецца*”, якому “*падпарадкоўваецца*” ўвесь твор. З той, аднак, істотнай розніцай, што вобразам-матывам шляху, дарогі падпарадкоўваецца не адзін твор, нават не шэраг твораў, а ўся творчасць А. Разанава. Статыка прынцыпова чужая яго мастацкай свядомасці, яго света- і жыццеразумею.

Канцэптуальна важна, што дарога і шлях у разуменні і, адпаведна, адлюстраванні А. Разанава — не адно і тое; паводле паэта, “*шлях, мусіць, адрозніваецца ад дарогі тым, што дарога як бы ўжо з самага пачатку да канца прадвызначаная. Яна ўжо адбылася аднойчы ў рэчаіснасці, у свеце — і вось яна доўжыцца, і паўтарае самую сябе. Шлях — гэта кожны раз жывая дарога. Яна адчувае чалавека, яна разумее яго... Адначасова шлях як бы ўбірае тое, што было ўчора і кожны новы дзень. Ён гэтакі шляху дазваляе ісці і адбывацца*

непаўторна. І калі асабовы шлях у дачыненні да канкрэтнай асобы застаецца ў значнай меры прыватным шляхам, прыватнай дарогай, то шлях творцы, шлях паэта — ізноў-такі ў пэўнай меры, у пэўнай ступені — гэта шлях самой рэчаіснасці” [7, 6]. Прыватная дарога абрываецца, шлях творцы доўжыцца праз вякі.

Нядзіўна, што да супастаўлення вобразаў шляху і дарогі А. Разанаў звяртаецца найперш тады, калі тлумачыць уласнае стаўленне да той тонкай рэчаіснасці з яе нябачнымі вымярэннямі, з якой і мае справу менавіта паэзія: “*...адрозненне шляху ад усталяванай дарогі, якую можна вызначыць і планаваць далёка наперад, у тым, што шлях — гэта заўсёды жывы дыялог. Жывы дыялог з тымі самымі рэаліямі рэчаіснасці, з тым самым сённяшнім днём, які заўсёды нечым адрозніваецца ад учарашняга, ад папярэдняга... Я дазваляю, каб гэты дыялог адбыўся. І не хачу глушыць тых самых тонкія галасы, якія ўваходзяць у гэты дыялог, у гэтую размову*” [9, 7].

Па сутнасці, уся творчасць А. Разанава маркіравана сімваламі руху-пошуку. Нярэдка вобразы дарогі, шляху, сцяжыны прысутнічаюць у саміх назвах яго кніг (“Шлях 360”, “Лясная дарога”) і асобных твораў (“Першая паэма шляху”, вершаказы “Дарога”, “Сцежка”, “Вуліца” і інш.).

У розных жанравых формах філасофія дарогі, шляху па-рознаму і выяўляецца — “*як працэс і як вынік працэсу*” [7, 6], нараджаецца з рознага матэрыялу, адбываецца ў розных дыяпазонах, з удзелам розных частот і хваляў, рытмаў і інтанацый. Асабліва цікавыя ў святле абранай мною тэмы версэты — перадусім з-за іх універсальнасці, сінтэтычнасці, вельмі своеасаблівай мастацкасці: тут канцавыя рыфмы традыцыйнага верша не адменены, але разведзены, паводле аўтара, “па сцежках радкоў”, а “*самыя розныя гукі могуць суадгукацца паміж сабою, калі яны ўведзеныя ў адпаведнае сэнсавое поле, — сэнса-рыфмавацца*”. У самім гэтым жанры, які “*ўзяў здабыткі іншых жанраў*”, які вяртае да духоўных вытокаў — міфалогіі і фальклору, ёсць нешта архетыпавае, “*нешта ёсць ад Ур-мовы (першамовы)*” [3, 179], нездарма, паводле сведчання паэта, слухачы версэтаў, шведы і немцы, не ведаючы беларускай мовы, запэўнівалі, што, як ім здаецца, разумеюць пачутае.

Вельмі прыдатная для аналізу ў абвешчаным ракурсе адна з апошніх кніг А. Разанава — “Лясная дарога” (2005), бо, па-першае, у ёй сабраны якраз версэты, створаныя, і гэта па-другое, цягам чвэрці стагоддзя, з 1980 да 2005 г., што дае магчымасць прасачыць вобраз-лейтматыў у яго разгортванні, у кантэксце

Ева Аляксандраўна Лявонава — даследчыца сусветнай літаратуры XIX — XX стст. Дацэнт кафедры замежнай літаратуры Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. Кандыдат філалагічных навук. Закончыла філалагічны факультэт БДУ (1975). Аўтар кнігі “Плыні і постаці: 3 гісторыі сусветнай літаратуры другой паловы XIX — XX стагоддзяў” (1988), навучальных дапаможнікаў для настаўнікаў “Міровая літаратура першай паловы XX века” (1997, 1998), “Міровая літаратура другой паловы XX века” (1999), “Беларуская літаратура XX ст. і еўрапейскі літаратурны вопыт” (2002), “Агульнае і адметнае: Творы беларускіх пісьменнікаў XX ст. у кантэксце сусветнай літаратуры” (2002), адна з аўтараў навучальнага дапаможніка для студэнтаў гуманітарных спецыяльнасцяў “Історыя замежнай літаратуры. Другая паловина XIX — начало XX веков” (1997), падручніка для IX класа “Беларуская літаратура” (1997), хрэстаматыі-падручніка для XI класа “Літаратура народаў свету: XX стагоддзе” (1999).

эстэтычнай эвалюцыі паэта, у сукупнасці варыяцый і нюансаў, а значыць асэнсаваць менавіта як канцэпт.

Тэматыка кнігі надзвычай разнастайная, але ці не кожная тэма раскрываецца праз прызму руху, трапляе – па волі рэчаіснасці і творцы – у яго стыхію. Гэта першая асабліваць версэтаў; другая ж заключаецца ў тым, што пры філасофска-адцягненым аўтарскім размежаванні вобразаў шляху і дарогі ў мастацкай рэалізацыі яны паўстаюць найчасцей у арганічным злучэнні, у зліцці рэальна-канкрэтнага з універсальна-быццёвым. У філасофска-эстэтычным сэнсе дарога, шлях, сцяжына – усё тэа самыя рэчы, як іх разумелі Райнэр Марыя Рыльке (пра блізкасць мастацкага мыслення беларускага і аўстрыйскага паэтаў мне неаднойчы даводзілася пісаць) і, пазней, Марцін Хайдэгер. У гэтых вобразах-рэчах закадавана мноства зместаў, якія ў сваім непарыўным адзінстве і ў натуральнай сукупнасці са зместамі іншых рэчаў утвараюць універсальную рэчаіснасць; аднак усё бязмежнае мноства значэнняў асвечана дзейснай прысутнасцю чалавека. *“Нехта прыходзіць і адыходзіць і мае шымат постацяў і найменняў...”* [4, 158] – чытаем у версэце “Нехта”. Рэчыўныя, рэчавыя складнікі дарогі паглынаюцца метафізікай шляху, растаюць-раствараюцца ў плыні думкі, абяртаюцца дзеямі-здзяйсненнямі.

Літаратуразнаўца Таццяна Шамякіна, маючы на ўвазе паэму “Сымон-музыка” Якуба Коласа (але ў пэўнай ступені і абагульняючы свае назіранні над беларускай літаратурай у цэлым), піша, што “гарызантальны рух, дарога – шлях да ведаў, пазнання: спачатку прыроды, потым псіхалагічных стасункаў з людзьмі, далей сацыяльных адносін” [6, 87]. І ў версэтах А. Разанава значэнне дарогі як спазнання, бяспрэчна, закладзена; спазнанне – гэта і ёсць бясконцы рух па бясконцым шляху, але ўсё, што на ім асвойтваецца, пераўтвараецца ў *“паверхню”*, а нязнанае і нязведанае – *“неспасціжная глыбіня”* [4, 30] – вабіць, абяцае, кліча. Праўда, у згаданым выпадку разглядаць дарогу як гарызанталь найчасцей не выпадае: тут рух адбываецца адразу ў прасторы і часе, дакладней – у прасторачасе, менавіта ў *“каардынатах быцця”*, калі тая самая прастора з’яўляецца універсумам – з памяццю, свядомасцю, фантазіяй, снабчаннямі ўключна. А значыць, дарога ўжо ёсць не толькі гарызанталь, але і вертыкаль, якія адна адной не супярэчаць, здзяйсненнем руху і ўглыб, і ўверх, і ў сябе, і да сябе – блізка да разумення яго Усходам. Варта, дарэчы, параўнаць мастацкія выявы канцэпту *дарога* ў версэтах (ды і ўвогуле ў творчасці) А. Разанава з яго ж тэарэтычным успрыманням усходніх філасофска-этычных вучэнняў – свядомая суадноснасць, думаецца, відавочная: *“...на Усходзе пошук, калі ён на самой справе пошук, куды больш самаадданы і мэтанакіраваны, чым на Захадзе. Чалавек мусіць адасобицца ад сябе-абалонкі і дайсці да сябе-сутнасці. Кручы і прорвы, што яго чакаюць на гэтым шляху, сапраўдныя. Але і вынік сапраўдны”* [3, 180].

Няспынным пошукам абяртаецца дарога і ў творах А. Разанава: *“...У мяне пытаюцца: хто ты? – і хочуць спыніць. / Я не адказваю і не спыняюся. / Засяроджанаю душою я намацаваю дрогкую лінію сэнсу, па якой мушу ісці дарэшты”* [4, 3]. Дарога заўсёды – *“крок за небакрай”*, за якім адкрываюцца новыя неспазнанасці, новыя небакрай: *“Палову жыцця падаюся*

ў свет, палову – варочаюся са свету, палову жыцця пішу на дарозе свае імёны, палову – закрэсліваю напісанае, палову жыцця расту ад зямлі, палову расту з зямлёю, і ўсё менш ува мне мяне, і ўсё больш бязмежна” [4, 14]. Можна, перафразаванымі старажытнае выслоўе, сцвярджаць: пакуль чалавек ідзе – ён жыве, і пакуль жыве – ідзе. *“Не скончаны дзень тварэння”* [4, 91], тварэння асабістага і асобнага, тварэння як пошуку і росту, а значыць – не скончаны шлях.

У кожнага свая дарога, наканаваная лёсам, і калі нейкая ўпадзіна на ёй зведана незлічоным мноствам людзей, для кожнага яна ўсё роўна будзе новай, адзінай і адзіна для *яго* ўгатаванай, і кожны ўзгорак будзе *яго* ўзгоркам, і для кожнага чарговым усходам сонца будзе распачаты *яго* і толькі *яго* дзень. Бо, паводле лірычнага героя А. Разанава, *“гэта мая дарога: яна рухаецца, яна разважае, яна размаўляе, яна ўдакладняе маю хаду”* (разрадка аўтарская. – Е. Л.; 4, 45). Ідучы па гэтай *свайёй* дарозе, чалавек бярэ і аддае, губляе і знаходзіць, раскідае і збірае, разбурае і адбудуе, мяняецца, але і застаецца самім сабою; блукае па знаёмых да апошняга дрэва вясновых гарадскіх завулках, але і – па неспазнаных шляхах Госпада, сустракае жывых і памерлых, сваіх і чужындаў, існуе адначасна ў мінуўшчыне і ў будучыні; і нешта прымушае яго *“незаўважна пераходзіць з гадзіны ў гадзіну, з дня ў дзень, з году ў год і не дазваляе спыніцца. Рэчка цячэ – і знаходзіць дарогу да мора, дрэва расце, урастаючы ў час і прастору, і адкрывае ў сабе, жывучы, чалавек неабсяжнасць, дзе свеціць новае сонца і новы сэнс...”* [4, 58].

Дарога, паводле А. Разанава, – гэта і пераадоленне *“ідалаў”*, вонкавых і ў самім сабе ўцялесненых, самых небяспечных і драпежных, і мерацца гэтая дарога можа найдзіўнейшым чынам; на пытанне вандроўцы, ці далёка да сталіцы, старая жыхарка сербскай вёскі, што яшчэ ўчора гуляла вяселле, а цяпер ляжыць у рэзруху, адкажа: *“дваццаць чатыры д’яблы”* [4, 126].

Як пошук, як спазнанне і самаспазнанне, дарога адбываецца цягам усяго чалавечага веку, і зямля на ёй *“перакідваецца то ў багну, то ў пясчаную пустэльнію”*, то ў боль, то ў захапленне, але гэта і ёсць жыццё: *“Я па-ранейшаму ўсё сустракаю першы, і па-ранейшаму свет размаўляе са мною на мове здарэнняў”* [4, 12], мове падзей, да якіх духоўна спрычыніўся чалавек.

Рух, дарога-шлях прытоены ў А. Разанава ў самых, здавалася б, устойлівых рэчах і паняццях. Нават сама *“апора”* страчвае ўласцівасць апірышчэнасці, бо нічога ў свеце не дадзена раз і назаўсёды: *“Крышталі пэўнасці, на якія мы ўскладалі такія спадзяванні, нечакана пераўтвараюцца ў ластавак і шпакоў і імкліва адлятаюць ад нас. / У вырай...”*. А ў свеце, дзе *“адзіная адвечна ўстойлівая апора – гэта страчванне яе”* [4, 5], адзінай пастаяннай і нязменнай формай існавання, быцця застаецца менавіта дарога, *“вырай”*.

Экзистэнцыйная па сваёй сутнасці праблематыка версэтаў А. Разанава нярэдка нясе на сабе водсвет экзистэнцыялісцкага светабачання (падкрэслію: на суперак досыць распаўсюджанай у нашым літаратурнаўстве блытаніне паняццяў *“экзистэнцыйны”* і *“экзистэнцыялісцкі”*, тоеснымі яны не з’яўляюцца):

чалавек імкнецца “ўрэчаіснацца”, “прадоўжыцца” ў вечнасці праз дрэва, дзіця, твор мастацтва, але сам ён смяротны, і гэта ёсць адзінай неаспрэчнай рэальнасцю, з усведамленнем якой ён мусіць жыць. Драма чалавечага існавання – вось рэчышча, у якім палягае вызначальны, умоўна кажучы, сюжэт версэтаў. Зноў і зноў мы вяртаемся да праблемы жыцця і смерці, невырашальнай і прыцягальнай ва ўсе часы. “Sumus pe simus” [4, 105] – называе А. Разанаў адзін са сваіх версэтаў: “Мы ёсць, каб не быць”. Неаднойчы сустрэнецца ў версэтах вобраз птаха, з якім лірычны герой прасякае прастрань часу, ляціць з цемры і скрухі да вызвалення, *да* жыцця, але і – непазбежна і неадменна – *ад* жыцця, спяшаецца на тое самае “*свята*”, на якое “*апошнім прыходзіць жаніх і смерць бярэ за нявесту*” [4, 189]. Чалавек спраўджае тое, на што здатны, спяшаецца наперад, а апынаецца на ўласных слядах, і “*доўжыцца праз стагоддзі наш нерухома палёт*” [4, 37]. “*Далечыня – мой страчаны рай... Я разаслаў удалечыню па розных кірунках стрэлы, а стрэлы вяртаюцца, цэлячыся ў мяне*” [4, 40]. “*Я ў хаты ўваходзіў і з хат выходзіў, уваходзіў у гарады і выходзіў з іх – і ўсё адно апынаўся то ў паўакружнасці дня, то ў паўакружнасці ночы, самім сваім існаваннем дзелячы свет надвое і з’ядноўваючы ў адно. Пакуль я жыў, я абкружаны небакраем, пакуль я жыў, не магу дасягнуць небакраю: ён – там, дзе спынюся, ён – там, дзе ўпаду. Жыццё ідзе кругам, вяртаючыся да пачатку, смерць – нацянькі*” [4, 76]. Адвечнай самотай чалавека па вечнасці прасякнута творчасць паэта.

Ідзе чалавек па дарозе, праходзіць яе, і тое, чым яна для яго сталася, што ён перажыў на ёй і ўведаў, пакідае нейкае істотнае сведчанне – не толькі ў самім чалавеку, але і ў дарозе; так дарога перарастае сябе і трансфармуецца ў шлях. Дарога мае канец і пачатак, шлях – бясконцы, бо ўтвараецца з многіх дарог, жывіцца дарогамі; кажучы словамі самога А. Разанава, шлях гэты дарогі “сшывае”, “шлюбавуе”, доўжыць у бясконцасць. «*Ісці проста – ісці, узгадняючы свой шлях з тапаграфіяй каменных мастоў, з хранаграфіяй календароў і з безабароннай, заўсёды цяперашняй, прыгажосцю кветкі. Гэта “самы доўгі шлях”, бо ў яго няма канчатковай мэты. Яна – у сэрцы таго, хто ідзе, і таму, што яна ў сэрцы, яна становіцца марай. Дзеля таго, каб атрымаць адно, шлях да мэты адмаўляецца ад усяго астатняга, шлях да мары – усё прымае. Гэта ўжо нават і не шлях, а ўся актыўізаваная рэчаіснасць,*

ўрэчаіснасць, у якой ёсць тое» [4, 49]. Для шляху чалавек мусіць “саспець”, каб дом, месца вызвалілі яго ад сваёй аховы – такой патрэбнай чалавеку, але і набрынялай замкнёнасцю, каб адпусцілі і, адначасна, суправаджалі яго на быццёвым шляху-здзяйсненні.

У кантэксце тэмы заслугоўваюць спецыяльнага і падрабязнага аналізу вобразы-канцэпты, з якімі канцэпт дарогі карэлюе, якія яму спадарожнічаюць: *раздарожжа, ростань, дом, парог, сцяна, дзверы, вароты, брама, плот, лесвіца, мяжа, пастка, мост, кладка, сляды...* Кожны з такога кшталту вобразаў ёсць, у сваю чаргу, культурнай універсальнай чалавецтва, нясе ў сабе семантычна шырокі змест, канкрэтны, метафізічны і нават сакральны.

Цалкам відавочна, што ў творчасці А. Разанава канцэпт дарогі ўяўляе з сябе парадыгму жыцця чалавека і чалавецтва і мае надзвычай складаную і разгалінаваную структуру, асобныя чыннікі якой маюць характар пераважна амбівалентны, дыфузійны, узаемаперацякальны; яны не так супрацьстаяць адно аднаму, як сінтэзуюцца ў сэнсавым полі вобраза-дамінанты. У вялікай ступені дзякуючы гэтаму сабраныя ў кнізе версэты ўспрымаюцца як адзінае цэлае, з мазаікі вырастаюць у своеасаблівы філасофска-мастацкі эпас.

Літаратура

1. **Біблія:** Кнігі Сьвятога Пісаньня Старога і Новага Запавету кананічныя ў беларускім перакладзе / Пер. В. Сёмухі. – Duncanville, USA: Word Wide Printing, 2002.
2. **Васілеўская А.** Загалюкі – культурныя сімвалы // Нацыянальна-культурны кампанент в тексте и языке: Материалы III Международ. науч. конф., 7 – 9 апреля 2005 г., Минск. В 3 ч. Ч. 1. – Минск: МГЛУ, 2005.
3. **Паэзія: “уводзіны ў невымоўнае”:** Гутарка з Алесем Разанавым // Дзеяслоў. 2005. № 19 (6).
4. **Разанаў А.** Лясная дарога: Версэты. – Мінск: Выдавец І. П. Логвінаў, 2005.
5. **Разанаў А.** Паляванне ў райскай даліне. – Мінск: Маст. літ., 1995.
6. **Шамякіна Т.** Беларуская класічная літаратура і міфалогія. – Мінск: БДУ, 2001.
7. **“Я – той, хто шлях і хто па ім ідзе”:** Гутарка з Алесем Разанавым // ЛіМ. 1995. 13 кастр.
8. **Лихачев Д.** Концептосфера русскаго языка // Известия АН СССР. Серия литературы и языка. 1993. Т. 52. № 1.
9. **Ницше Ф.** Человеческое, слишком человеческое // Ницше Ф. Сочинения. В 2 т. Т. 1. – Москва: Мысль, 1990.

Алесь РАЗАНАЎ

НЕХТА

Старыя вярбіны пільнуюць, каб не ўцякла, дарогу: на іх – засечкі і рысы, на ёй – сцёртыя ў пыл і ў прысак сляды.

Нехта прыходзіць і адыходзіць і мае імат постацяў і найменняў.

А тое, што бачыць, само бачыцца некім не хоча, і тое, што называе, не можа назвацца само.

Але адлегласці ссунуліся раптоўна – і ўсцяж адкрыліся цёмныя ямы, глухія норы, нямыя равы: каб знікаць, каб утойвацца, каб хавацца...

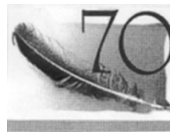
Знаёмства глыбейшае, чым спрадвечу, то абвясчае сустрэчу, то адкладае яе на потым, з некім, хто мае прыйсці.

САПРАЎДНАСЦЬ ТАЛЕНТУ

АКАДЭМІК, ПЕДАГОГ, ПРАЗАІК – УЛАДЗІМІР ГНІЛАМЁДАЎ

Уладзімір Гніламёдаў – студэнт Брэсцкага педагагічнага інстытута. 1959 г.

Самы прыгожы сад існуе толькі дзякуючы намаганням садоўніка. Руплівага працаўніка, які даглядае гатункавыя дрэвы, ахоўвае сталыя і фарміруе маладыя, працуе і радуецца ўраджаю, бо ён – для людзей. Гэтаксама і вучоны-літаратуразнаўца, крытык даглядае чароўны сад мастацкай літаратуры. І чым адданей працуе ён, тым лепшы і багацейшы ўраджай, ярчэйшыя і вабнейшыя кветкі.

Чатыры з паловай дзесяцігоддзі ў шматгалоссі беларускай літаратурнай навукі гучыць пранікнёнае і важнае слова Уладзіміра Васілевіча Гніламёдава. Шматлікія даследаванні па гісторыі і тэорыі літаратуры, крытыка-публіцыстычныя працы, навуковая і педагагічная дзейнасць у сценах Інстытута літаратуры імя Янкі Купалы НАН Беларусі, ВНУ краіны, нарэшце, нядаўні паспяховы дэбют у мастацкай прозе – вось адзнакі яго прафесійнага шляху. Сёлета выдатнаму навукоўцу і пісьменніку, доктару філалагічных навук, прафесару, акадэміку, галоўнаму навуковаму супрацоўніку Інстытута літаратуры імя Янкі Купалы НАН Беларусі У. Гніламёдаву спаўняецца семдзесят гадоў.

Будучы акадэмік і прэзідэнт нарадзіўся 26 снежня 1937 г. на Брэстчыне ў сялянскай сям’і. Ёсць у Камянецкім раёне, дзе ўзвышаецца знакамітая Белая вежа, вёска Кругель, у якую пасля прыволжскага бежанства і пошукаў прытулку вярнулася бабуля Уладзіміра Васілевіча, расіянка, з мужам-кругельцам і сынам Васілём. Па ўспамінах самога У. Гніламёдава, калі яму было дзесяць гадоў, ён убачыў першага пісьменніка. Гэта быў паэт Мікола Засім, і сустрэча, відаць, уразіла хлопца, раз ён запомніў яе на ўсё жыццё.

У размове з Міколам Мікулічам літаратуразнаўца прызнаўся, што пасля заканчэння дзесяцігодкі ў 1954 г.

планаваў паступаць на геолога-геаграфічны факультэт, але вучыцца надарылася на філфаку Брэсцкага педагагічнага інстытута імя А. С. Пушкіна (скончыў у 1959 г.). Прафесійная дзейнасць пачалася з працы завучам у Тамашоўскім дзіцячым доме, у Камароўскай сярэдняй школе на Брэстчыне. У 1963 г. перспектыўны педагог вырашыў мэтанакіравана заняцца навукай. У 1965 г. пасля заканчэння аспірантуры пры Інстытуце літаратуры імя Янкі Купалы АН Беларусі У. Гніламёдаў стаў навуковым супрацоўнікам таго самога інстытута. Друкавацца як літаратуразнаўца і крытык ён пачаў з 1962 г. Неўзабаве ўбачылі свет яго кнігі “Лірычны летапіс часу” (1967), “Ленін у сэрцы” (1968), “Сучасная беларуская паэзія” (1969). Магчыма, пэўныя думкі і развагі з гэтых прац страцілі сэнна актуальнасць і нават вартасць, але ў іх відаць вялікі патэнцыял вучонага, уважлівы позірк глыбокага даследчыка, таленавітае пяро праніклівага крытыка.

Разуменне жыццёвых перспектыв і актыўная грамадская пазіцыя абумовілі ідэолага-партыйную дзейнасць маладога У. Гніламёдава: з 1969 да 1976 г. ён працаваў у апарате ЦК КПБ інструктарам, а потым загадчыкам сектара мастацкай літаратуры. З 1972 г. – член Саюза пісьменнікаў Беларусі. У гэты час з’явілася яго манаграфія “Традыцыі і наватарства” (1972), у якой аналізуецца няпростая праблема пошуку і пераемнасці ў паэзіі 1950 – 1960-х гг. Кніга прэзентавала арыгінальнага даследчыка з адметным аналітычным стылем, строгім і абгрунтаваным падыходам да любой літаратурнай з’явы, гадоўнасцю да палемікі. Зборнік літаратурна-крытычных артыкулаў “Упоравень з часам” (1976) засведчыў шырыню даследчыцкіх інтарэсаў, панарамнасць навуковага погляду, высокую мастацкасць крытычнага слова. З 1976 г. Уладзімір Васілевіч на пасадзе намесніка дырэктара Інстытута літаратуры імя Янкі Купалы АН Беларусі, з 1977 г. адначасова загадвае аддзелам тэорыі літаратуры.

Заканамерны вынік шчырай і натхнёнай працы Уладзіміра Гніламёдава – кніга “Сучасная беларуская паэзія: Творчая індывідуальнасць і літаратурны працэс” (1983), якая практычна стала падручнікам для цэлых пакаленняў студэнтаў-філолагаў. Вывучаючы дыялектыку ўзаемадзеяння мастакоўскай асабовасці і ўсёй літаратуры, даследчык аналізуе шырокі культуралагічны, а таксама грамадска-гістарычны кантэкст. Найноўшая на той час паэзія разглядаецца ў непарыўнай сувязі з класікай беларускай і сусветнай літаратуры. У. Гніламёдаў акцэнтуюе: “Сапраўднасць ісціны ў мастацтве вызначаецца глыбінёй асабістага вопыту творцы, вопыту, неаддзялімага ад часу”.

Выкрышталізаванае майстэрства даследчыка засведчылі працы: “Іван Мележ: Нарыс жыцця і творчасці” (1984), “Класікі і сучаснікі” (1987), “Праўда зерня: Творчы партрэт Васіля Зуёнка” (1992), “Янка

Купала: Новы погляд” (1995), “Ад даўніны да сучаснасці: Нарыс пра беларускую паэзію” (2001). Дадзеныя кнігі – істотны ўклад аўтара ў нацыянальнае літаратурнаўства. У. Гніламёдаў займаецца распрацоўкай пытанняў і праблем, звязаных з развіццём беларускай паэзіі – лірычнай і ліра-эпічнай.

У адной з названых манаграфій ён разважае: “*Паводле свайго становішча, паэзія з’яўляецца прамежкавым звязом паміж прыродай і культурай, матэрыяй і духам*”. Менавіта ў такім кірунку вядзе даследаванні беларускі літаратурнаўца. Ён стварае ў кнігах шырокую панараму літаратурнага працэсу, разглядае яго як у часава-храналагічным ракурсе, так і ў жанравастыльёвым, вертыкальным і гарызантальным разрэзах. Даследчык выяўляе ўнутраныя заканамернасці эвалюцыі лірыкі і літаратуры ў цэлым, асэнсоўвае своеадметнасць творчасці многіх аўтараў розных генерацый, вызначае і прагназуе складаныя шляхі развіцця нацыянальнай паэзіі. Паказальна, што любую літаратурную з’яву вучоны разглядае ў шырокім еўрапейскім і сусветным кантэксце. Уменне вызначыць не толькі творчую пераемнасць і тыпалагічныя паралелі, але і глыбінныя працэсы развіцця філасофскай думкі, эвалюцыі спосабаў мастацкага светаадлюстравання і тыпізацыі выводзіць даследаванні Уладзіміра Васілевіча на самы высокі сучасны ўзровень.

Трымаючы чуйную руку на пульсе часу, таленавіта заявіў пра сябе як пра крытыка Уладзімір Васілевіч у кнігах “Як само жыццё” (1980), “Ля аднаго вогнішча” (1984), “Пафас жыццесцвярджэння” (1985) і інш. Характэрна, што У. Гніламёдаў заўсёды ўмее выбраць і вытрымаць патрэбную танальнасць, не збіваецца на сухую апісальнасць ці безапеляцыйную дыдактычнасць. Уважлівым настаўнікам і шчырым дарадчыкам выступае ён у крытычных працах. Паказальна, што менавіта У. Гніламёдаў стаў першым (!) лаўрэатам Літаратурнай прэміі імя Уладзіміра Калесніка, знакамітага беларускага крытыка і літаратурнаўцы. Уладзімір Васілевіч – адзін з аўтараў і рэдактараў новай акадэмічнай “Гісторыі беларускай літаратуры ХХ стагоддзя” ў 4-х тамах. 3-пад яго прэра выйшлі дзесяткі грунтоўных артыкулаў, рэцэнзій, водгукаў. Ён – член Савета па абароне дысертацый у Інстытуце літаратуры НАН Беларусі.

Адносна нядаўна (у параўнанні са з’яўленнем першай манаграфіі) Уладзімір Гніламёдаў прадставіў беларускім чытачам сваю мастацкую прозу. Відаць, гэта заканамерна, што аўтарытэтны крытык і прафесійны тэарэтык літаратуры на пэўным этапе жыцця ўзяўся за мастацкае піра. Ён добра ведае і разумее адказнасць пісьменніка за свой твор. Грунтоўнасць светапогляду, маштабнасць таленту, вопыт сталасці, з аднаго боку, парадакснасць мыслення, тонкае адчуванне эстэтыкі слова, лірызм і эмацыянальнасць – з другога, павінны былі спарадзіць нешта не зусім звыклае і стандартнае. Вынік – тэатралогія “Людзі і ўчынкі”, часткова апублікаваная ў літаратурнай перыёдыцы ў 2004 г. Даследчык, які раней пераважна займаўся асэнсаваннем лірычнай паэзіі, стварыў вялікае эпічнае палатно, сапраўдную сямейную хроніку, што ахоплівае больш за паўстагоддзя беларускай гісторыі. Чагыры раманы

распавядаюць пра жыццё канкрэтнага чалавека (Лявона Кужаля) і цэлага народа. Пісьменнік асэнсаваў і адлюстраваў маральна-духоўныя і рэальна-фізічныя выпрабаванні і пакуты беларуса. Форма хронікі ці эпопеі дазволіла яму зрабіць гэта грунтоўна і ўсебакова. У мастацкай прозе выявілася не толькі яшчэ адна грань таленту нашага сучасніка, але і нацыянальны дух беларуса, калі матэрыяльнае натуральна сумяшчаецца з духоўным, калі да нягод адносіцца з філасофскім спакоем, калі на свет і на сябе глядзіш са своеасаблівай іроніяй. Сам аўтар гаворыць пра ідэйна-філасофскую сутнасць сваіх кніг: “*Была ўсё ж такі нейкая духоўная дамінанта, якая кіравала лёсам, учынкамі. Я б і хацеў яе дашукаць і ў гэтым бачу сваю задачу. Не імкнуся пісаць прыгожа, галоўнае – жыццёвая праўда і дакладнасць*”. Паказальна, што за раман “Уліс з Прускі” (першая кніга тэатралогіі) У. Гніламёдаў атрымаў першую прэмію на Рэспубліканскім літаратурным конкурсе, што праводзіўся ў рамках Дзён беларускага пісьменства – 2007. А гэта сур’ёзны паказчык як мастацкага ўзроўню твора, так і яго ацэнкі ў навуковакрытычных і грамадскіх колах Беларусі.

Уладзімір Гніламёдаў уваходзіць у склад рэдакцыйных саветаў і калегій навуковых і літаратурнакрытычных перыядычных выданняў (“Полымя”, “Беларуская думка”, “Весці НАН Беларусі”, “Веснік гуманітарна-эканамічнага ўніверсітэта” і інш.). За плённую працу ў галіне літаратурнаўства і крытыкі, дасягненні ў арганізацыі навуковага і мастацкага жыцця рэспублікі Уладзімір Васілевіч узнагароджаны многімі медалямі.

Акадэміку Уладзіміру Гніламёдаву – семдзесят. Літаратурнаўца, крытык, празаік, педагог, арганізатар беларускай навукі... Да кожнага слова-паняцця можна было б дадаць эпітэт у найвышэйшай ступені, але гэта не зусім будзе адпавядаць характару Уладзіміра Васілевіча. Сціпласць і ментальны спакой гэтага рахманага чалавека не вельмі стасуюцца з той энергетыкай, што бруць у яго кнігах. Асабліваць дзейнасці яго яшчэ і ў тым, што ён ўвесьчасна навідавоку. На плячах – вялікая адказнасць за справу, за ўстанову, за лёсы людзей. У гэтым, відаць, і ёсць сутнасны стрыжань любога інтэлігента і вучонага – сумленнасць і прафесіяналізм, якія дазваляюць таленту ўсебакова раскрыцца, а асобе выявіцца напоўніцу. Калегі, аспіранты акадэміка, тыя, чые імёны ведае айчынная навука, гэта пацвердзяць. Практычна ва ўсіх ВНУ краіны працуюць былыя вучні прафесара, сёння – аўтарытэтныя спецыялісты.

Цяпер акадэмік НАН Беларусі, сябра Саюза пісьменнікаў з трыццаціпяцігадовым стажам, галоўны навуковы супрацоўнік Інстытута літаратуры імя Янкі Купалы, арыгінальны і самабытны даследчык, выдатны празаік не шукае спакою. Думаецца, наперадзе ў шаноўнага Уладзіміра Васілевіча новыя здзяйсненні і адкрыцці.

Анатоль РАМАНЧУК,
кандыдат філалагічных навук,
дацэнт кафедры беларускай літаратуры
Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Я. Купалы.

Уладзімір ГНІЛАМЁДАЎ

ЯНКА КУПАЛА: ВЯСТУН НАЦЫЯНАЛЬнай ІДЭІ

ВЫСТУПЛЕННЕ НА ВЕЧАРЫНЕ ў НАЦЫЯНАЛЬНЫМ АКАДЭМІЧНЫМ ТЭАТРЫ ІМЯ ЯНКІ КУПАЛЫ,
ПРЫСВЕЧАНАЙ 125-ГОДДЗЮ З ДНЯ НАРАДЖЭННЯ ПАЭТА

Нездарма кажуць, што Беларусь – краіна паэтаў. Сапраўды, хіба не сюды вядуць карані радаводнага дрэва Аляксандра Пушкіна? Менавіта тут, на Наваградчыне, з’явіўся на свет выдатны польскі і беларускі паэт Адам Міцкевіч, праз Беларусь пралягала дарога Тараса Шаўчэнкі, калі ён, выкуплены з прыгоннай няволі, кіраваўся ў Пецяярбург. Янка Купала нарадзіўся пазней за іх, у іншую пару, але стаў упоравень з імі – сваімі папярэднікамі.

Дарэчы, сёлета спаўняецца 150 гадоў з дня нараджэння маці паэта Бянігны Іванаўны. Нарадзілася яна на Стаўбцоўшчыне, захавалася і тая хаціна, і адміністрацыя раёна збіраецца адкрыць там мемарыял.

У самым пачатку творчай сцяжыны Я. Купала па-беларуску сціпла сказаў:

*Я не паэта, о крыў мяне Божа!
Не рвуся я к славе гэткай німала,
Хоць песеньку-думку і высную можа,
Завуся я толькі – Янка Купала.*

Аднак гэта была не звычайная сціпласць, у ёй праглядалася “смирение паче гордosti”, паэт браў на сябе вялікія і адказныя абавязкі бараніць сацыяльныя і нацыянальныя прыярытэты свайго пакрыўджанага народа.

*Шчасце так рэдка над светам усходзе;
Ўсё ж досыць бывае меці хоць мала, –
Долю каб бачыў у родным народзе,
А быў бы шчаслівы Янка Купала.*

Янка Купала – сын свайго часу. Які гэта быў час?

З канца XIX – пачатку XX ст. у гісторыі нашага народа і народаў Расійскай імперыі пачаўся новы этап. Сюды перамясціўся цэнтр рэвалюцыйнага руху. Палітычны ўздых вёў за сабой ажыўленне нацыянальна-вызваленчых настрояў у асяроддзі ўсіх насельнікаў Расійскай імперыі. Для дзяржаў Заходняй Еўропы нацыянальны рух, як пісаў У. Ленін, – “даўняе мінулае”. Там бацькаўшчына “адыграла сваю гістарычную ролю”, а вось «на ўсходзе Еўропы справа выглядае інакш. Для ўкраінцаў і беларусаў, напрыклад, толькі чалавек, які ў мроях жыве на Марсе, мог бы адмаў-

ляць, што тут няма яшчэ завяршэння нацыянальнага руху... “Бацькаўшчына” тут яшчэ не праспявала ўсёй сваёй гістарычнай песні».

Беларускім пісьменнікам XIX ст. – пачынальнікам – удалося сказаць пра свой край вельмі шмат істотнага, своечасовага і неабходнага, але многія пазнавальна-эстэтычныя аспекты заставаліся недастаткова або і зусім неасэнсаванымі. Пачыналася XX стагоддзе – эпоха рэвалюцый і войнаў, надзвычай імклівага навукова-тэхнічнага прагрэсу. Ніколі яшчэ чалавечыя адносіны, культура, тэхніка не развіваліся настолькі дынамічна, як у гэты час. Мастацкае слова не магло застацца глухім да бязмежнасці быцця, якое немагчыма было проста ацаніць знакамі плюсу ці мінус. Наступала эпоха сцвярджэння новых каштоўнасцей. Беларусы – як нацыя – стварылі сваю самабытную культуру, шматгранную і шматстайную, матэрыяльную і духоўную, і ўздых нацыянальна-вызваленчага руху на пачатку XX ст. ставіў перад імі пытанні накшталт: хто мы такія? куды ідзем? што нас чакае?

Кажуць, што маці паэта Бянігна Іванаўна, напачатку недастаткова дасведчаная ў сынавых клопатах, раіла яму пісаць па-польску, але звычайна паслухмяны сын на гэты раз настаяў на сваім, на сваёй, роднай мове.

У 1908 г. у Пецяярбургу выйшла першая кніга вершаў Янкі Купалы пад назвай “Жалейка”, у якой быў змешчаны цяпер самы вядомы ў свеце беларускі верш, перакладзены на мноства моў, “А хто там ідзе?”.

*А хто там ідзе, а хто там ідзе
У агромністай такой грамадзе?
– Беларусы.*

*А што яны нясуць на худых плячах,
На руках у крыві, на нагах у лапцях?
– Сваю крыўду.*

*А куды ж нясуць гэту крыўду ўсю,
А куды ж нясуць напакан сваю?
– На свет цэлы.*

.....
*А чаго ж, чаго захацелась ім,
Пагарджаным век, ім, сляпым, глухім?
– Людзьмі звацца.*

Цяжка пералічыць усе артыкулы Уладзіміра Васільевіча, якія друкаваліся ў нашым часопісе. Яны прысвечаныя многім выдатным пісьменнікам Беларусі, а таксама і творцам замежжа – эмігрантам. Назавем імёны Я. Купалы, К. Крапівы, М. Танка, П. Панчанкі, В. Зуёнка, М. Лужаніна, Р. Барадулліна... Разам з Тамарай Чабан Уладзімір Гніламедаў надрукаваў “Праграму-канспект па беларускай літаратуры для VIII – XI класаў сярэдняй школы: Літаратура пасляваеннага часу” (1994, № 7-8), дзе згадаў творчасць А. Вяцінскага, Н. Гілевіча, А. Грачанікава, Я. Янішчыца, А. Лойкі, А. Разанава, Я. Сіпакова і інш.

Гэта падобна на біблейскі Зыход. Па часе паэт такім чынам пракаменціраваў гэты твор: *“Я, сын беларускай вёскі, узгадаваны яе нядоляй, бачыў крыўду і гора народа. Мне хацелася крыкнуць на ўвесь свет аб тым, як цяжка пакутуе народ пад прыгнётам цара і капіталістаў. Мне хацелася намаляваць вобраз народа, які ідзе з рукамі ў крываваых мазалях, з нагамі ў лапцях і нясе на плячах сваю крыўду”*.

На працягу ўсёй творчасці Я. Купала звяртаўся да асноватворных праблем быцця: чалавек і грамадства, народ і гісторыя, гісторыя і сучаснасць, сучаснасць і будучыня, стварыў такія векапомныя шэдэўры, як *“Адвечная песня”* (1908), *“Сон на кургане”*, *“Машэка”*, *“Курган”* (1910), п’есы *“Паўлінка”* (1912), *“Раскіданае гняздо”* (1913), *“Тутэйшыя”* (1922), цэлы акіян лірыкі і духаўздымнай публіцыстыкі.

*Паміж пустак, балот беларускай зямлі,
На ўзбярэжжы ракі шумнаецчай,
Дрэме памятка дзён, што ў нябыт уцяклі, –
Ўдзірванелы курган векавечны.*

*Дуб галлё распусціў каранасты над ім,
Сухазелле у грудзі ўпілося;
Вецер стогне над ім уздыханнем глухім, –
Аб мінуўшчыне ў жалёбах галосе.*

Якая дзівосная карціна! Які пранікнёны жывапіс словам!

Факты сучаснай Я. Купалу рэчаіснасці суадносяцца ў яго творах з вечнымі тэмамі мастацтва: чалавек у плыні часу, змена і пераемнасць пакаленняў, сэнс жыцця. Багацце Купалавага таленту незвычайнае, яму было падуладна ўсё, што змяшчае ў сабе чалавечая душа, уся гама памкненняў, перажыванняў, ідэй і ўчынкаў ад высокага, гераічнага і трагічнага да будзённага, камічнага і гумарыстычнага, філасофскіх разваг і эстэтычных рэфлексій. Гэта, па сутнасці, паэт біблейскага маштабу і глыбіні.

З першых крокаў у літаратуры ён выступіў як паэт-прарок, паэт-будзіцель, што на пачатку новага этапу сусветнай гісторыі (а такім этапам і стала XX стагоддзе) актыўна фарміраваў самасвядомасць народа на шляхах да свабоды і незалежнасці. Нацыянальны момант з’яўляўся галоўным пры асэнсаванні самых розных сітуацый і праблем жыцця.

Размовы і спрэчкі пра нацыянальную ідэю, што, як вядома, карэніцца ў Бібліі, трываюць даўно, даўно пачаліся яе росшукі і даследаванні і цягнуцца ажно дагэтуль. Перадумова нацыянальнай ідэі – з гэтым згодныя многія – усведамленне людзьмі свайго адзінства як нацыі, і калі мы гаворым пра нацыянальную ідэю ў дачыненні да беларусаў, спрабуючы высветліць яе аблічча і непаўторнасць, то разумеем яе па магчымасці шырока, у сукупнасці ўсіх іпастасей – пазнавальнай, філасофска-метафізічнай, рэлігійнай, духоўна-эстэтычнай і г. д. Для беларускай літара-

**Добра адпачываецца – добра пішацца.
З Уладзімірам Караткевічам
у ДOME творчасці пісьменнікаў у Гаграх.
Верасень 1970 г.**

туры XIX ст. у цэлым характэрны этычны пафас, XX ст. – эстэтычны, прыгажосць становіцца ключавым момантам творчасці, што ўзвышаецца над этыкай, хоць і не супрацьстаіць ёй. Нацыянальная ідэя ў Я. Купалы афарбавана эстэтычным успрыманням рэчаіснасці, якое надае ёй сілы і жыццяздольнасці. Каб пераканацца ў гэтым, дастаткова прачытаць верш *“Жня”*, у якім намаляваны надзвычай прывабны – зямны і ўзнёсла-адухоўлены – партрэт простага жанчыны-працаўніцы.

*Як сама царыца
Ў залатой кароне,
Йдзе яна ў вяночку
Паміж спелых гоняў.*

Янка Купала бачыць, што беларускі народ нясе ў сабе не толькі гаркату лёсаў, сваю адвечную крыўду, але і здаровыя першаасновы чалавечага быцця, духоўную культуру і маральную чысціню. Прыгажосць і маральная вабнасць у Песняра неаддзельныя ад дзеяння, руху, стваральнай скіраванасці чалавека – у гэтым змест і логіка яго паэтычнай думкі.

Купалаўская жнейка – сімвал таго “бессмяротнага чалавечага духа”, пра які паэт сказаў на святкаванні 15-годдзя сваёй літаратурнай дзейнасці, у 1920 г.: *“Верце, што мы з’яўляемся дзейнымі асобамі-героямі чараўнічай песні, чудатворчай містэрыі, якую тварыць на Беларусі паклікала нас само жыццё. У гэтых чарах, у гэтым выяўленні бяссмертнага чалавечага духа – наша пабеда, наша слава і ішчасце – цяпер і ў будучыні...”*

Поруч у літаратуразнаўстве
з Вячаславам Рагойшам і Міхасём Мушынінскім. Пачатак 1990-х гг.

Традыцыйна-стылявы пласт Купалавай паэзіі складаецца з шэрагу вобразаў-сімвалаў *долі, кургана, вясны, сонца, бацькаўшчыны* і інш. Гэтыя вобразы-сімвалы пастаянна хвалявалі паэта. Яны ўяўляюцца нам не толькі антуражам яго “чараўнічай песні”, але і своеасаблівымі вобразна-асацыятыўнымі вузламі паэтычнай сістэмы Я. Купалы, які з іх дапамогай адкрываў глыбіні народнага духу і прагназаваў лёс чалавечых каштоўнасцей, лёс самога чалавека.

У 1917 г. паэт адчуў новыя перспектывы, якія адкрыліся перад Беларуссю. Кастрычніцкая рэвалюцыя была, як вядома, не выпадковай з’явай, не бунтам адзінак, а паўстаннем масаў, выбухам вякамі накопленай незадаволенасці існуючымі ў Расіі парадкамі. Яна паўплывала на лёс многіх народаў, у прыватнасці дала значны штуршок для далейшага станаўлення беларускай нацыянальнай ідэі і яе дзяржаўнага ўвасаблення. Творчая работа Песняра ў гэты перыяд патрабавала асаблівага духоўнага напружання і паэтычнага напалу. Як паэт і як чалавек ён адчуваў у сабе найвышэйшую сілу духу і дзеля ісціны і добра свядома ішоў на подзвіг у імя Беларусі.

Купалаўскі герой ахоплены чаканнем і прагай падзей. Гэта адчуваецца ў вершы “Час”, напісаным у Смаленску 30 кастрычніка 1918 г. У ім паэта ізноў, як некалі ў вершы “Прарок” і ў драме “Раскіданае гняздо” (1912), азарае ідэя “вялікага сходу”, які павінны вырашыць лёс Беларусі.

*Час склікаці ўжо грамаду
На вялікую нараду,
На вялікі сход!
Хай рассудзіць, хай разважа,
Слова цвёрдае хай скажа,
Скажа сам народ!*

Паэзія Купалы палітызуецца, у ёй моцна гучыць тэма беларускай дзяржаўнасці. Настаў момант, калі беларускі народ, на думку паэта, абавязаны вылучыць з сваіх шэрагаў лідэра, здольнага сабраць “у адну

ўсю Беларусь сям’ю”. На чале дзяржавы павінен стаяць гаспадар, што адпавядала б нацыянальным традыцыям і ўяўленням. Гэты заклік на ўсю сілу гучыць у вершы “Паўстань...”:

*Паўстань з народу нашага, прарок,
Праяваў бураломных варажбіт,
І мудрым словам скінь з народу ўрок,
Якім быў век праз ворага спавіт.*

Біблейскі вобраз Прарока надае паэтычнай гаворцы асаблівую значнасць і ўзнімае яе на агульнанацыянальны ўзровень.

Янка Купала быў адданым патрыётам сваёй радзімы, выразнікам самой ідэі Беларускай, пра што добра сказаў А. Твардоўскі: “Лірык па складзе свайго цудоўнага таленту, пясняр Беларусі, які выявіў сэрца яе

з незвычайнай сілай, ён усёй сваёй паэтычнай існасцю як бы сімвалізаваў творчую магутнасць народа”.

Паэзія Янкі Купалы – сведчанне нашай этнічнай і культурнай самабытнасці, жыццесцвярдзальнага характару, схільнасці да гарманізацыі рэчаіснасці, здольнасці ўносіць сэнс у чалавечае існаванне. Народжаная на высокай хвалі нацыянальнага адраджэння, яна адлюстравала імкненне народных масаў да сацыяльнага і духоўнага разняволення і сама ў значнай меры спрычынілася да гэтага разняволення, да сцверджання нацыянальнай ідэі.

Не проста складваўся творчы шлях паэта, але галоўнае – што ён заўсёды быў са сваім народам, спрыяў яму, гарача верыў у яго творчыя сілы, і народ адказваў паэту любоўю і прызнаннем.

На працягу жыцця Пясняр надзвычай шмат зрабіў у справе адстойвання нацыянальных здабыткаў – мовы, культуры, гісторыі.

Вялікае значэнне Я. Купалы ў тым, што ён прадэманстравваў усяму цывілізаванаму свету невычэрпныя духоўныя, інтэлектуальныя здольнасці беларусаў, якія ў самых складаных, неспрыяльных абставінах жыцця не трацілі сацыяльнага аптымізму, веры ў будучыню, баранілі Айчыну, сцвярджалі сваю чалавечую годнасць, імкнуліся заняць “пачэсны пасады між народамі”.

Творчасць Янкі Купалы – набытак беларускай нацыянальнай культуры. Як аўтарытэтная сказаў Якуб Колас, “нельга ўявіць беларускі народ без такой велічнай постаці, як Янка Купала”.

Сёння мы апынуліся ў новых гістарычных умовах XXI ст., і значэнне Купалавай спадчыны ўзрастае, не трацячы актуальнасці.

Янка Купала – наш класік, наш нацыянальны пашпарт, па якім нас пазнаюць у свеце, ён дае нам, беларусам, шанец уцяміць, хто мы такія на гэтай Зямлі, дзе і з чым звязаны нашы карані і якія нашы магчымасці. Спадчына Песняра мае не толькі нацыянальнае, але і агульначалавечае значэнне. Яна прасякнута жыццёваю сілаю, яна – на баку жыцця, бароніць чалавека, яго правы і каштоўнасці.

Таццяна СМАТРЫЦКАЯ

“БУЎ ТЫ Ё МЯНЕ АДЗІН!..”

АСАБЛІВАСЦІ МОВЫ ГЕРОЯЎ “ПАЛЕСКАЙ ХРОНІКІ” ІВАНА МЕЛЕЖА

Літаратура, як вядома, неразрыўна звязана з мовай. Нацыянальнай літаратуры няма па-за нацыянальнай мовай, у пэўным сэнсе яна прадукт мовы. Лёс літаратуры залежыць перш за ўсё ад лёсу мовы: застанеца яна беларускай альбо, з цягам часу, лексічна, ці нават і граматычна ператворыцца ў так званую трасянку (мешаніну з рускіх і беларускіх слоў) з украпваннямі паланізмаў ды англіцызмаў.

Зразумела, што мастацкія творы не пішуцца моваю толькі ўнармаванай, літаратурнай, бо сапраўдны мастак пазбягае графарэтнай мовы. Арыгінальнасць бачання свету, свежасць успрымання прататыпа неразрыўна звязаны з асаблівай, адэкватна “свежай”, сакавітай, яркай народнай мовай. Самабытнасць, непаўторнасць беларускай мовы вырастае якраз з нацыянальнай мастацкасці выказвання. Адным з першых паставіў пытанне пра неабходнасць стварэння літаратуры на мове беларускага народа Францішак Багушэвіч. Як самакаштоўны эстэтычны фактар самавітасць узнікла пазней, у літаратуры другой паловы ХХ ст. У першую чаргу сказанае датычыць творчых пошукаў Вячаслава Адамчыка і асабліва Івана Мележа. Словы І. Мележа зіхацяць і пераліваюцца дыямантамі беларускасці. Гэта, дарэчы, і ёсць галоўная адметная рыса творчасці славутага празаіка. “Без чуцця роднай мовы не можа быць сапраўднага пісьменніка”, – справядліва сцвярджае Мікола Мішчанчук.

Мова народа – скарбонка яго духоўнай культуры. Найскравейшы прыклад таму – старонкі шэдэўра беларускай літаратуры “Палескай хронікі” Івана Мележа. Калі чытаеш радкі гэтага твора, то ствараецца ўражанне, нібы ты сам знаходзішся ў Куранях, недзе там побач з героямі, якія паступова становяцца ўсё больш блізкімі і дарагімі, і на ўласныя вочы бачыш усё, што адбываецца з імі, у іх жыцці, чуеш іх сакавітую палескую гаворку. Далёка не апошняю ролю тут адыгрывае мова, укладзеная мастаком у вусны персанажаў. Настолькі дарэчы ў творы паўднёва-ўсходні дыялект. Меў рацыю Алесь Бачыла: “Мастак адчуваў: адбяры палескі дыялект у Ганны і Васіля, і вобразы пабяжыць, страцяць тую яркасць і непаўторны каларыт, якія дасягаюцца мовай” [5, 165]. Сапраўды, у кнізе “Жыццёвыя клопаты” мэтазгоднасць ужывання дыялектызмаў Іван Мележ тлумачыў так: “Я даволі шырока ўжываю дыялектызмы, калі даю слова маім героям. Гэтае права аспрэчваецца, але я перакананы, што гэта патрэбна. Людзі ў творы павінны гаварыць так, як у жыцці. Па-зямному, па-сапраўднаму” [1,

У кастрычніцкім і лістападаўскім нумарах “Роднага слова” надрукаваныя артыкулы «“Сэрца білася так гулка...”: Каханне ў жыцці герояў “Палескай хронікі” Івана Мележа» і «Лёс мастака ў таталітарным грамадстве: Вобраз Алеся Маёвага з рамана “Подых навалніцы” Івана Мележа» Таццяны Сматыцкай.

513]. Фанетычныя або марфалагічныя дыялектызмы кшталту “балото”, “жыто”, “позно”, “мабуць”, “буў”, “кеб”, “е”, “эге”, “ето”, “шчэ”, “дзядзько”, “мамо” надаюць мове герояў непаўторную своеасаблівасць, адметную выразнасць, непадробную вобразнасць і каларыт, з іх дапамогай характарыстыка персанажа становіцца больш яркай. Акрамя таго, дыялектызмы служаць моцным сродкам дасягнення выразнасці мастацкага тэксту, больш дакладна адлюстроўваюць пэўную з’яву, прадмет і нават ажыўляюць сюжэт.

Пры знаёмстве з творам нельга не заўважыць цікавай асаблівасці: у мове амаль кожнага героя прысутнічае слова, якое з’яўляецца яго своеасаблівай візітнай карткай. Нават не бачачы персанажа, а толькі пачуўшы, можна беспамылкова пазнаць, хто гэта: “*І што ты, грэц яго, знайшоў ва мне, што ўсё глядзіш ды глядзіш? Упадабаўся я табе ці што?*” (Цімох Чарнушка); “*У вас там, па ўсім відаць, кулач’ё ваду муціць! У гэтым, канечне, і соль уся таго, што клава чуждыя настроі ў вас так развіліся*” (Башлыкоў); “*Ой, Гануля, кеб ты знала!..*” (Хадоська); “*Було так, не сакрэт, што пасля паходу іншы раз і сам, і конь пад табою – як у мыле*” (Міканор); “*Жывуць тым часам. Не паелі адзін аднаго...*” (дзед Дзяніс); “*Напражэ скварак, – дасць у карак*” (Сарока); “*Рады ўсе, та-скаць, бачыць зноў на нашай куранёўскай почве*” (Андрэй Руды); “*А што ж, дзеўка нібыто ў саку*” (Нібыта Ігнат).

Мова героя нярэдка адлюстроўвае сацыяльны статус, паходжанне, рысы характару, тэмперамент, нават пэўныя факты біяграфіі носбіта. Так, Васіль выказвае думкі павольна. Ён не аматар пышных фраз, разгорнутых сказаў. У яго мове пераважаюць няпоўныя і аднастаўныя сказы, Васіль па натуре маўчун: “*Кеб з таго кавалка, што каля цагельні дасталася. То б надзел буў!.. Мёду прадаў бы, насення купіў адборнага... Пабачылі б!*” [2, 49]. Яму нават пра сваё каханне да Ганны цяжка сказаць: “*Васіль, – ціха кажа яна [Ганна], як бы перасільваючы сябе. – Ты мяне любіш?*

– А як жа.

– І я...” [2, 42].

Але гэта, безумоўна, не дае падстаў усумніцца ў шчырасці пачуццяў героя, душэўнай шчодрасці і цеплыні ў адносінах да любай дзяўчыны. Хутчэй тут справа ў асаблівасцях нацыянальнага характару: для палешука зямля – жыцця аснова, з ёю звязаны яго мары, імкненні. Працаўніку-рупліўцу няма калі разважаць, трэба шпарчэй рабіць. Таму і нядзіўна, што ажыўляецца Васіль і становіцца гаваркім звычайна, калі гутарка заходзіць пра яго заўсёды клопат – зямлю. Затое Ганна ў асяродку сяброў заўсёды лічылася дзяўчынай дасціпнай, вострай на язык (“*язык як брытва*”). Такая ў крыўду сябе не дасць. Ды і свае

пачуці да каханага выяўляе смела, адкрыта, не тоячыся: “Родны ты мой!.. Буў ты ў мяне адзін!.. І адзін астаўся... хоць я цябе і не бачу... Ты – толькі адзін!..” [3, 241]; “Я ж цябе так люблю! Так век любіць буду!” [3, 262]. Хіба можна не паверыць такім прызнанням?! Адным словам, натура моцная, глыбокая, високадухоўная. У сваю чаргу Ганніна сяброўка Хадоська – больш уражлівая дзяўчына, якую лёгка параніць неасцярожным словам. У яе мове мноства памяншальна-ласкавых слоў (“Гануля”, “Яўхімка”, “божачко”, “татко”, “мамачко”). У іх уся Канапляначка: мяккасардэчная, ласкавая, лагодная, непасрэдная. Выказванні ж старога Глушака дома, сярод сваіх, скрозь складаюцца з грубых слоў. Ён часта выкарыстоўвае вульгарызмы: “галадранец вашывы”, “трасцы ім”, “чорт лысы”. На людзях Глушак малагаваркі, тоіцца: “Глушак не тое што на сходах, а і дзе-небудзь на прызбе гаварыць попусту не любіць; словы, як грошы, выпускаў неахвотна, і слухалі яго так уважліва, як бы ён даваў гэтыя лічаныя грошы” [2, 149]. Толькі ў думках (ва ўнутраным маналогу) ён дае волю пачуццям: «У думках даваў волю злосці, помсціўся: “Трасцы вам! Не тое што пяцьдзесят шэсць, а і шэсць пудоў – трасцы! Аднаго пуда – трасцы! Аднаго хунта – дулю! Дулю – аднаго зярняці! Падохнеце, выпруціцеся з галаднечы! Паеіце адзін аднаго! Як сабакі галодныя! Трасцы! Дулю!..» [3, 109]. Тое самае тычыць і яго сына Яўхіма. Хіба што выказваецца ён больш смела, адкрыта, нікога не баючыся, якраз у адпаведнасці са сваім характарам: хлопец малады, гарачы, нястрыманы. “Жыць... усё адно не дадуць... <...> Робіш на некаго! Як парабак!.. Робіш, а ён – жаба – прыйдзе ды вычысіць пад мятлу! Як бы ён не тваё, а яго! Камандуе ўсякае, а ты слова не скажы!.. Ей-бо, – з лютай шчырасцю, з той раптоўнай, якой заўсёды апасаўся стары, [Яўхім] прадказаў: – Не ручаюся: стукну я калі-небудзь этаго Дамецікаваго! Стукну так, што свінячае папрэ з яго! Ей-бо! Рукі даўно чышціцца!” [4, 23]. Гучыць, безумоўна, як пагроза, але за ёю – крык душы.

Гаворка прадстаўніка старэйшага пакалення дзед Дзяніса – па-сялянску разважлівая, у ёй адчуваецца глыбокая спрадвечная паляшучкая мудрасць: “У тым, як гаварыў дзед, адчувалася, што ён бачыць, што гаворка пайшла неразумна (маецца на ўвазе хутчэйшае ўступленне Дзяглаў у калгас. – С. Т.) і нікога добрага не будзе. Што без яго ўдзелу не будзе ладу ў гарачай і бесталковай спрэчцы маладых. У тым, як гаварыў і трымаўся дзед, бачылася, што ён наогул перакананы ў асаблівым значэнні сваім тут” [4, 131]. Да яго, сталага чалавека, які мае багаты жыццёвы вопыт за плячыма, не шкодзіць іншы раз прыслушацца маладым, каб пераняць крупіну розуму, навучыцца ўменню жыць. Мова вясковага кніжніка, мясцовага грамадзяна Андрэя Рудога шчодро перасыпана русызмамі, асобнымі цытатамі з прачытанага ім: “Чалавек – сушчасць. Так сказаць, ён і мошка, і ён – валадар, цар прыроды! Ето шчэ вучыў паэт Някрасаў, а так-жа Талстой, Леў Мікалаевіч!” [2, 138]. Альбо: “Як пісаў вялікі рускі паэт Мікалай Аляксеевіч Някрасаў, невучкам у будучым будзе багата цяжэй, чым усім нам, таму што, та-скаць, наступіць новая эпоха. І невучным не будзе дарогі ні туды, ні сюды!..” [2,

149]. У выказваннях Міканора часам заўважаюцца вайсковыя тэрміны (ён нядаўна з арміі), манера гаварыць нястрыманая, рэзкаватая, як, дарэчы, і ў Башлыкова, які з’яўляецца для яго аўтарытэтам. Нярэдка куранёўскі актывіст занадта прасталінейны, гатовы рубіць з пляча: «Слухаць нічога не хочуць. Хоць кол на галаве чашы! А некаторыя – дак кінуцца зразу гатовы. Учапіцца ў цябе за адну гаворку... І ўсё – мацюкі ды мацюкі... – Ён гаварыў з прывістам: замест “чашы” ў яго выходзіла “цясі”, “мацюкі” падобны былі на нейкія “масюкі”. – Асабліва жанкі пашалелі!.. Так і глядзі, каб каторая не кінулася з кінуцямі!» [2, 29].

Прамовы Башлыкова відавочна адрозніваюцца ад гаворкі вяскоўцаў: насычаныя звесткамі з урадавых пастаноў, загадаў, газетных публікацый, яны адразу выдаюць у ім адказнага партыйнага работніка, які рэгулярна чытае прэсу, знаходзіцца ў курсе падзей рэгіянальнага і дзяржаўнага маштабу. “...Тое, што адбылося тут (распад калгаса ў Глінішчах. – С. Т.), райком разглядае як палітычную з’яву, якая патрабуе палітычных вывадаў і мер. Бязлітасных мер. <...> Кулацкія элементы, што прабраліся на сход і іх адгалоскі – відаць за вярсту – паставілі сабе задачу: сарваць сход, любымі метадамі не дапусціць аднаўленне калгаса!” [4, 64]. І далей: “Гаворым многа. Многа спадзяванняў на словы. На ўгаворы. Тут наша няўдача. Угаворы – пустазвонства. Дзейнічаць трэба! Сіла трэба. На сілу сіла! І не чыкацца, не міндалнічаць. Раішчасьць трэба! Націск!.. Націснуць падаткамі! Судзіць злосных! Каб адчулі сілу!..” [4, 116–117]. Перад намі тыповы прыклад Башлыковага выступлення з уласцівымі яму гарачлівасцю, запалохваннем, навешваннем ярлыкоў.

Не такі старшыня валвыканкама Іван Анісімавіч Апейка – таксама прадстаўнік улады ў раёне. Ён, наадварот, не схільны выкарыстоўваць вытрымкі з газет, тэрміны, асабліва ў размове з сялянамі. Думкі Апейка выказвае проста, натуральна, беручы блізкія і зразумелыя палешукам прыклады з жыцця. Гаворыць Іван Анісімавіч спакойна, ураўнаважана, не дазваляючы сабе сарвацца на крык, стараючыся дайсці да розуму і сэрца кожнага. Старшыня валвыканкама шчыра жадае сялянам добра, верыць, што калектывізацыя, несумненна, зробіць іх жыццё лепшым, што палешукі паступова самі зразумеюць перавагу калгасаў, толькі трэба ім дапамагчы. Што ён і робіць: цярдліва ўсё тлумачыць, пераконвае ў перавазе калектывізнага гаспадаркі, не навязваючы сваёй думкі. Падобныя паводзіны непрымальныя для Башлыкова: “Я за ўсёй гэтай тваёй філасофіяй, – цвёрда, упэўнена загаварыў Башлыкоў, – бачу адно жаданне: каб мы затрымаліся. <...> Твае гэтыя развагі – гэта хістанні, якія маюць небяспечны палітычны характар” [4, 96]. Яскрава характарызуе Апейку як кіраўніка яго размова з памылкова абвінавачаным у бандытызме Васілём: “– Чорт вас пабярэ! – **Нават злучыцца, ён гаварыў роўна, ціха** (вылучана мною. – С. Т.). Для вас, для вашага ічасця стараюцца, гінуць людзі. А вы, вы за сябе пастаяць не ўмеце!.. Ты – не бандыт, ты – крот, які капаецца ў сваёй нары. І толькі адну сваю шкуру беражэ. А там – хоць трава не расці! Хай другія прынясуць табе ішчасце на

талерачцы!.. Ты, канешне, зямлі добрай узяць не адмовішся!” [2, 120]. Не выглядае дзіўным той факт, што ўспрымаюць Івана Анісімавіча значна лепш, чым Башлыкова, да яго прыслухоўваюцца, яму вераць, з ім раяцца, да яго прыходзяць па дапамогу. І тут нельга не адзначыць яшчэ адну важную якасць Апейкі – ён жыве, спавядаючы як найгалоўнейшы прынцып гуманізму, ніколі не адхіляючыся ад яго, нават у самых складаных сітуацыях. Апейка, ахвяруючы пасадай, партыйным білетам, імкнецца дапамагчы настаўніку Гарошку, якога звольнілі толькі за тое, што ён раней быў афіцэрам царскай арміі, падтрымаць сына класовага ворага, кулака Сцяпана Глушака, едзе ў Мінск хадайнічаць аб юнаку Алесю Маёвым, на якім беспадстаўна паставілі кляймо нацэма. Ва ўсім імкнецца Іван Анісімавіч, адданы сын Палесея, дайсці да самай сутнасці або, паводле Івана Мележа, “...глыбока спасцігнуць сэнс часу, разумець яго сэрцам і розумам”. Што чакала далей такіх сумленных людзей, няцяжка прадказаць. Спачатку выключэнне з партыі, а потым, магчыма, і рэпрэсіі. Менавіта так абыходзіліся, як вядома з гісторыі, у 1920 – 1930-я гг. з няздольнымі пайсці на кампраміс з сумленнем, надзеленымі здольнасцю думаць самастойна, з тымі, хто меў на падзеі ўласны погляд і гарачае жаданне адстойваць яго, нягледзячы ні на што.

Шчодро і багата ўжывае Іван Мележ, калі дае слова героям, народныя выслоўі, прымаўкі, параўнанні: “багатаму жаль карабля, а беднаму – кашалы”, “удава – сама сабе галава”, “што з воза ўпала, тое прапала”, “аладкі з зямлі разам ляпілі”, “патрэбен ты мне, як хата сабаку”, “не выбраць бы халеру – гарачы не ў меру!”, “а як горка на смак, паўзі назад, як рак!..”. Большасць прымавак належыць Сароцы – жанчыне, якая адна выходзіць сына-падлетка. Жыццё ўдавы, вядома, нялёгкае: няма побач трывалага мужчынскага пляча, усё трэба рабіць самой. Вось і

жартуе гаварка Сарока, сыпле трапнымі выслоўямі, як з меха, па слова ў кішэню не лезе.

Шырока выкарыстоўвае пісьменнік устойлівыя спалучэнні (фразеалагізмы) – абавязковы элемент паляшучкай гаворкі: “тут хто ў лес, а хто па дрывы”; “трэба яно, як пятае калясо!”; “от жа ўлезла чалавеку ў галаву дураць, не дае збыту”.

Вобразнасць уласціва і звароткам, многія з якіх – разгорнутыя. Асаблівай цеплынёй, пшчотай вызначаюцца звароты маці да дзіцяці: “Васілёчак, каласочак, сынку мой...” (Дзятліха да Васіля); “Што? Ну, скажы!.. Ну, скажы, Верачка!.. А!.. Знаю! Хораша, кажаш!.. Хорашанько!.. Цёпленько! Сонейко! Птушачкі цілікаюць! Цілік, цілік!..” (Ганна да дачкі Верачкі).

Усё гэта яскрава сведчыць: мова “Палескай хронікі” – цікавая, натуральная і змястоўная. У яе аснове – сялянскія ўражанні, уражанні вясковага дзяцінства.

Як лёгка, свабодна, нязмушана апавядае Майстар. Беларускае слова гучыць у яго ёміста і змястоўна. Дасканала падабраныя рэплікі садзейнічаюць стварэнню яскравых, выразных, як мага больш праўдзівых, запамінальных вобразаў. У выніку ствараецца ўражанне, нібы пабываў на радзіме пісьменніка, пачуў жывую гаворку яго землякоў, адчуў, чым яны дыхаюць, убачыў мясціны, пра якія так цудоўна расказвае Іван Мележ.

Літаратура

1. Мележ І. Жыццёвыя клопаты. – Мінск: Маст. літ., 1975.
2. Мележ І. Людзі на балоце. – Мінск: Маст. літ., 1991.
3. Мележ І. Подых навалніцы. – Мінск.: Маст. літ., 1991.
4. Мележ І. Завеі, снежань. – Мінск: Маст. літ., 1991.
5. Успаміны пра Івана Мележа / Л. Пятрова-Мележ. – Мінск: Маст. літ., 1982.

КАЛЯНДАР ПАМЯТНЫХ ДАТАЎ І ЮБІЛЕЙНЫХ ДЗЁН на 2008 год ЛЮТЫ

1 лютага – 95 гадоў з дня нараджэння Антона Алешкі (1913 – 1971), празаіка

70 гадоў з дня нараджэння Нэлі Тулупавай (1938 – 2001), паэткі, празаіка, перакладчыцы

2 лютага – 170 гадоў з дня нараджэння Кастуся Каліноўскага (1838 – 1864), рэвалюцыянера-дэмакрата, публіцыста і паэта, кіраўніка паўстання 1863 – 1864 гг. у Беларусі і Літве

90 гадоў з дня нараджэння Леаніда Гаўрылава (1918 – 1941), паэта

80 гадоў з дня нараджэння Марыі Шаўцовай, мастака дэкаратыўна-ўжыткавага мастацтва

4 лютага – 200 гадоў з дня нараджэння Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча (1808 – 1884), паэта, драматурга, тэатральнага дзеяча

130 гадоў з дня нараджэння Дарафея Бохана (1878 – 1942), рускамоўнага журналіста, паэта, празаіка, перакладчыка

5 лютага – 85 гадоў з дня нараджэння Леаніда Шчмялёва, жывапісца, народнага мастака Беларусі

60 гадоў з дня нараджэння Фелікса Баторына (сапр. Хаймовіч), беларуска- і ідышамоўнага паэта, перакладчыка

6 лютага – 80 гадоў з дня нараджэння Уладзіміра Стальмашонка (Сцельмашонка), мастака, педагога, заслужанага дзеяча мастацтваў Беларусі, народнага мастака Беларусі

8 лютага – 75 гадоў з дня нараджэння Уладзіміра Жохавы, мастака дэкаратыўна-ўжыткавага мастацтва

9 лютага – 95 гадоў з дня першай пастаноўкі ў Вільні камедыі “Паўлінка” Янкі Купалы

10 лютага – 140 гадоў з дня нараджэння Каруся Каванца (сапр. Казімір Кастравіцкі; 1868 – 1918), пісьменніка, перакладчыка, мастака, мовазнаўцы, грамадскага дзеяча

70 гадоў з дня нараджэння Юрыя Фатнева, рускамоўнага паэта, празаіка

12 лютага – 50 гадоў з дня нараджэння Аляксея Ненадаўца, фалькларыста, літаратуразнаўцы, краязнаўцы

14 лютага – 95 гадоў з дня нараджэння Віталія Цвіркі (1913 – 1993), жывапісца, педагога, народнага мастака Беларусі

Віктар ЖЫБУЛЬ

МОВА ЯК КАНСТРУКТАР

КАМБІНАТОРНАЯ ПАЭЗІЯ НА БЕЛАРУСІ І Ў СВЕЦЕ

У матэрыялах рубрыкі “Паэтычны сад” неаднойчы сустракаўся тэрмін *камбінаторная паэзія*, на якім і хацелася б закэнтаваць увагу, бо ў беларускіх літаратуразнаўчых даведніках яго проста няма, як няма і ў падобных выданнях многіх іншых краін. А ўсё таму, што згаданае паняцце з’явілася параўнальна нядаўна, хоць гісторыя з’явы, якую яно абазначае, налічвае ўжо не адну тысячу гадоў.

Родавае размежаванне камбінаторнай літаратуры (сустракаюцца і іншыя яе назвы: фармальна літаратура, літаратура формы і гульні, акадэмічны авангард, літаратура тэхна) на “камбінаторную паэзію”, “камбінаторную прозу”, “камбінаторную драматургію” з’явілася пазней, а спачатку з’явіўся тэрмін “літаратурная камбінаторыка”. Яго ўвялі ў 1960-я гг. у сваіх тэарэтычных працах удзельнікі французскай суполкі “Уліпо”, многія з якіх былі адначасова і літаратарамі, і матэматыкамі. А камбінаторыкай якраз называецца раздзел матэматыкі, дзе даследуюцца ўсе магчымыя перастаноўкі і камбінацыі элементаў. Адпаведна камбінаторная літаратура заснавана на разнастайных перастаноўках элементаў тэксту, разгалінаваннях яго варыянтаў. Творы, напісаныя паводле такіх прынцыпаў, вылучаюцца татальнасцю фармальных абмежаванняў, штучным звужэннем слоўніка, магчымасцю дадатковага прачытання тэксту ці яго часткі з дапамогаю пэўных хітрыкаў [6, 279]. У аснове кожнага з такіх твораў паліглае фармальна ідэя, якая цэментуе тэкст і якую лёгка праверыць, нягледзячы на яе прыхаванасць. Так, напрыклад, у акравершы па першых літарак радкоў можна прачытаць яшчэ адзін – вертыкальны – радок; паліндром можа чытацца не толькі злева направа, але і справа налева; у таўтаграме ўсе словы пачынаюцца на адну літару; у брахікалане ў кожным радку павінен быць адзін склад – значыць, і слоўнікавы запас абмежаваны.

Такія тэхнічна архіскаладаныя, скрайне строга пабудаваныя тэксты, дзе “ні адну літару (ці слова) нельга замяніць на іншую, каб не парушыць фармальную ідэю, што працінае твор”, належаць да “*літаральнай*” камбінаторнай літаратуры, у якой “прынцыповую ролю пры канструяванні тэксту адыгрывае, як бачна з назвы, літара ці, радзей, суразмерныя з ёю адзінкі (склады, словы, а таксама – на другім полюсе – часткі літар)” [6, 278 – 279].

Акрамя “літаральнай”, існуе і “*канцэптуальная*” камбінаторная літаратура, дзе аб’ектам пермутацыі робяцца буйнейшыя за слова сегменты тэксту – радкі, абзацы, апаведы і г. д. Напрыклад, зборнік “Сто тысяч мільярдаў санетаў” французскага пісьменніка Раймона Кёно ўяўляе з сябе своеасаблівы паэтычны каструктар: дзесяць асноўных санетаў надрукаваны на правым баку развароту, разрэзаным на 14 палосаў (па адной паласе на кожны радок санета). Перакідваючы палосы направа і налева, чытачы маглі атрымаць 10^{14} (100 000 мільярдаў) санетаў, дасканалых у фармальным плане і даволі асэнсаваных. Магчыма, што нехта такім чынам зможа прачытаць санет, які

дагэтуль не даводзілася чытаць нікому і, магчыма, не даведзецца. “Канцэптуальныя” камбінаторныя тэксты часам пішуцца паводле пэўнага матэматычнага алгарытму. У фармальным сэнсе яны менш вытанчаныя за “літаральныя”, але таксама ўражваюць.

Таццяна Бонч-Асмалоўская залічвае да камбінаторнай паэзіі і цвёрдыя вершаваныя формы – такія, як канцона, балада, віланэла, рандэль, рандо, трылет, санет, тэрцыны, секстына. Але яны маюць іншую жанравую спецыфіку і, адпаведна, патрабуюць асобнай гутаркі.

Тэрмін *камбінаторная паэзія* ахоплівае даволі вялікі пласт літаратуры розных культурна-гістарычных эпох, і ў кожную з гэтых эпох яе эстэтычная роля асэнсоўвалася па-свойму: у старажытныя часы камбінаторна-паэтычныя творы (паліндром, анаграма, ліпаграма, акраверш, таўтаграма) разумеліся як магчымы сродак; пазней – у часы Сярэднявечча – яны ўвасаблялі рацыяналістычны пачатак літаратурна-мастацкай творчасці; не схільная да разумення паэзіі як рамяства эпоха рамантызму адвяла ім месца літаратурных галаваломак; і, нарэшце, прадстаўнікі мадэрнізму і першай хвалі авангардызму (1-я трэць XX ст.), эксперыментуючы з формаю, раскрываючы самакаштоўнасць Слова, імкнуліся вярнуць камбінаторнай паэзіі былую сакральнасць. Штосьці падобнае адбываецца і ў наш час.

Найбольш вытанчаныя і разам з тым займальныя прыклады камбінаторнай прозы і паэзіі 2-й паловы XX ст., як і ўвогуле літаратурнай гульні са словам, належаць французскай суполцы “Уліпо”, удзельнікі якой, уласна кажучы, і ўвялі ва ўжытак тэрмін *літаратурная камбінаторыка*. Назва групы (у арыгінале “Oulipo”) уяўляе з сябе абрэвіятуру, утвораную ад словаў “Ouvroir de Littérature Potentielle” (“Майстэрня патэнцыяльнай літаратуры”). Суполка была заснавана ў 1960 г. матэматыкам Франсуа ле Ліянэ і пісьменнікам Раймонам Кёно. Акрамя іх, ва “Уліпо” ўвайшлі Марсэль Бенабу, Люк Эцъен, Жан Лескюр, Жорж Пэрэк, Жан Кеваль, Жак Рубо, Гары Мэцьюз і іншыя.

Утварэнне “Уліпо” не толькі з’явілася новым этапам у галіне “літаратуры абмежаванняў” і ўзаемадзеяння “фізікі” і “лірыкі”, але разам з тым, па словах Таццяны Бонч-Асмалоўскай, “задало перадумовы для чарговага змянення ў разуменні самой літаратуры” [4]. Калі некаторыя з папярэднікаў характарызавалі ўласныя ўзоры фармальнай літаратуры ўсяго толькі як забаўкі, “жарты рамяства”, то уліпісты мелі смеласць адкрыта абвясчаць гэта мастацтвам і паставілі сабе за вышшадачу “вывесці гэтую традыцыю з перыферычнай сцяжыні на магістраль літаратуры” [4]. Уліпісты шукалі патэнцыялы, магчымасці развіцця літаратуры, і знаходзілі іх у матэматычнай аксіяматыцы. Нездарма адным са знакавых для іх з’явіўся лозунг “Абмежаванне ёсць аксіёма тэксту”. Адпаведна уліпісты будавалі свае тэксты – на строгіх і звышстрогіх фармальных абмежаваннях, што задаюцца матэматычнымі формуламі.

Удзельнікі “Уліпо” любілі здзіўляць чытачоў анаграмнымі, паліндромнымі, ліпаграматычнымі тэкстамі. Напрыклад, Жорж Пэрэж у 1969 г. апублікаваў раман-ліпаграму “Знікненне”, дзе няма ніводнай літары “е”, хоць яна сустракаецца ў французскай мове часцей за ўсе астатнія. Цікава, што, нягледзячы на такое абмежаванне, раман атрымаўся дасканалым у мастацкім сэнсе і нават крытыкі не заўважылі ў тэксце нічога незвычайнага [5, 109].

Акрамя французскай суполкі “Уліпо”, літаратурнай камбінаторыкай займаліся творчыя групы і асобныя аўтары і ў іншых краінах. У ЗША адным з найбольш выбітных прадстаўнікоў камбінаторнай паэзіі з’яўляецца Джэймс Ліндан – аўтар паліндромных і анаграматычных вершаў, паэмаў, п’есаў пераважна камічнага характару. Распрацоўваецца літаратурная камбінаторыка (у асноўным анаграматычная і паліндромная паэзія) і ў сучаснай нямецкай літаратуры (Оскар Пастыёр, Гербэрт Пфайфэр, Міхазэль Ленц і іншыя).

Развіццё беларускай камбінаторнай паэзіі адбылася ў рэчышчы агульнаславянскай. Уведзеная ў літаратурны ўжытак яшчэ ў эпоху Адраджэння Францішкам Скарынам (у 1520-я гг. паводле прынцыпу акраверша ён склаў два акафісты), яна пазней выявілася ў культуры барока (фігурныя вершы, паліндромы, слоўныя лабірынты Сімяона Полацкага, акраверш Станіслава Лаўрэнцыя) і праз больш чым два неспрыяльныя для яе развіцця стагоддзі адраділася дзякуючы спачатку паэтам-нашаніўцам, а потым – прадстаўнікам першай хвалі айчыннага авангардызму. У нашаніўскі перыяд праз намаганні Янкі Купалы і Максіма Багдановіча беларуская літаратура ўзбагацілася на цвёрдыя формы верша – такія, як трыялет, актава, рандо, тэрцыны, і, акрамя таго, атрымала імпульс для развіцця ўласна камбінаторнай паэзіі. На 1920-я – пачатак 1930-х гг. увогуле прыпаў актыўны ўсплёск эксперыментатарства. Але многія віды літаратурнай камбінаторыкі сустракаліся толькі ў якасці асобных элементаў, складнікаў буйнейшых твораў. Згадаем тут таўтаграматычныя фрагменты ў паэзіі Алеся Гурло, паліндромныя словазлучэнні ў творах Міхася Чарота, анаграматызм у Змітрака Астапенкі, каламбуры і паранімічную атракцыю ў Міколы Бацюшкова, эксперыменты з аднаскладовікам-брахікаланам у Віктара Казлоўскага, зварот да барочных формаў (найперш – візуальных) у Андрэя Александровіча.

У наступныя дзесяцігоддзі, нягледзячы на, здавалася б, неспрыяльную літаратурную “палітыку” ў дачыненні да камбінаторных формаў, беларускія паэты да іх усё ж калі-нікалі звярталіся. У гэтым сэнсе паказальныя творы “Спраба акраверша” і ліпаграма “Матылёк” Рыгора Барадуліна, гетэраграма-пантарым “Рыфма пра каханне” Янкі Сіпакова, брахікалан “Галасы з-пад карэнняў травы” Сяргея Панізьніка і інш. Самай “легітымнай” формай камбінаторнай паэзіі ўсё ж заставаўся акраверш, які заўсёды карыстаўся папулярнасцю ў паэтаў самых розных кірункаў – ад аўтараў звычайнай “альбомнай” лірыкі да паэтаў авангардызму, а для беларускага паэта-эмігранта Янкі Золака ён стаў адной з улюбёных паэтычных формаў. Істотным крокам наперад у развіцці беларускай камбінаторнай паэзіі з’яўляецца творчасць Рыгора Крушыны, які ў зборніках “Хвіліна роздуму” (1968) і “Сны і мары” (1975) фактычна ўвёў камбінаторыку ў кантэкст высокай паэзіі: побач з рандо, санетамі,

секстынамі ён друкаваў паліндромы, таўтаграмы, рапалічныя трыялеты (г. зн. не простыя трыялеты, а такія, дзе словы ў радках размяшчаюцца паводле дадання літар ці складоў).

І ўжо сёння можна налічыць немалы шэраг аўтараў, якія ў большай ці меншай ступені звяртаюцца да камбінаторнай паэзіі, а некаторыя з іх падмацоўваюць сваю літаратурную практыку ўласна распрацаванымі літаратурна-мастацкімі метадамі – такімі, як, напрыклад, транслагізм і логафармізм.

Упершыню “літаральная” камбінаторная паэзія набыла канцэптualaнае ўвасабленне ў паэтычнай кнізе “Праз галеРэю” Сержа Мінкевіча, дакладней, у яе раздзелах VII(а) і VII(б). Зрэшты, сам аўтар не выкарыстоўвае тэрміна “літаратурная камбінаторыка”, а называе гэтыя творы “відавочна транслегічнымі”, г. зн. разглядае іх як сукупнасць шматлікіх “тунеляў”, якія “безупынна то адкрываюцца, то зачыняюцца”, звязваючы паміж сабою з дапамогай асацыяцый ці ўсялякіх спосабаў дэшыфроўкі розных рэальнасці і выводзячы чытача да новых сэнсаў. У адпаведнасці з гэтай устаноўкай аўтар рэкамендуе некаторыя свае вершы “ня толькі чытаць, але й перачытваць па пэўным зададзеным альгарытме” [3, 6]. Для аблегчэння гэтай задачы С. Мінкевіч уводзіць “падказкі з адмысловымі сымболямі на ўзор альгебраічных: $x - \text{слова}$, $x - y - \text{радок}$ ”.

Гульнёвы пачатак ва ўзаемадачынненнях з чытачом уласцівы і Арцёму Кавалеўскаму, тэарэтыку яшчэ аднаго літаратурна-мастацкага метаду – логафармізму: разважаючы пра спецыфіку ўспрымання логафармічных твораў, паэт праводзіць паралелі з дзіцячым успрыманням размалявана-апрадмечаных літар у лемантарах і зазначае: “Карыстаючыся метадам, можна ствараць так званыя чытанкі-цацкі, пры азнаямленні з якімі чытач сапраўды гуляе ў нейкую толькі яму вядомую гульню, якая адбываецца згодна са схемай: ЧЫТАННЕ – АСАЦЫЯЦЫЯ – РУХ” [2, 39].

Літаратуразнаўца Наталля Дзенісюк разглядае гульню са словам (у тым ліку і дэканструкцыю слова на ўзроўні семантыкі, граматычнага значэння і будовы) як асноўную, але не адзіную прыкмету беларускай постмадэрнісцкай паэзіі. “Ужо тое, што слова разбіваецца на больш дробныя адзінкі мовы, дазваляе вольнае з ім абыходжанне, – піша даследчыца. – Слова можна пабудаваць з непадзельных адзінак, разбурыць, дэканструяваць, пераставіць месцамі асобныя літары (гукі), назнарок змяніўшы сэнс слова ці пазбавіўшы яго сэнсу наогул” [1, 64]. Мадэлюючы тэкст як гульнёвую прастору, аўтары бачаць чытачоў актыўнымі саўдзельнікамі гэтай гульні [прыгадаем азначэнне “інтэлектуальныя шахматы”, якое даў Г. Бэргерсан паліндромам і гетэраграмам; 6, 279]. Зразумела, што крытэрыі ацэнкі твораў камбінаторнай паэзіі таксама адпаведны: ці здолеў паэт максімальна рэалізаваць выяўленчыя сродкі пэўнай літары, гуку ці фармальнага прыёму?

Паводле назіранняў сучасных даследчыкаў, “літаратура абмежавання ўвогуле схільная да дадатковых ускладненняў – акраверш часта з’яўляецца і тэлевершам, санет будзе прачытвацца і па паўрадках ці складацца з аднаскладовых словаў, а трыялет абарочвацца таўтаграмай” [4]. Квінтэсенцыяй фармальных прынцыпаў камбінаторнай паэзіі, іх узаемаспалучэння ёсць, напэўна, магічныя квадраты – тэксты, якія аднолькава чытаюцца па радках злева

направа і справа налева, а таксама па калонках зверху ўніз і знізу ўверх. Такім чынам, атрымліваецца сінтэз акра- меза- і тэлеверша з паліндромам. Тэксты такога кшталту вядомыя з часоў Старажытнага Рыма і выкарыстоўваліся як магічны сродак.

Безумоўна, “эпоха сінтэзу” захапіла і беларускую літаратуру – больш дакладна, творчую практыку некаторых яе прадстаўнікоў. Так, цягам апошніх дзесяцігоддзяў у айчыннай паэзіі, акрамя адносна няўскладненых відаў камбінаторнай паэзіі (цыркемы, антыпаліндромы, лагагрыфічныя, метаграматычныя, “бясконцыя” вершы Сержа Мінкевіча, “марскія шпількі” Ганны Ціханавай, рапалічныя і анаграматычныя вершы Арцёма Кавалеўскага), з’явіліся таксама і мастацкія тэксты, пабудаваныя на дадатковых ускладненнях (акратэлевершы Анатоля Кудласевіча і Анатоля Брусевіча, санет-цэнтон, санет-брахікалан, санет, складзены з туюгаў Юрася Пацюпы, трайныя санеты Юрася Пацюпы і Таццяны Барысюк, трыялет-брахікалан Веры Бурлак, вянок трыялетаў Віктара Іванова, творы, заснаваныя на сінтэзе паэзіі і графікі – такія, як амбіграмы Дзмітрыя Дзмітрыева). Сустракаюцца і магічныя квадраты: натхніўшыся прыкладам рускага паэта Германа Лукомнікава, Серж Мінкевіч стварыў шэраг мінімалістычных эксперыментальных тэкстаў прыкладна такога кшталту:

Міф пра Ахілесаву пята

A X I L
X A M I
I M A X
L I X A

(*Ахил, хамі... I мах – ліха!*)

І ўсё ж шырэй – пачынаючы з 1920-х гг. – у нашай літаратуры прадстаўлены пласт паэзіі, пераходнай паміж “звычайнай” і камбінаторнай. Але самакаштоўнасць слова не менш яскрава выяўляецца і ў такіх творах, нагадваючы пра багаты патэнцыял беларускай паэзіі і беларускіх паэтаў, якія, магчыма, у не-

далёкай будучыні ўразыць чытача новымі (дакладней, добра зместамі старымі) формамі і, адпаведна, новымі зместамі [у камбінаторнай літаратуры нярэдка змест падказваецца формай – менавіта па лініі гульні адбываецца размежаванне такой паэзіі з рэалістычнай традыцыяй; 4]. Эстэтычная патрэба ў паэтычных эксперыментах узнікала ў еўрапейскіх літаратурах у розныя культурныя эпохі. Найперш гэта – пераход ад Антычнасці да Сярэднявечча, Позняе Сярэднявечча, барока, 1-я трэць XX ст., 1960-я гг., а таксама – сучаснасць, як мы можам пераканацца ў гэтым і на прыкладзе беларускай літаратуры.

Літаратура

1. **Дзенісюк Н.** Гульня са словам як асноўны прыём вобразнай арганізацыі моўнага матэрыялу постмадэрнісцкай паэзіі // *Взаимодействие литературы в мировом литературном процессе. Проблемы теоретической и исторической поэтики: Материалы Международ. науч. конф.*, 1 – 3 окт. 2002, г. Гродно. В 2 ч. Ч. 2. – Гродно: ГрГУ, 2003.
2. **Кавалеўскі А.** Слова + форма: Маніфест // *Першацвет*. 1999. № 7-8.
3. **Мінкевіч С.** Праз галеРэю. – Полацак: Полацкае ляда, 1994.
4. **Бонч-Осмоловская Т.** Курс лекцый па камбінаторнай літаратуры. Лекцыя 1 // http://www.ashtray.ru/main/texts/bonch_course/11AA.htm
5. **Гарднер М.** От мозаик Пенроуза к надежным шифрам. – Москва: Мир, 1993.
6. **Федин С.** Комбинаторная поэзия // *Новое литературное обозрение*. 2002. № 57.

У матэрыялах пад рубрыкай “Паэтычны сад” Віктар Жыбуль разгледзеў такія формы верша, як акраверш (2005, № 5), тайтаграма (2005, № 8), брахікалан (2006, № 2), манаверш (2006, № 5), паліндром (2006, № 9), цэнтон (у сааўтарстве з Юрасём Пацюпам; 2007, № 1), анаграматычную паэзію і блізкія да яе формы (2007, № 3).

Цікава ведаць

Адзін з найстаражытнейшых магічных квадратаў напісаны на лацінскай мове. Ён з’явіўся яшчэ да Нараджэння Хрыстова і быў вядомы жыхарам Пампеі:

S A T O R
A R E P O
T E N E T
O P E R A
R O T A S

Перад намі – закончаная фраза “Sator Arepo tenet opera rotas”. Існуе некалькі варыянтаў яе перакладу і адпаведна, сімвалічных інтэрпрэтацый: 1) работнік за плугам (ці на сваім полі) кіруе працай; 2) Сейбіт (Хрыстос) на сваім плузе (крыжы) утрымлівае сваёй працай (ахвярай) колы (лёс); 3) Сейбіт (sator) Арэпа (Arepo, уласнае імя) прымушае круціцца (tenet) кола (rotas) у працы (opera); 4) Бог (sator) кіруе (tenet) сваім творам (rotas), працай людзей (opera) і прадуктам зямлі (Arepo).

У старажытныя часы гэтаму квадрату прыпісвалі магічную сілу: лічылася, што ён дапамагае ад хваробаў і абараняе ад ліхіх духаў. Квадраты з “сейбітам Арэпа” высякаліся на сценах храмаў і палацаў, а ў Сярэднявеччы яны трапілі і на фасады некаторых хрысціянскіх цэрк-

ваў. Гэты квадрат меў і акультнае значэнне, яго, паводле падання, выкарыстоўвалі чарнакніжнікі і ведзьмары.

Цікава, што ў выглядзе магічнай замовы квадрат пранік і ў беларускую народную творчасць, хоць у эпоху барока такія складаныя формы былі выключна кніжным жанрам. Фразу *sator arepo tenet opera rotas* у XVIII – XIX стст. беларускія знахары выкарыстоўвалі ў якасці сродку ад зубнога болу. Яны прымалі яе за чарадзейны мудрагелісты тэкст, нават не здагадваючыся пра яе лацінскае паходжанне і, пагатоў, “квадратнае” паходжанне. Фальклорны запіс гэтай замовы ўпершыню знаходзім у “Трудах этнографічна-статэстычнай экспедыцыі в Западно-русский край” (СПб., 1872), а крыху пазней – у даследаваннях вядомага фалькларыста і этнографа Паўла Шэйна. Ёсць усе падставы лічыць, што выраз быў запазычаны з кнігі не раней за XVII стагоддзе. Хутчэй за ўсё, гэтаму спрыяла польская славеснасць, якая зведала на сабе значны ўплыў антычнай і сярэднявечнай лацінскай літаратуры. Як мяркуюць даследчыкі, лацінскі паліндром патрапіў у лік народных замоваў праз бурсацкі асяродак, які часта з’яўляўся пасрэднікам у пранікненні “вучоных” словаў, асабліва латыні, у прастамоўе (Гл.: Орел В. Заговор-паліндром // *Русская речь*, 1978, № 3, с. 158 – 160).

В. Ж.

ВОБРАЗ МАДОННЫ Ё ПРОЗЕ ІВАНА ШАМЯКІНА І ВІКТАРА КАЗЬКО НА МАТЭРЫЯЛЕ АПОВЕСЦЯЎ “ПАЛЕСКАЯ МАДОННА” І “ВЫРАТУЙ І ПАМІЛУЙ НАС, ЧОРНЫ БУСЕЛ”

У сучасным беларускім літаратуразнаўстве вельмі актуальным з’яўляецца пытанне пра ролю і месца традыцыі ў літаратуры, пра яе міфалагічную (або архетыпавую) аснову. Адна з формаў існавання традыцыі – вандроўныя (традыцыйныя, вечныя) сюжэты і вобразы, якія з’яўляюцца своеасаблівымі формуламі мастацкага спазнання рэчаіснасці, універсальнымі схемамі, што дазваляюць пісьменніку суаднесці сучасныя падзеі з гістарычнымі (літаратурнымі, міфалагічнымі), на іх аснове стварыць уласную мастацкую карціну свету. Яшчэ ў XIX ст. Ф. Буслаеў пісаў: “Пункт гледжання на паданне змяняўся. Але само паданне на працягу тысячагоддзяў трымаецца цвёрда і застаецца тым самым, і ўся праца стагоддзяў заключаецца толькі ў тым, каб нанізваць новыя ўражанні і новыя погляды і ідэі на тую самую агульную нітку” [1, 261].

Спецыфіка функцыянавання традыцыйных, “вечных” сюжэтаў і вобразаў у літаратуры XX ст. заключаецца ў тым, што досыць часта мае месца “неадпаведнасць паміж сюжэтам і рэпрэзентацыяй”, змешчанай у назве твора [9, 24]. Актуалізуецца часцей за ўсё не сюжэтнае дзеянне, а той культурны сэнс, які сфарміраваўся на працягу развіцця традыцыйнай структуры. Адною з умоваў функцыянавання традыцыйных сюжэтаў і вобразаў у XX ст. становіцца іх здольнасць да згортвання ў асобнае паняцце, тэрмін, напрыклад *донжуанізм*, *донкіхоцтва*, *фаўстыяна*, *рабінзанада* і інш.

У гэтым артыкуле мы звярнуліся да трактовак традыцыйнага вобраза Мадонны двума выдатнымі прадстаўнікамі беларускай прозы другой паловы XX ст. Віктар Казько і Іван Шамякін – вельмі розныя пісьменнікі паводле светаадчування, жыццёвай пазіцыі, мастацкага метаду. Проза І. Шамякіна сацыяльна завостраная, адназначная, скіраваная на паляпшэнне грамадскага жыцця, пісьменнік не аднойчы прызнаваўся, што ўспрымае літаратуру як сродак агітацыі і прапаганды. Творчая думка В. Казько – складаная, культуралагічна заглыбленая, яна нараджае шматсэнсоўныя, часам парадаксальныя вобразы, звяртаецца да самых патаемных глыбіняў чалавечай душы; яго мастацкі метада можна ахарактарызаваць тэрмінам “магічны рэалізм”. Аднак увагу абодвух у канцы XX ст. прыцягвае адна і тая тэма – жыццё палескай вёскі пачатку 1990-х гг. і аблічча яе жыхароў. Аповесці “Выратуй і памілуй нас, чорны бусел” В. Казько (1993) і “Палеская мадонна” І. Шамякіна (1996) збліжаюцца паводле тэматыкі і скразных матываў, часы перабудовы ахарактарызуюцца ў іх матывамі разбурэння, заняпаду, дысгарманічнасці, творам уласцівы апакаліптычны настрой. І вельмі істотным момантам з’яўляецца тое, што мастацкая канцэпцыя

абодвух твораў будзецца ў значнай ступені на аснове трактоўкі вобраза Мадонны.

Мэта гэтага артыкула – выявіць асаблівасці функцыянавання традыцыйнага вобраза Мадонны ў празаічных творах І. Шамякіна і В. Казько, пры дапамозе параўнальнага аналізу паказаць залежнасць трансфармацыі традыцыйных структур і вобразаў ад спецыфікі светабачання мастака.

Сэнсавымі дамінантамі вобраза Мадонны з’яўляюцца (узятая ў сукупнасці або паасобку) матывы чысціні, цнатлівасці; мацярынства як базавай культурнай каштоўнасці; атаясамліванне зямной і нябеснай жанчыны. Аднак гэтыя матывы, успрынятыя і асэнсаваныя з розных пазіцый, могуць змяняцца да непазнавальнасці або цалкам нівеліравацца.

Асаблівасці трактоўкі вобраза Мадонны і звязаных з ім дамінантных матываў у названых творах Віктара Казько і Івана Шамякіна шмат у чым абумоўлены аўтарскім разуменнем часу, сваёй эпохі, сутнасці яе праблем. Час у мастацкім свеце І. Шамякіна разгортваецца ў гарызанталі сацыяльна-палітычнай рэальнасці і мінулае амаль ніколі (раман “Вялікая княгіня” – выключэнне) не перасягае межы XX ст. Як трапіна заўважыла крытык Ірына Шаўлякова, у творчасці І. Шамякіна 1990-х гг. пачынае фарміравацца новы жанр – *nostalgia*, а сам пісьменнік “арыентуецца ў сітуацыі радыкальнай плюральнасці з дапамогай пасеізму – такога адчування часу, пры якім мінулае ўспрымаецца як адзіная аб’ектыўная рэальнасць” [7, 33]. Палеская мадонна Надзея Русак жыве ў пасляперабудовачнай Беларусі і ўспрымае гэтую эпоху як апакаліптычную, эпоху развалу “вялікай дзяржавы”. І гэта не дзіўна, бо найлепшыя моманты яе жыцця – у савецкім мінулым, калі яна была перадавой цялятніцай, камсамольскай актывісткай і мела шанец стаць маці-гераіняй, у той час як новыя варункі жыцця пазбаўляюць яе магчымасці для задавальнення нават самых элементарных матэрыяльных патрэбаў і выклікаюць іранічнае стаўленне: “А як перабудоўваліся, то абяцалі рай зямны. Як у Галандыі” [6, 311]. Наколькі можна меркаваць з тэксту аповесці, духоўнае жыццё гераіні не выходзіла ў мінулым за межы, прапанаваныя партыйным кіраўніцтвам, яна шчыра верыла ў лозунгі афіцыйнай прапаганды, яе ўнутранае жыццё не сутыкалася з супярэчлівацю быцця. Мастацкім метадам І. Шамякіна абумоўлена такое светабачанне гераіні, якое не дазваляе ёй мець іншае, чым аўтар, меркаванне. Свядомасць гераіні складаецца з набору клішэ і штампаў, якія мадэлююць мастацкую канцэпцыю рэчаіснасці. Парушэнне гармоніі, разлад, паводле І. Шамякіна, адбываецца ў знешнім свеце, у разбуранай краіне, але ніякім чынам не ў душы “мадонны”, якая з’яўляецца станоўчым героем (у

процівагу шэрагу “адмоўных”, стваральнікам хаосу). Напрыклад, герайна тлумачыць сабе хваробу калгасных цялят тым, што імпартнае сухое малако было атручаным: “*Яны, амерыканцы ды немцы... знайшлі сяброў! – вельмі хочуць, каб нашы калгасы і саўгасы разваліліся, падохла наша жывёла...*” [6, 319]. Нельга не пагадзіцца з літаратуразнаўцай Валянцінай Локун, якая лічыць, што вобраз Надзеі Русак атрымаўся неглыбокім, “нават схематычным, гэта найперш рупар аўтарскай нязгоды з новым часам” [5, 637].

У аповесці Віктара Казько “Выратуй і памілуй нас, чорны бусел” – той самы дысгарманічны “жалезны век”, аднак ён супастаўляецца не з “дасканалай” эпохай сацыялізму, а з ідэальным міфічным часам прытчы пра чорнага бусла. Часава-прасторавыя характарыстыкі аповесці ўключаюць у сябе міфалагічнае мінулае, сакральны час (які супрацьпастаўляецца прафаннаму часу чалавечай гісторыі), а таксама эсхаталагічную канцэпцыю пазагістарычнай будучыні. У дачыненні да мастацкага свету твора прытча выступае як метарэальнасць, суадносіцца з ім так, як у хрысціянскім дыскурсе Апакаліпсіс Яна Багаслова суадносіцца з чалавечай гісторыяй. Аўтар урыўкамі ўплятае прытчу ў ход сюжэта аповесці, каб патлумачыць тое, што адбываецца, і даць надзею на змену абсурднасці і жорсткасці быцця. У той час, як мастацкі свет І. Шамякіна прынцыпова гістарычны, пазбаўлены вертыкальнага вымярэння, В. Казько стварае ўласную мадэль свету і ўласную міфалогію, якая адлюстроўвае бачнае і глыбіннае, марнае – і вечнае.

Свядомасць і светаадчуванне Дзевы Марыі з аповесці В. Казько, як і герайні І. Шамякіна, таксама сапсаваныя прапагандай, афіцыёзам, аднак тут гаворка вядзецца пра хаос, разлад у душы чалавека. Героі аповесці (і Дзева Марыя разам з імі) адчужаныя, закінутыя, самотныя і няшчасныя. Найперш яны *адчужаныя* ад саміх сябе, уласнага першапачатковага імя, выкінутыя на перыферыю жыцця, аглушаныя бясконцымі лозунгамі, у іх жыцці ілюзія пануе над явай: “*З нейкай пары невядома чаму і як цені, здані набылі больш моцы і рэальнасці, чымсьці жывыя людзі. Варта было б працверазець калі-небудзь канчаткова і сур’ёзна зірнуць на гэтую насмешку жыцця, што прызначыла яму прозвішча, лічы, імя: Лазар Кагановіч*” [3, 273]. Матыў адчужанасці канкрэтызуецца матывам *бяздомнасці*: “*Чалавек усяго толькі кватарант на роднай зямлі без права прапіскі і валодання ёй*” [3, 275]. Жыццё дваістае, і бачнае, вонкавае радыкальна не супадае з існым, глыбінным.

Светапоглядныя ўстаноўкі творцаў, асабліваці іх дыскурсаў актуалізуюць таксама і розныя культурныя кантэксты вобраза. Твор І. Шамякіна адсылае да традыцыі трактоўкі Мадонны як зямной жанчыны, маці, да сэнсаў, створаных М. Савіцкім, М. Танкам; галоўным яе атрыбутам становіцца мацярынства. Гэта абумовіла акцэнтаванне ўвагі на *пачуццёвым, цялесным пачатку* жанчыны, яна цалкам пазбаўлена арэолу нябеснай чысціні і цноты: “*Маладая жанчына, паэтка ў душы – у школе вершы складала*”, успамінае, як “*побач ляжаў Коля і па-дзіцячому сон*

у нос, пасміхаўся ў сне. Прыемнае сніў. А чаму б і не прыемнае? За ноч яны далі адно аднаму колькі рада-сці!” [6, 311]. Аўтар часта падкрэслівае цялесны бок узаемаадносінаў сваёй герайні з мужам, яе пачуццёвасць. Матыў *непарочнасці, чысціні* не актуальны ў “Палескай мадонне”.

Аповесць Віктара Казько самой мянушкай – Дзева Марыя – адсылае непасрэдна да Бібліі. На першы погляд, у творы парадыруецца адзін з цэнтральных евангельскіх персанажаў – Дзева Марыя, а таксама *сюжэт пра непарочнае зачацце*. Агульнапрынятым стала лічыць гэты вобраз аповесці парадыйным і карнавальным [2, 6], аднак, на нашу думку, больш падыходзіць азначэнне, прапанаванае літаратуразнаўцам І. Штэйнерам: “гратэскны вобраз”, але без дадатку “карнавальны” [8, 290]. Хоць Дзева Марыя і ўвасабляе *цялесны пачатак*, жаночкае, аднак гэта ўсё ўступае ў канфлікт з яе ўнутраным светам, з яе забытай сутнасцю. У дадзеным выпадку гаворка ідзе пра інтэрпрэтацыю традыцыйнага сюжэта матыву пра непарочнае зачацце разам з цэнтральным вобразам – Дзевай Марыяй. Але навошта спатрэбілася ўводзіць вобраз Маці Божай у гэты вар’яцкі і абсурдны свет, ды яшчэ і ў такім зніжаным святле? Падаецца, што не проста дзеля блюзнерства. Вобраз травесційнага: замест цноты і чысціні, духоўнай дасканаласці – п’яная і вычварная вясковая жанчына, у якой без мужа штогод нараджаецца дзіця. Гэты яе цялесны пачатак, гіпербалізаваныя фізічныя формы, акцэнт на нізкіх (у тэрміналогіі Міхаіла Бахціна) частках цела і даў падставу Г. Друк характарызаваць вобраз як карнавальны [2, 123]. Але нам падаецца, тут мае месца супрацьлеглая з’ява. Мэта карнавалу (у разуменні М. Бахціна, на якога і спасылаецца даследчыца) – у вызваленні ад навізанага афіцыёза, ад поснай добрапрыстойнасці і ілжывай маральнасці. «Яго (карнавалу – Н. Д.) глыбінны сэнс – у жыццярэадасным (“смахавым”) непрыманні народаў усякай адасобленай ад яго застылай афіцыйнай праўды, усяго зацвярдзелага, “гатовага” ў быцці» [4, 150 – 151]. Карнавал, паводле М. Бахціна, выводзіць чалавека ў “сферу утапічнай свабоды”, “у яго ўкладваліся народныя мары пра лепшую будучыню, больш справядлівы сацыяльна-эканамічны лад, новую праўду”. Але смех, смешнае ў В. Казько – гэта хутчэй “*насмейка*” (ад яе пакутуе Лазар Кагановіч), гэта смех трагічны, рэакцыя на ўласнае бяссілле і бездапаможнасць, але ніякім чынам не жыццярэадаснасць і гарманічнасць. Хіба ёсць у творы хоць адзін радасны, разняволены і аптымістычны герой? Відавочна, што мянушкі, ярлыкі – пакута для герояў, прыкмета ап’янення. Гэта не вызваленне, а яшчэ большае заняволенне. Таксама і пра утапічнасць ці хоць бы пра намёк на яе ў творы гаворка не вядзецца.

Цялесны пачатак Дзевы Марыі ў творы В. Казько мае прыныповае адрозненне ад цялеснасці герайні І. Шамякіна. Падаецца, што зразумець яго значэнне можна з улікам прыныповай шматзначнасці і шматузроўненасці вобраза. Вычварнасць герайні і акцэнт на такіх частках цела, як грудзі і живот, з аднаго боку, падкрэслівае “мінус-прысутнасць” (Ю. Лотман) такой істотнай традыцыйнай характарыстыкі вобраза,

як чысціня, цнатлівасць; з другога ж, адсылае нас да іншай культурнай традыцыі – да матрыярхату, прачытваецца як варыянт архетыпу Маці. Відавочнае падабенства знешнасці герайні з неалітычнымі Венерамі дае падставу рухацца ў іншым кірунку аналізу. У вобразе падкрэсліваецца рэпрадукцыйнасць жанчыны як яе асноўная функцыя. І пачварнае, цынічнае – у тым, што дзеці яе казённыя, “ад дзяржавы”. Як сама герайня скажа, дзяржава яе і згвалціла. Здзек у тым, што яна не маці, жанчына, а проста несапраўдная Дзева. Аднак сутнасць, прычыны трансфармацыі герайні, паказаныя праз успаміны Лазара Кагановіча, значна больш складаныя, абумоўленыя не толькі знешнімі абставінамі, але і здзейсненым у маладосці злачынствам – забойствам дзіцяці. Сучаснае яе аблічча – гэта наступства здрады сабе.

Мы ўжо адзначалі, што вобраз Дзевы Марыі можа разглядацца як сімвал Маці ў яе міфалагічным, архетыпавым значэнні, і ў творы вельмі выразна падкрэсліваецца гэтая яе роля. Вобраз яшчэ больш адцяняе стан абсурднасці рэчаіснасці і разгубленасці людзей (найперш мужчын), іх няздольнасць да перамогі над сітуацыяй. У аповесці раскрываюцца адносіны да Дзевы Марыі двух мужчын: Лазара Кагановіча і Аўгуста Серады. Абодва яны, кожны па-свойму, адчуваюць цяжар раздвоенасці быцця, вар’яцтва свайго і таго, што навокал, і стому ад жыцця. Серада і баіцца Дзевы Марыі, і любуецца ёю, Дзева Марыя ўвасабляе Маці, прытулак у вар’яцкім свеце, першапачатковы стан адзінства з ёй. Героем авалодвае інфантальнае (па тэрміналогіі Фрома) жаданне зліцца з маці, зямлёй, каб пазбавіцца адзіноты і адчужанасці, невыноснасці быцця: *“Яе распірала ад прытоенага, сцішанага дыхання. І Аўгусту, прыгнечанаму стомай і абьякавасцю ад цяжкой гаворкі з інспектарам, было прыемна назіраць на гэтае вялізнае дрыгатлівае цела, хаця ён і назбягаў неабдымных жанчын. Але тут мімаволі яго захапіла жаданне прыпасці да яе жывога мяккага цяпла і надоўга забыцца. Цяпла ў Дзевы Марыі хопіць, каб прыспаць якога хочаш мужчыну... Вока супакойвалася, пакуль аббягала яе ўсю, і адпачывала, калі даходзіла да шырокіх стагоў грудзей. Жыццё і тленнасць яго сшыліся і парадніліся ў ёй”* [3, 389]. Тое самае адчуванне – і ў Лазара Кагановіча, якога аб’ядноўвае са старшынёй калгаса трагічны разлад паміж сапраўдным і бачным, страчанасць, непражытасць жыцця. Нездарма Аўгуст Серада адчувае сімпатыю да Лазара Кагановіча, роднасць з ім. Яны абодва стаміліся ад няўдалых пошукаў ідэнтычнасці, страцілі сілы, і абодва прагнуць з’яднання з вялікай Маці.

Мацярынства ў трактоўцы вобраза І. Шамякіным мае зусім іншае значэнне: Надзея Русак увасабляе ідэальную, паводле аўтара, але цалкам зямную жанчыну, клапатлівую маці. Неаднаразова яна разважае пра любоў да сваіх дзяцей, пра тое, каго з іх любіць больш. Своеасаблівым пацвярджэннем сілы мацярынскай любові павінны служыць, напэўна, тыя моманты, калі герайня адмаўляецца падарыць, а пазней і прадаць сваё дзіця. Пра шырыню яе натуры сведчыць таксама тое, што яна, не маючы чым пракарміць уласных

дзяцей, хоча забраць на выхаванне яшчэ і хлопчыка-сірату. Аднак самі гэтыя прапановы – з’ява не надта тыповая ў рэальным жыцці, на якое арыентуецца аўтар. Не на карысць вобразу, як падаецца, служыць і ўключэнне яго ў дэтэктыўны сюжэт.

Такім чынам, два разгледжаныя творы яскрава дэманструюць, як адна і тая традыцыйная структура можа напаяняцца зусім розным, нават дыяметральна супрацьлеглым сэнсам. Вобраз Мадонны ў творах В. Казько і І. Шамякіна рэпрэзентуе асаблівае светапогляду творцаў і нясе важную сэнсавую нагрузку. Іх трактоўкі судакранаюцца паміж сабой тэмамі мацярынства, цялеснасці; мадонна ў іх творах – зямная жанчына, якая вымушана існаваць ва ўмовах хаосу і разладу. Але творы прынцыпова разыходзяцца паміж сабой у разуменні сутнасці названых праблем. Герайня І. Шамякіна існуе ў свеце, які ёй хоць і не падабаецца, аднак з’яўляецца цалкам зразумелым. “Палеская мадонна” прачытваецца ў кантэксте беларускай савецкай традыцыі разумення “вечнага” вобраза, якая акцэнтуюе ўвагу на мацярынстве, зямным абліччы Мадонны. Вобраз жа галоўнай герайні В. Казько Дзевы Марыі падкрэслена шматзначны, ускладнены рознымі культурнымі кантэкстамі. З аднаго боку, ён актуалізуе традыцыйныя біблейскія і раннехрысціянскія сэнсы, з другога – зычніцкі дахрысціянскі пласт архетыпу Маці. Аднак галоўнае адрозненне паміж абодвума мадоннамі палягае ў тым, што трагедыя ў герайні В. Казько пачынаецца там, дзе для герайні І. Шамякіна яна заканчваецца.

Літаратура

1. **Буслаев Ф.** Мои досуги // Собранный изъ периодических изданий. Мелкія сочинения Федора Буслаева. Въ двухъ частяхъ. Часть вторая. – Москва: Въ Синоидальной Типографіи, 1886.
2. **Друк Г.** У храме слова. Міфатворчасць Віктара Казько: Манаграфія. – Мазыр: УА “МДПУ”, 2005.
3. **Казько В.** Судны дзень: Аповесці, апавяданні. – Мінск: Маст. літ., 1998.
4. **Літаратурный энциклопедический словарь.** Москва: Сов. Энцикл., 1987.
5. **Локун В.** Иван Шамякин / В. Локун // Гісторыя беларускай літаратуры ХХ стагоддзя: У 4 т. / НАН Беларусі, Аддз-не гуманітар. навук і мастацтваў, Ін-т літ. імя Я. Купалы; Навук. рэд. У. Гніламёдаў, С. Лаўшук. – Мінск: Бел. навука, 1999 – 2002. Т. 3. 1941 – 1965.
6. **Шамякін І.** Збор твораў. Т. 6. – Мінск: Маст. літ., 2005.
7. **Шаўлякова І.** Иван Шамякин і постмадэрн / І. Шаўлякова // Крыніца. 1998. № 1. – С. 33 – 34.
8. **Штэйнер І.** “Вы хочаце казку?..”, альбо Сучасныя літаратурныя казкі, прачытаныя праз акулера гратэску / І. Штэйнер // Польша. 2001. № 6. – С. 289 – 304.
9. **Bartel H.** Mytos in der Literatur / H. Bartel. – Aschendorff: Verlag GmbH & Co., 2004. 126 S.

Наталля ДАВЫДОЎСКАЯ,

аспірант кафедры беларускай літаратуры
Беларускага дзяржаўнага педагагічнага універсітэта
імя Максіма Танка.

*Артыкул рэкамендаваны да друку кандыдатам
філалагічных навук, дацэнтам Галінай Адамовіч.*

Жанна ШАЛАДОНАВА

“КРАСА І СІЛА”: МАКСІМ БАГДАНОВІЧ ПРА ПАЭЗІЮ ТАРАСА ШАЎЧЭНКІ

Тыпалогія Максім Багдановіч – Тарас Шаўчэнка здаўна прыцягвае даследчыцкую ўвагу, трывалы падмурак якой даюць вядомыя артыкулы беларускага паэта пра творчасць Кабзара: “Краса и сила: Опыт исследования стиха Т. Г. Шевченко” (1914) і “Памяти Т. Г. Шевченко” (1914).

Безумоўна, існуе шэраг важкіх ідэйна-тэматычных, мастацка-вобразных, ментальна-псіхалагічных перадумоў рэцэпцыі паэзіі Тараса Шаўчэнка ў творчасці Максіма Багдановіча, аднак профіль гэтага тыпалагічнага адзінства змадэляваны, належным чынам падсвечаны, прамоўлены ў названых артыкулах. Яны дакладна раскрываюць сутнасць інтэлектуальнай і, уласна кажучы, навуковай пазіцыі М. Багдановіча ў адносінах да спадчыны Кабзара і адбіваюць кірунак яго асабістых мастацкіх пошукаў і прыярытэтаў.

У крытычных даследаваннях, заўвагах, інтэрпрэтацыях М. Багдановіча закладзены велізарны патэнцыял інтэлектуальнай, эмацыйнай, духоўна-псіхалагічнай энергіі, таму, як заўважыў крытык і літаратуразнаўца Міхась Мушынскі, “талент Багдановіча-вучонага і крытыка роўнавялікі яго таленту мастака”. Больш за тое, “у Багдановіча-паэта былі выдатныя папярэднікі і сучаснікі ў асобе Ф. Багушэвіча, Я. Купалы, Я. Коласа, Цёткі, А. Гаруна, а як літаратуразнаўца ён мусіў быць першаадкрывальнікам, ішоў па цаліку”¹.

Этапы шаўчэнкаўскай рэцэпцыі на Украіне ў канцы XIX – пачатку XX ст. можна прасачыць на прыкладзе прац такіх пісьменнікаў, мысляроў, як Мікалай Кастамараў, Панцеляймон Куліш, Міхайла Драгаманаў, Іван Франко. У Беларусі сур’ёзных прафесійных даследаванняў спадчыны Кабзара на пачатку XX ст. практычна не было. Шэраг артыкулаў з’явіўся на старонках “Нашай Нівы” ў сакавіку 1909 г. да 48-й гадавіны з дня смерці Т. Шаўчэнка. У лютым 1911 г. да 50-годдзя з дня яго смерці выйшлі артыкулы “Памяці Т. Шаўчэнка” Альгерда Бульбы і “Тарас Шаўчэнка і беларусы” Рамуальда Зямкевіча. Калі ў 1914 г. на Беларусі, нягледзячы на забарону царскімі ўладамі, шырока адзначаўся 100-гадовы юбілей Кабзара, “Наша Ніва” надрукавала артыкул Лявона Гмырака “Тарас Шаўчэнка”, у якім крытык актуалізаваў патрыятычныя ідэі, гуманістычны змест паэзіі Т. Шаўчэнка і заклікаў беларускага чытача да больш глыбокага знаёмства з украінскім пісьменствам, “самым дэмакратычным у свеце”. У артыкулах выкладзены самыя агульныя палажэнні публіцыстычна-папулярнага зместу.

На гэтым фоне набыткі М. Багдановіча ў справе літаратурна-крытычнага асэнсавання спадчыны Т. Шаўчэнка ў многім успрымаюцца як сапраўды наватарскія. Яны сталі тым класічным узорам даследаванняў, з кампетэнтнасцю і слухнасцю якіх і сёння

ня лічыцца літаратуразнаўчая навука, у тым ліку і ўкраінская.

Паводле ўспамінаў Максіма Рыльскага, выступаючы на шаўчэнкаўскім юбілеі ў Кіеве ў 1939 г., Якуб Колас сцвярджаў, што, на яго думку, “мала хто з украінскіх і расійскіх крытыкаў даў такі тонкі, усебаковы аналіз і ацэнку паэтычнага дару вялікага Кабзара, як Максім Багдановіч”.

Гэта невыпадковая даніна ўвагі да літаратурна-крытычнай спадчыны беларускага паэта. Даследаванні пра ўкраінскіх пісьменнікаў лічацца ў ёй аднымі з найлепшых, бо, зноў звернемся да слоў М. Мушынскага, «у плане метадалогіі [гэтыя даследаванні] значна бліжэй да артыкулаў, тэматычна звязаных з беларускай літаратурай, чым да рэцэнзій на творы рускіх аўтараў, што тлумачыцца далейшай эвалюцыяй светапогляду крытыка. Як вядома, “украінскія” артыкулы напісаны ім у апошні перыяд творчай дзейнасці. Тут арганічна спалучыліся метады сацыялагічнага і эстэтычнага аналізу. Дабратворны ўплыў на Багдановіча-крытыка перыяду 1913 – 1915 гг. аказала і нашаніўская літаратурна-крытычная думка, у прыватнасці артыкулы В. Ластоўскага, А. Навіны...»².

У ацэнку спадчыны Кабзара М. Багдановіч унёс шэраг канцэптуальна важных, ключавых момантаў, у якіх закладзена не толькі глыбіня, але і празорлівасць, дальнабачнасць, што надае ім перспектыўна-праспектны характар. Сучасныя крытыкі не толькі паспяхова абапіраюцца на многія палажэнні, але і надзвычай плённа іх развіваюць. Рэч нават не ў спадкаванні ці перайманні некаторых момантаў, але ў правільна выбраным ракурсе погляду, увасабленні універсальнай стратэгіі даследавання, сутнасць якой выказана па-багдановічаўску сцісла і фундаментальна: “Произведения Шевченко оценивались со всевозможных точек зрения, изучались путем самых разнообразных методов, и лишь метод эстетический всегда находился в тени”³.

Такі тэзіс актуалізуецца на фоне ўсёй даследчыцкай парадыгмы XX ст. з яе ідэалагічнымі дактрынамі, запалітызаванасцю ацэнак, абсалютызаванасцю сацыяльных аспектаў, рэвалюцыйна-класавай скіраванасці, выкрывальніцкага пафасу і наўмысным зацяненні чыннікаў уласна эстэтычных, рэлігійна-гуманістычных у паэзіі Т. Шаўчэнка, яе агульначалавечай змястоўнасці, этычна-філасофскай глыбіні, духоўнага патэнцыялу.

Безумоўна, немагчыма прынізіць ці абмінуць палітычны манументалізм, рэвалюцыйна-рамантычную насычанасць эстэтыкі Кабзара, аднак нельга і няшчадна эксплуатаваць гэтыя моманты, у выніку чаго свабодалюбная, эмацыйна-пафасная паэзія Т. Шаўчэнка найчасцей разглядалася праз прызму “канцэпцыі сякеры”.

Сучаснаму даследчыку і чытачу намнога больш блізкімі і зразумелымі будуць высновы, зробленыя М. Багдановічам, які, без амбіцый і крайнасцяў зазна-

чыўшы поўную аформленасць ідэй сацыяльна-палітычнага разняволення ў светапоглядзе Т. Шаўчэнкі, даследуе яго творчасць у аксіялагічна-гуманістычных каардынатах, вылучае ў ёй важкі і змястоўны маральна-этычны кампанент, духоўна-анталагічную заангажаванасць: «...мысль Шевченко никогда не была прикована исключительно к социально-политическим проблемам. Он умел подойти к жизни украинского села как просто человеческой жизни, умел найти там и красоту, и любовь, умел дать место и радости, и грусти, и жалости, и состраданию. Удивительной душевной нежностью и внимательностью к человеку дышат эти произведения, представляющие собою целую полосу в творчестве Шевченко. “Зоре моя вечерняя”, “світе ясний, світе тихий”, “...цвіте новий, нерозвитий цвіте”, “хмаронька”, “сонечко”, “пташечка” – эти слова и выражения, столь обычные у него, пусть хоть намекут читателю на характер этих стихотворений» (247).

Пранікнёны погляд беларускага паэта ахапіў усе адценні размаітай, шматколернай палітры пачуццяў, эмоцый і перажыванняў Кабзара. Максім Багдановіч у сцісла-скандэнсаванай форме (як і звычайна) здолеў выявіць дакладную сутнасць духоўнай эвалюцыі Тараса Шаўчэнкі, паэзія якога прымушае перажываць “целую гамму самых разнообразных чувств, начиная от страстного гнева и негодования и кончая чувствами любви и всепрощения” (248).

Гэты тэзіс Максіма Багдановіча надзвычай сугучны з разгорнутымі, змястоўнымі разважанымі сучасных даследчыкаў наконт сутнасці і скіраванасці шаўчэнкаўскай эвалюцыі, якая можа быць прадстаўлена «як рух ад апраўдання помсты і гвалту ці, прынамсі, прымірэння з імі як з быццам бы канчатковымі, вымушанымі і законнымі спосабамі забеспячэння справядлівасці – да асэнсавання іх антыгуманнасці, да арыентацыі на агульначалавечыя, праўдзіва гуманныя вартасці, ад ідэй рэвалюцыйнай варажнечы і руйнавання, сляпога бунту – да канцэнтрацыі нацыянальнага і славянскага яднання, да міленарнага ідэалу сусветнай гармоніі, на грунце “праўды і навукі”, ад сацыяльнага максіmalізму, нацыянальнай канфесійнай нецярпімасці – да ўсведамлення такіх хрысціянскіх маральных ісцін, як міласэрнасць, дараванне, браталюбства»⁴.

Максім Багдановіч увесь час звяртаў увагу на высокую культуру творчасці Тараса Шаўчэнкі, на яе кніжны, высокаінтэлектуальны пачатак. Многімі Т. Шаўчэнка ўспрымаўся выключна як кабзар-самаву, што абумоўлівала і спрошчана-павярхоўны падыход да твораў, засяроджванне ўвагі толькі на народнай тэматыцы.

Між тым Тарас Шаўчэнка атрымаў бліскучую па тых часах адукацыю ў Акадэміі мастацтваў Карла Брулова. З вяршыняў сваёй духоўнасці, агульнаеўрапейскай кніжнасці і адукаванасці ён ішоў да высокамастацкага ўвасаблення скарбаў народнай культуры і рэалізацыі свайго духоўна-творчага патэнцыялу. Невыпадкова беларускі паэт падкрэсліваў “тонкое изящество поэзии Шевченко: внешне простая, скромная, она полна внутренней, затаенной, не всякому взору доступной красотой. Если допустимо такое сравнение, то я скажу, что стих Шевченко походит на

освященный изнутри бумажный китайский фонарь. У него нет блеска, сияние его мягко и ровно, но вместе с тем видишь, что внутри он полон света, и только полупрозрачная оболочка не дает этому свету хлынуть во все стороны ослепительным потоком” (238).

Іван Франко ў свой час параўноўваў паэзію Тараса Шаўчэнкі з “вялікім факелам з украінскага воску, што свеціцца найяснейшым і найчысцейшым агнём еўрапейскага поступу”⁵.

Асаблівая заслуга М. Багдановіча ў тым, што ён прафесійна і кампетэнтна прааналізаваў асаблівасці паэтыкі Т. Шаўчэнкі, вывеў стройную і ўпарадкаваную сістэму шаўчэнкаўскага вершаскладання, звярнуў увагу на рытм, памер, спосаб рыфмоўкі і г. д., прадставіў верш Кабзара як “особый поэтический мир, внутренне целостный и внешне четко оформленный”.

Палажэнні, выказаныя ў артыкуле, вельмі каштоўныя і ў тэарэтычным плане, і ў практычнай справе мастацкага перакладу, дзе, як вядома, максімальнае захаванне спецыфічнага набору мастацкіх сродкаў мае прычыповую важнасць у перадачы духу, строю, мелодыі – усяго яскравага каларыту непаўторнай шаўчэнкаўскай музы.

У артыкулах “Краса и сила” і “Памяти Т. Г. Шевченко” М. Багдановіч з вялікай прыхільнасцю адзтваўся пра вершы народна-песеннага складу, назваўшы “оригинальные и грациозные песенки” “несомненным украшением” шаўчэнкаўскай паэзіі. Максім Багдановіч вылучыў “цельный ряд метрических шедевров, в которых Шевченко необыкновенно ярко запечатлел красоту своего дарования. Говоря это, мы имеем в виду группу стихотворений песенного склада, имеющих сильно выраженный национально-украинский колорит и в то же время отличающихся редким разнообразием и оригинальностью метра. Даем небольшую коллекцию этих размеров, то напряженных, то сдержанных, то оживленно-грациозных, то, наконец, едва ли не плясовых” (233 – 234).

Даследчыцкая цікавасць менавіта да такога кшталту вершаў сугучная з палажэннямі артыкула “Забыты шлях”, у якім М. Багдановіч асобна падкрэсліў задачу выкарыстання беларускімі пісьменнікамі нацыянальнага фальклорна-песеннага матэрыялу з вышыні інтэлектуальна-мастацкага вопыту, але не прамога, нікому не патрэбнага запазычання. Ён лічыў, што “необходна вучыцца ў народа, навываць да яго творчасці падыходаў, пісаць, не намагаючыся падрабіцца пад народную песню, але ў народным духу” (289 – 290).

Варта прыгадаць, што Тарас Шаўчэнка з цікаўнасцю ставіўся да пачатку беларускага літаратурнага адраджэння, адзваўся пра беларускія творы. На думку Р. Зямкевіча, яму падабаліся народныя песні, а “штучныя літаратурныя творы беларускіх пісьменнікаў ён крыху крытыкаваў, кажучы, што ў іх мала чыста народнага элементу”⁶.

Спадчына Кабзара была для беларускіх пісьменнікаў каштоўным вопытам творчага спазнання і засваення народна-песенных скарбаў.

У 1915 – 1916 гг. М. Багдановічам былі створаны вершы беларускага складу, цыкл “Песні”, тыпалагічна суадносныя з “ролевай” лірыкай Т. Шаўчэнкі. Ёсць усе падставы меркаваць, што іх напісанне не толькі адпавядае палажэнням артыкула “Забыты шлях”, але і звязана

са шчырым захапленнем каларытнымі шаўчэнкаўскімі вершамі. Тыпалагічнае адзінства вершаў “у народным духу” Максіма Багдановіча і Тараса Шаўчэнкі, у першую чаргу, выяўляецца на ўзроўні падабенства аўтарскіх звышзадач, адлюстроўвае дыялектычную сувязь літаратуры і фальклору. Хоць падабенства можна заўважыць ужо на ўзроўні жанрава-вобразнай структуры: у адзінстве любоўна-прыўзнятай тэматыкі, адпаведнай скандэнсаванай формы, лірычнага маналогу-споведзі, выразнасці сацыяльна-псіхалагічных малюнкаў, шматлікіх народна-гумарыстычных элементаў, музыкальнасці верша і г. д. Відавочна, што гатовыя фальклорныя клішэ заўсёды падпарадкаваны своеасаблівай і непаўторнай аўтарскай манеры, індыўідуальнаму светапогляду – асабліва выразна гэта праступае якраз у працэсе супастаўлення. Скарыстоўваючы фальклорныя ідэі, формы, жыццёвыя характары і сітуацыі, мастакі псіхалагічна паглыбляюць, тыпізуюць сітуацыі. І калі ўкраінскі Кабзар непасрэдна і арганічна быў звязаны з жывой стыхіяй народнай творчасці, якая і лягла ў аснову яго эстэтыкі, то для Максіма Багдановіча першаснай і вызначальнай выступала кніжная, літаратурна-культурная традыцыя спазнання і скарыстання беларускіх фальклорных крыніц.

У артыкулах Максіма Багдановіча, у тым ліку і прысвечаных творчасці Тараса Шаўчэнкі, прачытваецца вялікі патэнцыял і глыбіня думкі. За вымушанымі сцісласцю, лаканізмам і тэзіснасцю выказванняў праступае інтэнсіўнасць сканцэнтраванага, пранікнёнага мыслення, эрудыцыя дасведчанага крытыка, тонкага эстэты.

Заўвагі беларускага паэта адносна творчасці Кабзара стварылі своеасаблівае “сілавое поле” сапраўднага эстэтычнага аналізу, якое ў многім абумовіла рух, кірунак і тэндэнцыі далейшых даследчыцкіх пошукаў. Акрамя гэтага, яны маюць важнае значэнне ў вывучэнні арсенала творчай лабараторыі паэта, раскрываюць яго ўласныя мастацкія густы і духоўныя прыярытэты.

¹ **Мушыньскі М.** Навуковая і літаратурна-крытычная спадчына М. Багдановіча // Багдановіч М. Поўны збор твораў: У 3 т. Т. 2. – Мінск: Маст. літ., 2001. С. 448.

² **Тамсама.** С. 470.

³ **Багдановіч М.** Поўны збор твораў. Т. 2. С. 231. Далей цытаты з артыкулаў М. Багдановіча падаюцца па гэтым выданні з пазначэннем старонкі ў дужках.

⁴ **Барабаш Ю.** Тарас Шевченко: імператив Украіны. – Київ, 2004. С. 121 – 122.

⁵ **Франко І.** Твори: В 20 т. Т. 17. – Київ: Державне вид-во худож. літ., 1955. С. 128.

⁶ **Зямкевіч Р.** Тарас Шаўчэнка і беларусы // Тарас Шаўчэнка і беларуская літаратура. – Мінск, 1964. С. 31.

Тыпалагічным сувязям твораў Тараса Шаўчэнкі і беларускай літаратурнай класікі Жанна Шаладонава прысвяціла артыкулы «Песні свабоды і настальгіі: Дыялектыка паняццяў “Радзіма – чужына” ў паэзіі Тараса Шаўчэнкі і Алеся Гаруна» (2005, № 9), «“За край, за радзіму, за волю”: Паэзія Якуба Коласа і Тараса Шаўчэнкі» (2006, № 5), «“Ён добра ўсё знае”: Статус паэта ў творчасці Змітрака Бядулі і Тараса Шаўчэнкі» (2006, № 12).

КАЛЯНДАР ПАМЯТНЫХ ДАТАЎ І ЮБІЛЕЙНЫХ ДЗЁН на 2008 год ЛЮТЫ

Заканчэнне. Пачатак на с. 23.

70 гадоў з дня нараджэння Фёдара Пыталева, кампазітара, педагога, заслужанага дзеяча мастацтваў Беларусі

16 лютага – 90 гадоў з дня нараджэння Івана Пушкова (1918 – 1986), жывапісца, заслужанага работніка культуры Беларусі

17 лютага – 85 гадоў з дня нараджэння Эльвіры Мартынавай, літаратуразнаўцы

80 гадоў з дня нараджэння Уладзіміра Дамашэвіча, празаіка, заслужанага работніка культуры Беларусі

18 лютага – 115 гадоў з дня нараджэння Максіма Гарэцкага (1893 – 1938), празаіка, драматурга, літаратуразнаўцы, публіцыста, фалькларыста, лексікографа, грамадскага дзеяча

19 лютага – 100 гадоў з дня нараджэння Станіслава Шушкевіча (1908 – 1991), паэта, празаіка, заслужанага работніка культуры Беларусі

20 лютага – 110 гадоў з дня нараджэння Васіля Вайнонена (1898 – 1964), артыста балета, балетмайстра, заслужанага артыста Беларусі

90 гадоў з дня нараджэння Віктара Ждана (1918 – 1978), графіка

90 гадоў з дня нараджэння Ізраіля Пікмана (1918 –

пасля 1990), кінааператара і рэжысёра, заслужанага дзеяча мастацтваў Беларусі

21 лютага – 70 гадоў з дня нараджэння Ізяслава Катлярова, паэта, крытыка

23 лютага – 130 гадоў з дня нараджэння Казіміра Малевіча (1878 – 1935), беларускага і расійскага мастака, аднаго з заснавальнікаў абстрактнага мастацтва

24 лютага – 90 гадоў з дня нараджэння Васіля Сербіна (1918 – 2002), беларускага і расійскага дырыжора, хормайстра, заслужанага артыста Беларусі, заслужанага дзеяча мастацтваў Беларусі, народнага артыста Расіі

80 гадоў з дня нараджэння Юрыя Ужанцава (1928 – 1979), рэжысёра оперы, педагога, заслужанага артыста Беларусі

70 гадоў з дня нараджэння Іосіфа Скурко (1938 – 1989), паэта, кінадраматурга, перакладчыка

29 лютага – 100 гадоў з дня нараджэння Ядвігі Бяганскай (1908 – 1992), празаіка, перакладчыцы

* * *

110 гадоў з часу стварэння Мінскага таварыства аматараў прыгожых мастацтваў, грамадскай культурна-асветніцкай арганізацыі. Існавала да 8 лютага 1906 г.

Паводле картатэкі БДАМЛМ.

Удакладненне

У № 11 па віне рэдактара дапушчана недакладнасць. Назва артыкула Таісы Грамадчанкі (с. 9) павінна быць не “У імя любові да чалавека: Псіхалагічная тэма ў сучаснай беларускай прозе”, а “У імя любові да чалавека: Псіхалагічная проза ў сучаснай беларускай літаратуры”. Прыносім прабачэнні аўтару і чытачам.

Алесь КАЎРУС

З ТВОРЧАЙ ЛАБАРАТОРЫЇ ЦІШКІ ГАРТНАГА

СЛОВА ДАЎНЯЕ І СУЧАСНАЕ

Заканчэнне. Пачатак у № 11.

ЗАПАЗЫЧАНАЯ ЛЕКСІКА

Тут не будзем разглядаць словы, якія з іншых моваў перайшлі ў беларускую і замацаваліся ў яе літаратурнай разнавіднасці. Напрыклад, *блакітны, дзірван, школа, ксёндз, чалма, дэпо, журы*. Скіруем асноўную ўвагу на ненармагатыўныя лексічныя адзінкі, што ўжываюцца ў творах Цішкі Гартнага (і некаторых іншых пісьменнікаў) і ў пэўнай ступені вызначаюць стылістычную адметнасць апошніх. Гэта запазычаныя галоўным чынам з рускай, польскай, украінскай моў. Дзеля зручнасці выкладу матэрыялу спярша спынімся на так званых паланізмах і ўкраінізмах.

З вядомых прычын беларуская мова праз доўгія стагоддзі кантактавала з польскай, зведвала ўплыў апошняй, які найбольш выявіўся ў лексіцы. У розны час у нашу мову ўвайшлі многія словы – ці то ў нязменным выглядзе, ці то пэўным чынам змяняючыся – і сталі базай для ўтварэння новых слоў. З жывой гаворкі запазычаныя словы траплялі ў пісьмовую мову.

У творах Цішкі Гартнага паланізмы адносна нешматлікія. Аднак праз тое, што некаторыя з іх маюць высокую частотнасць, – гэта досыць прыкметны лексічны пласт.

Гвязда, загарак, залатвены (уладжаны), *запаліць* (закурыць), *зацёмка* (нататка), *злякацца, звільжаць* (рабіць вільготным), *імпат, імпад* (пах, дух), *квадранец* (чвэрць гадзіны), *кламіць* (хлусіць), *кламства* (хлусня), *модлы, мэшты* (мяккі абутак), *мальдунак* (рэгістрацыя), *мэрам* (быццам), *мапа, надмерны* (празмерны), *нашколіць* (навучыць), *непадрапараваны* (непадрамантаваны), *пекнасць, пекната, пекны, правідловы* (правільны), *прыпадак* (выпадак), *развой* (развіццё), *размаіты* (разнастайны), *скрыдлы, скутак* (выпад, вынік), *старчаць* (хапаць, ставаць), *стасуак, столак* (табурэтка), *узрудак* (узгорак), *хэньць, фатэль* (мяккае крэсла), *цёнгле* (пастаянна), *ядынка* (адзінка) і некаторыя іншыя словы.

З прыведзеных слоў толькі некаторыя працягваюць ужывацца ў літаратурнай мове, асобныя падае ТСБМ. Аднак гэта не падстава лічыць, што ідзе франтальнае выпяцненне паланізмаў. У апошнія дзесяцігоддзі назіраецца актывізацыя польскага лексічнага ўплыву на беларускую мову. Часткова гэта тлумачыцца дзейнай у мове СМІ тэндэнцыяй абнаўляць сродкі выказвання, імкненнем маладых аўтараў (пісьменнікаў, журналістаў, навукоўцаў) надаць свайму тэксту “выкшталонасці”, стылістычнай падвышанасці. Важную ролю тут адыгрывае моўны, эстэтычны густ. Цяпер, напрыклад, часта можна пачуць (прачытаць) словы *выстава, гэжэчны, зацёмка, каляжанка, насамрэч, паліць, пастарунак, складнік, фатэль, філіжанка, цікавостка*.

Як вынік спрадвечных кантактаў беларускай і украінскай моваў – наяўнасць у гаворках слускай групы нейкай колькасці слоў, якія ўжываюцца ў сучаснай украінскай мове. Некаторыя з такіх слоў зна-

ходзім у творах Цішкі Гартнага: *джарало* (крыніца), *джаролца, жаральцо, калыванне, калывацца, майдан, паражаніца* (парадзіха), *правалле* (бездань), *трапунак* (выпадак), *трапунковы, хвараблівасць, шуткаваць, шведкі*.

Дзеясловы *папзорыць, узорыцца* маюць сувязь з украінскім *зорити*, які абазначае: 1) уважліва глядзець, пільна ўглядацца; 2) сачыць, назіраць.

Асобныя словы, што ўжывае Цішка Гартны, уласцівыя ўкраінскай і польскай мовам: *башта, бляды, мажлівы, мажлівасць, размаіты*.

Узаемаадносіны беларускай мовы з рускаю абумоўлены агульнасцю іх паходжання, усебаковымі сувязямі беларускага і рускага народаў на працягу доўгага часу. Даследчыкі адзначаюць уздзеянне беларускай мовы на рускую (асабліва ў пачатковы перыяд станаўлення гэтых моваў), а таксама рускай на беларускую. Уплыў рускай мовы, які адбіўся найбольш у абсягу лексікі, умацніўся з канца XVIII ст. У перыяд фарміравання новай беларускай літаратурнай мовы элементы рускай мовы траплялі ў творы беларускай мастацкай і іншай літаратуры [3, 459]. На пачатак XX ст. беларуская мова мела ў сваім складзе нямала лексічных запазычанняў. З літаратурнай мовы і народных гаворак яны “праставалі” ў мастацкія творы тагачасных пісьменнікаў, у тым ліку Цішкі Гартнага.

Паводле функцыянальна-стылістычнай характарыстыкі русізмы, якія выкарыстоўваў Цішка Гартны, неаднолькавыя. Некаторыя з іх можна кваліфікаваць як руска-беларускія словы. Яны здаўна вядомыя беларусам і бытуюць у іх вусным нелітаратурным маўленні.

Адказацца (адмовіцца), *адказваць, адмеціць, адмячацца, гардзіцца, завідаваць, капіць, красавец, ліцо, наследство, настаяшчы, няўверанасць, павядзенне, надчыняцца, палажэнне* (становішча), *пэравулак, правіцельства, прадсядацель, прасціцца, праішчанне, прымерна, прыятны, расчытацца, раішчот, страціцца* (гісторыя), *суліць, увераны, шаг, шагаць, шчотчык* (падліковец), *этаж* ды інш.

Цяперашнім часам такія словы (асобныя з іх – *дзе-ла, ждаць, шаг* – дадзены ў ТСБМ) усведамляюцца як неўласцівыя беларускай літаратурнай мове. І ў тэксце, якія ствараюцца ў нашы дні, яны не выкарыстоўваюцца аўтарамі і пагатоў не прапускаюцца рэдактарамі і карэктарамі. Падкрэслім важны момант у працы з рукапісам: не ўсякае слова, што ёсць у ТСБМ, можна ўжываць у навачасным тэксце. І наадварот, не кожнае слова, якое ўжыта ў тэксце, але яго няма ў слоўніку, павінна касаватца (замяняцца).

У тэксце твораў Цішкі Гартнага часам залучаюцца рускія словы з беларускім фанетыка-арфаграфічным афармленнем: *абуяць, адкравенне, асіяць* (варыянт *азіяць*), *атрахаць, засасанасць, мужаства, мятальшчык, отарап, пархаць, прадпачытаць, прадубяжджэнне, праішчоты, прочыць, рэч* (прамова), *смуціцца* (збянтэжыцца), *смучаць, сражэнне, стаўні, тро-*

нуць, устраміцца ды інш. Гэта пераважна лексічныя адзінкі разовага ці спарадычнага выкарыстання. І яны не змяняюць агульнага кірунку ў выбары і выпрацоўцы нацыянальных моўных сродкаў, у тым ліку за кошт рускай мовы, якою Цішка Гартны дасканала валодаў і карыстаўся ў пачатковы перыяд літаратурнай працы. У цэлым пісьменнік пазбягаў слоў, усвядомленых ім як рускія – звычайна калькаваў іх ці часткова змяняў, “абеларушваў”.

Абаронства (оборончество), *абрамованы* (обрамленный), *абязмоцваючы* (обессиливая), *агаловіць* (возглавить), *адзыўлівы* (отзывчивый), *адрыўны* (отрывистый), *асалоджвацца* (наслаждаться), *безагаворна* (безотказно), *безадплатнасць* (безвозмездность), *безгрунтоўны* (бесосновательный), *благааплачаны* (плохооплачиваемый), *бязгодны* (непригодный), *бязмоцны* (бессильный), *бязмоцнасць* (бессильность), *варужны* (вооруженный), *выабражаць* (воображать), *выабражэнне* (воображение), *вымагальны* (требовательный), *вырабчасць* (выработка), *вялічча* (величие), *голосць* (обнаженность), *далёкаглядны* (дальновидный), *забыўнасць* (забвение), *заклучны* (заклученный), *зацяг*, *зацягненне* (увлечение), *змена* (измена), *кравалітны* (кровопролитный), *кывасмажны* (кровожадный), *настаўнічы* (наставнический), *неабмежны* (беспредельный), *неабмерны* / *нямераны* (неизмеримый), *незамарудна* (незамедлительно), *несчарпаны* (неисчерпаемый), *перавабразіцца* (преобразиться), *пераваобразны* (преобразженный), *украдлівы* / *скрадны* (украдчивый), *самаразвага* (самоутешение), *самаўвер’е* (самоуверенность), *справіцельны* (исправительный), *урачыстваць* (торжествовать), *усвойны* (свойственный), *усвойнасць* (усвоение), *да ўстрабавання* / *да патрабавання* (до востребования), *хвальністы* (волнистый), *цягучы* (влекущий), *цягчыцца* / *цяжыцца* / *цяжыць* (тяготит, тяготится).

Далёка не ўсе гэтыя словы прайшлі выпрабаванне часам. Літаратурна-моўная практыка знайшла і выпрацавала адпаведнікі згаданых ды іншых рускіх слоў, замацавала іх у якасці лексічнай нормы. Дый сам Цішка Гартны не абмяжоўваўся аднойчы ўжытым словам, шукаў яго эквіваленты. Так, апрача першапачатковай калькі *варужны*, у яго творах пашырылася слова *ўзбройнены* (і рэдкі варыянт *узбройны*).

Пісьменнік, калькуючы рускія словы, унікаў нехарактэрных для беларускай мовы прыставак і суфіксаў (параўнаем: *измена* – *змена*, *представиться* – *прыставіцца*, *требовательный* – *вымагальны*, *украдчивый* – *скрадны*, *украдлівы*, *неисчерпаемый* – *несчарпаны*). Працягваючы традыцыю беларускай мовы, Цішка Гартны шырэў, чым некаторыя іншыя пісьменнікі, ужываў слова *моц* і вытворныя ад яго (*бязмоцны*, *бязмоцнасць*).

Словатворчы досвед Цішкі Гартнага не страціў актуальнасці. Калькаванне ў пэўнай меры выкарыстоўваецца ў сучаснай моўнай практыцы.

Цікава, што і пры наяўнасці кадыфікаванага слова аўтары часам звяртаюцца да гэтага спосабу папаўнення лексікі. Звернем увагу на ўжыты Цішкам Гартным прыметнік *прызнальны*. Акадэмічны “Руска-беларускі слоўнік” яго не фіксуе, словы *прызнательный*, *признательность* перакладае як *удзячны*, *удзячнасць*. А вось пісьменніку Сяргею Панізьніку гэтага было замала, і ён ўжыў кальку *прызнальнасць*: “Тыя, хто мае шчасце дакрануцца да гэтага высокага мастацтва, выказваюць актыўнае з Божай ласкі сардэчнага

словы *прызнальнасці*”. Аўтар меў рацыю: *удзячнасць* і *прызнальнасць* – ці ж тое самае?

АЎТАРСКІЯ НАВАТВОРЫ

Апрача разгледжаных слоў, што з’явіліся ў тэкстах Цішкі Гартнага пад непасрэдным уздзеяннем рускай мовы, вылучаецца немалая група аўтарскіх наватвораў, матывавальнай асновай якіх сталі беларускія словы. І што важна, гэта не тыя аказіяналізмы, якія паўстаюць і жывуць толькі ў сказе, тэксце, а словы, патэнцыйна скіраваныя ў моўную практыку. Яны ў поўнай згодзе з правіламі беларускага словаўтварэння, семантычна выяўныя, зразумелыя часта нават без кантэксту. Здаецца, бяры іх, бы тое насенне, і высявай – кладзі ў рукапісны ці камп’ютэрны радок!

Зважаючы на асаблівую вартасць такіх слоў, падаём іх спіс – з лаканічным тлумачэннем ды ілюстрацыямі.

Аб’інтэлігенчаны – такі, як у інтэлігента. *Сіман узяўся двума пальцамі за вузенькую французскую бародку і з свайго бядога, аб’інтэлігенчанага твару зрабіў дэманскую міну* [2, 427].

Абслезены, заслежаны – які заслязіўся, у слёзах. *Бацька і маці, мабыць, старэнькія цяпер – нявыказна абрадуюцца і з абслезенымі вачыма кінуцца цалаваць... (“На руінах”). Замурзаны хвартух падняўся да заслежаных воч* [1, 194].

Абудніць – зрабіць будзённым. *У каморцы, за іх спінамі, было святлей, ніж на дварэ, але ніводнаму з іх не хацелася аглядацца, каб не абудніць святочнага настрою* [1, 204].

Аднавульцы – людзі, якія жывуць на адной вуліцы. *...Вуліцаю праходзіла многа людзей, сваіх жа аднавульцаў-суседзяў* [1, 39].

Аднораз – адзін раз. *...Не аднораз здаралася варочацца яму гэткай, а то і пазнейшай парою з гульні* [1, 443].

Адшнураваны – роўны, як пад шнур. [Ніхто] *нават не збіў яму дарогі і не даў жаднага намёку на перашкоду яго роўнай, адшнураванай хадзе* [2, 295].

Апрысаджаны – абсаджаны прысадамі. *...Узгрудак каля апрысаджанага шляху, самыя прысады і маладая дубрава за мястэчкам дапаміналі гарыстую Цюрынгію* [2, 406].

Аставанне, быванне – знаходжанне. *Гэтая Лібіна ўхмылка была прычынаю для гасця на многа даўжэй працягнуць сваё аставанне ў Рыгоравым пакоі* [2, 474]. *І толькі зрэдку ў іх была мацымасць уллучыць гадзіну-другую на сумеснае быванне* [2, 478].

Ашашованы – з прыкметамі шашы. [Астap:] *А ласне нельга зрабіць так, як у немцаў? Абсаджаны дарогі яблынямі і грушамі, выбрукаваны, ашашованы, – любя-дорага (“Прысады”)*.

Ашынены – акаваны шынамі. *...Каціліся ўподскак добра ашыненыя калёсы, нямерна трасучы лёгкі возік* [1, 219].

Выбалець – перажыць пакутліва. [Несцераў бацька:] *Ці мала перанёс усякае крыўды за сваё мужыцтва, за паднявольнасць чорных працоўных людзей? Ці мала выбалеў няволі? (“На руінах”)*.

Гаворкасць – гаварлівасць. *Ганна падкупала Пётруся гаворкасцю, рэзвасцю... [2, 137].*

Гербаваць – быць распазнавальным знакам чаго-небудзь. *Жоўтыя кажухі і паўшубкі гербавалі сабою беларускія прасторы, ціхія паніклія вёскі* [2, 267].

Гучніць – рабіць гучнейшым. *Уласцівая ёй [песні] сіла ўздыму і захаплення неўпрыкмет падвыша-*

ла настрою спевакоў, раздавала іх грудзі і гучніла галасы [2, 304].

Двухмясцовы – двухмесны. *З боку гэтых варотцаў, пры тыне... стаяла невялічкая двухмясцовая лаўка* [1, 248].

Загістораны – які адышоў у мінулае, стаў гісторыяй. *Зыкі скрыпкі... выклікалі перажытыя хвіліны, тым ці іншым звязаныя з іх спатканнем і зараз далёка адышоўшыя, часткаю загістораныя ў іх жыцці* [1, 264].

Зазірк – прыход, наведанне. *Служба не перашкаджала земгусарам урваць гадзіну-другую часу на зазірк у кавярню* [2, 433].

Запаўдзённы – паслябедзенны. *Запаўдённае сонца смяялася золатам свайго прамення* [1, 199].

Злевіць – павярнуць улева. *Хлопцы на некалькі крокаў злевілі, але натрапілі на балота і мусілі трымаць правай* [1, 310].

Іскралётны – імклівы. *Іскралётныя думкі яшчэ з добрую гадзіну мігаліся ў яго галаве...* [1, 385].

Калястанцыйны – які знаходзіцца каля станцыі. *Забруджаны гноем і саломаю, вялікі калястанцыйны пляц выглядаў рынкам* [1, 228 – 229].

Капляюшысты – падобны да капелюша. *Яго пацягнула прысесці пад лахматым, капляюшыстым клёнам* [1, 259].

Карункаваць – аздабляць. *Прысады і пералескі, што праразалі ровень палёў, карункавалі іх багатыя ўборы* [траву, збожжа] [2, 383].

Ліхамысна – зламысна. *На кожнае паведамленне аб арышце – тыкалі багацеі пальцамі і ліхамысна ўсміхаліся: “Так іх, галубчыкаў”* [1, 398].

Магучча – моц, магутнасць. *А па смерці – нічога нічога не карысна: ні слава, ні багаце, ні магучча...* (“Я бачыў”).

Маёнтык – уласнік маёнтка, памешчык. *Гэта пачынаўся... вядомы ў тых месцах лес, быўшы Кіслячага, вялікага багацея і маёнтыка* (“На руінах”).

Марнік – летуценнік. *Ліба цёпла ўхмылялася абодвум марнікам і спачуваюча ўздыхнула* [2, 298].

Мілавыглядны – з прыемным выглядам. *Яе [фігуру Рыгора] не мог засціць дасціпны, жывы, мілавыглядны экспедытар Лука Дарафееў* [2, 122].

Многасотны – які налічвае шмат соцень. *Міжвольна захапіла іх вадзяная шыр, лёгкае, п’янае паветра і гулкі, святочны настрой многасотнай публікі* [1, 365].

Надынамічаны – сацыяльна абвостраны, распалены. *Надынамічанае жыццё не дала магчымасці спыняцца на дробязях яго гаспадарчага дабрабыту* [2, 474].

Неадходна – неадступна. *Твой мілы мне і бязмерна дарагі вобраз неадходна лунае перад мною...* [1, 18].

Неападложаны – без падлогі. *Восень падзімае з-пад падрубыв на неападложаную хату* (“Хільшчык Шлёма Брыкер”).

Немілавочна – непрыхільна, коса. *“Каб адно Юрка не іграў перадатачнае ролі, а то...” – і за гэтым “а то” ішлі розныя мажлівасці, якія немілавочна глядзяцца на гэтых, як ён, Сідор, і якія пачалі яму здавацца (“Трэскі на хвалях”).*

Непаседны – звязаны з раз’ездамі, адлучкаю. *Пятрусь выразна бачыў прычыну гэтага [клопатаў “заўзятага сем’яніна”] і ў абставінах свайго жыцця, якое звязала яго нелегальнасцю, ва ўмовах непаседнае службы, каторая кідала ў раз’езды...* [2, 441].

Няможны – недазволены, забаронены. [Пятрусь і Сёмка] *“запісаліся” ў дэмакраты, хадзілі на няможныя сходзі і спявалі рэвалюцыйныя песні* [1, 68].

Няўдзельны – які не ўдзельнічае ў чым-небудзь. *Не, нават многія-многія, зусім, здавалася, ціхія і няўдзельныя ў грамадскім жыцці, зусім адсталыя, а падавалі ў голасе варожыя паліцыйныя тоны* [1, 335].

Няўтойны – які не ўтойваецца, не хаваецца. *Нацянутасць адносін паміж ёю і мужам, няўтойная знарочыстая ласкавасцю, выпірала наперак* [2, 37].

Падлічнік – падліковец. *Некалькі майстраў і падлічнікаў хронаметражаў прабеглі ўсяж майстэрні, паглядзелі на варштаты і спуціліся ўніз* [1, 344].

Падобіцца – быць падобным. *...Клямка з прадоўжнаю ручкаю таксама падобілася на тройку* [1, 261].

Падуплыўны – які зведвае ўплыў. *Больш падуплыўная бацькам заможная моладзь асцярожлівей паглядала на западазронных у сацыялістычнасці таварышаў* [2, 46].

Пазніць – рабіць весткі пазнейшымі, не такімі актуальнымі. *Газеты пазніць і тое, што ведаюць* [2, 367].

Перадвочны – які адкрываецца вачам. *Напружанасцю струны глядзелі ў наступнае мільёны вачэй. Шукалі. Густым туманам надзей і трывогі ўбіралі перадвочныя прасторы* [2, 124].

Перадарожжа – час перад выпраўленнем у дарогу. *Хлопцы выразна адчувалі прыкры настрой перадарожжа, што раптам заваладаў Гэляй* [2, 33].

Перадсвятны – перадсвяточны. *...Усе трые сышлі на тым, каб увязаць форму выступлення з выжудзеным на заводах перадсвятным настроем рабочых* [2, 304].

Перадсонны – які адбываецца перад сном. *Ужо ім у вочы забліскалі рэдкія агоньчыкі з вокан хат, пачуўся... перадсонны крык гавяды* [1, 285 – 286].

Перадтурнікетны – які знаходзіцца перад турнікетам. *Хтосьць, што ішоў заднім, пасобіў шведчэй адцягнуць на сябе цяжкую фортку дубовых дзвярэй, пасля моцна ціскануў яго і перадтурнікетны натоўп увабраў Рыгора ў сябе* [2, 295].

Прысталічны – блізкі, недалёкі ад сталіцы. *Выглядала парадоксам, калі прысталічная зелень казытала яе [Лібіну] цягу да прыроды* [2, 465].

Радзімны – айчыны. *А зруйнаванне тысяч сёл, мястэчак і гарадоў з радзімных гармат і кулямэтаў – людскасць?* [2, 270].

Рознарослы – неаднолькавага росту. *З яго [лесу] гушчэчы... зашнуравала рознакалёрная, рознарослая гавяда* [1, 281].

Рыгападобны – які нагадвае горад Рыгу. *Успаміналіся рыгападобны вобраз, тое ж распалажэнне завода* [2, 116].

Скарамоўка – скарагаворка. – *Што ж ты гэта ўздумаў, нябог? Спакушаць старога чалавека! – скарамоўкаю, разбаўленай сытым смехам, праказаў Хлор* [1, 136].

Скарамоўна – скарамоўкаю. – *...Вось жулік – дык жулік! – скарамоўна пачаў сыпаць Шэя на селяніна, трасучы ў паветры пугаю* [1, 56].

Струніць – расці проста, струною. *Управа роўнаю сцяною струніў хвойнік* [1, 277].

Сумаванне – сум. *Але ў яе знайшлося сілы заглушыць усякія адзнакі сумавання, і яна вярнулася да светлых успамінаў* [1, 204].

Сумець – смутнець. *Смуглыя літары пачалі сумець і тухнуць адзін за другім* (“На руінах”).

Суміць – засмучаць. *Адсутнасць гаспадара, які, згодна яе прызнанню, быў забраны ў армію, ніколікі яе не суміла* [2, 389].

Сумлівы – сумны, маркотны. *І таму, што не было сумлівых думак, хлопцы пялі праводныя песні* (“Праводзіны”).

Угусціць – густа засыпаць, услаць што-небудзь. *Угусцілі* [пракламацыямі] *дарогу, мэрам палатном...* [1, 310].

Уздзвінне – узбярэжжа Дзвіны. *Уставалі вобразы перажытых хвілін, калі яна часта з паштавіком Андрэем адпраўлялася на гулянку на ўзмор’е ці на Уздзвінне* [1, 239].

Церазгодны – які адбываецца праз год пасля чаго-небудзь. *На дактароў сплыла ўся, якая была, гаспадарка, а церазгодная смерць яго* [бацькі] *зруйнавала нашчэнт усё* (“Таварыш аб сваім жыцці”).

Шатаваць – захінаць, акрываць шатамі. *Цяпер зялёныя лісці шатаюць маладыя галовы стройных дзярэўцаў* [1, 278].

Шатны – з шатамі. *...Раслі высокія плачучыя бярозы, шатныя клянны і каштаны* [1, 120].

Шулаваты – тоўсты, падобны да шула. *Шнурок рабочых наважна цягнуўся між іх* [гарадавікоў] *шулаватых фігур, як нібыта той* [2, 259].

Шчыльніць – далучаць шчыльнай да каго-, чаго-небудзь. *Але наступова іх* [умоваў] *упарты націск шчыльніў Рыгора да местачковага жыцця, заблытаваючы ў пераплеты яго інтарэсаў* [2, 43 – 44].

Сярод прыведзеных слоў – і простыя, і складаныя, утвораныя вядомымі ў беларускай мове спосабамі: суфіксальным (*гучніць, шатаваць*), прыставачна-суфіксальным (*злевіць, пераддарожжа*), асноваскладаннем (*рыгападобны, аднораз*), складана-суфіксальным (*двухмясцовы, іскралётны*).

Як бачым, папракаць пісьменніка за абцяжаранасць тэксту рамана “Сокі цаліны” “своеасаблівым аўтарскім словаўтварэннем” няма дастатковых падстаў.

У плане функцыянальна-стылістычным падкрэслім. Многія з выяўленых наватвораў не маюць аднаслоўных літаратурных адпаведнікаў. Іх выкарыстанне дапамагае дасягнуць лаканічнасці выказвання, адпавядае тэндэнцыі эканоміі моўных сродкаў.

Падазненая ў артыкуле групоўка адметных слоў (іх спісы), вядома ж, небяспрэчная.

Калі сустракаеш новае цікавае слова, то міжволі хочацца палічыць яго за індывідуальна-аўтарскае. Так, напрыклад, успрыняўся прыметнік *занадты* (параўн. прыслоўе *занадта*): *Юста не ўнімалася: – Не трэба мне больш таго, што я маю... Хай ужо ў цябе занадты розум, каб ён табе высах! Аж брыдка робіцца...* (“Трэскі на хвалях”).

Але ж той факт, што слова *занадты* ўжыта ў натуральнай гаворцы персанажа, прымушае засумнявацца ў першапачатковым меркаванні. І яшчэ адзін аргумент, што гэта – не аўтарскі наватвор: наяўнасць падобнага прыметніка *надты*: [Дзеці] *шнытарылі па чужых садах, выбіраючы найбольш тыя, дзе наспелі цукровыя і вялікія, як званы, дулі ці надтыя на смак яблыкі* (В. Адамчык. Год нулявы).

Гадоў трыццаць таму заўважыў у артыкуле Анатоля Клышкі свежае слова *супроцьны*: *Ледзь не ў кожнага слова ёсць супроцьнае* – антонім, да *сверджання* можна *падабраць адмаўленне* (ЛіМ, 13.10.1978). Адрозніваць падумалася, што гэта Клышкаў наватвор: ён жа знаны мовалюб і словашукальнік. А нядаўна, чытаючы творы Цішкі Гартнага, зноў убачыў гэтае (гэткае) слова: *Каля хаты, супроцьнай Чэмеравай хаце, некалькі мяшчан вядуць гутарку...* (“На стыку”).

Вось і мяркуйма: словы *занадты, супроцьны* – гэта аўтарскія наватворы ці дыялектызмы?

Пакуль што непераадольныя аб’ектыўныя цяжкасці (найперш адсутнасць патрэбных слоўнікаў) не дазваляюць даць адназначны адказ і накіонт іншых рэдкіх слоў: *адгон* (адлегласць), *занадаволіцца, знедаволіцца, недаволіцца, засуцэліць, знянацкасць, радняк, покутны, покуцьны, скрыміналіцца, спынка, узрок...*

Завяршаючы агляд лексікі твораў Цішкі Гартнага, зробім заўвагі адносна яе ўжывання. Многія некадыфікаваныя словы ў тэкстах пісьменніка маюць літаратурныя адпаведнікі. Нярэдка ненарматыўныя і нарматыўныя лексічныя адзінкі стаяць у адным аб’екце або на той самай старонцы.

Размаўляў [Астап] *сам з сабою: «Ну проста нельга ўлавіць гадзінкі вольнага часу. Хоць бы ў справах разабрацца... Вось Хмяльных дзела, кража каня... <...> А гэта? Справа калектыву “Пушчыцы”* (“Прысады”).

Зосі рабілася лёгка і прыемна [1, 30]. *...Спалася* [Зосі] *смачна і прыятна* [1, 34].

...Белья прагалы ў зацемцы наводзілі на падазронасць [2, 321]. *Характэрным момантам у зацемцы было апісанне тых мер, якія выпрацавала паліцыя* [2, 321]. Маецца на ўвазе адна і тая газетная нататка.

Гэтыя прыклады, апрача сведчання хісткасці, неакрэсленасці лексічных нормаў у тэксце Цішкі Гартнага, адлюстроўваюць і агульную лінію ў мастацкім апавядзе пісьменніка – выкарыстанне сінонімаў. У сінанімічныя адносіны ўступаюць як літаратурныя словы, так і літаратурныя з дыялектызмамі, запазычаннямі, аўтарскімі наватворамі.

Грыціна Вядзерка сказала і выбегла на ганак. Дзеці не заўважылі, а кухаркі прыкмецілі (“Таварыш інспектар”).

Ядзя паддалася забабонам, успрымала блізка да сэрца найменшыя, драбнейшыя трапуны ў мінулым <...> Вынашла, вышукала шмат-шмат выпадкаў, якія, па яе думках, надобрае сулілі (“Ядзя-Жучок”).

...Акалічная абшарнасць, якая ўставала са змроку, пачала ў іх абуджаць старыя ўспаміны. ...[пропуск 4 сказаў] Аднак смутак акалічнай мясцовасці не пераашкодзіў Грэбеням перайсці да ажыўленага гутаркі (“На руінах”).

Літаратурная спадчына Цішкі Гартнага змяшчае багаты матэрыял, каштоўныя факты для даследавання гісторыі і сучаснага стану беларускай мовы.

Літаратура

1. Гартны Ц. Сокі цаліны. Т. 1. – Мінск: Дзяржвыд БССР, 1957.
2. Гартны Ц. Сокі цаліны. Т. 2. – Мінск: Дзяржвыд БССР, 1958.
3. Нікалаева В. Руская мова / Беларуская мова: Энцыклапедыя. – Мінск: БелЭн, 1994.

РОЛЯ “ГАЗЕТНЫХ СЛОЎНІЧКАЎ”

У ЗАСВАЕННІ БЕЛАРУСКАЙ МОВАЙ ІНШАМОЎНАЙ ЛЕКСІКІ Ў 1930-Я ГГ.

У перыяд 20 – 30-х гг. XX ст. беларуская мова папоўнілася вялікай колькасцю іншамоўных слоў, сярод якіх былі паўторныя і новыя запазычаныя, лексічныя адзінкі рознай тэматыкі і сферы ўжывання, побытавая лексіка і тэрміны. На старонках беларускіх перыядычных выданняў многія іншамоўныя лексемы мелі побач дадатковыя звесткі (тлумачальнага ці апісальнага характару, зрэдку звярталася ўвага на паходжанне), якія пры адсутнасці нарматыўных тлумачальных слоўнікаў спрыялі больш хуткаму засваенню гэтых “чужаземных” слоў.

Ва ўмовах тагачаснай масавай непісьменнасці былі неабходны тлумачальныя даведнікі¹. У 1930-я гг. у беларускамоўных газетах пачалі з’яўляцца “слоўнічкі”, дзе давалася тлумачэнне выкарыстаных у артыкулах незразумелых ці малазразумелых іншамоўных слоў. Так, рэдакцыя газеты “Чырвонаармейская праўда”, што выдавалася ў Смаленску, склала для сваіх чытачоў наступныя даведнікі-гласарыі: “Палітслоўнік чытача”, “Палітслоўнік”, “Палітслоўнічак”, “Растлумач гэтыя словы байцам”, “Растлумачэнні...”, “Слоўнік чытача”, “Слоўнічак чытача”. На старонках выдадзенай у Мінску газеты “Беларуская вёска” былі рубрыкі пад назвай “Растлумачваем некаторыя незразумелыя словы”, “Тлумачэнне слоў”. Мінская газета “Звязда” змясціла на сваіх старонках “Кароткія паясненні незразумелых слоў”. Асіповіцкая “Калгасная праца” знаёміла чытачоў з рубрыкай “Растлумачэнне слоў і іх значэння”. У “Палескай праўдзе”, якая выдавалася ў Гомелі, зафіксаваны “Слоўнік у дапамогу чытачу” і г. д.

“Газетныя слоўнічкі” змяшчалі, у першую чаргу, найбольш актуальныя грамадска-палітычныя тэрміны, што ўводзіліся ў шырокі ўжытак. Звычайна тлумачыліся словы менавіта ў тых значэннях, у якіх яны былі выкарыстаны ў газетных матэрыялах, г. зн. кантэкстуальныя значэнні. Аднак растлумачэнні даволі часта мелі выгляд абагульнення, у іх падавалася асноўная характарыстыка таго ці іншага паняцця і нават дадатковыя звесткі. Гласарыі 1930-х гг. з пазіцый сённяшняга дня ўспрымаюцца як частка гісторыі беларускай лексікаграфіі.

Разгледзім найбольш удалыя спробы стварэння слоўнікавых дэфініцый таго часу. Для аналізу ўзяты 100 іншамоўных адзінак, зафіксаваных з 130 дэфініцыямі “газетных слоўнічкаў”.

Вацлаў Ластоўскі ў “Падручным расійска-крыўскім (беларускім) слоўніку”, даючы “тлумачэнне чужаземскіх слоў на родных паняццях”², пад тэрмінам **дэфініцыя** разумеў “выясненне, тлумачэнне”. Гэты тэрмін лацінскага паходжання актыўна выкарыстоўваўся на старонках перыядычных выданняў у разглядаемы перыяд: ...*хоць, як ні як дакладныя акрэсленьня (дэфініцыі) і трудная рэч, бо залежаць ад індывідуальнага паняцця* (Н/ж-23, № 1); *use abaznačeñni (definiciji)* (ВК-27, № 6). Дэфініцыя – “кароткае лагічнае азначэнне таго ці іншага паняцця, якое ўключае найбольш істотныя яго адценні” (ТСБЛМ, 195). У артыкуле дэфініцыя разумеецца ў шырокім сэнсе, як сінонім да любога слоўнікавага азначэння.

Паводле канструкцыі газетная дэфініцыя 1930-х гг. мае класічную схему: найменне – (дэфінітыўная звяз-

ка) – уласна тлумачэнне: *Арбітраж – разбор спрэчак пры дапамозе трацейскага суда, калі два спрачаючыся бакі запрашаюць для вырашэння спрэчак трэці бок* (Ч/п-34, № 267). Выкарыстоўвалася акцэнтавальная будова: *Санкцыя – слова “санкцыя” мае некалькі значэнняў. У даным выпадку – сістэма карных мерапрыемстваў, якія прымяняюцца да парушальнікаў дагавору: напрыклад, эканамічныя і ваенныя рэпрэсіі супроць парушальнікаў статута Лігі нацый* (Зв.-35, № 223). Часам давалася звестка этымалагічнага плана: *Трэд’юніанізм паходзіць ад слова “трэд’юніён”, што па-англійску значыць – профсаюз* (К/прц-39, № 43). Параўнаем: *трэд-юніанізм* (англ. *trade-unionism*) (СІС-П, 487).

Газетная дэфініцыя 1930-х гг.

• складалася са сказаў рознай будовы:

– простага сказа (51,5%): *Нота – пісьмовы зварот аднаго ўраду да другога з якім-небудзь паведамленнем ці патрабаваннем* (Ч/п-33, № 144);

– некалькіх простых сказаў (10,8%): *Сетльмент – заселены інішакраінцамі раён горада ў каланіяльнай або поўкаланіяльнай краіне. У Кітаі на аснове няроўнапраўных дагавораў створаны цэлыя кварталы, заселеныя інішакраінцамі і кіруемыя замежнымі ўладамі. Кітайскія законы не маюць сілы на тэрыторыі сетльментаў* (П/п-40, № 188);

– складанага сказа (пераважна складаназалежнага) (13,1%): *Асацыяцыя – саюз асоб, якія яднаюцца па добраахвотнаму ўзгадненню для дасягнення агульнай палітычнай, культурнай ці гаспадарчай мэты* (Зв.-35, № 233);

– спалучэння простага і складанага сказаў (6,9%): *Байкот – адмаўленьне ад гандлёвых і эканамічных зносін з якой-небудзь краінай. Капіталісты ўжываюць байкот, каб паслабіць інішыя краіны, паставіць іх у няспрыяльнае становішча* (Ч/п-33, № 138);

– некалькіх складаных сказаў (2,3%): *Трэд’юніён – згодніцкія прафсаюзы ў Англіі, якія знаходзяцца пад уплывам буржуазіі. Правадыры гэтых прафсаюзаў з’яўляюцца здраднікамі, яны адмаўляюцца ад палітычнай барацьбы з капіталізмам* (Ч/п-33, № 149);

• магла ўяўляць з сябе:

– ускладненую канструкцыю (тры сказы рознай будовы) (6,1%): *Шавінізм – крайняя ступень нацыяналізма. Палітыка, якая імкнецца ўнушыць шырокім масам, што нацыя, да якой яны належаць, з’яўляецца, як быццам “выбранай”, “вышэйшай”, “асабліва каштоўнай” нацыяй і такім шляхам натраціць масы супроць інішых нацый. Распальванне шавіністычных настрояў – адзін з улюбёных палітычных прыёмаў фашызма і сродак падрыхтоўкі вайны* (Зв.-35, № 233);

– складанае сінтаксічнае цэлае (ад 4 да 20 сказаў) (9,2%): *Метрапалітэн – гарадская чыгунка, пракладзеная пад зямлёй. З ростам гарадскога руху, транспарт не ў сілах справіцца з перавозкаю пасажыраў, а далейшае павелічэнне транспарта на зямлі сустракае перашкоду з-за цеснаты на вуліцах. Метрапалітэн разлічаны на перавозку вялікай колькасці пасажыраў з хуткасцю да 60 клм. у гадзіну. Пер-*

шы совецкі метрапалітэн зараз будуюцца ў Маскве (Ч/п-34, № 63).

Дэфініцыя ад чатырох і больш сказаў – гэта разгорнутае тлумачэнне, якое нярэдка ўтрымлівала ў сабе выразную ідэалагічную ўстаноўку: *Аўтаркія* – імкненне краіны замкнуцца ў сваіх межах, не падтрымліваць сувязі з іншымі краінамі. Некаторыя буржуазныя вучоныя прапануюць аўтаркію як “сродак” з’мягчыць крызіс. Вядома, сродак гэты нядзейсны. Выхад з крызісу адзін – сацыялістычная рэвалюцыя (Ч/п-33, № 138).

Часам уключаліся звесткі энцыклапедычнага характару. Так, у артыкуле пад назвай “**Акцыянернае таварыства**” (Ч/п-34, № 63), акрамя згаданага паняцця, даецца тлумачэнне слоў **акцыянер** і **акцыя**. У артыкуле “**Генератар**” (Ч/п-34, № 63) апісваюцца *газагенератар*, *генератар льда*, *генератар электрычнасці*.

Шмат у якіх дэфініцыях можна вылучыць чатыры лагічныя часткі: уступ, уласна тлумачэнне, гісторыя паняцця і ідэалагічны элемент, падагульненне. Дэфініцыя для слова *дэмпінг* (7 сказаў) пачынаецца з агульнага тлумачэння (першы сказ), у цэнтральнай частцы даецца характарыстыка паняцця, апошні сказ выконвае функцыю падагульнення: *Дэмпінг* – вываз за межы тавараў па цэнам, значна больш нізкім, чым цэны на тыя ж тавары ўнутры краіны, іншы раз нават на цэнах ніжэй сабекошту. Капіталістычныя аб’яднанні прымяняюць такі вываз з мэтай захапіць замежны рынак і выцягнуць адтуль сваіх сапернікаў. Адзін час ворагі Совецкага Саюза ў краінах капітала пашыралі байку аб тым, нібы Совецкі Саюз ужывае дэмпінг. Гэта была хлусня. Гэта была гутарка аб мнімым, гэта значыць выдуманым, у сапраўднасці не існаваўшым дэмпінгу. Але самі капіталісты шырока ўжываюць сапраўдны дэмпінг, вядучы паміж сабою барацьбу за захоп рынкаў. Дэмпінг – гэта адна з форм эканамічнай вайны паміж капіталістамі (Ч/п-34, № 63).

Слоўнікавы артыкул з васьмі сказаў пад назвай “**Манапольныя картэлі**” (Ч/п-34, № 63) мае ўступ (першы абзац), дзе тлумачыцца, як узнікаюць вялікія аб’яднанні капіталістаў (трэсты, сіндыкаты, канцэрны, картэлі), уласна тлумачэнне для слова *манаполія* і падагульненне (другі абзац). Уступ значна большы па памерах за іншыя часткі, што відавочна парушае структуру артыкула. Не адпавядае зместу і назва артыкула, паколькі ў ім няма дакладнага тлумачэння слова *картэль*.

У якасці загаловачных выступалі іншамоўныя словы розных часцін мовы: прыметнікі (*актуальны, радыкальны, эксперыментальны, эфектыўны*), дзеясловы (*ануляваць, канстатаваць, матываваць*), а таксама вытворныя ад іншамоўных лексем (абстрактны назоўнік ← дзеяслоў, прыслоўе ← прыметнік): *Дэзавуіраванне* – заява ўраду аб ня згодзе з сваім прадстаўніком (Ч/п-33, № 140). *Эвентуальна* – пры склаўшыхся абставінах, калі прадставіцца магчымасць (Ч/п-36, № 66). Складаны назоўнік *камбайнабудаўніцтва* мае матываваную дэфініцыю, у якой адначасова фіксуецца лексічнае значэнне слова, што тлумачыцца, і сэнсавы змест састаўных частак гэтага вытворнага слова³: *Камбайнабудаўніцтва* – галіна машынабудаўніцтва, вытвараючая *камбайны* – складаныя сельскагаспадарчыя машыны для ўборкі хлеба. *Камбайн* жэне, *малоціць*, адлучае зерне ад саломы і правейвае яго (Ч/п-34, № 63).

Адзначым, што 20% дэфініцый 1930-х гг. – выразна ідэалагізаваныя. Негатыўную канатацыю набылі

словы *агрэсія, дэмпінг, байкот, дыскрымінацыя, манаполія, паўперызм, пацыфізм, экспансія, эмбарга* – ‘тое, што ўласціва імперыялістам, што звязана з капіталістычным ладам’, *рэвані, шафінізм* – ‘палітыка фашыстаў’, *апартунізм* – ‘ухіленне ад рашучай барацьбы з капіталізмам’, *лідэры* – ‘правадыры буржуазных партый’, *трэд-юніёны* – ‘згодніцкія (зрадніцкія) прафсаюзы’ і інш.

З пункту гледжання спосабаў інтэрпрэтацыі вылучаюцца наступныя тыпы тлумачэнняў: дэскрыптыўны (апісальна-лагічны), рэлятывуна-парадыгматычны (сінанімічны і пералічальны), камбінаваны (дэскрыптыўна-сінанімічны і дэскрыптыўна-пералічальны)⁴.

Сярод даследаваных намі слоўнікавых азначэнняў 1930-х гг. дэскрыптыўны тып складае 56,1%, рэлятывуна-сінанімічны – 29,2%, рэлятывуна-пералічальны – 3,1%, дэскрыптыўна-сінанімічны – 7,7%, дэскрыптыўна-пералічальны – 3,1%, змешаны – 0,8%.

Тлумачэнне дэфініцыі дэскрыптыўнага тыпу мае дзве часткі – намінатыўную (ідэнтыфікатар) і апісальную, якая складаецца з канкрэтызатараў. Прычым ідэнтыфікатар можа знаходзіцца ў першым сказе, а канкрэтызатар – у другім. Намінатывуна частка складаецца як з аднаго слова, так і са словазлучэння. Ідэнтыфікатар перадае адну з самых істотных прымет прадмета, гэта сэнсавы цэнтр для фармавання паняцця. Канкрэтызатары раскрываюць структуру лексічнага значэння, сутнасць тлумачэння. Прыклады дэфініцый дэскрыптыўнага тыпу: *Мэмарандум* – афіцыйнае наведанне, якое выкладае думку ўраду па якому-небудзь пытанню (Ч/п-33, № 144). *Ратыфікацыя* – зацвярджэнне міжнароднага дагавору органамі вышэйшай улады тых дзяржаў, якія заключаюць дагавор (Ч/п-33, № 142).

Рэлятывуна-парадыгматычныя дэфініцыі, вызначальнай характарыстыкай якіх з’яўляецца сцісласць, падзяляюцца на сінанімічныя і пералічальныя. Сінанімічныя тлумачэнні – утварэнне сінанімічнага рада да іншамоўнай лексемы – мелі ад аднаго да трох сінонімаў. Напрыклад: *Матываваць* – тлумачыць, абгрунтоўваць (Ч/п-33, № 144). *Тэндэнцыя* – схільнасць, імкненне, накірунак (Ч/п-33, № 138). *Эфэктыўны* – дзейны (Ч/п-33, № 138). Пералічальныя азначэнні змяшчалі характарыстыку паняцця шляхам згадвання ўсіх яго складнікаў семантыкі: *Амартызацыя* – паступовае пагаіненне затрат на абсталюванне, адноўленне зноса абсталювання завода, зноса машыны (Ч/п-34, № 63).

Камбінаваны тып – дэскрыптыўна-сінанімічны і дэскрыптыўна-пералічальны тлумачэнні – выкарыстоўваўся ў дэфініцыях: *Капітуляцыя* – задача сваіх пазіцый, уступка, згода, выгадная для супраціўнага боку (Ч/п-36, № 66). *Экспансія* – імкненне імперыялістычных пашырыць свае ўладанні, свае межы за кошт другіх краін, заваёўчыя, драпежніцкія пляны (Ч/п-33, № 140). Змешаны тып – дэскрыптыўна-рэлятывуна – мае згаданую дэфініцыю “**Манапольныя картэлі**” (Ч/п-34, № 63).

Для раскрыцця семантычнага аб’ёму газетных дэфініцый 1930-х гг. быў зроблены параўнальны аналіз гэтых дэфініцый з нарматыўнымі слоўнікавымі азначэннямі канца ХХ ст. (паводле “Слоўніка іншамоўных слоў” А. Булыкі). Заўважым, што ў 13,8% газетных тлумачэнняў мае месца літаральны пераклад этымона: *Гегемонія* – перавага, панаванне (Ч/п-36, № 66). Парунаем: *гегемонія* (грэч. *hegemonia* панаванне) (СІС-І, 331). *Лідэр* – кіраўнік палітычнай партыі (Ч/п-33,

№ 263). Параўнаем: *лідэр* (англ. *leader* вядучы, кіраўнік) (СІС-I, 718); у 50% тлумачэнняў назіраецца супадзенне асноўнага складніка, які можа таксама з'яўляцца літаральным адпаведнікам іншамоўнага этымона: *Пакт – міжнародны дагавор* (Ч/п-36, № 66). Параўнаем: Пакт (лац. *tractum* дагавор) – 'міжнародны дагавор, пагадненне' (СІС-II, 143). *Рэванш – адплата, вазмяшчэнне згубленага* (Ч/п-34, № 63). Параўнаем: *рэванш* (фр. *revanche* адплата, пакаранне) – 'адплата за паражэнне, няўдачу, проигрыш, а таксама барацьба з мэтай узяць верх над ранейшым пераможцам' (СІС-II, 310).

Паводле семантычнага аб'ёму газетныя дэфініцыі 1930-х гг. (у параўнанні са слоўнікавымі азначэннямі канца XX ст.) можна аб'яднаць у шэсць груп, дзе было выяўлена:

1) **поўнае супадзенне семантыкі**, назіраецца ў 99 выпадках (76,1%): *Імунітэт – неўспрымальнасць да хваробы. Карыстацца дыпламатычным імунітэтам – азначае карыстацца правам недатыкальнасці* (Ч/п-33, № 148). Параўнаем: *імунітэт* – 1) 'непадатлівасць арганізма якім-н. заразным хваробам'; 2) 'выключнае права не падпарадкоўвацца некаторым законам, якое даецца пэўным асобам (напр. дыпламатычны імунітэт)' (СІС-I, 521). *Міф – так завуцца дрэўні казанні. У гэтым артыкуле слова міф – вызначае фашысцкае ашуканства, хлусню* (Ч/п-33, № 263). Параўнаем: *Міф* – 1) 'старажытнае народнае паданне пра легендарных герояў, багоў, пра паходжанне свету і з'яў прыроды'; 2) перан. 'вымысел, выдумка' (СІС-II, 87);

2) **прыблізнае супадзенне семантыкі**, калі лексічныя значэнні супадаюць, але дэфініцыя мае вельмі агульны характар ці вельмі моцны ідэалагічны складнік. Зафіксавана 5 такіх дэфініцый (3,8%): *Эксперымент – дослед* (БВ-34, № 192). Параўнаем: *эксперымент* – 1) 'навуковы вопыт, дослед'; 2) 'наогул вопыт, выпрабаванне, праверка' (СІС-II, 683). *Пацыфізм – буржуазныя разважанні аб тым, што нібы можна дабіцца спынення ўсякіх войн шляхам мірнага згаджэння капіталістычных краін. Гэта хлусня* (Ч/п-34, № 63). Параўнаем: *пацыфізм* – 'антываенны рух, прыхільнікі якога выступаюць супраць усякіх войн незалежна ад іх характару і мэты і настойваюць на неабходнасці мірнага вырашэння канфліктаў паміж краінамі і народамі' (СІС-II, 183);

3) **няпоўнае супадзенне семантыкі**, калі адсутнічае адзін з важных семантычных складнікаў, зафіксавана ў 9 дэфініцыях (6,9%): *Метрапалітэн – гарадская чыгунка, пракладзеная пад зямлёй* (Ч/п-34, № 63) – 'гарадская падземная электрычная чыгунка' (СІС-II, 64). *Фюзеляж – корпус самалёта* (БВ-34, № 80) – 'корпус лятальнага апарата для размяшчэння экіпажа, пасажыраў і грузаў' (СІС-II, 600);

4) **семантычны зрух**, які ўзнікае пры актуалізацыі розных складнікаў лексічнага значэння, адбываецца ў 7 выпадках (5,4%): *Крэкінг – завод для перапрацоўкі нафты асобым чынам, які заключаецца ў тым, што нафта пераганяецца пры высокай тэмпературы і пры высокім даўленні* (Ч/п-34, № 63) – 'перапрацоўка нафты для атрымання матарнага паліва і сыравіны для хімічнай прамысловасці' (СІС-I, с. 680);

5) **несупадзенне семантыкі**, зафіксавана ў 6 выпадках (4,6%). Яно выяўляецца ў звужэнні семантыкі дэфініцый шляхам спецыялізацыі: *Дыскрымінацыя – стварэнне няспрыяльных умоў, якое ўжываюць капіталісты, каб падарваць эканамічную моц іншай дзяржавы* (Ч/п-33, № 142). Параўнаем: *дыскрыміна-*

цыя – 'абмежаванне ў правах, пазбаўленне раўнапраўнага становішча якой-н. дзяржавы або групы насельніцтва' (СІС-I, 447); пашырэнні семантыкі азначэнняў 1930-х гг. шляхам абагульнення: *Кантэкст – агульны змест думак, слоў якога-небудзь дакумента, артыкула, прамовы* (Ч/п-33, № 144). Параўнаем: *кантэкст* – 'закончаная ў сэнсавых адносінах частка тэксту, якая дазваляе ўдакладніць значэнне кожнага слова, што ў яго ўваходзіць' (СІС-I, 600 – 601); пераасэнсаванні семантыкі: *Імобілізацыя – прыводзіцца да бяздзейнасці, не ўмешваецца ў справы другога боку* (Ч/п-36, № 66). Параўнаем: *імабілізацыя* (ад лац. *immobilis* нерухома) – 1) мед. 'стварэнне нерухомасці (спакою) пашкодзенай ці хвораі частцы цела, каб пазбегнуць паўторнага пашкоджання або з'яўлення мэтаі'; 2) камерц. 'ускосныя затраты, звязаныя з фармаваннем матэрыяльных запасаў' (СІС-I, 515 – 516);

б) **кантэкстуальнае развіццё семантыкі** паняццяў (тэрміналагізацыя) – 4 выпадкі (3,1%): *Байкот гандлю – адмаўленьне пакупаць тавары іншай дзяржавы* (Ч/п-33, № 142). *Мінімум (тэхнічны) – найменшая сума абавязковых ведаў тэхнікі данай вытворчасці, якія павінны быць у кожнага працаўніка гэтай вытворчасці* (Ч/п-34, № 63). Падобнае развіццё семантыкі магло адбывацца ў другім сказе пры ўмове супадзення семантыкі ў першым: *Агрэсія – напад, палітыка заваяванняў. Захват рынкаў з дапамогай моцнага эканамічнага нажыму завецца эканамічнай агрэсіяй* (Зв.-35, № 233).

Такім чынам, газетныя дэфініцыі 1930-х гг. уяўляюць з сябе самыя разнастайныя паводле формы і зместу семантычныя азначэнні, якія, аднак, не страчаюць сутнасці праз сваю неаднароднасць. Яны больш ці менш дакладна акрэсліваюць названыя паняцці і фіксуюць семантыку іншамоўных лексем узусу 30-х гг. XX ст. Ва ўмовах адсутнасці слоўніка іншамоўных слоў "газетныя гласарыі" выконвалі функцыю асноўнага даведніка і спрыялі больш хуткаму засваенню іншамоўных слоў, у першую чаргу тых, што належалі да грамадска-палітычнай лексікі і былі на той момант найбольш актуальнымі.

¹ Гл.: Селищев А. Язык революционной эпохи. – Москва: Едиториал УРСС, 2003. С. 29.

² Ластоўскі В. Падручны расійска-крыўскі (беларускі) слоўнік. – Коўна, 1924. С. 148.

³ Гл.: Арбатский Д. Семантические определения (Основные проблемы толкования лексических значений слов): Автореф. дис. ... д-ра филол. наук. – Ленинград, 1982. С. 28.

⁴ Гл.: Сэрээнн Ц. Англицизмы в деривационно-лексикографическом аспекте (на материале русского и монгольского языков): Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Екатеринбург, 2003. С. 11, 16.

Скарачэнні

БВ – Беларуская вёска; **БК** – Bielaruskaja krynica; **Зв.** – Звезда; **К/прц** – Калгасная праца; **Н/ж** – Новае жыццё; **П/п** – Палеская праўда; **Ч/п** – Чырвоная армейская праўда; **СІС** – Булыка А. Слоўнік іншамоўных слоў: У 2 т. – Мінск, 1999; **ТСБЛМ** – Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы. – Мінск, 1999.

Таццяна САКУН,
аспірант кафедры гісторыі беларускай мовы
Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта.

*Артыкул рэкамендаваны да друку доктарам
філалагічных навук Мікалаем Прыгодзічам.*

НЕДАКЛАДНЫЯ СЦВЯРДЖЭННІ

Змешчаны ў “Родным слове” (2005, № 10, с. 30–32) артыкул Наталлі Жоравай “Загляне сонца і ў наша ваконца” выклікае мноства пярэчанняў. У ім гаворка ідзе пра прыказкі і сэнсавы змест асобных прыказкавых кампанентаў.

Як вядома, прыказкі, калі іх разглядаць з семантычнага боку ці паводле пераасэнсаванасці іх састаўных частак, падзяляюцца на тры групы. У **першую** групу ўваходзяць прыказкі алегарычнага характару, г. зн. у іх гаворыцца пра адно, а маецца на ўвазе зусім іншае. Так, у прыказцы *Груган гругану вока не выдзеўбе* зусім не пра гругана і не выдзеўбанне вока ідзе размова; сэнс прыказкі – ‘людзі, звязаныя якімі-небудзь агульнымі, звычайна карыслівымі, інтарэсамі, дзейнічаюць заадно і не здрадзяць, не зробяць кепскага адзін аднаму’. **Другая** група аб’ядноўвае прыказкі, у якіх няма поўнага пераасэнсавання кампанентаў. Частка слоў тут захоўвае сваё літаральнае значэнне; да прыкладу, слова *вучыць* у прыказцы *Яйцо курыцы вучыць* (яна абазначае ‘малады, нявыпытны вучыць старэйшага, вопытнага’). Ёсць і **трэцяя** група прыказак. Яны ўвогуле ўжываюцца толькі ў прамым значэнні. Агульны сэнс кожнай такой прыказкі вынікае з прамых значэнняў яе слоў-кампанентаў: *Вучыцца ніколі не позна; Брат любіць сястру багатую, а мужык жонку здаровую*.

Каб правільна вызначыць, да якой групы належыць пэўная прыказка, трэба ведаць, што яна абазначае і ў якой сітуацыі ўжываецца. У адваротным выпадку атрымліваецца тое, што бачым у шматлікіх зборніках прыказак, у тым ліку ў акадэмічным зводзе “Прыказкі і прымаўкі ў дзвюх кнігах” (1976). Тут прыказкі згрупаваны ў раздзелы “па асноўных сферах жыцця і быту народа”. Але ў гэтых раздзелах ёсць вельмі многа прыказак, звязаных з назвай раздзела толькі этымалагічна або выпадкова, праз знешнія прыметы. Так, у раздзеле “Сельская гаспадарка” ёсць мноства прыказак, якія замацаваліся ў маўленні толькі ў пераносным значэнні і да сельскай гаспадаркі ніякіх адносін не маюць, напрыклад: *І баран бы касіў, каб хто касу насіў; Цераз сілу і конь не цягне; На лечаным кані далёка не заедзеш; Кабыла здыхае, а травуханае*. Або ў раздзеле “Прырода, яе стыхія і з’явы”: *З вялікага грому малы дождж бывае; у раздзеле “Харчаванне”: На бязрыб’і і рак рыба*. Пададзеная ў раздзеле “Жывёльны свет” прыказка *Ваўка ногі кормяць* дастасоўваецца не да ваўка, а толькі да людзей і абазначае ‘каб пракарміцца, трэба шукаць харчы, а не сядзець на адным месцы’, таму ў складзе прыказкі яе кампаненты *воўк* і *ногі* страцілі свой першапачатковы сэнс, тут ужо зусім іншы *воўк* і не тыя *слоўнікавыя ногі*, як і не тыя ў прыведзеных вышэй прыказках *баран, конь, кабыла, гром, дождж, рак, рыба* і г. д.

Наталля Жорава выбрала з гэтага зводу і іншых парэмійных зборнікаў прыказкі, у складзе якіх ёсць так званыя касмаганізмы (*сонца, месяц, зара, зорка, неба*), і падзяліла іх не на тры, а на чатыры групы. У першую групу ўключаны прыказкі, якія “сёння ўжо не ўжываюцца ў прамым, літаральным значэнні”: *Свяціў бы мне свяцёл месяц, а звёзды і колам правяду; Каму месяц свеціць, таму зоры ўсміхаюцца* і г. д. Выходзіць, што раней яны ўжываліся “ў прамым, літаральным значэнні”. Але якое ж прамое значэнне ў другіх частках гэтых прыказак: *звёзды і колам правяду, зоры ўсміхаюцца*?! Або ў такой прыказцы з ліку прыведзеных: *Ужо ты з пяткамі да неба пойдзеш*. Толькі адна з сямі пададзеных прыказак-прыкладаў тлумачыцца (са спасылкай на І. Насовіча), сэнсавы змест астатніх для сённяшняга чытача застаўся абсалютна незразумелым.

У другую групу, паводле Н. Жоравай, уваходзяць “прыказкі, што маюць літаральны і іншасказальны план... прычым у якасці прыказак, як правіла, выступае выраз у пераносным значэнні”. Прыводзіцца 7 ілюстрацыйных прыкладаў-прыказак. Сярод іх і *Загляне сонца і ў наша ваконца*, якая, як вядома, гаворыцца ў цяжкі час з надзеяй, што няўдачы мінуцца, і абазначае ‘даб’ёмся і мы свайго, збудуцца і нашы надзеі’. І наўрад ці хто ўжывае гэтую прыказку ў “літаральным плане”. А пададзеную ў гэтай жа групе прыказку *Дождж намачыў, а сонейка высушыць* наўрад ці хто выкарыстоўвае ў “іншасказальным плане”. Да таго ж вылучаныя аўтаркай першая і другая групы, па сутнасці, адно і тое ж. Падобная блытаніна і “нестыкоўка” назіраюцца і пры апісванні іншых груп. Дарэчы, характарызуючы 4-ю групу прыказак, у якіх частка кампанентаў “захоўвае літаральнае значэнне”, Н. Жорава стварае ўражанне, быццам аналагічнага погляду на класіфікацыю прыказак прытрымліваюцца і іншыя аўтары. Яна цытуе: “Такія нетрансфармаваныя элементы, – пішуць І. Лепешаў і М. Якалцэвіч, – захоўваюцца пры тлумачэнні зместу выслоўя”. Ёсць і спасылка на наш “Слоўнік беларускіх прыказак” (1996, с. 6–7). Але такое цытаванне інакш не назавеш, як нядобрасумленным, бо ў згаданым “Слоўніку...” ні на с. 6–7, ні на іншых няма і ўпамінання пра “нетрансфармаваныя элементы” ці “змест выслоўя”.

Нярэдка ў многіх мясцінах артыкула цытуюцца ўжо іншыя аўтары. Напрыклад, чытаем: «Больш за тое, нельга не пагадзіцца з А. Аксамітавым у тым, што прыказкі, як і фразеалагізмы, – “гэта такія вобразныя матываваныя адзінкі мовы, у значэнні якіх важным з’яўляецца не столькі дэнагатыўны аспект, колькі рознага тыпу канатацыі, напэўнаванні, вобразы, эмоцыі і імпліцытныя ацэнкі”». Калі б Н. Жорава больш удумліва і з пачуццём адказнасці ставілася і да сваіх сцвярджэнняў, і да некаторых чужых друкаваных выказванняў, то яна ў дачыненні да пададзенай цытаты мусліла б пісаць не “нельга не пагадзіцца”, а “ніяк нельга пагадзіцца”. Справа ў тым, што далёка не ўсе прыказкі вобразныя, а фразеалагізмы – часцей за ўсё бязвобразныя. Тое самае і наконт матываванасці. Матываванымі называюцца такія адзінкі мовы, матыў узнікнення якіх зразумелы сучаснаму носьбіту мовы. Напрыклад, *дуб* (дрэва) – нематываваная назва, а *дубовы* (‘зроблены з дубу’) – матываваная; *па галоўцы гладзіць* (‘патураць каму-небудзь, хвалячы і адабраючы яго’) – матываваны фразеалагізм, а *сабаку з’еў* (на чым) – нематываваны. І ў прыказках тое самае: *Ад лёсу не ўцячэш; Не жолаб да каня, а конь да жолаба ідзе* – матываваныя прыказкі, а *Кароль жа голы; І на сонцы плямы ёсць* – нематываваныя.

Некалькі слоў пра вобразнасць прыказак. У мастацтве слова *вобраз* абазначае канкрэтна-пачуццёвую форму ўяўлення, адлюстравання рэчаіснасці. Вобразнасць слухна атаясамліваецца з пераноснасцю, метафарычнасцю, фігуральнасцю. Пры метафарычным пераасэнсаванні пэўнае абстрактнае суджэнне, увасобленае ў прыказцы, перадаецца праз канкрэтныя вобразы, праз нагляднае ўяўленне пра каго-ці што-небудзь. Скажам, прыказка *Бяздонную бочку не напоўніш*, што значыць ‘ніяк немагчыма накарміць, напаіць, задаволіць каго-небудзь’, сфарміравалася на базе адпаведнага свабодна арганізаванага сказа. Вобразнасць характэрна ў найбольшай ступені для прыказак з жывой унутранай формай. Нагадаем, што ўнутранай формай называюць вобраз, пакладзены ў аснову наймення прыказкавай адзінкі, або вобразнае ўяўленне, якое спадарожні-

чае парэмійнаму значэнню. Вобразнасць у дачыненні да прыказак – гэта сумешчанае бачанне дзвюх карцін. Так, пры ўжыванні прыказкі *Каши маслом не сапсуеш*, якая абазначае ‘неабходнае, карыснае ніколі не зашкодзіць’, зыходны вобраз надзённа-харчовага паходжання, пакладзены ў аснову прыказкі, хоць і знаходзіцца як бы ў цені свядомасці, але не можа не прасвечвацца праз парэмійнае значэнне. Зазначым, што сярод трох груп, названых на пачатку гэтага артыкула, усе прыказкі 1-й групы – вобразныя. Прыказкі 2-й групы таксама трэба лічыць вобразнымі, ці, лепш сказаць, часткова вобразнымі, бо ў іх няма скразнога пераасэнсавання: *Ад бяды кіем не адаб’ешся; Дармовы сыр бывае толькі ў мышалоўцы*. Усе прыказкі 3-й групы – бязвобразныя.

Наталля Жорава не робіць розніцы паміж прыказкамі ў сэнсе іх вобразнасці і агулам характарызуе іх як “лаканчныя па форме, але вобразныя і выразныя па змесце”.

Маўленчая практыка замацавала за кожнай прыказкай устойлівы, сталы, нязменны сэнсавы змест і традыцыйнае ўжыванне ў розных, але падобных сітуацыях або ў строга акрэсленай сітуацыі. А. Н. Жорава піша пра “семантычную няпэўнасць прыказкі”, нейкі яе “прагматычна-рэгуляцыйны характар” і пра тое, што прыказка “ў розных сітуацыйных кантэкстах, у розных гістарычных перыяды і, верагодна, у розных мясцовасцях можа трактавацца па-свойму”. Робіцца спроба падмацаваць гэта надуманае сцвярджэнне прыкладам *Сем вёрст да нябёс і ўсё лесам*. Прыклад запазычаны з памянёнага акадэмічнага зводу, дзе ён, аказваецца, змешчаны ў раздзеле “Транспартныя сродкі і шляхі зносін у дарозе”, а тлумачыцца агульнай для некалькіх выказаў заўвагай: “Пра значэнне і стан дарог, пра даўнейшы дарожны быт”. Чытаючы гэта, так і хочацца ўсклікнуць: “Ну і ну! Значок не прыдумаеш!” А вось у адным рускім слоўніку Н. Жорава знайшла зусім іншае тлумачэнне – ужо прыслоўямі ‘шматслоўна і незразумела (пра доўгае, няяснае і забытанае маўленне)’.

Калі б даследчыца звярнулася яшчэ і да іншых крыніц, дык падканалася б, што *сем вёрст да нябёс і ўсё лесам* – гэта ніякая не прыказка, а самы звычайны акалічнасна-прыслоўны фразеалагізм, які ўжываецца пры дзеясловах закончанага трывання *нагаварыць, наплесці* і падобных і абазначае ‘вельмі многа і абы-чаго’, напрыклад: *Маслянка магла па-бабску наплесці сем вёрст да нябёс і ўсё лесам, а вы тут, у сваёй міліцыі, ад няма чаго рабіць вушы і развесці, замест таго, каб талкова разабрацца!* (А. Карпюк). З аналагічным прыслоўным значэннем выраз фіксуецца ў “Фразеалагічным слоўніку рускай мовы” (Масква, 1967, с. 60), “Слоўніку фразеалагічных сінонімаў рускай мовы” У. Жукава, М. Сідарэнкі, У. Шклярава (Масква, 1987, с. 343). У беларускай літаратурнай мове гэты фразеалагізм сінанімізуецца з такімі прыслоўнымі выразамі, як *бочку аршынтаў, мех з торбай, мех і кайстру, сем карабоў*.

Як бачым, каб аб’ектыўна сцвярджаць што-небудзь пра тую ці іншую прыказку або фразеалагізм, трэба найперш выразна разумець іх сэнсавы змест. А правільна раскрыць сэнс прыказкі, даць ёй дакладную сітуацыйную і стылістычную характарыстыку – далёка не лёгкая справа. Зрабіць гэта можна толькі пры апоры на апраўдальны ілюстрацыйны матэрыял. Найбольш істотная і аўтарытэтная крыніца ў гэтых адносінах – мастацкая літаратура, бо мастакі слова валодаюць і тонкім стылістычным чутцём, і дакладным разуменнем сутнасці той ці іншай моўнай адзінкі, у тым ліку і прыказкі. Выключнае значэнне мастацкай і публіцыстычнай літаратуры як надзейнай крыніцы для тлумачэння прыказак, як важнага, як часам асноўнага сродку іх апісання неаднойчы адзначалася рознымі даследчыкамі.

Прычым арыентавацца трэба не на адзінкавае ўжыванне прыказкі ў тым ці іншым мастацкім тэксце, а на суму аднародных ужыванняў у многіх творах.

Артыкул Н. Жоравай мае такі падзагаловак: “Асабліваці інтэрпрэтацыі касмаганічнай лексікі ў мове беларускіх прыказак”. Робіцца выснова, што словы ў пераважнай большасці прыказак “ўспрымаюцца не ў прамым, а ў пераасэнсаваным (ці часткова пераасэнсаваным), пераносным значэнні”. Але ж слова не можа быць “часткова пераасэнсаваным”, яно або пераасэнсаванае, або непераасэнсаванае. Прамога і адназначнага адказу, як жа трэба інтэрпрэтаваць (растлумачваць, вытлумачваць) прыказкавыя словы-кампаненты, у артыкуле Н. Жоравай так і не знойдзеш. Тут ёсць толькі шматлікія, шматслоўныя і не надта зразумелыя разважанні пра “сэнсавы-эмацыянальныя прырашчэнні слова ў прыказцы”, пра іх “слаістасць у сэнсе інфармацыі”, а таксама такія, напрыклад, парады, не зусім адшліфаваныя з гледзішча культуры маўлення: “Даследчыку неабходна добра валодаць парэміялагічным фондам, які можа быць апісаны, што абумоўлівае немагчымасць адэкватна даследаваць фальклор іншых народаў, пазбягаючы штучна выведзеных, ірэальных значэнняў і страты рэальных тлумачэнняў”.

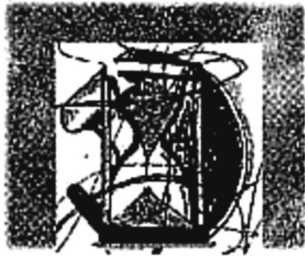
А між тым, калі гаварыць пра інтэрпрэтацыю прыказкавых слоў-кампанентаў, варта мець на ўвазе наступнае.

Алегарычныя, пераносныя прыказкі (1-я семантычная група) утвараюцца не на лексічнай, а на сінтаксічнай аснове, г. зн. у выніку пераасэнсавання не кожнага слова паасобку, а ўсяго выказвання-сказа ў цэлым. Аб’ект пераасэнсавання (скажам, *Яблык ад яблыні недалёка падае*) нібы выварочваецца навыварат цалкам і адначасова, а не асобнымі сваімі словамі. *Яблык і яблыня* ў іх свабодным ужыванні, як засведчана ў тлумачальных слоўніках, увогуле адназначныя назоўнікі, а *падаць і недалёка* маюць па некалькі слоўнікавых значэнняў. Адпаведныя ж словы-кампаненты ўнутры прыказкі *Яблык ад яблыні недалёка падае* дэактуалізаваліся, быццам бы растварыліся ў агульным сэнсе прыказкі (‘свае недахопы ці станоўчыя рысы дзеці пераймаюць ад бацькоў’) і не маюць нічога агульнага з прамымі ці пераноснымі значэннямі гэтых слоў. Такім чынам, кампаненты алегарычных прыказак толькі знешне, сваёй гукавой абалонкай падобныя на адпаведныя словы. У семантычных жа адносінах яны страцілі сваё асноўнае якасці: асобнае лексічнае значэнне, лексіка-семантычную самастойнасць, прадметную аднесенасць. Таму сэнс такіх прыказак заўсёды перадаецца зусім іншымі словамі, не такімі, якія ёсць у складзе прыказкі. Алегарычныя прыказкі сінтаксічна непадзельныя.

У прыказках 2-й семантычнай групы (напрыклад, *Мая хата з краю, нічога не знаю*) адны кампаненты (*хата з краю*), як і ў прыказках 1-й групы, страцілі сваё асобнае лексічнае значэнне і, значыць, асноўныя прыметы слова, а другія ўспрымаюцца як звычайныя словы са сваімі слоўнікавымі значэннямі. Што да сінтаксічнага разбору такіх прыказах, то яны таксама сінтаксічна непадзельныя, хоць у іх не адбылося скразнога і адначасовага пераасэнсавання ўсіх слоў. Так, у прыказцы *Яйцо курцы вучыць* дзеяслоўны кампанент захаваў сваё прамое значэнне, але і ў ёй *яйцо* (хоць і стаіць у форме назоўнага склону) не з’яўляецца прадметам нашай думкі і, значыць, дзейнікам.

Прыказкі 3-й групы (скажам, *Зяць любіць узяць*) сінтаксічна падзельныя. У іх кожнае паўназначнае слова выступае ў ролі пэўнага члена сказа і кожны кампанент рэалізуе сваё слоўнікавае значэнне.

Іван ЛЕПЕШАЎ,
доктар філалагічных навук.

МЕТОДЫКА І ВОПЫТ

Віншуем юбіяра!

МАРГАРЫТА ЯФІМАВА

Відаць, жыццёвая дарога літаратуразнаўцы і крытыка Маргарыты Барысаўны Яфімавай (нарадзілася 25 снежня 1927 г. у Оршы) была прадвызначаная. Яе бацькі былі настаўнікамі-выкладчыкамі, якія заўсёды шанавалі роднае слова. І іх малодшая дачка таксама абрала педагагічную ніву. Закончыла Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт (1951), аспірантуру гэтай навучальнай установы (1955). У 1955 – 1966 гг. працавала выкладчыцай на кафедры беларускай літаратуры Магілёўскага педінстытута (у 1956 г. стала кандыдатам філалагічных навук), у 1966 – 1995 гг. – на кафедры беларускай літаратуры БДУ, дзе выкладала гісторыю беларускай дзіцячай літаратуры, вяла практыкум па мастацкім чытанні, спецкурсы па методыцы выкладання літаратуры. А яшчэ была заснавальнікам, кіраўніком і рэжысёрам студэнцкага тэатр-студыі “Летуценнік” філфака БДУ.

Першы артыкул М. Яфімавай “Максім Багдановіч” надрукаваны роўна 50 гадоў таму ў газеце “Магілёўская праўда”. Ад таго часу ў кола яе зацікаўленняў увайшлі таксама Янка Купала, Якуб Колас, Змітрок Бядуля, Янка Маўр, Васіль Вітка, Алесь Якімовіч, Станіслаў Шушкевіч, Эдзі Агняцвет, Уладзімір Ліпскі, Уладзімір Ягоўдзік, Мікола

Маляўка і шмат-шмат хто яшчэ. Увогуле, уявіць беларускую дзіцячую літаратуру без яе натхнёнага і нястомнага даследчыка і папулярызатара, выдатніка народнай асветы (1982) Маргарыты Яфімавай немагчыма. Яна любіць кожнага аўтара, з замілаваннем ставіцца да яго. Маргарыта Барысаўна – аўтар кніг “Янка Маўр” (1960), “Беларуская дзіцячая літаратура” (1965), “Літаратурныя вечары ў школе” (1977), “Гучыць жывое слова” і “Цэлы свет дзецям: Творчы партрэт Янкі Маўра” (1983), “Зямля бацькоў, зямля святая” (1997), “Слова – краска, слова – ззянне” (2000) і іншых, сааўтар навучальных дапаможнікаў для студэнтаў “Беларуская дзіцячая літаратура” (1966, 2-е выд. 1980), складальнік першых праграм па беларускай дзіцячай літаратуры, кніг пра Францішка Скарыну “Народу свайму ўслугуючы” і “Адкрыць нашчадка Скарыну” (1989), хрэстаматыі “Беларуская дзіцячая літаратура” (з дачкой Вікторыяй Ляшук, 1996, 2-е выд. 2003), “Беларуская літаратура: Проза 1920-х гг.” (1996).

Калі гэты інтэлігентны і сціплы чалавек прыходзіць у нашу рэдакцыю, неяк святлей становіцца на душы. А часопіс “Роднае слова” для Маргарыты Барысаўны зусім не чужы. Мала таго, што ў ім працавалі і працуюць яе выхаванцы (у тым ліку першы галоўны рэдактар Міхась Шавыркін і цяперашні – Уладзімір Куліковіч), дык яшчэ і пастаянна друкуюцца яе цікавыя артыкулы. Гэта сцэнарыі літаратурна-музычных вечарын (1990, №№ 6, 12; 1993, № 1; 2004, № 12), артыкулы пра жыццё і творчасць Францішка Скарыны (1989, № 7), Міхася Лынькова (1989, № 9), Пімена Панчанкі (1992, № 7-8), Максіма Танка (1992, № 9), Алены Васілевіч (1992, № 12; 1997, № 12), Васіля Віткі (1996, №№ 5, 6), Эдзі Агняцвет (1998, № 10), Янкі Лучыны (2001, № 8), Янкі Маўра (1993, № 5; 2003, № 5), Алесь Якімовіч (2004, № 1), Ніны Галіноўскай (2005, № 12), Клаўдзіі Каліны (2006, № 6).

У снежаньскім нумары нашага часопіса за 2002 г. змешчаныя артыкулы “Клопат, натхненне, неспакой Маргарыты Яфімавай” Людмілы Несцяровіч і “Юбілей педагога: Да партрэта Маргарыты Яфімавай” Валянціны Варапаевай.

Падрыхтаваў **Эдвард КАРБАНОВІЧ**.

ВЫВУЧЭННЕ ТВОРАЎ АЛЕНА ВАСІЛЕВІЧ

VII клас

Алене Васілевіч (нарадзілася 22 снежня 1922 г. у вёсцы Ліпнікі Слуцкага раёна) належыць сціплае месца ў школьнай праграме па беларускай літаратуры. У праграму VII класа ўключаны два творы пісьменніцы: апавяданне “Горкі ліпавы мёд” і тэтралогія “Пачакай, затрымайся...” Першы ўваходзіць у спіс твораў для чытання і абмеркавання ў раздзеле “Адлюстраванне жыцця ў праявіх творах”, другі – у спіс для пазакласнага чытання. Адрасу заўважым, што на ўрок пазакласнага чытання не пажадана выносіць усе чатыры аповесці тэтралогіі. Спадзявацца, што такі вялікі твор прачытаюць усе сямікласнікі, марна, а без першапачатковага ўспрымання твора дарэмна весці размову пра спасціжэнне яго пафасу. З чатырох аповесцяў, што склалі тэтралогію “Пачакай, затрымайся...”, варта ўзяць трэцюю – “Новы свет”. Яна блізкая сямікласнікам жыццёвым матэрыялам, асэнсаванымі ў ёй праблемамі, якія хвалююць Ганьку, узростам герані.

Настаўніку найперш трэба вызначыць месца ўрока пазакласнага чытання апавядання “Горкі ліпавы мёд”. Сярод тэкстаў, рэкамендаваных праграмай для чытання і вывучэння, найбольш мэтазгодна ў канкрэтным выпадку творы розных спісаў аб’яднаць жанравай і праблемна-тэматычнай сувяззю. Урок пазакласнага чытання ёсць сэнс правесці пасля вывучэння аповесці “Сіročы хлеб” Янкі Брыля. Творы яднае жанравае адзінства. Іх героі – аднагодкі. Абое сіроты. Праўда, Данік Малец гадуецца пры маме. У той самы час у Ганькі, герані аповесці “Новы свет” Алены Васілевіч, няма нікога з бацькоў. Яна жыве ў стрыечнай сястры Сашы. Абодва пісьменнікі паказваюць працэс духоўнага сталення вобразаў-персанажаў. У творах Янкі Брыля і Алены Васілевіч раскрываецца роля грамадскіх умоў і тых людзей, з якімі сутыкала жыццё Ганьку і Даніка. Вучні маюць мажлівасць па-

раўнаць жыццё свайго народа ў Заходняй Беларусі і БССР. Такім чынам, першае знаёмства з А. Васілевіч адбудзецца якраз праз аповесць “Новы свет”. Апавяданне “Горкі ліпавы мёд” натуральна спалучыць з творамі гэтага жанру Івана Навуменкі, якія вывучаюцца пазней за аповесць “Сіročы хлеб” Янкі Брыля. Апавяданне Алены Васілевіч яднае з “Жуль Вернам” і “Настаўнікам чарчэння” аўтара зборніка “Семнаццацігай вясной” узрост герояў, час дзеяння.

Мэты правядзення ўрока пазакласнага чытання па аповесці “Новы свет” у тым, каб адкрыць вучням новага пісьменніка, даць агульнае ўяўленне пра тэтралогію “Пачакай, затрымайся...”, дапамагчы ім асэнсаваць пафас аповесці “Новы свет”, развіваць у сямікласнікаў уменне параўноўваць творы розных пісьменнікаў адной ідэйна-тэматычнай накіраванасці; выходзіць у іх шчырасць, непасрэднасць, самакрытычнасць, спагаду, неабходнасць своечасова стаць, беручы на сябе адказнасць за сваю будучыню.

Галоўны клопат настаўніка, звязаны з правядзеннем урока пазакласнага чытання па аповесці Алены Васілевіч, будзе заключацца ў кіраўніцтве яе чытаннем вучнямі. Настаўніку нельга абмежавацца толькі заданнем прачытаць аповесць “Новы свет”. Вырашэнню праблемы спрыяе тое, што ў VII класе толькі ў канцы першага паўгоддзя вывучаюцца творы вялікай формы. Спачатку аповесць “Сіročы хлеб” Янкі Брыля, потым – “Новы свет” Алены Васілевіч. З першых заняткаў настаўніку трэба ўзяць пад кантроль іх чытанне сямікласнікамі, адводзячы пяць хвілін на кожным уроку. Формамі кантролю могуць быць розныя віды пераказаў, рэпрадукцыйныя і віктарыныныя **пытанні і заданні**.

Яны могуць быць такія:

1. Запішыце ў літаратурныя сшыткі назвы раздзелаў аповесці “Новы свет”.
2. Як Ганька паставілася да вучобы ва Урэцкай узорнай школе і як выяўляла гэтыя свае адносіны?
3. Якія вершы і якога аўтара чытаў пяцікласнікам настаўнік рускай літаратуры Ісак Майсеевіч?
4. У якія новыя ўмовы трапілі дзеці з навакольных ад Урэччы вёсак, калі наступілі ў V клас?
5. Перакажыце раздзел “Дом”.
6. Як жылося цётцы Фядоры пасля раскулачвання яе сям’і? Што найбольш турбавала жанчыну?
7. За што асудзілі на 10 гадоў зняволення Сашынага мужа Валодзю?
8. Якую ролю ў жыцці Ганькі на пачатку навучання ва Урэцкай школе адыграла Вара Корбутова?
9. У чым доме жыла сям’я фельчара Трыгубовіча?
10. Раскажыце пра экскурсію дзяцей па доме і сядзібе папа, вакол царквы. Выкажыце адносіны да ўчынкаў герояў і пачуццяў Ганькі ў час гэтай экскурсіі.
11. Раскажыце гісторыю яўрэйскай прыгажуні Рывы.
12. Як дзяржава дапамагала сіраце Ганьцы вучыцца?
13. Імя якога рускага пісьменніка насіла Урэцкая ўзорная школа? Як вучні рыхтаваліся да абяцанай сустрэчы з ім?
14. З якім беларускім пісьменнікам яны сустракаліся? Якое ўражанне выклікала гэтая сустрэча?
15. Перака-

жыце раздзел “Старшыня Соскін”. 16. Чым сярод вясковых жанчын вылучалася Надзея і чаму яна сябравала з Ганькай? 17. Якіх беларускіх, рускіх, замежных пісьменнікаў любіла Ганька? Што з тых твораў, якімі яна захаплялася, чыталі вы? 18. Чаму Ганьцы не ўдалося разам з класам адсвяткаваць свой выпускны экзамен? 19. Як паставіліся родныя да напісанага Ганькай верша? 20. Якое рашэнне прымае гераіня пасля заканчэння сямігодкі?

Каб адкрыць вучням новае літаратурнае імя, можна спачатку паказаць тэтралогію “Пачакай, затрымайся...”, сказаць, хто аўтар кнігі і адзначыць, што за яе пісьменніца атрымала найвышэйшую на той час у рэспубліцы прэмію – Дзяржаўную прэмію БССР. Пасля паказаць партрэт Алены Васілевіч, падкрэсліць, што яна піша галоўным чынам для дзяцей і спытаць, хто і якія яе творы чытаў.

Тэтралогія (чатыры аповесці, аб’яднаныя аднымі героямі і ідэйнай задумай) “Пачакай, затрымайся...”, – вядзе за сабой думку класа настаўнік, – складаецца з аповесцяў “Расці, Ганька”, “Доля знойдзе цябе”, “Новы свет”, “Пачакай, затрымайся...”. Кніга належыць да ліку аўтабіяграфічных твораў. Многае са свайго жыцця Алена Васілевіч аддала сваёй гераіні Ганьцы Гурыновіч. Абедзве яны са Случчыны, рана асірацелі, гадаваліся спачатку ў матчынага брата, а потым у стрыечнай сястры Сашы, заканчвалі Урэцкую сямігодку, вучыліся спачатку ў Слуцкім педвучылішчы, а пасля на літаратурным факультэце Рагачоўскага інстытута. Заканчэнне вучобы ў аўтара і яго гераіні супала з пачаткам Вялікай Айчыннай вайны, якая амаль на дзесяць гадоў разлучыла Алену Васілевіч з Беларуссю. Пасля вяртання на радзіму пісьменніца працавала ў рэдакцыях часопіса і выдавецтваў. Тэтралогія “Пачакай, затрымайся...” ахоплівае вялікі перыяд жыцця Ганькі. У першай аповесці галоўная гераіня твора яшчэ зусім дзіця. Яна нават у школу не ходзіць. У апошняй – дарослая дзяўчына. Наша ўвага будзе засяроджана на аповесці “Новы свет”.

Мэтазгодна правесці ўрок пазакласнага чытання па аповесці Алены Васілевіч паглыблена-аналітычнага тыпу. У яго аснову пакласці аналітычную гутарку з рэфлексійнымі пытаннямі і прыём параўнання. Аналіз твора можна правесці па наступных **пытаннях і заданнях**:

1. Ці хацелі б вы мець сяброўку (сябра), які валодаў бы такімі рысамі характару, як Ганька? Чаму? 2. Якой паказваецца гераіня ў кантактах з цёткай Марыляй, з дзецьмі Сашы, з Варай Корбутавай, у адносінах да вучобы? 3. Ганька – круглая сірата. Яна жыве ў стрыечнай сястры Сашы. Ёсць у яе іншыя сваякі ў Зялёнай Дуброве і ў Ленінградзе. А вы хацелі б мець такіх сваякоў? Выказвайцеся аргументавана. 4. У аповесці “Новы свет” Ганька паказана на працягу трох гадоў. З дзіцяці яна ста-

ла падлеткам. Ці можна сказаць, што Ганька пасталела? Высновы падмацоўвайце спасылкамі на змест твора. 5. Які сэнс заключаны ў назве аповесці “Новы свет”? 6. Што агульнага і рознага ў Ганькі і Даніка Мальца з “Сірочага хлеба”? 7. Герой Янкi Брыля жыве ў Заходняй Беларусі, а гераіня Алены Васілевіч – у БССР. Якім было жыццё нашага народа па абодва бакі мяжы? Разважанні аргументуйце тэкстам твораў.

Мэты вывучэння апавядання “Горкі ліпавы мёд” можна акрэсліць так: пазнаёміць вучняў з адметнасцямі кампазіцыі твора, ахарактарызаваць вобраз Андрэя, паказаць дабратворны ўплыў першай закаханасці ў Лідачку; развіваць уменне школьнікаў ахарактарызаваць героя праз яго думкі, пачуцці, а таксама ўменне вычытваць час, паказаны ў творы; выхоўваць у падлеткаў унутраную далікатнасць у адносінах з іншымі, здольнасць разумець настрой чалавека; пераконваць сямікласнікаў, што сталенне, пераход у дарослыя – працэс складаны.

Апавяданне “Горкі ліпавы мёд” не патрабуе адмысловай падрыхтоўкі да яго ўспрымання. Настаўнік можа абмежавацца невялікай інфармацыяй, што Алена Васілевіч належыць да тых мастакоў слова, якія ў творчасці ідуць найперш ад перажытага ў гады дзяцінства і юнацтва. А яны прыпалі ў яе на першыя дзесяцігоддзі савецкай улады і на час Вялікай Айчыннай вайны. Падзеі ў творы адбываюцца пасля бальшавіцкага перавароту 1917 г., калі новыя ўлады пачалі разбураць спрадвечнае жыццё і чалавечыя ідэалы.

Аналіз апавядання можна весці па наступных **пытаннях і заданнях**:

1. Хто выступае апавядальнікам у творы? Пра якія два перыяды ў сваім жыцці расказвае гераіня? 2. У які час адбываюцца падзеі ў творы? Якім было жыццё сям’і Андрэя і чаму? 3. Як успрыняў Андрэй згоду Лідачкі хадзіць з ім на каток? Чаму? 4. Якім уяўляўся сам сабе Андрэй і якім быў на самай справе? Як гэта паказвае пісьменніца? 5. У падлетка ўзнікла першая закаханасць у сваю кватарантку студэнтку педвучылішча Лідачку. Як гэта паўплывала на гераіня? 6. Паразважайце, ці разумелі дарослыя пачуцці Андрэя. Выказвайцеся аргументавана. 7. Раскрыйце мастацкую ролю эпітэта *горкі* ў назве твора. Пры неабходнасці карыстайцеся тлумачальным слоўнікам. 8. Які сэнс заключаны ў назве твора?

Заданне на дом. Падрыхтаваць звязны аргументаваны адказ на пытанне “Ідэйны змест і мастацкія асаблівасці апавядання “Горкі ліпавы мёд” Алены Васілевіч.

Вера ЛЯШУК,

кандыдат педагагічных навук, прафесар, член-карэспандэнт Беларускай акадэміі адукацыі.

У часопісе “Роднае слова” змешчаны ўрок па апавяданні “Сябры” Алены Васілевіч “Дружба – вялікая сіла” *Міколы Жуковіча* (1993, № 1), а таксама артыкулы, прысвечаныя жыццю і творчасці пісьменніцы “У імя жыцця. У імя абавязку. У імя любові” (1992, № 12) і “Няхай не пакідае нас Надзея!: Дыялог з Аленай Васілевіч” *Маргарыты Яфімавай* (1997, № 12), “Не стамляецца быць чалавечнай!...: Да юбілею Алены Васілевіч” *Генадзя Шупенькі* (2002, № 12), «Пісьменніца нягучнай танальнасці. Сны пра юнацтва: Старонка ў альбоме Алены Васілевіч. “Усім нам сёння, як паветра, не хапае стрэч са светам небудзённага, узнёслага”: Гасцяванне ў Алены Васілевіч» *Тацяны Лайрык* (2005, № 9). Надрукаваныя і вершы А. Васілевіч (1997, № 12).

ПРАБЛЕМА ЎЗАЕМААДНОСІНАЎ БАЦЬКОЎ І ДЗЯЦЕЙ У СЯМ'І

ВЫВУЧЭННЕ АПОВЕСЦІ “НАСЦЕЧКА” КУЗЬМЫ ЧОРНАГА. VI клас

На вывучэнне аповесці “Насцечка” Кузьмы Чорнага адведзена 5 гадзін. Я прапаную апошні ўрок па вывучэнні аповесці, які ўяўляе з сябе ланцужок пытанняў і заданняў, але пытанні своеасаблівыя: адказ на адно нараджае другое і гэтак далей, пакуль не будзе вырашана праблема. Гульня “Шыфравальшчык” узята з кнігі “Займальны матэрыял па беларускай мове” Аляксея Солахава.

Мэты: 1) далучыць малодшых падлеткаў да абмеркавання вечнай маральнай праблемы – праблемы ўзаемаадносін бацькоў і дзяцей, якая часта паўстае ў жыцці і літаратуры; выклікаць у вучняў роздум над маральна-этычнымі праблемамі чалавечнасці і жорсткасці, сяброўства і варожасці, высакароднасці і бессардэчнасці, душэўнай прыгажосці і бескантрольнай усёдазволенасці; 2) развіваць уменне вучняў параўноўваць і характарызаваць герояў на падставе іх учынкаў і абгрунтавана выказаць свае погляды на падзеі і пазіцыю герояў; 3) выходзіць у вучняў чалавечнасць, павагу і любоў да бацькоў і старэйшых людзей; непрыманне жорсткасці, усёдазволенасці; адказнасць за свае паводзіны і ўчынкі; зместам твора пераконваць, што агульная атмасфера ў сям'і (атмасфера ўзаемапаразумення, міру і згоды) залежыць ад кожнага і вызначаецца намаганнямі ўсіх сямейнікаў.

Абсталяванне і афармленне: партрэт Кузьмы Чорнага, зборнікі яго твораў, альбом “Кузьма Чорны”, ілюстрацыі да аповесці, выстава малюнкаў, пад эпіграфам на магнітнай дошцы сонейка, да якога на ўроку будуць прымацаваны праменьчыкі.

Асноўны метады работы: праблема-пошукавы.

Эпіграф:

Будзь сонейкам... Будзь цяплом і святлом для людзей; старайся спачатку саграваць сабою сям'ю, працуй над гэтым, а потым гэтыя намаганні цябе так прывабяць, што для цябе ўжо вузкім будзе кола сям'і, і гэтыя цёплыя праменьчыкі з часам будуць захопліваць усё новых і новых людзей, і кола саграваемых табою людзей будзе паступова пашырацца...

З народнага.

ХОД УРОКА

I. Арганізацыйны момант.

Настаўнік паведамляе вучням тэму і мэты ўрока, фармулюе праблемае пытанне.

II. Слова настаўніка.

Каб засяродзіць увагу шасцікласнікаў на актуальнасці ўзнятай праблемы, настаўнік задае пытанне: **чым** для вас з'яўляецца сям'я?

Так, сям'я – гэта самае дарагое, што ёсць у чалавека з самага маленства. Менавіта тут, у сям'і, робячы першыя крокі, мы вучымся не толькі спасцігаць свет, але і любіць сваіх родных, спачуваць і дапамагаць ім,

падтрымліваць у цяжкую хвіліну, часам забываючы пра сябе і свае інтарэсы.

Таму разам з вамі мы і будзем шукаць адказ на пытанне (фармулюецца праблемае пытанне): **якімі павінны быць узаемаадносін паміж бацькамі і дзецьмі, каб у сям'і панавала атмасфера ўзаемапаразумення, міру і згоды, а дзеці вырасталі добрымі, чулымі і спагадлівымі людзьмі?**

– Як вы лічыце, якія задачы нам трэба вырашыць, каб адказаць на гэтае пытанне? (Параўнаць сем'і Закрэўскіх і Мілеўскіх і паглядзець, у якой атмасферы выходзіліся Насцечка і Серж; звярнуць увагу на ўзаемаадносін паміж бацькамі і дзецьмі ў гэтых сем'ях і прыйсці да высновы, якімі ж павінны быць узаемаадносін паміж бацькамі і дзецьмі.)

Потым трэба скіраваць увагу на эпіграф, які зачытвае настаўнік, і папрасіць вучняў адказаць на пытанне:

– Як вы разумееце выраз: “Будзь сонейкам”?

Школьнікі яшчэ вернуцца да гэтых радкоў, а цяпер паспрабуюць параўнаць дзве сям'і: Закрэўскіх і Мілеўскіх.

III. Аналіз.

Вучні па ролях перачытваюць эпізод, калі Насцечка вельмі падрабязна расказвае пра сваю сям'ю (раздзел 3, ад слоў: “А чаму твая мама жыве не з вамі, а ў Маскве?” да слоў: “Няхай ён цяпер напавіцца, няможна яго турбаваць, так і доктар сказаў”), і думаюць, якія рысы характару Насцечкі раскрываюцца ў гэтым дыялогу. (Насцечка руплівая, працавітая, цягавітая, вельмі любіць маму і дзядулю, родныя мясціны. Яна ўзваліла на свае кволяны плечыкі ўсе гаспадарчыя клопаты: бегала ў магазін па прадукты і газу, паліла ў печы, варыла есці, карміла дзеда; цяжка ёй было паспець усё зрабіць самой, даводзілася ўставаць вельмі рана, але яна ніколі і нікому не скардзілася, а старалася ўсё паспець зрабіць. Гэта сведчыць, што для яе характэрна і *душэўная моц*.)

– Што Насцечка расказала пра дзеда, а што мы пра яго самі можам здагадацца? (Стары ўжо чалавек, не працуе, але атрымлівае пенсію, значыць, заслужаны чалавек. Не гаворыць Насцечцы, хто яго ўкінуў у ваду, не хоча яе лішні раз турбаваць. Любіць унучку.)

– Як жыла сям'я Закрэўскіх? (Небагата, сціпла: дзед не мог купіць сабе новае паліто, у маленькай кватэры толькі самае неабходнае. Паказальнай дэталлю ўзроўню дабрабыту сям'і з'яўляецца тое, што досыць часта Закрэўскія варылі гарохавы суп.)

– Як дзед любіў называць сваю ўнучку? У гэтым звароце – любоў ці насмешка? (Дзядуля любоўна называў яе матылём.)

– А чаму дзядуля называў яе не ластаўкай, не птушачкай, а матылём? (Таму што яна была вельмі рухавая, энергічная, бойкая.)

– Якія ўзаемаадносінны панавалі ў гэтай сям’і? (Шчырыя, адкрытыя, цёплыя. Дзядуля і ўнучка дарылі адзін аднаму сваю цеплыню, увагу, любоў, клапаціліся адзін пра аднаго. Нягледзячы на цяж-касці, у сям’і панавалі мір і згода. Мы бачым, што дзед цудоўна разумее ўнучку, любіць і імкнецца замяніць ёй бацькоў, атуліўшы дзяўчынку цяплом і клопатам.)

– Так, у сям’і шчырыя, адкрытыя адносінны. А чаму ж тады Насцечка ні разу не расказала дзеду пра тое, колькі прыкрасцяў зрабіў ёй Серж? (Таму што любіла дзядулю і берагла, не хацела лішні раз турбаваць, шкадавала.)

– Звярніце ўвагу на ілюстрацыю да твора (сустрэча Сержа і Насці на дарозе). Які эпизод тут адлюстраваны? Якой мы бачым Насцечку? (“Серж грозна падбег да Насці і загарадзіў ёй дарогу. Ён ужо нарыхтаваў кулак, каб штурхануць Насцю пад бок, і ў Насціным твары адбылася момантная змена. Страх і баязлівасць засвяціліся ў яе вачах. Яна шпарка адступілася. Але, мусіць, яна, азірнуўшыся, убачыла нейкі свой паратунак, бо зноў смела зірнула на Сержа і нават крыкнула яму: – Пусці, хуліган!”)

Мы бачым, што дзяўчыны страшна, але яна імкнецца пераадолець свой страх і пастаяць за сябе. Перад намі рашучая і смелая гераіня.)

– Мама Насцечкі на сесіі. Дзяўчынка вельмі сумуе па ёй, піша кожны дзень лісты, потым некалькі лістоў складае ў канверт і адпраўляе. Як вы думаеце, а ці пісаў бы Серж лісты сваім бацькам, каб быў у такой сітуацыі? Чаму? (Не, таму што не сябраваў з бацькамі.)

– А цяпер давайце зазірнем у сям’ю Сержа і паглядзім, якая там пануе атмасфера.

• **Інсцэнізацыя** ўрыўка з раздзела 3 ад слоў: “У адзін з гэтых дзён, зранку, Серж напросіў у бацькі пяць рублёў” да слоў: “Падміргнуўшы некуды ў цёмны кут калідора, Серж пайшоў садзіцца ў машыну”.

◆ Пытанне вучню, які выконваў ролю Сержа:

– Што ты адчуваў, калі настойліва патрабаваў у бацькі грошы, машыну?

◆ Пытанне вучню, які выконваў ролю бацькі Сержа:

– Якія пачуцці перапаўнялі цябе, калі сын “выбіваў” грошы, машыну?

◆ Пытанні да ўсяго класа:

– Якое ўражанне складваецца пра бацьку Сержа і пра самога Сержа? (Бацька вельмі заняты працай, яму не да Сержа, выконвае ўсе яго капрызы, каб сын адчапіўся. Серж шантажыруе бацьку, гэта ўжо стала звычайкай.)

– Калі Серж патрабаваў ад бацькі грошы і машыну, ці быў ён упэўнены ў тым, што яму не адмовяць? Чаму вы так думаеце? (Серж сапраўды

не сумняваўся, што бацька выканае ўсе яго жаданні, таму не прасіў, а патрабаваў грошы. Ён не першы раз так дзейнічаў і заўсёды дамагаўся поспеху. Гэта падбадзёрвала хлопчыка. І ён становіўся ўсё больш нахабным.)

– А навошта Сержу патрэбны былі грошы і машына? [Лічыў сябе лепшым за ўсіх; хацеў, каб усе яму кланяліся, лічылі героем, самым моцным. У гэтым эпизодзе (прыехаў на машыне) мы бачым, што Серж не толькі сяброў выкарыстоўваў у сваіх мэтах, але і бацьку.]

– А чаму ён хацеў быць самым лепшым, героем, каб хвалілі толькі яго? (Быў перакананы, што ўсё самае лепшае павінна быць у яго.)

– Ён быў з забяспечанай сям’і, але, нягледзячы на гэта, можа, яму нечага не хапала? Чаго? (Не хапала яму таго, што было ў сям’і Насцечкі: бацькоўскай увагі і цеплыні, святла, міру, узаемапаразумеання. У яго сям’і кожны быў заняты сабой, бацькі і Серж – чужыя людзі, не ведаюць добра адзін аднаго.)

– Мы ведаем, што ў Насцечкі шмат сябровак. А Мішка Сержу – сябар ці не? Чаму? (Не, таму што няма шчырасці ва ўзаемаадносінах. Мішка карыстаўся Сержавымі здабыткамі, а на тое, каб дапамагчы аднакласніку пазбавіцца памылак, Мішкі не хапала. Вось чаму аўтар называе яго падхалімам і падлізнікам.)

– Атрымліваецца, што Серж – адзінокі чалавек, але ён хоча пераадолець адзіноту, набыць сяброў. Чаму ж, нягледзячы на ўсе намаганні, Серж не можа дамагчыся павагі таварышаў? Насцечку ж аднакласнікі любілі і паважалі. Можа, ён нечага не разумее? Чаго? (Серж не разумее: **каб атрымліваць цяпло, трэба яго дарыць**. Насцечка ж клапаціцца пра іншых людзей, уносіць весялосць у гульні з сяброўкамі, любіць прыроду, а Серж думае толькі пра сябе.)

– А чаму ён ніводнага разу не расказаў бацькам пра свае “подзвігі”? (Яму было сорамна перад бацькамі. Яны не ведалі яго такім.)

– Калі Серж упершыню шчыра зацікавіўся сваім бацькам і адкрыў для сябе, што ён жыве з цікавымі людзьмі? [Калі бацька пачаў расказваць сыну пра сваё мінулае (г. зн. пачаў аддаваць увагу сыну). А такім яго Серж не ведаў.]

– Звярніце ўвагу на ілюстрацыю да твора (Серж з плачам уцякае з дома Закрэўскіх). Які эпизод тут адлюстраваны?

– Як вы лічыце, які жыццёвы ўрок атрымаў Серж у доме Закрэўскіх? (Ён расчараваўся ў самім сабе і зразумеў, што ў сваім жыцці ў адносінах да людзей ён займае няправільную пазіцыю. Гэта былі слёзы сораму, раскаяння.)

– А які жыццёвы ўрок атрымалі вы, калі прачыталі аповесць?

– Дома вы рыхтавалі адказ на пытанне: “З кім з герояў твора і чаму я хацеў бы сябраваць?”

Выступаюць 4-5 вучняў.

– У чыёй сям’і і чаму вам хацелася б жыць?

– Ці можна верыць словам Сержавага бацькі: “Ён больш такім не будзе”? Чаму? (Так, верыць можна. Бацькі перажылі горкія і балючыя хвіліны сораму за свайго сына, адчулі і сваю віну перад Закрэўскімі, зразумелі, што сыну трэба аддаваць больш часу і ўвагі. Самае галоўнае, што Сержаў бацька зразумеў, што трэба больш займацца выхаваннем сына: “...я не заўважыў, як расце Серж”. Бацька адчуў, што страціў нешта важнае ў жыцці, яму стала крыўдна, што яго сын нічога не ведае пра яго і што ён сам мала цікавіўся сваім сынам. Яму стала нават страшна ад таго, што паміж ім і малым няма **дружбы**. А без гэтай дружбы чагосьці вялікага і патрэбнага не хапае ў жыцці. Хочацца верыць, што ў бацькоўскім сэрцы знойдзецца куточак роднаму дзіцяці. Ды і Серж канчаткова не страціў пачуцця сораму і здольнасці ацаніць сябе крытычна. Агульныя намаганні, напэўна, дадуць плён. Вакол – цудоўныя людзі.)

IV. Замацаванне.

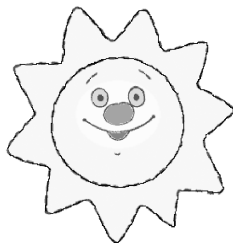
– Давайце звернемся да пытання: Якімі павінны быць узаемаадносінны паміж бацькамі і дзецьмі? Ці дапаможа нам эпіграф адказаць на гэтае пытанне? Давайце яшчэ раз перачытаем яго. (Узаемаадносінны павінны быць шчырыя, адкрытыя, сяброўскія. У сям’і мусяць панаваць узаемапаразуменне і ўзаемапавага; бацькі абавязаны аддаваць увагу дзецям, выхоўваць сваім прыкладам; дзеці павінны слухацца бацькоў і дапамагаць ім.)

– А хто быў сонейкам у аповесці і чаму? (Насцечка, таму што дарыла людзям цеплыню свайго сэрца.)

– Настаўнік кажа, што ў яго ёсць сонейка, а на ім – праменьчыкі, на кожным – рысы характару Насцечкі і ўласцівасці яе асобы. Вучні выходзяць да дошкі, пераварочваюць гэтыя праменьчыкі, чытаюць уголас, што напісана на кожным. Калі згодныя, што за гэта Насцечку можна назваць сонейкам, прымацоўваюць да сонейка, калі не – здымаюць.

Змест сонечных праменьчыкаў:

1. Любіць матулю і дзядулю.
2. Адкрытая, праўдзівая, шчырая.
3. Руплівая, старанная гаспадынька.
4. Клапатлівая дачка і ўнучка.
5. Самастойная.
6. Смелая, упэўненая.
7. Пераносіць нягоды, пераадольвае страх.
8. Добразычлівая, з ёю весела і спакойна на душы.
9. Уносіць весялосць і радасць ва ўсе гульні.
10. Ласкавая, выхаваная.

– Як вы лічыце, які праменьчык самы галоўны ў нашага сонейка? Чаму? (Усе важныя, таму што калі забраць нейкі, то сонейка страціць часцінку цеплыні.)

Педагог кажа, што аўтара таксама хвалявала праблема ўзаемаадносіннаў бацькоў і дзяцей, бо яму вельмі хацелася, каб дзеці, вырастаючы, стваралі добрыя сем’і і былі шчаслівымі людзьмі. Таму ў аповесці ён пакінуў заповіт нам, чытачам, у якім выказаў сваё разуменне вырашэння гэтай праблемы. Гэты заповіт перад вамі, але ў зашыфраваным выглядзе. Калі атрымаеце яго расшыфраваць, мы даведаемся, якую дарагую думку хацеў давесці нам пісьменнік.

Гульня “Шыфравальшчык”

Ніжэй зашыфраваны заповіт Кузьмы Чорнага чытачам. Расшыфруйце яго. Дапаможа вам у гэтым добрае веданне алфавіта.

б – ну	ж – уж	м – е	т – ва
я – ка	ч – ёс	а – Ша	ё – др
л – ма	с – і	ц – то	ю – ве
в – й	г – це	з – бу	і – гэ
й – та	д – дзе	е – ці	к – са
н – да	у – ж	ш – ць	о – ра
ў – на	ы – у	п – го	ф – е
ь – ча	р – е	х – ш	э – ла

Шануйце, дзеці, дружбу, гэта самае дарагое і важнае, што ёсць у чалавека.

– Заповіт пісьменніка прэчыць нашым высновам ці не? Чаму? (Не. Бо дружбе ўласцівыя якраз і цеплыня, і клопат.)

Настаўнік жадае школьнікам, каб сонейка заўсёды свяціла ў іх душах, а цеплыя праменьчыкі іх сэрцаў сагравалі людзей, што побач з імі.

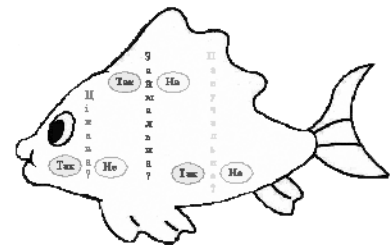
V. Дамашняе заданне.

Скласці табліцу: “Характарыстыка Насцечкі (Сержа)”.

Эпізоды твора	Рысы характару героя	Факты

VI. Рэфлексія.

– Увесь урок рыбка слухала нашы развагі, але ёй было сумна, бо ніхто не звяртаў на яе ўвагі. Зараз яна просіць, каб вы развесялілі яе. Для гэтага ўшчыкніце яе 3 разы ў трох розных месцах (трэба пакласці ў файлы квадрацікі). А каб не пакрыўдзіць рыбку, шчыра адкажыце на прапанаваныя пытанні: Цікава? Займальна? Павучальна?

Ірына ХВЯСЮК,
настаўніца беларускай мовы і літаратуры
сярэдняй школы № 3 г. Пінска.

ТЭСТ ЯК ФОРМА ВЫЯЎЛЕННЯ ГРАМАТЫЧНАЙ ДАСВЕДЧАНАСЦІ АБІТУРЫЕНТА

Гэтым артыкулам мы распачынаем серыю публікацый, якія дапамогуць выпускнікам школы – патэнцыяльным абітурыентам – сістэматызаваць свае веды па беларускай мове, уніфікаваць уменні і навыкі і скіраваць усё гэта на падрыхтоўку да адказных выпускных іспытаў у школе і цэнтралізаванага тэсціравання.

Для гэтага ёсць важкія падставы. Як паказвае практыка, цэнтралізаванае тэсціраванне ў сістэме сучасных тэхналогій адбору найбольш падрыхтаванай для навучання ў вышэйшых навучальных установах моладзі стала ў Рэспубліцы Беларусь дастаткова эфектыўнай мадэллю. Можна дыскусавать пра недахопы адносна колькасці заданняў у тэсце, часу на іх выкананне, структуры і характару прапанаванага для аналізу матэрыялу, магчымасцей пратэсціраваць глыбіню не толькі моўнай, але і маўленчай кампетэнцыі. Аднак сёння мы павінны прымаць гэтую форму як асноўную і арыентавацца менавіта на яе.

Па-першае, яна ўжо адпрацавана. Па-другое, як зазначыў на прэс-канферэнцыі 18 ліпеня па выніках цэнтралізаванага тэсціравання 2007 г. першы намеснік Гвалы Адміністрацыі Прэзідэнта РБ Анатоль Рубінаў, “сістэма дазваляе выключыць фактар суб’ектыўнасці” [10]. Больш за тое, сацыяльны параметр (роўныя ўмовы для ўсіх удзельнікаў іспытаў) падмацаваны, як падкрэслівае дырэктар Рэспубліканскага інстытута кантролю ведаў Мікалай Фяськоў, дастаткова высокім, незалежна ад прадмета, узроўнем карэляцыі – 0,9%, гэта значыць, што “абітурыент, якому дастаўся першы варыянт, будзе знаходзіцца практычна ў аднолькавых умовах з тымі, каму дасталіся сёмы або дзесяты варыянты. Узровень складанасці ва ўсіх выпадках будзе аднолькавым” [7]. Па-трэцяе, выкарыстанне тоесных метадык правядзення цэнтралізаванага тэсціравання дае магчымасць “аб’ектыўнага аналізу спраў адукацыі па ўсёй краіне” [9].

Аналіз вынікаў па беларускай мове за апошнія чатыры гады паказвае, што па ўсіх рэгіёнах назіраецца тэндэнцыя да паніжэння сярэдняга бала: па Гомельскай вобласці з 42,11 у 2004 г. да 36,64 у 2007 г.; адпаведна па Магілёўскай вобласці – з 42,70 да 39,09; Брэсцкай вобласці – з 46,09 да 42,26; Мінскай вобласці – з 47,93 да 44,06; Гродзенскай вобласці – з 47,89 да 45,08; Віцебскай вобласці – з 46,88 да 41,94; горадзе Мінску – 46,74 да 40,59 [9, с. 3].

З графіка 1 відаць, што сярэдні бал па рэспубліцы ў 2007 г. складае 41,38, ён ніжэйшы ў параўнанні з 2004 – 2006 гг. Некаторыя гэта звязваюць з завышаным узроўнем складанасці тэстаў. Напрыклад, у

2007 г. 100 балаў атрымалі толькі 18 абітурыентаў са 195 тысяч удзельнікаў цэнтралізаванага тэсціравання. Аднак Мікалай Фяськоў тлумачыць, што ў адпаведнасці з сусветнымі тэндэнцыямі правядзення тэсціравання стопрацэнтны вынік – з’ява выключная, а тэст толькі тады адпавядае патрабаванням “ранжыравання абітурыентаў”, калі ўсе заданні выконваюць не больш за 5% удзельнікаў тэсціравання [7].

Як жа захаваць суадносіны паміж аб’ектыўнай ацэнкай узроўню ведаў абітурыентаў, дапамагаючы вышэйшым навучальным установам выбраць лепшых з іх, і даступнасцю гэтай формы іспытаў?

Нягледзячы на тэндэнцыі да ўскладнення тэставых заданняў (так званы пяціпрацэнтны бар’ер), атрымаць высокі бал па беларускай мове можна. І не таму, што аб’ём заданняў у частцы А (тэсты закрытага тыпу) значна вышэйшы за тэставыя заданні адкрытага тыпу ў частцы В. (Маўляў, “верагоднасць таго, што ты адгадаеш, немалая!” [1].) Агульны характар тэстаў, які скіраваны на пацвярджэнне абітурыентам у большасці выпадкаў граматычнай дасведчанасці, не патрабуе кардынальнай змены метадыкі падрыхтоўкі да тэсціравання.

Першае знаёмства абітурыента з тэстам пачынаецца з агляду структуры, аб’ёму і агульнага характару заданняў. Як паказвае аналіз, за чатыры гады значных зменаў не адбылося [11, 12, 13, 14]. У варыянтах тэстаў 2007 г., за малым выключэннем, захавана колькасць заданняў па асноўных раздзелах курса па беларускай мове і іх тэматычная скіраванасць. У двух заданнях, што складае 5% ад агульнай колькасці, абітурыенты павінны былі прадэманстраваць веды фанетычнай сістэмы беларускай мовы, валоданне арфаэпічнымі нормамаі, навыкі і ўменне размяжоўваць амаграфічныя пары слоў (сэнсаадрознівальная роля націску) і граматычных формаў слоў. 7,5% (тры заданні адкрытага і закрытага тыпу) адведзена на лексікалогію і фразеалогію. Арфаграфія займае 17,5%. Веданне словаўтваральных мадэляў беларускай мовы і марфемнай структуры слова спатрэбілася толькі адзін раз (2,5%). Затое грунтоўна прадстаўлены заданні як па марфалогіі і арфаграфіі (30%), так і па сінтаксісе і пунктуацыі (32,5%). З заданнямі па тэксце, яго структуры, асаблівасцях арганізацыі і функцыянавання абітурыенты сустрэліся два разы (5%) (гл. графік 2).

Відавочна, што за апошнія чатыры гады структура тэстаў, іх аб’ём, напаўненне практычным матэрыялам застаюцца ў цэлым стабільнымі, захоўваецца пераемнасць, што вельмі важна пры выпрацоўцы стратэгіі і метадыкі падрыхтоўкі.

Новыя элементы ўводзяцца аўтарамі асцярожна, паступова і маюць тэндэнцыю да паглыблення ў традыцыйную тэматыку заданняў. Гэта дазваляе прагназаваць магчымыя “навінкі”. Правамерна, на нашу думку, прапануецца вызначыць прынцып напісання выдзеленых арфаграм. Без разумення логікі правапіснай сістэмы вывучэнне дадзенага раздзела курса беларускай мовы ператвараецца ў механічнае запамінанне, асабліва небяспечнае, калі абітурыент сустракаецца са “свежым” моўным матэрыялам. Можна было чакаць, і гэта таксама правамерна, задання па вызначэнні фармальных сродкаў сувязі паміж сказамі ў тэксе. І каб адлюстравалі тэкст ва ўсіх яго праявах (функцыянальны, структурны, граматычны, сэнсавы, камунікатыўны), неабходна ўвесці аналіз характару сувязі ў ім. (Звярніце ўвагу!)

Што да іншых новаўвядзенняў, то гэта заданні на ўстанаўленне адпаведнасці паміж элементамі няроўных мностваў як у частцы А, так і ў частцы В. У першым выпадку трэба ўстанавіць адпаведнасць паміж выдзеленымі парамі слоў і асноўнымі лексічнымі катэгорыямі, з якімі гэтыя словы могуць суадносіцца: амонімамі, мнагазначнымі словамі, паронімамі, сінонімамі, антонімамі. У другім – па гэтай жа схеме супаставіць фразеалагізмы і іх значэнні.

Аналіз паказвае, што ўмовы для паспяховага выканання ўсіх заданняў тэста ёсць. Дзе ж прыхаваны прычыны нізкага сярэдняга бала? Адна з іх, на нашу думку, у спецыфіцы ўмовы задання, што патрабуе ўдумлівага яе асэнсавання і адпаведнага выбару пошукавых алгарытмаў. Раней ён складаўся з адной лагічнай аперацыі, у аснове якой супастаўленне дадзенага ва ўмове з фактычным моўным матэрыялам, які даваў магчымасці для супастаўлення.

Напрыклад, у пунктуацыйных заданнях закрытага тыпу з традыцыйнай фармулёўкай (“адзначце сказы, у якіх на месцы пропуску ставіцца коска”, “адзначце сказы, у якіх набраныя курсівам словы выдзяляюцца працяжнікамі ці дужкамі”, “адзначце сказы, у якіх выдзеленыя словы адасабляюцца”, “адзначце сказы, у якіх дапушчаны пунктуацыйныя памылкі”) абітурыентаў скіроўвалі або да параўнальных зваротаў з пазнавальным фармальным паказчыкам – злучнікамі як (“*як рукою зняло; як ластаўка; як казачны сон; як гара; як вязень*” [11, с. 13]); або да размежавання ўстаўных і пабочных канструкцый (“*дружа мой; і толькі гэта рабіла лягчэйшай справу маю; напэўна; іх яшчэ не было; мне сорамна прызнацца*” [11, с. 13 – 14]); або да аналізу пазіцыі азначэння ў адносінах да азначанага слова (“*Якуб Колас, вялікі гуманіст і*

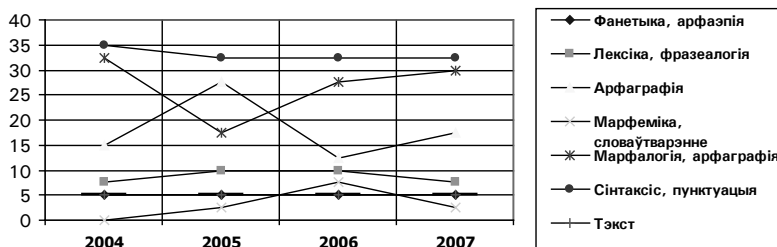

Графік 1.

знаўца ...; парыжэлая на сонцы атава” [11, с. 14]); або да аналізу дзеепрыслоўя ці дзеепрыслоўнага звароту ў функцыі акалічнасці (“*стоячы ля ганка; звесіўшы над вадою махрастыя галіны і аплёўшы пясчаны бераг цэлаю сеткаю смалянога карэння; заспакоіўшы сябе; ехалі стоячы*” [11, с. 24]) і гэтак далей.

Тэсты 2006 і 2007 гг. (у параўнанні з тэстамі 2004 г.) паказалі, што ўсё часцей моўны матэрыял заданняў такіх магчымасцей не дае. Напрыклад, для таго каб адшукаць прыслоўі ў вышэйшай ступені параўнання, трэба не толькі аднавіць у памяці гэтую граматычную мадэль, але і размежаваць адпаведныя формы прыслоўяў і прыметнікаў: “1) *найбольш поўна;* 2) *бліжэй;* 3) *больш важна;* 4) *найменш;* 5) *глыбейшы*” [14, с. 16]. Пры вырашэнні праблемы з пунктуацыйным афармленнем членаў сказа неабходна адначасова ўлічваць і ўмовы для адасаблення, і марфалагічны паказчык, выбіраючы паміж азначэннямі, прыдаткамі, акалічнасцямі і дапаўненнямі: “1) *звярнуўшы ў вузкую вулачку;* 2) *на загарэлым, спаласаваным маршчынамі твары;* 3) *балота, усеянае багуном і журавіннікам;* 4) *бярэ не выбіраючы;* 5) *за выключэннем Одэра і Віслы*” [13, с. 8 – 9; гл. таксама: 14, с. 8, 21, 34, 55, 63, 71, 87].

Значыць, паспяховае выкананне задання сучаснага тэста пачынаецца з уважлівага асэнсавання яго сутнасці. Памятайце: вызначальным з’яўляецца адпаведнасць матэрыялу той ці іншай моўнай з’яве. Пры падрыхтоўцы паспрабуйце выпрацаваць мадэлі выканання заданняў пэўнай тэматыкі. Некаторыя прапануюць давесці да аўтаматызму рашэнне тэставых заданняў, механічнай фіксацыі правільных адказаў [8]. Даволі часта гэта якраз і з’яўляецца прычынай шматлікіх памылак. Таму можна прапанаваць так зва-

Графік 2.

ны алгарытмічны прынцып, які абцяжарвае працэс падрыхтоўкі да тэста, але павышае працэнт правільнага выбару, таму што ён, абумоўлены прамежкавымі лагічнымі аперацыямі, будзе свядомы. Да таго ж, такім чынам можна уніфікаваць разнародныя па характары пазіцыі граматычнай кампетэнцыі моўцы ў адзінае гарманічнае цэлае – моўную сістэму.

Так, у заданнях па фанетыцы і арфаэпіі вызначальным з’яўляецца працэс узаемаадносін паміж гукамі. Кожны з іх мае непаўторны акустычна-артыкуляцыйны малюнак. Ведаючы яго, размяжоўваючы гукавы і графічны ўзроўні мовы, улічыўшы напрамак узаемаадносін (а ён абумоўлены спецыфікай арганізацыі моўнага апарату і характарам артыкуляцыі) “актыўнага гукі” і гукі, які “падпарадкоўваецца”, можна беспамылкова прааналізаваць не толькі хрэстаматычныя прыклады, але цяжкія выпадкі: фанетычныя комплексы, словы з зацемененым лексіка-семантычным значэннем.

Напрыклад, пры выкананні традыцыйнага задання “Адзначце словы, у якіх на месцы пропуску пішацца літара *а*” неабходна ўлічваць (а гэта алгарытмічна абумоўлены рашэнні) лексічны статус слова – іншамоўнага ці ўласнабеларускага паходжання. Дакладнае рашэнне праблемы адсылае нас або да прызнання неабходнасці захавання нязменнай арфаграмы ў ненаціскавай пазіцыі (*рэдáкцыя, рэльéф, Жэ́нёва, рэфóрма, ветэра́н, інтэ́рва́л*), або падключыць да аналізу універсальны “закон акання”, звязаўшы выбар з націскам (*жалуды́ – жо́луд, радзéйшы – рэ́дкі, шарсцяны́ – шэ́рсць, цаглі́на – цэ́гла*). Пры гэтым дадатковым вырашальным фактарам будзе ступень адаптацыі запазычанага слова на артыкуляцыйным узроўні, ці так званыя выключэнні, што тлумачацца тым жа універсальным “законам акання” (*сакра́тар, адра́с, бухга́лтар, латарэ́я, аранжа́рэя*). Структурныя асаблівасці аналізуемага прыкладу (слова простае ці складанае), дакладнасць яго значэння таксама ўплываюць на адпаведнасць нашага выбару: *заканада́ўства*, але *дд́бразычлі́васць, разна́траўе*, але *тд́нма́йстар, тд́рфа́крóшка, ружд́вашчóкі, кд́нефэ́рма, нд́тагра́фія*. Але вызначальным ва ўсіх заданнях арфаграфічнай тэматыкі з’яўляецца ўсведамленне асноўных прынцыпаў беларускага правапісу, якія не толькі рэгулююць напісанне адпаведнай арфаграмы, але і даюць дакладны алгарытм для разумення гэтага механізму.

Па ўсіх астатніх раздзелах курса беларускай мовы можна і трэба скласці мадэлі сістэматызацыі тэарэтычнага матэрыялу і яго асэнсавання на практычным узроўні. Гэта, як мы мяркуем, адна з умоў як паляпшэння вынікаў цэнтралізаванага тэсціравання па беларускай мове (таму што грунтуецца на свядомым, а не механічным падыходзе да аналізу моўных з’яў), так і паглыблення граматычнай дасведчанасці (кампетэнцыі) абітурэнта.

Спіс літаратуры

1. **Артеага, В.** Число тестируемых выросло за счет сельчан / В. Артеага // Рэспубліка [Электронны ресурс] – 2007. – № 130. – Режим доступа: <http://www.respublika.info/4309/education/article20020/textmodestart/textmodestop/textmodestart/textmodestop/textmodestart>. – Дата доступа: 28.09.2007.
2. Беларуская мова: рыхтуемца да цэнтралізаванага тэсціравання : / Аналіз памылак. Каментарыі да адказаў. Трэнервачныя тэсты / Рэсп. ін-т кантролю ведаў М-ва адукацыі Рэсп. Беларусь. – Мінск : Аверсэв, 2007. – 96 с.
3. **Козловіч, Н.** В этом году результаты ЦТ абитуриенты смогут увидеть на экранах своих мобильных / Н. Козловіч // ТУТ.ВУ. Новости. [Электронны ресурс] – 2007. – 25 января. – Режим доступа: <http://news.tut.by/81504.html>. – Дата доступа: 28.09.2007.
4. **Кучерова, М.** Тест : семь бед – один ответ / М. Кучерова // Советская Белоруссия [Электронны ресурс] – 2005. – № 250. – Режим доступа: <http://www.sb.by/article.php?articleID=49023>. – Дата доступа: 28.09.2007.
5. Нацыянальны Інтэрнет-партал Рэспублікі Беларусь [Электронны рэсурс] / Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь. – Рэжым доступу: <http://www.minedu.unibel.by>. – Дата доступу: 05.10.2007.
6. Нацыянальны Інтэрнет-партал Рэспублікі Беларусь [Электронны рэсурс] / Рэспубліканскі інстытут кантролю ведаў. – Мінск, 2001. – Рэжым доступу: <http://www.rikz.unibel.by>. – Дата доступу: 12.10.2007.
7. РИКЗ уполномочен заявить // www.interfax.by: Первый информационно-справочный портал Беларуси [Электронны ресурс] – Минск, 2007. – Режим доступа: http://www.interfax.by/index.php?id=7_33&arch=1&arch_id=27042&print=1. – Дата доступа: 12.10.2007.
8. Тестирование // www.interfax.by: Первый информационно-справочный портал Беларуси [Электронны ресурс] – Минск, 2007. – Режим доступа: http://www.interfax.by/index.php?id=7_34&arch=1&arch_id=27968. – Дата доступа: 12.10.2007.
9. **Фяськоў, М.** Аналізуем вынікі цэнтралізаванага тэсціравання / М. Фяськоў // Настаўніцкая газета. – 2007. – 2 кастр. – С. 3.
10. Централизованное тестирование в Беларуси прошло при минимальном количестве жалоб // www.interfax.by: Интерфакс-запад : Информационное агентство [Электронны ресурс] – Минск, 2007. – Режим доступа: http://www.interfax.by/?id=7_33&arch=1&arch_id=28930. – Дата доступа: 12.10.2007.
11. Цэнтралізаванае тэсціраванне : Беларуская мова : Зборнік тэстаў / Рэсп. ін-т кантролю ведаў Міністэрства адукацыі Рэсп. Беларусь. – Мінск : ПУП “Ізд-во Юнипресс”, 2005. – 112 с.
12. Цэнтралізаванае тэсціраванне : Беларуская мова : Зборнік тэстаў / Рэсп. ін-т кантролю ведаў Міністэрства адукацыі Рэсп. Беларусь. – Мінск : ПУП “Ізд-во Юнипресс”, 2005. – 112 с.
13. Цэнтралізаванае тэсціраванне : Беларуская мова : зборнік тэстаў / Рэсп. ін-т кантролю ведаў М-ва адукацыі Рэсп. Беларусь. – Мінск : Аверсэв, 2006. – 92 с.
14. Цэнтралізаванае тэсціраванне : Беларуская мова : зборнік тэстаў / Рэсп. ін-т кантролю ведаў М-ва адукацыі Рэсп. Беларусь. – Мінск : Аверсэв, 2007. – 95 с.

Аляксандр РАДЗЕВІЧ,
старшы выкладчык кафедры
сучаснай беларускай мовы
Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта.

НАВУЧАННЕ АРФАГРАФІІ І РАЗВІЦЦЁ МАЎЛЕННЯ ВУЧНЯЎ

Развіццё маўлення школьнікаў – сутнасць і мэта вывучэння ўсіх раздзелаў школьнага курса па мове, у тым ліку і арфаграфіі. Як слушна заўважыў А. Цекучоў, “узровень пісьменнасці дарослых людзей у значнай меры вызначаецца ўзроўнем іх агульнага развіцця, агульнай культуры, начытанасці і, як вынік гэтага, багаццем слоўніка”¹. І супярэчнасць паміж інтэнсіўнасцю маўленчага развіцця, прадугледжанай новай праграмай, і своеасаблівай арфаграфічнай недастатковасцю (баязь вучня напісаць з памылкай адмоўна праяўляецца ў дакладнасці яго маўлення, а вялікая колькасць памылак расчароўвае вучняў) павінна быць пераадолена.

Сувязь навучання арфаграфіі з развіццём маўлення рэалізуецца і ў працы над правіламі, калі вучні тлумачаць выбар напісання, асэнсоўваюць сувязь, якія папярэднічаюць або спрыяюць яго запамінанню, мабілізуюць увагу на праблемных сітуацыях, вырашаюць інтэлектуальныя задачы (“А як даведацца, як правільна напісаць?”), і пры выкананні сістэмы заданняў і практыкаванняў, дзе, як сцвярджаюць псіхалагі, “актуальнае знаходзіцца ў светлай кропцы сьвядомасці”.

Прывядзём прыклады заданняў і практыкаванняў для развіцця маўлення.

I. Дапішыце прыказкі, выкарыстоўваючы **не** з дзеясловамі, растлумачце напісанне, а таксама змест прыказак.

За двума зайцамі пагонішся – ніводнага ... (не зловіш).

З песні слова ... (не выкінеш).

II. Да слоў падбярэце сінонімы з падоўжанымі зычнымі.

Вандроўка – ... (надарожжа), зерне – ... (збожжа), прыгода – ... (здарэнне), паводка – ... (разводдзе).

III. Складзіце сказы паводле малюнка з прыназоўнікамі, якія ўжываюцца з адным склонам.

Родны склон – прыназоўнікі *ад, да, каля, з-за, з-пад*.

Давальны склон – прыназоўнікі *ўслед, насустрач*.

Месны склон – прыназоўнік *пры*.

(Намалявана палатка, а вакол яе жыхары лесу. Вучні складаюць сказы паводле малюнка, называюць словазлучэнні, у якіх залежнымі словамі з’яўляюцца назоўнікі 1-га скланення з прыназоўнікамі, абгрунтоўваюць напісанне склонавых канчаткаў.)

IV. Ёсць у байцы «Таварыш “Качаргей”» Уладзіміра Корбана такія словы:

Ён [начальнік] піша рэзалюцыю;

“Аддаць сталовай пяць...”

I – стоп! – заела.

А як далей належыць напісаць?

Ну каб адна была, дык ён бы смела

На той заяўцы на рагу

І напісаў бы: “Качаргу!”

А пяць... Аж лысіна ў начальніка спацела:

Качэраг? Качаргоў? Ці качаргей?

Як трэба напісаць? Вось тут і зразумей.

А як напісаць правільна па-руску і па-беларуску? (Запішыце.)

Па-беларуску: пяць качэрг і качэргаў.

Па-руску: пять кочерёг.

V. Выберыце з спланаваных у дужках слоў правільны варыянт скланавай формы і запішыце.

Новых (роляў, ролей, ралей), струхлелых (пней, пнёў, пняёў), рагамі (ласей, ласёў, лосяў), першага (сеанса, сеансу), трамвайнага (парка, парку), аб маладым (буслё, бусле, буслу), пры вопытным (кавалі, кавалю, кавале), хадзіць па (дварэ, двару, двары).

(Новых роляў, струхлелых пнёў, рагамі ласёў, першага сеанса, трамвайнага парка, аб маладым бусле, пры вопытным кавалю, хадзіць па двары.)

VI. Падрыхтуйце (вусна ці пісьмова) адказ на пытанне “Чаму мы так пішам?”.

Рака не глыбокая, а мелкая. – Рака неглыбокая, але халодная.

Непрачытаная кніга. – Кніга не прачытана.

Які тып маўлення выкарыстоўваецца пры адказе на пытанне? Якога стылю будзе тэкст? Прааналізуйце сваё выказанне. Ці былі ў ім тэзіс, аргументы, вывады?

VII. Пры паўтарэнні і абагульненні правіл правапісу, напрыклад “**Не** з рознымі часцінамі мовы”, можна выкарыстаць тэкст на лінгвістычную тэму тыпу разважання (1-ы абзац – што трэба растлумачыць, 2 і 3-і – само тлумачэнне, 4-ы – вывад), змест якога прадугледжвае шматлікія арфаграфічныя каментарыі.

Запішыце. Пастаўце прапушчаныя літары, растлумачце, чаму вы напісалі словы з **не / ня** разам ці асобна.

Чаму сустракаюцца н...ўдала пабудавання сказы?

Па-першае, пішучы, мы добра н...падумалі. Падводзіць н...складанасць думкі, а лягота падумаць. Пры гэтым н...ўменне назваць прадмет, з’яву, дзеянне – гэта н...рэдка таксама і н...веданне іх. Наша н...выразная думка цягне за сабой і моўную н...зграбнасць.

Па-другое, прычынай н...ахайнай фразы бывае н...веданне пэўных нормаў мовы. Н...зразмеўшы, скажам, правілы ўжывання дзеепрыслоўяў і н...патрэніраваныя ў складанні з імі сказаў, наўрад ці ўнікнуш н...пажаданых памылак. Н...засвоеныя намі веды па мове прыносяць н...мала н...прыемнасцей пры пісьме.

Шлях да правільнага пісьма н...лёгка, але шырокі, ён патрабуе н...аслабных намаганняў.

Н...сорамна н...ведаць, сорамна н...вучыцца.

Б. Пятровіч.

Такія практыкаванні развіваюць вуснае маналагічнае маўленне, граматычнае мысленне, школьнікі вучацца супастаўляць і супрацьпастаўляць напісанні, тлумачыць, рабіць высновы.

VIII. Складанне звязных тэкстаў па апорных словазлучэннях дапамагае вучням практычна засвоіць правілы спалучальнасці слоў, папярэдзіць памылкі ў пісьмовай мове. Такія сачыненні выкарыстоўваюцца, як правіла, для замацавання ведаў, уменняў і навыкаў.

Складзіце звязны тэкст, выкарыстоўваючы прапанаваныя словазлучэнні.

У грыбы

Шчодрый дажджы, пахаваліся між бяроз, грыбное сямейства, ля зялёнага дубка, крохкія сыраежкі, шапка колеру кары, схавайся ў мох, не зрушыць грыбіцы, у лубяной каробцы.

(Да тэмы “Правапіс звонкіх і глухіх зычных гукаў”.)

Зразумела, што трэба пазбягаць заданняў, сфармуляваных у катэгарычнай форме (напрыклад, “складзіце тэкст з усімі прапанаванымі словамі і словазлучэннямі”). Кожнае індывідуальнае пісьмо – з’ява суб’ектыўная, і ў тэксце могуць быць выкарыстаны з прапанаваных слоў і словазлучэнняў тыя, што адпавядаюць зместу сачынення вучня.

IX. Дапішыце двухрадкоўе ці чатырохрадкоўе і растлумачце арфаграмы.

*Дожджык, дожджык на кані
Прыскакаў з далечыні,
Пераскочыў цераз плот...
(І пабег у агарод.)*

У. Карызна.

*Што прыносіць Новы год?
Новы снег і новы лёд.
Новы ў полі лыжны след...
(Новы ў новы цырк білет.)*

Л. Дайнека.

Можна прапанаваць гэтае творчае заданне групе вучняў у мікракласе: 3-4 вучні, адзін з якіх “настаўнік”. Школьнікі дэманструюць і арыгінальнасць мыслення, і пачуццё рытму і рыфмы² (такія заданні можна разглядаць і як дыферэнцыяваныя дамашнія – з улікам індывідуальных якасцей асобы).

У працэсе такой “слоўнай гімнастыкі” выяўляюцца розныя віды сістэмных сувязей, заснаваных на семантыцы, напрыклад сінанімічныя (*прыскакаць – прыбегчы, прымчаць, прымчацца, прынесціся*), дэрывацыйныя (*дождж → дождж + ык, дождж → даждж + лів + ы, дождж → даждж + ав + ы*).

Як слухна сцвярджае Канстанцін Міцкевіч (Якуб Колас), вучням трэба дапамагчы развіць творчы патэнцыял, даць правільны кірунак у працы, навучыць спалучаць творчыя заданні з заданнямі па арфаграфіі³. Калі мы будзем імкнуцца арганічна спалучаць арфаграфічную пісьменнасць з навучаннем лагічна і паслядоўна выкладаць свае думкі, то напісанне творчых прац “дасць сэнс арфаграфіі, вучань з першых жа крокаў прывыкне спалучаць у адзіны працэс асобныя акты пісьма”⁴.

Эфектыўны сродак папярэджання арфаграфічных памылак у такіх працах – складанне слоўніка сачыненняў. Пры гэтым “разумнае выйсце заключаецца не ў абмежаванні слоўніка вучняў, кола ўжывальных імі формаў і канструкцый і не ў штучнай засцярозе іх ад памылковых напісанняў, а ў дыдактычна мэтанакіраванай, звязанай з асноўным праграмным матэрыялам прапедэўтыцы, якая дазваляе шырай выкарыстоўваць маўленчыя магчымасці вучняў і ствараць добрую аснову для засваення тых ці іншых арфаграфічных правілаў у будучыні”⁵.

У вучнёўскіх слоўніках (гэта можа быць агульны сшытак, падзелены напалам) запісваюцца словы па тэматычных групах і даецца кароткае тлумачэнне сэнсу слова, абазначаюцца арфаграмы, прыводзяцца тыповыя словазлучэнні, аднакаранёвыя словы, сінонімы, антонімы.

Словы, якія змяшчаюць пэўныя семантычныя, арфаграфічныя, граматычныя цяжасці, можна аб’яднаць у тэматычныя групы.

- Радзіма, родны край, родная прырода, родны горад (вёска).
- Праца, вытворчасць, сельская гаспадарка, майстэрства, выбар прафесіі.
- Подзвіг, гераізм, Вялікая Айчынная вайна, помнікі героям, абарона Айчыны.
- Чалавек, партрэт, характар, якасці асобы.

- Школа, веды, любімы прадмет, любімы пісьменнік, кнігі.

- Моладзь, будучыня, патрыятычны рух.

- Тэатр, філармонія, цырк, эстрада, музеі, выставы, кіно.

У прапанаванай групе “Чалавек, партрэт, характар, якасці асобы” назапашваецца партрэтная лексіка (вочы – *сінявата-шэрыя, блакітна-прамяністыя, вільготна-цёмныя, цёмна-шэрыя*; рукі – *беласнежныя, рукі-далоні, дзіва-рукі* і інш.), лексіка для ацэнкі характару і паводзінаў чалавека (характар – *бясхитрасны, валявы, мяккі, незалежны, непакорлівы, непакорны, непахісны, непадатлівы, непадкупны, нязлосны, няўрымслівы, самаадданы, самаахварны* і інш.). А ў групе “Моладзь, будучыня, патрыятычны рух” пераважаюць словы і выразы для назваў з’яў палітычнага і грамадскага жыцця і іх ацэнкі.

На тэму “Тэатр” можна падабраць іншамойныя лексічныя сродкі (са спасылкай на іх паходжанне) і даць вучням заданне растлумачыць (з дапамогай слоўніка) значэнні запісаных слоў, вылучыць сярод іх мнагазначныя (*анерэта, білет, варыяцыя, галерэя, дэбют, дынамічны, інсцэнізаваць, опера, праграма, партэр, тэатр*), выпісаць назоўнікі пэўнага тыпу скланення і роду і паставіць іх у пэўным склоне.

Тэатр

Абанемент (фр. *abonnement*), *авансцэна* (фр. *avantscena*), *анерэта* (іт. *operetta*), *бенефіс* (фр. *bénéfice*), *білет* (фр. *billet*), *білецёр* (фр. *billeteur*), *варыяцыя* (лац. *variatio*), *галерэя* (фр. *galerie*), *дынамічны* (грэч. *δυναμικός*), *дэбют* (фр. *début*), *дэкарацыя* (фр. *décoration*), *імітаваць* (ад лац. *imitari*), *інсцэніраваць* (ад лац. *in- + scena*), *опера* (іт. *opera*), *партэр* (фр. *parterre*), *n’еса* (фр. *pièce*), *праграма* (грэч. *programma*), *прэміера* (фр. *première*), *рэжысёр* (фр. *régisser*), *рэпертуар* (фр. *répertoire*), *рэпетыцыя* (лац. *repetitio*), *тэатр* (фр. *théâtre*).

Як паказваюць назіранні, метадычна апраўданае выкарыстанне фактаў замежнай мовы адыгрывае станоўчую ролю ў паглыбленні ведаў вучняў, у развіцці іх лінгвістычнага кругагляду.

Вядома, названыя групы не маюць выразных межаў, адно і тое слова часам можна аднесці да розных тэматычных груп. Аднак такая структура дапамагае настаўніку арганізаваць і праводзіць слоўнікава-арфаграфічную працу з улікам лексікі, характэрнай для сачыненняў. Пры гэтым трэба імкнуцца, каб праца была максімальна самастойнай для школьнікаў (большую частку слоў падбіраюць самі вучні, меншую – настаўнік).

Такім чынам, мэтанакіраваная, сістэмная праца ў гэтым кірунку садзейнічае фармаванню правапісных навыкаў, агульнаму маўленчаму і інтэлектуальнаму развіццю вучняў.

¹ **Текучёв, А. В.** Об орфографическом и пунктуационном минимуме для средней школы. – Москва, 1976. – С. 8.

² Гл.: **Савенкова, Н. П.** Деловая игра как средство активизации учащихся в процессе преподавания русского языка // Русский язык в школе. – 1988. – № 3. – С. 9.

³ Гл.: **Колас, Я.** Збор твораў: У 14 т. – Мінск, 1976. – Т. 12. – С. 313 – 497.

⁴ **Львов, М. Р.** Предупреждение орфографических и пунктуационных ошибок в сочинениях // Начальная школа. – 1968. – № 6. – С. 21.

⁵ **Галицкая, А. Т.** Перспективность в обучении орфографии // Русский язык в школе. – 1973. – № 3. – С. 32.

Зінаіда КАВАЛЕВІЧ,

метадыст, кандыдат педагагічных навук.

ПРЫМЕТНІК ЛАТО ПА БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ

VI клас

Форма пазычана аўтарам з вопыту пазакласнай працы настаўніцы інфарматыкі СШ № 44 г. Віцебска Таццяны Сазон. Можна выкарыстоўвацца як элемент урока на этапе кантролю ведаў або на ўроку абагульнення. Гульнівы элемент працы, як паказвае практыка, выклікае цікавасць вучняў, дазваляе ў займальнай форме вырашаць дыдактычныя задачы на ўроку.

У камплект “Лато” ўваходзяць карта з клеткамі, запоўненымі пытаннямі і заданнямі, а таксама карткі з варыянтамі адказаў, на адваротным баку якіх у адвольным парадку расставлены лічбы.

Вучні, адшукаўшы правільны адказ на пытанне, кладуць на адпаведную клетку картку лічбай наверх і запаўняюць усе клеткі.

Цікава праходзяць такія ўрокі ў форме спаборніцтва. Клас разбіваецца на групы па пяць чалавек. Кожная атрымлівае камплект “Лато”, выконвае заданні і здае настаўніку вынікі сваёй працы – набор лічбаў. Правільнасць і хуткасць выканання вызначаюць пераможцу спаборніцтва. Можна прадугледзець прызы ўдзельнікам. Па колькасці правільных адказаў вучні атрымліваюць за ўрок адзнакі.

Паставіць у пачатковай форме: <i>шчаслівейшымі</i>	Як напісаць? <i>старажытна/рускі</i>	Перакладзі на беларускую мову: <i>День стал короче ночи.</i>
Утварыць прыметнікі з суфіксам -ск- : <i>калмык, Сураж, снежань</i>	Пятае лішняе: <i>горшы, дужэйшы за яго, большы, найлепшы, смялейшы</i>	Як напісаць? <i>не/пахісна вера</i>
Уставіць н або ни : <i>іме...ы, жураўлі...ы</i>	Вызначыць разрад прыметніка: <i>заячыя рукавіцы</i>	Як напісаць? <i>ласкава/цёплы</i>
Выправіць памылку: <i>самая старажытнейшая з усіх моў</i>	Узнавіць напісанне слова па транскрыпцыі: [француск'і]	Пятае лішняе: <i>залатыя рукі, дубовая галава, свінцовая куля, заячая душа, воўчы апетыт</i>
Як напісаць? <i>не/шырокі, а вузкі</i>	Утварыць прыметнікі з суфіксам -ск- : <i>Свіслач, Лепель, Валгаград</i>	Ужыць патрэбную форму: <i>Кіт (вялікі) акулы.</i>
Як напісаць? <i>заходне/беларускі</i>	Выправіць памылкі: <i>сірочая (доля) – прым., у п. ф., адносны, у форме ж. р., адз. л., н. скл., дзейнік</i>	Уставіць н або ни : <i>Пісьме...ы, алава...ы</i>
Вызначыць разрад прыметніка: <i>чалавечны</i>	Узнавіць напісанне слова па транскрыпцыі: [брэсцк'і]	Утварыць прыналежныя прыметнікі: <i>Вера, Марына, Сярожа, дзядуля</i>

Сетка з адказамі*

<i>шчаслівыя</i>	<i>шчаслівейшыя</i>	<i>шчаслівы</i>	<i>шчаслівейшы</i>
17	4	30	41
<i>разам</i>	<i>асобна</i>	<i>праз дэфіс</i>	<i>Дзень стаў карацей ночы.</i>
5	10	13	8
<i>Дзень стаў карацей за ноч.</i>	<i>Дзень стаў карацейшы, чым ноч.</i>	<i>калмыцкі, суражскі, снежаньскі</i>	<i>калмыцкі, суражскі, снежаньскі</i>
21	32	42	35
<i>калмыцкі, суражскі, снежанскі</i>	<i>калмыцкі, суражскі, снежанскі</i>	<i>горшы</i>	<i>дужэйшы за яго</i>
50	19	53	23
<i>большы</i>	<i>найлепшы</i>	<i>смялейшы</i>	<i>разам</i>
45	64	1	5
<i>асобна</i>	<i>іменны, жураўлічны</i>	<i>іменны, жураўлічны</i>	<i>іменны, жураўлічны</i>
10	33	47	69
<i>якасны</i>	<i>адносны</i>	<i>прыналежны</i>	<i>разам</i>
43	59	11	5
<i>праз дэфіс</i>	<i>самая старажытная з усіх моў</i>	<i>найстаражытнейшая з усіх моў</i>	<i>старажытнейшая з усіх моў</i>
13	51	51	67
<i>францускі</i>	<i>французскі</i>	<i>французкі</i>	<i>залатыя рукі</i>
37	62	44	55
<i>дубовая галава</i>	<i>свінцовая куля</i>	<i>заячая душа</i>	<i>воўчы апетыт</i>
2	40	71	15
<i>свіслацкі, лепельскі, валгаградскі</i>	<i>свіслацкі, лепельскі, валгаградскі</i>	<i>свіслацкі, лепельскі, валгаградскі</i>	<i>Кіт большы акулы.</i>
63	35	29	54
<i>Кіт большы за акулу.</i>	<i>Кіт больш, чым акула.</i>	<i>пісьменны, алавяны</i>	<i>пісьменны, алавяны</i>
24	15	48	6
<i>пісьменны, алавяны</i>	<i>Брэсцкі</i>	<i>Брэстскі</i>	<i>Верын, Марынін, Сярожын, дзядулін</i>
46	73	12	61
<i>Верын, Марынін, Сярожын, дзядулін</i>	<i>Верын, Марынін, Сярожын, дзядулеў</i>	<i>сірочая (доля) – прым., п. ф. – сірочы, прыналежны, у ф. ж. р., адз. л., н. скл., азначэнне</i>	<i>сірочая (доля) – прым., у п. ф., прыналежны, азначэнне</i>
7	38	57	26
<i>сірочая (доля) – прым., п. ф. – сірочы, адносны, у ф. ж. р., адз. л., н. скл., азначэнне</i>			
70			

Ключ да лато

30	5	32
42	64	5
47	59	13
51	62	40
10	63	24
5	57	48
43	73	38

* Сетка з адказамі пераносіцца на шчыльную паперу, па пункцірных лініях разразаецца на карткі, лічбы маюцца на адваротным баку.

Святлана ТОМАШАВА,
настаўніца беларускай мовы і літаратуры
СШ № 44 г. Віцебска.

КАЛІ ЗАКОНЧЫЎСЯ ЎРОК

Чаму мы так гаворым?

РАЖДЖАСТВО ЦІ КАЛЯДЫ: ЯК ПРАВІЛЬНА НАЗВАЦЬ СВЯТА?

Ужо ў першабытным грамадстве з’явілася рэлігія, якая стала неад’емным спадарожнікам чалавека і ў паўсядзённым жыцці, і ў святы. Надзвычай уплывовая язычніцкая (паганская) вера паступова выцяснялася хрысціянствам, але гэты працэс так і не атрымаў свайго завяршэння. Першаступенным сведчаннем таму з’яўляецца факт суіснавання на побытавым узроўні хрысціянскай і язычніцкай абраднасці, а на моўным – двух розных найменняў адной даты (адпаведна – двух святаў розных рэлігій). Самы яркі выпадак такога дубліравання – *Ражджаство* і *Каляды*.

Свята – неад’емная частка жыцця грамадства і кожнага чалавека асабіста, адпаведна, і само свята, і ўсё, звязанае з ім, з’яўляюцца актуальнай тэмай шэрагу артыкулаў перыёдыкі. Намінацыя свята [далей прапануем выкарыстоўваць аўтарскі тэрмін *фэстонім* (лац. *festum* свята, англ. *the festival*, фр. *une fête*, ням. *das Fest*, бел. уст. *фэст*)] – гэта свайго роду адлюстраванне грамадскіх густаў у пэўны перыяд жыцця, стаўлення як да самога свята, так і да падзеі, што дала падставы для святкавання.

Ражджаство і *Каляды* – зімовыя святы адрозных рэлігійных традыцый – хрысціянскай і язычніцкай адпаведна. Аднак на старонках сённяшняга перыядычнага друку гэтыя паняцці вельмі часта або цалкам атаясамліваюцца, або беспадстаўна падмяняюцца адно адным, або змешваюцца некаторыя іх атрыбуты, што, натуральна, выяўляецца і ў падмене (замене) саміх фэстонімаў. Таму ёсць пазамоўнае тлумачэнне: дзесяцігоддзямі перыядычны друк аніяк не рэагаваў на існаванне пэўных традыцый, звязаных са святкаваннем гэтых падзей.

Згаданне ў пачатку 1990-х гг. незяржаўнага свята – у нашым выпадку *Калядаў* і *Ражджаства* – на старонках газеты “Звязда”* стала абсалютна новай з’явай у перыядычным друку, што пазней выклікала сапраўдны аўтарскі “бум”. Сведчаннем таму шэраг артыкулаў, заглаўкі якіх уключаюць лексіку ці прэцэдэнтныя тэксты, звязаныя з гэтым святам: “*Дзякуй жыццю, навучыць есці куццю*” (25.12.1991), “*Сею грэчку і тианіцу, а мне даціце паляніцу*” (5.01.1991), “*З дьямэнтаў калядных...*” (24.12.1992), “*Калядуйце!*” (24.12.1992) і г. д.

Каляды. Упершыню з дня выдання “Звязды” (1917 год) на старонках газеты ў рубрыцы “Народны каляндар” найменне *Каляды* і кола лексікі, звязанае з ім, згадваюцца толькі ў 1991 г.

У публіцыстычных тэкстах газеты “Звязда” выкарыстоўваецца цэлы тэматычны блок слоў, звязаных з паняццем *Каляды*, напрыклад:

– *Каляда* [святочная песня, міфічны персанаж: “*Прыехала Каляда ў вазочку...*” (6.01.1999)], *Каляда* (магічнае песеннае ўслаўленне зімовага сонцавароту) (6.01.1998);

– *Калядкі, Калядачкі* [экспрэсіўна афарбаваная назва свята: “*Ой, Калядачкі, бліны-ладачкі...*” (9.01.1998), “*А Калядачкі, а вярніцеся...*” (6.01.1994)];

– *калядны* [звязаны са святам *Каляды*: *калядная ноч* (5.01.1991), *калядная казка* (5.01.1991), *калядныя абрады* (5.01.1992)];

– *калядаванне* [абрад хаджэння па хатах у святочныя дні: *стары звычай калядавання* (25.12.1991)];

– *каляднік* [асоба, якая ўдзельнічае ў абрадзе *калядавання*: *вясёлыя каляднікі* (6.01.2005), *каляднікі без аглядкі* (6.01.2005)];

– *калядаваць* [ажыццяўляць абрад *калядавання*: *Калядуйце!* (24.12.1992)].

Каляды ў газетным тэксце характарызуюцца і праз азначальныя канструкцыі з азначаемым словам *свята*, якія пэўным чынам каменціруюць падзею, вызначаючы яе статус у грамадстве, напрыклад:

• *адно з самых любімых, старажытных народных святаў* (6.01.2004);

• *жаданыя, радасныя святкаванні* (6.01.1999);

• *таёмнае і цудоўнае свята, з святаў любімае свята* (24.12.1994).

Можна меркаваць, што *Каляды* падаюцца як прызнанае масамі свята (*любімае*), свята дзеяння (звязанае з цудамі, варажбой), спрадвечна народнае (*старажытнае*).

Пачынаючы з 1993 г. (з’яўленне ў газеце фэстоніма *Ражджаство*) *Каляды* вытлумачваюцца праз канструкцыі ідэнтыфікацыі (N₁ – N₁).

Каляды – гэта...

1) *напэўна, самае любімае свята і дарослых, і дзяцей* (24.12.1993);

2) *старажытнае беларускае свята яшчэ да хрысціянскай веры ... у гонар зімовага бога сонца Каляды* (6.01.1999);

Пра паходжанне назваў *Каляды* і *Раство* можна прачытаць у роднаславаўскай публікацыі “Польскі ўплыў на мову беларускіх сродкаў масавай інфармацыі” Паўла Шубы (артыкул змешчаны ў кастрычніцкім нумары за 1997 г.).

* Тут і далей спасылкі на газету “Звязда”.

3) не толькі духоўны сімвал, але і заклік да стваральных думак і ўчынкаў (22.12.2001).

Выкарыстанне такой сінтаксічнай канструкцыі дазваляе адначасова і больш поўна вытлумачыць сэнс самога свята, прадстаўленага найменнем *Каляды*, і паказаць адметнасць *Калядаў* у супастаўленні з *Раждджаством*, а ў некаторых выпадках акцэнтаваць увагу на “першаснасці”.

Раждджаство. У 1993 г. у друку з’яўляецца новы для публіцыстыкі фэстонім – *Раждджаство*.

У “Звяздзе” гэтае рэлігійнае свята прадстаўлена наступнымі фэстонімамі: *Раждджаство*, *Ражаство*, *Ражство*, *Раство*, *Нараджэнне Хрыстовае*. Меркавалася б, што з’яўленне сцягнутых формаў першапачатковай царкоўнаславянскай назвы *Раждджаство* тлумачыцца натуральным для беларускай мовы працэсам спрашчэння слова дзеля эканоміі і мілагучнасці: *Раждджаство* → *Ражаство* → *Ражство* → *Раство*. Але гэтую гіпотэзу абвяргае той факт, што ўсе гэтыя найменні існавалі ў рускай мове пачынаючы ўжо з XI ст.: *Рождество*, *Рождьство*, *Рожьство*, *Рождественский*, *Роство*.

Хрысціянскае свята *Раждджаство* ў працэсе паступовага замацавання на старонках газеты “Звязда”, акрамя першаснай намінацыі, атрымлівае другую намінацыю: праз перыфраз, выражаны ад’ектыўнай канструкцыяй $N_1 + N_2$ (гл. табліцу).

Калі фэстонім *Каляды* адзначаны на старонках газеты “Звязда” шырокім спектрам дэрыватаў, то *Раждджаство* – толькі адным – *Раждджэственскі* (звязаны са святам *Раждджаство*).

Фэстонім *Раждджаство* выкарыстоўваецца ў друку праз шэраг азначальных канструкцый:

- *вялікае і ўратавальнае свята* (6.01.1993);
- *свята Збавення* (5.01.1997);
- *свята абнаўлення і надзей* (24.12.1998);
- *значна вышэйшае за іншыя святы* (24.12.2003).

Раждджаство – свята сузірання міру, раўнавагі, падзея, якая па сваёй значнасці не саступае дзяржаўным святам.

Другасныя найменні фэстоніма *Раждджаство*

Другаснае найменне	Адметная дэталі (да чаго прымеркавана свята)
<i>гадавіна Бэтлеемскай Начы</i>	час падзеі (<i>Бэтлеемская ноч</i>)
<i>свята Віфлеемскай пасхі</i>	месяца падзеі (<i>Віфлеем</i>)
<i>свята ў гонар Хрыста</i>	асоба (<i>Хрыстос</i>)
<i>дзень нараджэння Ісціны на зямлі</i>	асоба (<i>Ісціна – Хрыстос</i>)
<i>спаўненне часінаў і тэрмінаў уцялеснення Богага Слова</i>	слова → асоба (<i>Слова Божае → Хрыстос</i>)

Пасля з’яўлення на старонках газеты намінацый *Каляды*, а потым – *Ражаство* экстралінгвістычны працэс падмены ў грамадстве рэалій дзвюх розных рэлігій адбіўся і ў перыёдыцы. На сучасным этапе ў газетным тэксе можам назіраць выпадкі алагічнасці ў характарыстыцы гэтых падзей, якая адбываецца з-за “перакрыжвання” хрысціянскіх і язычніцкіх намінацый, параўнаем:

► *свята каталіцкіх Калядаў* (22.01.1993):

каталіцкі (хрысц.) + *Каляды* (языч.);

► *праваслаўныя Каляды* (5.01.1992):

праваслаўны (хрысц.) + *Каляды* (языч.);

► *вялікае хрысціянскае свята Каляды* (24.12.1996): *хрысціянскае свята* (хрысц.) + *Каляды* (языч.);

► *каляднае пасланне мітрапаліта* (6.01.1998): *мітрапаліт* (хрысц.) + *калядны* (языч.).

Можна выказаць меркаванне, што такая неадпаведнасць ва ўжыванні фэстонімаў *Раждджаство* і *Каляды* на старонках “Звязды” тлумачыцца дзвюма асноўнымі прычынамі: супадзеннем даты святкавання язычніцкіх *Калядаў* і праваслаўнага *Раждджаства*: 7 студзеня (у Беларусі пераважае праваслаўная верная традыцыя) – і недастатковай кампетэнтнасцю аўтараў газетных артыкулаў адносна намінацыі святаў.

Такім чынам, функцыянаванне фэстонімаў *Раждджаство* і *Каляды* ў газеце “Звязда”, з аднаго боку, характарызуецца павелічэннем цікавасці да гэтых падзей і сведчыць пра ўсё большую папулярнасць святаў (пачынаючы ад 1991 г.); з другога ж боку, у газетных артыкулах узрастае тэндэнцыя да зблытвання язычніцкага і хрысціянскага святаў, а адпаведна і іх намінацый.

Наталля АВАРЧУК,

настаўніца беларускай мовы і літаратуры
Яварскай СШ Дзятлаўскага раёна.

Народнае мудраслоўе

- * Ясныя дні перад Калядамі – на добры ўраджай.
- * Калі на Каляды дзень цёплы – летам пчолы будуць добра раіцца.
- * Калі на Каляды пагодна – чакай ураджайнага года.
- * На Каляды іней – ураджай на хлеб, неба ў зорках – ураджай на гарох будзе.
- * Якое надвор’е пасля Каляд, такое ж і пасля Пятра будзе.
- * Калі ў ноч на калядную куццю многа зорак на небе, добры ўраджай чарніц будзе, а калі зоркі рэдкія, то і ягады будуць рэдка.

- * Калі на куццю сцяжынкі чорныя, ураджай на грэчку будзе.
- * Капеж са стрэх на Каляду – восень гнілая будзе.
- * Калі на Каляды дождж ці мокры снег – сенакос дажджлівы будзе.
- * Калядкі – добрыя святкі: пад’еў куцці і на паляткі.
- * Калядкі – добрыя святкі: бліны ды аладкі.
- * Калядкі – добрыя святкі, але мароз пракляты.
- * Каляды і дурань помніць.
- * Будзь здароў на ўвесь год, як калядны лёд.

“СЁННЯ МЫ З ВАМІ СВЯТКУЕМ КАЛЯДЫ...”

СЦЭНАР СВЯТА ДЛЯ VII – VIII класаў

Клас. Вучні ў класе, настаўніца стаіць ля дошкі.

Настаўніца. Сёння пасяджэнне фальклорнага гуртка прысвечана беларускім народным святам, якія здавён адзначалі нашы продкі. Задача пасяджэння: шырэй пазнаёміцца з даўнімі беларускімі навагоднімі традыцыямі, выхоўваць павагу і любоў да народнай спадчыны, мовы, да спрадвечных традыцый беларусаў.

Адно з самых пашыраных святаў на Беларусі – Каляды. А як у нас называецца гэтае свята?

Вучань. Коляды*.

Настаўніца. Я вас прасіла распытаць у бабуль і дзядуляў, як святкавалі яны гэтае свята?

Вучань. Коляды – даўняе народнае навагодняе свята нашых дзядуляў і бабуль, на якім вадзілі “казу” – каб на полі радзіла, вадзілі “мядзведзяў”, каб былі ўсе здаровыя і багатыя, спявалі калядкі і шчадроўкі, у якіх зычылі дабрабыту і шчасця. Лічылася: як праводзілася каляднае навагодняе свята, такі будзе і ўвесь новы год. Таму рыхтавалі пад Новы год багатую вячэру, якая называлася “шчодрая куцця”.

Настаўніца. А ці ведае хто, калі святкавалі Каляды?

Вучань. У беларускага, як у іншых славянскіх і неславянскіх народаў, існаваў даўні звычай адзначэння пачатку года, які называўся “Каляды”. У беларусаў, рускіх, украінцаў навагоднія святкаванні працягваліся два тыдні і звычайна па традыцыі з 24 снежня да 6 студзеня – па новым стылі з 6 да 19 студзеня.

Вучань (з месца). От каб дзе паглядзець на тых Калядкі!

Вучаніца. Ай, праўда. Вельмі добра было б!

Настаўніца. А я для вас сёння падрыхтавала сюрпрыз.

Вучні. Які?

Настаўніца. Нас чароўная палачка вядзе на сапраўдныя Калядкі. Пайшлі за ёй!

Усе. Ура! Калядкі глядзець будзем!

Выходзяць за настаўніцай у дзверы.

Сцэна аздобленая пад хатні пакой. На сцэне Гаспадар і Гаспадыня, іх дачка Алёнка і сын Андрэйка. Алёнка круціцца перад люстэркам. Гаспадыня крычыць на яе.

Гаспадыня. Хопіць ужо табе перад люстэркам круціцца! Хутка калядоўшчыкі прыйдуць, а ў нас яшчэ каляда не падрыхтавана. Пайдзі сена прынясі.

Алёна выбягае, чуецца голас.

* У некаторых раёнах Беларусі свята Каляды называюць, асабліва людзі старэйшага ўзросту, Коляды. – *Заўвага рэд.*

Голас. А ці дома гаспадары шчодры?

Гаспадыня. Дома, дома.

Голас. Спяваць загадайце нам бодра!

Усе ўдзельнікі з музыкай выходзяць на сцэну. Гаспадары сустракаюць калядоўшчыкаў.

Каляда. Добры вечар таму, хто ў гэтым даму!

1-ы калядоўшчык. Нам не хочацца чакаць – загадайце калядаваць!

Баба вядзе казу.

Баба. Добры вечар вам! Ці рады вы нам?

Гаспадар. Мы то рады, ды хто вы такія?

2-і калядоўшчык. Мы люд не просты – з далёкага краю.

Гаспадыня. Хто вы?

2-і калядоўшчык. Людцы ўсе сталыя, з-пад самага раю.

Гаспадыня. Адкуль ідзяце?

1-ы калядоўшчык.

Ідзем мы ад пана Гога,

Што носіць бараду,

Шыроку, як лапату,

Сіву і касмату.

Мы к лету ідзем,

Казу вядзем і радасць нясём.

Ці шырокі сцены, каб нам патанцаваць?

Ці добрая гаспадыня, каб нас пачаставаць?

Гаспадыня. Гаспадыня добрая і нават шчодрая. Дык за што ж вас частаваць? Спачатку трэба паспяваць!

Баба. А ну, каза, паскачы!

Усе становяцца ў круг, бяруцца за рукі, ходзяць вакол казы, што ў цэнтры, і спяваюць.

Го-го-го, каза,

Го-го, шэрая:

Дзе каза рогам,

Там жыта стогам,

Дзе каза нагой,

Там жыта капой,

Дзе каза хвостом,

Там жыта кустом,

Го-го-го, каза,

Го-го, шэрая!

Дзе ногі дзела?

На соль праела,

Соль дарагая,

Мера скупая.

Дзе каза хадзіла,

Там жыта ўрадзіла.

На гары каза

З казлянятамі,

Пад гарой ваўчок

З ваўчанятамі.

Ваўчок – за казу,
А ваўчаняты –
За казляняты.
Чок, чок, чок,
Глянё: каза ўпала.
Ссохла, прапала.
Дай казе сала, каб каза ўстала!

Гаспадыня выносіць сала і дае казе.

Голас. Вось бачыце, якая ў нас каза, ды і мы не лыкам шыты. Урэж, гарманіст, полечку!

Танцуюць польку.

2-і калядоўшчык. Ці можна ў вашай хаце пакалядаваць?

Гаспадыня. Калядуйце, калі ласка.

3-і калядоўшчык. Ну, вась і добра.

Гаспадыня ўсіх садзіць за стол.

Каляда.

Добрыя людзі, будзьце ўсе рады,
Хай не кране вас смутак і жаль.
Сёння мы з вамі святкуем Каляды,
Сёння над намі блакітная даль.
Гэтая даль стала кожнаму блізкай,
Шчасце, што людзям паслаў яе лёс,
І ад яе незвычайнай калыскі
Шлях чалавецтва вядзе да нябёс.
Што прынясём, які падарунак
У дзень святкавання Каляд?
Лепшыя вынікі працы і думак,
Шчырыя словы “брат” і “сястра”.
Хай паміж намі не будзе ніколі
Тое, што робіць нам зло,
Хай вызначае шляхі нашай долі
Зоркі каляднай святло.

Гаспадыня. От ужо дзе прыгожыя словы!

Гаспадар. Але, вельмі добра сказана!

Каляда. А зараз давайце, дзяўчаты і хлопцы, за-
пяём гэтым слаўным гаспадарам песню пра іх пры-
гожанькага сыночка.

Усе.

Ой, у лузе, у лузе
Красна каліна.
Святы вечар, дай добры вячор.
На той каліне
Свечачкі гараць.
Святы вечар, дай добры вячор.
Як свечка пальне,
Дый рэчка стане.
Святы вечар, дай добры вячор.
А ў той рэчачцы
Чаўнічок плыве.
Святы вечар, дай добры вячор.
А ў тым чаўнічку Андрэйка сядзіць,
Стружачкі стружэ.
Святы вечар, дай добры вячор.
– Ляцеце, мае стружачкі,
Да маёй Алёначкі.
Святы вечар, дай добры вячор.

А я не за вамі,
Да й за барамі.
Святы вечар, дай добры вячор.
Каня асядлаю
Дай вас даганяю.
Святы вечар, дай добры вячор.

Гаспадыня. От малайцы, госцейкі! Добрую песню нам праспявалі.

Выносіць святочную булку і дае калядоўшчыкам.

Каляда (*ацэньвае, узяўшы ў рукі*). Ого! Мусіць, добрую булку спякла нам гаспадыня – вельмі прыгожая і смачна пахне. На, дзядок, хавай у торбу. Ну, а цяпер давайце калядаваць.

4-ы калядоўшчык.

Калядую, калядую –
Каўбасу я чую!
Дайце мне каўбасу,
Я дамому занясу!

5-ы калядоўшчык.

Дайце мне кішку –
Я з’ем у зацішку.
Бацька сварыўся,
Каб я не барыўся.

6-ы калядоўшчык.

А маці казалы,
Каб далі нам сала.

Каляда.

Бярэце нажа тонкага,
Урэжце сала тоўстага.
Ні многа, ні мала –
Каб з торбы тырчала!

7-ы калядоўшчык.

Коляд, коляд, калядніца,
Добра з мёдам паляндвіца.

5-ы калядоўшчык.

А без мёду не така –
Дайце, дзядзька, пятака!

Усе.

А пятак не грошы –
Дзядзька з цёткаю харошы!

7-ы калядоўшчык.

Кароткі ў нас світкі –
Памерзлі нам лыткі.

4-ы калядоўшчык.

Кароткі нам кажухкі –
Памерзлі нам вушкі.

Каляда.

Ой, ці дома пан гаспадар?
А я знаю, што ён дома.
Сядзіць сабе ў канцы стала,
А на ім шуба, шуба-люба.
А ў той шубе, шубе-любе,
Сем чырвонцаў.

Сёму-тому па чырвонаму...

Усе. А нам, дзядзечка, па залатому!

Гаспадар. От малайцы! Добра нам пакалядавалі.

Гаспадыня. Ой, добра, добра. Панеслі ім, бацька, пачастункі. За такія добрыя Калядкі не грэх і аладкамі іх пачаставаць!

Гаспадар. А як жа ж! Прыйшлі Калядкі – бліны ды аладкі.

Пасля Калядак гаспадары даюць сала, каўбасы, калядоўшчыкі дзякуюць і кладуць у торбу. Гаспадары ставяць на стол бліны, калядоўшчыкі частуюцца імі і хваляць, потым спяваюць песню пра бліны.

Каляда.

А калядныя бліны ладныя.

А пшанічныя вельмі пышныя.

Усе.

Мы даўно бліны не елі –

Мы бліночкаў захацелі.

Ой, бліны, бліны, бліны,

Ой, аладачкі.

Дзежкі новыя замясілі –

Два часы бліны хадзілі.

Ой, бліны, бліны, бліны,

Ой, аладачкі.

Мая родная сястрыца

Печ бліны – дык масцярыца.

Ой, бліны, бліны, бліны,

Ой, аладачкі.

На паднос бліны кладзе

І сама за стол ідзе.

Ой, бліны, бліны, бліны,

Ой, аладачкі.

Госці, будзьце ўжо здаровы,

Вось бліны мае гатовы.

Ой, бліны, бліны, бліны,

Ой, аладачкі.

Баба. Ну, а цяпер раскажы ты нам, Алёнка, вершык пра Каляду.

Алёнка.

Прыехала Каляда ў вазочку

Ды на сівенькім канёчку.

Прыехала Каляда ўвечары –

Прывезла дудак рэштата,

Паставіла дудкі на стаўбе,

А сама села на куце.

Зайграйце, дудкі, тоненька,

Скачыце, дзяўчаткі, хорашанька.

А вы, хлопчыкі, пазірайце,

Сабе дзяўчатак выбірайце!

Гаспадыня. От малайчына, Алёнка! Занясі ёй, Андрэйка, цукерак, а вы, госцейкі, частуйцеся.

Усе ядуць. Андрэйка нясе цукерак Алёнцы. Тая дзякуе і сыпле ў торбу дзеду. У гэты час выходзяць дзяўчаты ў кружок і спяваюць прыпеўкі.

1-я дзяўчына.

Хопіць ужо есці, дзеўкі,

Пачынаем перапеўкі.

2-я дзяўчына.

Шырэй круг, шырэй круг,

Дайце круг найшырай,

Не адна йду танцаваць –

Нас ідзе чатыры.

3-я дзяўчына.

Не хацела я спяваць,

Стаяла і стыдалася,

А гармонік як зайграў,

Я і не ўтрымалася.

4-я дзяўчына.

Я скакала ў тры нагі,

Ды згубіла боты,

Аглянулася назад –

Боты вось мае ляжаць.

5-я дзяўчына.

А гармонічак-гармонь

Сваю справу знае,

У музыкі у руках

Хораша іграе.

Усе.

Калі б не было вады,

Не было б і кружкі,

Калі б не было тут нас,

Хто б спяваў частушкі?

Чуецца стук у дзверы, заходзіць цыганка.

Цыганка. Вось сёння мне пашчасціла. У якую хату ні зайду – усюды калядуюць. Усюды музыка, песні, смех. Можна мне да вас далучыцца?

Малайцы, дзяўчаты, хораша спяваеце. А цяпер давайце я пагадаю. Вось ты, гаспадынька, хочаш, каб я табе пагадала?

Гаспадыня. Ой, што ты, цыганачка міленька. Што ты! (*Хавае рукі за спіну.*)

Цыганка. А, не-не! Давай сюды руку сваю, а я пагадаю. Усю праўду, як мае быць, скажу і табе далажу. (*Бярэ руку гаспадыні, нешта прыглядаецца, водзіць па ёй пальцам, а потым гучна ўсклікае.*) А мая ж ты, гаспадынька! Шчаслівы ж у цябе дом. Будзеш ты многа мець малых дзяцей! І жыць са сваім гаспадаром будзеш доўга-доўга ў міры і ў ладзе. Дзецям вяселлі паспраўляеш, на ўнукавых пагуляеш і яшчэ праўнукаў дачакаешся. Во як! (*Гаспадыня дзякуе ёй.*) А зараз я вам патанцую.

Танец цыганкі.

Каляда. А што ж! Давайце і мы з вамі патанцуем. Гарманіст, а ну ўрэж...

Гучыць музыка, усе танцуюць.

Андрэйка. Ну, натаццаваліся! А цяпер давайце я гасцям загадкі загадаю, а то яны зажурлыліся. А калі хто адгадае – цукерак атрымае.

Гаспадыня. Ой, праўда ж, Андрэйка. Загадай, сыночак. Відаць, добрыя людзі.

Андрэйка. На гару бягом, а з гары кувырком. (*Заяц.*)

Хоць малы ён, часам з кулак, але ў рукі не возьмеш ніяк. (*Вожык.*)*

Гаспадыня. Ой, мой жа ты Андрэйка, дзякую табе за добрыя загадкі. Вось табе пачастунак.

Каляда. Ну, а зараз хутка нам ужо развітвацца з гэтымі слаўнымі гаспадарамі і госцейкамі. Давайце мы ім на развітанне калядную песню заспяваем.

Калядоўшчыкі.

На новае лета

Хай родзіць жыта.

Шчодры вечар,

Багаты вечар.
 Жыта, пшаніца,
 Ўсяка радніца.
 Шчодры вечар,
 Багаты вечар.
 Гарэліцу гнаці,
 Дачок аддаваці.
 Шчодры вечар,
 Багаты вечар.
 Дай табе, Божа,
 Пане гаспадару,
 Шчодры вечар,
 Багаты вечар.
 Піва варыці,
 Сынкоў жаніці,
 Шчодры вечар,
 Багаты вечар.
 Дай табе, слаўны
 Пане гаспадару,
 Шчодры вечар,
 Багаты вечар.
 Залезь на баляску,
 Дастань нам каўбаску.
 Шчодры вечар,
 Багаты вечар.

Гаспадар. От малайцы, госцейкі! Наце вам за гэ-
та каўбаску.

Гаспадыня. І нас пацешылі, і самі павесяліліся.

Хлопцы (*разам*).

Скарэй, скарэй дарыце,

Нас не марыце.

5-ы калядоўшчык.

Кароткія світкі –

Памерзлі нам лыткі.

4-ы калядоўшчык.

Кароткія кажухкі –

Павылазяць душкі.

6-ы калядоўшчык.

Ой жа, добры гаспадару,

Вынесь ты нам каўбас пару.

3-і калядоўшчык.

Ой, пахадзі каля печкі,
 Пашукай нам перапечкі.

1-ы калядоўшчык.

Ой, пахадзі каля кваскі,
 Пашукай нам каўбаскі.

7-ы калядоўшчык.

Вынесь сала, не скупіся,
 Каб твой ячмень урадзіўся.

1-ы калядоўшчык.

Каб нажалі сто коп жыта,
 Каб сям'я была ўся сыта.

Каляда.

Каб скацінка вадзілася,
 Каб пшаніца радзілася.

Усе.

Шчодры, шчодры,

Вечар добры.

2-і калядоўшчык. Дайце каўбасу – я дамому за-
нясу.

1-ы калядоўшчык. Дайце пышку – занясу
Грышку.

3-і калядоўшчык. Дайце скварку – занясу Мі-
халку.

Гаспадыня дае падарункі дзеду ў торбу.

4-ы калядоўшчык. Дзякуй вам, добрыя людзі, за
смачныя падарункі.

Цыганка. Жадаем вам доўга жыці ды дабро на-
жываці.

5-ы калядоўшчык. Каб шчаслівыя былі.

Каляда. Каб дзетак сваіх прыгожанькіх гадалі.
І каб працаваць не ленаваліся. Шчасця, здароўя, да-
брабыту жадаю вам!

Баба (*бярэ мятлу ў рукі і мяце ёю па ўсіх кутках*).
Вымтаю з гэтае хаты ўсё гора, няшчасці, хваробы.
Хай нам заўсёды свецяць зоркі ясныя і шчасце вам
нясуць.

1-ы калядоўшчык. З Новым годам!

Гаспадар. Дзякуй вам, добрыя людзі, за цудоў-
ныя Калядкі.

Гаспадыня. Заходзьце да нас у наступным
годзе!

Каляда. Ну, пакалядавалі мы добра, пара і меру
знаць. Да пабачэння, Гаспадар і Гаспадыня, і дзеткі
вашы.

Усе (*разам*). Не памінайце нас ліхам!

* Можна выкарыстаць і іншыя загадкі:

З высокай дарогі глядзіць бычок крутарогі. (*Ме-
сяц*.) Поле не мэрана, авечкі не лічаны, пастух рагаты.
(*Неба, зоркі, месяц*.) Свечак многа гарыць, а ніводнай
не патушыць. (*Зоркі на небе*.) Без голасу, а вые, без рук,
а абручы сцеле. (*Завіруха*.) Хоць зубоў не мае, а за твар
балюча кусае. (*Мароз*.) На дварэ гарою, а ў хаце вадою.
(*Снег*.) На вадзе радзіцца, а вады баіцца. (*Лёд*.) Махнула
птушка пярком, пакрыла ўвесь свет крылом. (*Ноч*.) З ба-
радою, а не стары, з рагамі, а не бык, дояць, а не карова,
лыкі дзярэ, а лапці не пляце. (*Каза*.) Стаіць паненка, і хто
ні йдзе – глядзіць на яе. (*Лютэрка*.) – *Зайвага рэд*.

*Каляды – адно з найгалоўнейшых старажытных святаў Беларусі, якое ў гадавым коле народных аг-
рарных абрадаў і святкаванняў храналагічна займала першае месца. Часопіс “Роднае слова” неаднаразова
звяртаўся да гэтага свята. На нашых старонках змешчаны артыкулы “Каляды” (1988, № 12) і “Калядныя
куціці” (1989, № 12) Антона Гурскага, “Ехала Каляда ў чырвоным вазочку: Сцэнар дзіцячага навагодняга
свята” (1989, № 11) Алеся Лозкі, «“Ішла Каляда калядуючы”: Калядныя песні» (1995, № 11) і “Калядныя
ігрышчы” (1995, № 12) Ліі Салавей, “Ад Калядаў да Вялікадня: Свята ў сялянскай хаце” (1996, № 12)
Таццяны Яцкевіч, “Каляда: Сцэнар зімовага народнага свята” (2004, № 10) Ірэны Монінай.*

Валянціна НАГОРНАЯ,
настаўніца беларускай мовы і літаратуры
Аношкаўскай сярэдняй школы Нясвіжскага раёна.

“І СНЯЦЦА СНЫ АБ БЕЛАРУСІ...”

ЛІТАРАТУРНА-МУЗЫЧНАЯ КАМПАЗІЦЫЯ, ПРЫСВЕЧАНАЯ ЯНКУ КУПАЛУ

Гучыць прыгожая музыка (цымбалы), вучні-акцёры выходзяць па чарзе на сцэну, у руках трымаюць запаленыя свечкі, сяджаюць у крэслы, расстаўленыя ў шахматным парадку на сцэне, музыка сціхае.

Акцёр 1-ы. Янка Купала... Для кожнага жыхара нашае сінявокае Беларусі гэтае імя гучыць неяк паасабліваму, надзвычай меладычна, песціць слых і абуджае ўспаміны-летуценні.

Успаміны гэтыя няўлоўныя, лёгкія, як сон на світанні, як апошняя зорка-знічка ў ранішнім небе. Як буслаў клёкат на старой разгалістай ліпе, што стаіць пасярэдзіне жытнёвага поля. Як булькатанне сцюдзёнай крыніцы ў зацэнні дрэў. Як белае покрыва туману на пагорках і ўзлесках.

Акцёр 2-і. Янка Купала... Гэта папараць-кветка, што ўзрасла на нашай зямлі, што зазьяла незвычайным бляскам, шчодро адорваючы занядбаны край цеплынёю, святлом, любоўю і пяшчотаю.

У народзе кажуць: раз на год, у ноч на Івана Купалу, расцвітае ў гушчары незвычайная, чарадзейная папараць-кветка. Хто знойдзе яе, заўсёды будзе шчаслівы. Кветка гэтая ўзышла, яе промні асвятлілі беларускую душу. Гэта Янка Купала.

Галоўным жаданнем яго было агарнуць родны край любоўю і шанаваннем, даць надзею знявераным, прытуліць занядбanych, абагрэць пакрыўджаных. Каб распраміліся плечы, заіскрыліся вочы, каб моцна забіліся сэрцы, каб загучала песня...

Чытальнік 1-ы (дэкламуе пад музыку).

Хоць ты, сэрца, лопні, трэсні,
Хоць ты выгані, пан, з хаты, –
Буду пець я свае песні
Ці то ў будні, ці то ў святы!

Думкі, оды пець я буду,
Каб усякі весяліўся,
Каб для гэтага тут люду
Свет інакшы адчыніўся!

Каб на полі ці на лузе,
Ці працуючы ля дому,
Ці у лесе, ці пры плузе
Пеў ён песні па-сваёму!

Каб ніколі не чураўся
Сваёй роднёўкае мовы,
У якой узгадаваўся,
Хоць забыўся дзеля новай.

Дык пець буду табе, людзе,
Каб працёр свае ты вочы! –
А шмат лепей табе будзе,
Як адрозніш дзень ад ночы.

Акцёр 3-і. У Яся Луцэвіча, як і ў кожнага чалавека на гэтым свеце, пачыналася ўсё з дня нараджэння, але

Вязынкі ды невялічкай хаткі над рачулкай Ясь зусім не памятаў. Дык калі яго, Ясева, сапраўднае жыццё пачалося? Можна тады, калі ўпершыню пачуў гучанне свайго верша з вуснаў выдаўца-рэдактара газеты “Северо-Западный край”? А можна тады, калі апякла яго думка: “Мне трэба быць Купалам, мне трэба знайсці купальскую кветку шчасця. Я той, каму шукаць яе, – для сябе, для мужыка”.

Акцёр 4-ы. Маці ўздыхала: “Дзеткі, дзеткі, і захацелася табе гэтага лёгкага хлеба”. І гучыць у вуснах маці асуджэнне. А вось ужо надрукаваны верш “Мужык” поруч з апавяданнем “Тры сыны” Льва Талстога. Больш віднага месца ў газеце, чым поруч са славытым пісьменнікам, не было. Вось і няма ўжо Яся, няма Івана Дамінікавіча Луцэвіча. Затое ёсць паэт Янка Купала.

Яго душа не магла без кнігі, не магла без радкоў, што станавіліся строфамі, вершамі. А праца на бровары – неспакой, клопат, бегатня. Потым Янка Купала напісаў: “Знаў там такога пекла, якога яшчэ не меў”. Універсітэтам Янкі Купалу было само жыццё.

Чытальнік 2-і (дэкламуе пад ціхую музыку некалькі строфаў верша “Мая навука”).

Акцёр 5-ы. Любоў узвялічвае сэрца, робіць яго чутым, спагадлівым. Каханне нясе не толькі заміланне, але і смутак, боль... Немагчыма любіць, не ўмеючы кахаць...

Чытальнік 3-і (дэкламуе пад музыку).

Не глядзі на мяне, не глядзі, адыдзі,
Не чаруй так сабой і наяве і ў сне!
Ты смяешся з мяне... Дык ідзі ж, не глядзі,
Бо замучыш, загубіш навекі мяне!

Погляд вочай тваіх душу змучыў маю, –
Праз яго я сябе не змагу аніяк:
То я рвуся к табе, то, як слуп той, стаю,
То жалею цябе, то кляню горка так.

.....
Дык ідзі, не глядзі! Я баюся цябе;
Не мая ты цяпер і не будзеш маеі.
Дык ідзі, бо загубіш мяне і сябе,
Бо кіпіць мая кроў, сэрца рвецца з грудзей!

Чытальнік 4-ы (дэкламуе пад музыку).

Гэткім шчырым каханнем яе атуліў,
З гэткай ласкай глядзеў ў яе сумныя вочы, –
Як і сонца не туліць расквечаных ніў,
Як і зоры людзям не ўглядаюцца ўночы!

Так пяціў, так галубіў галубку, яе,
Так цяпліў сваім сэрцам сірочым ёй грудзі, –
Як і маці не песціць дзіцё – як спаўе,
Як і вогнішча ззябнутых грэці не будзе!

Столькі песень над песнямі ёй я напеў,
Столькі думак злажыў аб ёй важных, таёмных, –
Як і бор гэтак з ветрам шумець не шумеў,
Як і век гэтакіх дум не злажыў для патомных!

Гэткі ў сэрцы сваім збудаваў ёй пасады
І такую ўзлажыў ёй з каханья карону, –
Як і неба з зямлёю, на Божы загад,
Не прыдбаюць такіх ні кароны, ні трону!

Так уславіў яе ў славу сонца і зор,
Так маліўся дзень-ноч к ёй мальбою нябёсаў, –
Як і мудрасць не ўславіць ўсясвету прастор,
Як і каня не моліцца ўлетку да росаў!

Утварыў з яе шчасце з-над шчасцяў сваё –
Чарадзейную княжну з аповесці дзіўнай,
І пад ногі ёй кінуў жыццё сваё ўсё...
.....
А яна?.. А яна была толькі... дзяўчына!..

Акцёр 6-ы. Жыццё не было ласкавым да Янкі Купалы. Шмат у ім было нягод, лёс неаднойчы выпрабавуваў яго на трываласць, на ўменне трымаць удар.

Але Янка Купала не саступаў... Ён тварыў, натхнёны вялікаю ідэяю – убачыць свабодную Беларусь са шчаслівым народам. Нічога больш не патрэбна для шчасця – вывесці край з занябання. Але не прагнуў славы для сябе, бо сціскалася сэрца ад гароты людской...

Чытальнік 5-ы (дэкламуе пад музыку верш “Я не паэта”).

Акцёр 7-ы. Быў бы шчаслівы Янка Купала... Але не мог, бо бачыў прыгнёт, прыгнёт не столькі матэрыяльны, колькі духоўны. Паэта трывожыла тое, што народ беларускі нібыта ў зачараваным сне, што надзвычай цяжка аказалася дазвацца яго.

Як у моры, ў белым снегу,
Без днявання, без начлегу,
Ў бездарожжа, ў беспрыстанне
Едуць, едуць паязджане.

Акцёр 8-ы. А знайшліся і зласліўцы, якія пачалі нашэптываць: кінь, супакойся, не марнай свае лепшыя дні. Былі і такія, што не разумелі, нашто растрываць свой талент на заклікі да народа, які нікому не патрэбны як народ. Чаму гэта Янка Купала так сумуе, чаму няма імпэту і весялосці ў яго песнях?

Чытальнік 6-ы (дэкламуе пад музыку).
Вы кажаце: надта пяю я нявесела,
Пацехаў ніякіх не бачу ў людзей...
Пакіньце смяяцца! Вас праўда не ўсцешыла,
Няпраўды ж не знаю ў душы я сваёй.

Як пеў я дагэтуль, так пець не сцураюся,
Жальбою маркоцячы песню сваю,
Я ў долю народа свайго узіраюся
І толькі аб гэтым для вас тут пяю.

Няхай свет пазнае ўсе песні бяздольніка,
Хай вораг-мучыцель дрыжыць з праўды слоў,
Быць вольным хай родзяцца думкі ў нявольніка,
Хай быць чалавекам захоча брат мой.

Чытальнік 7-ы (дэкламуе пад музыку).
Я не для вас, паны, о не,
Ў час вольны песенькі складаю, –
Што спала ў сэрцы там на дне –

Буджу і ў свет на суд пускаю.
Я не для вас, паны, о не!

Я не для вас, паны, о не,
Падчас збываюся спакою,
Калі ў вачах сляза блісне,
Маркотнай вызвана душою, –
Я не для вас, паны, о не!

Я не для вас, паны, о не,
Свае дні лепшыя марную, –
У вечнай з мукамі вайне
Жыву і радасці не чую –
Я не для вас, паны, о не!

Я не для вас, паны, о не,
Падняць скібіну слова рвуся
На запусцелым дзірване
Сваёй старонкі Беларусі,
Я не для вас, паны, о не!

Акцёр 9-ы. Прышлі часы, калі да папараць-кветкі беларускага народа пацягнуліся заляпаня крывёю рукі. Кветку хацелі збэсціць, пагасіць яе бляск, стаптаць, змяшаць з брудам. Купала змагаўся, але сілы былі няроўныя...

Чытальнік 8-ы (дэкламуе пад музыку верш “... О так! Я – пралетар!..”).

Акцёр 10-ы. Янка Купала зваў з цемры да святла. Ён заклікаў нас людзьмі звацца...

А людзі, глянуўшы на сонца, адказ казалі грамадой: “Па колькі нам дасі чырвонцаў, калі мы пойдзем за табой?”

Акцёр 11-ы. Сэрца паэта перестала біцца 28 чэрвеня 1942 года ў Маскве. Праз тысячу шляхоў адчула гэта матчына сэрца і спынілася – праз два дні пасля смерці сына. Хавалі іх у адзін дзень.

Акцёр 12-ы. Не збярог беларускі народ сваю папараць-кветку. Сышла яна. Зноў блукаем у цемры, але ўжо не безнадзейныя, бо над намі гучыць малітва Янкі Купалы – малітва за ўсіх нас, за Беларусь...

Гучыць песня “Малітва”* на словы Янкі Купалы. Пачынае мужчынскі голас, на другім куплеце ўступае дзявочы. Трэці куплет дэкламуецца пад музыку. Напрыканцы гучыць двухгалоссе... Усе акцёры, чытальнікі, удзельнікі кампазіцыі, устаюць з крэслаў і падымаюць свечкі. Дзеянне суправаджаецца мультымедыянай прэзентацыяй, на якой дэманструюцца партрэты песняра розных перыядаў яго жыцця.

* Тэкст і ноты песні “Малітва” (музыка Алега Молчана) змешчаныя ў сёлетнім сакавіцкім нумары. – *Заўвага рэд.*

Дзмітрый КЛЯБАНАЎ,
кандыдат філалагічных навук,
выкладчык Ягелонскага ўніверсітэта ў Кракаве,

Валянціна СКІБА,
намеснік дырэктара па навукова-метадычнай працы
Мінскага дзяржаўнага абласнога ліцэя.

Аўтары ахвяруюць ганарар на развіццё часопіса.

МІЖПРАДМЕТНЫЯ СУВЯЗІ

Чароўная маляўнічасць прасторы

Галіна ГОРАВА

РАДАСЦЬ І ДАБРАБЫТ

СЕМАНТЫКА ЖОЎТАГА КОЛЕРУ

Ў ТВОРАХ БЕЛАРУСКАГА СТАНКОВАГА ЖЫВАПІСУ XX ст.

Найсвятлейшы з усіх колераў вясёлкі, жоўты колер у карцінах беларускіх жывапісцаў XX ст. зараджаны пераважна пэўнымі пазітыўнымі сэнсамі. Як паказалі вынікі аўтарскага эксперыментальнага даследавання па асаблівасцях колераўспрымання твораў беларускага станковага жывапісу XX ст., гледачы асноўнай групы бачаць у жоўтым: колер цеплыні і гарачага (у 10% выпадкаў), сонца (6,3%), радасці (54%), святла (5%), жыцця (3,7%), лёгкасці (2,9%), жыта (2,2%), золата (1,8%), пяску (1,8%) і задавальнення (1,8%). Удзельнікі кантрольнай групы, апроча ўласна жоўтага колеравага тону, адносілі да гэтага колеру бэжавыя і вохрыстыя адценні беларускіх карцін. У глядацкім уяўленні жоўты тон жывапісных палотнаў асацыіруецца з цеплынёй, гарачым, спёкай (у 15% выпадкаў), з сонцам (8,3%), агнём (5%), драўнінай (5%), святлом (3,3%), пажарам (3,3%), саломай (3,3%), жытам (3,3%), радасцю (3,3%), небяспекай (3,3%) і трывогай (3,3%). Такім чынам, для ўдзельнікаў абедзвюх груп супалі наступныя распаўсюджаныя значэнні: цеплыня і гарачае, сонца, святло, жыта. Станоўчы ўплыў жоўтага светлага тону на ўсіх людзей адзначаў швейцарскі псіхолог Макс Люшэр: “Жоўты – найсвятлейшы колер у тэсце, і яго дзеянне вясёлае і жыццярадаснае. Чырвоны колер шчыльнейшы і гусцейшы за жоўты, ён з’яўляецца стымулёўным. Жоўты святлейшы за чырвоны і не такі шчыльны, ён у большай ступені сугестыўны, чым стымулёўны... Асноўныя рысы жоўтага – яго яркасць, адностроўчая здольнасць, праманістасць і неабгрунтаваная жыццярадаснасць... Жоўты сімвалічна адпавядае прыманню сонечнага цяпла, узвышанага ззяння чашы Грааля, духу жыццярадаснасці і шчасця” [3, 65 – 66].

Акрамя пазітыўных адценняў радасці, цяпла, розквіту жыцця, адчування прыемнай дынамічнай

рухавасці (Альгерд Малішэўскі. “Дарога ў Артэк”, 1965), жоўты колер у цьмяных, замутненых адценнях здольны справакаваць непрыманне і адмоўную рэакцыю гледача. Напрыклад, у працы “Чырвоная паляна” (1965) таго самага аўтара жоўты колер спараджае адчуванне мітусні, рэзкіх перападаў цяпла і холаду, выклікае раздражненне.

Магчымае негатыўнае ўспрыманне жоўтага нярэдка выклікана не толькі яго непрыемным бляклым адценнем, але і яго выяўленчым кантэкстам на палатне, псіхаэмацыйным напружаннем ад згаданага колеру. Так, бляклае жоўтае святло, што зыходзіць ад жаночага твару ў “Мадонне Біркенаў” Міхаіла Савіцкага (1978), робіць уражанне трупнай бледнасці, холаду і немачы. Увогуле, ва ўспрыманні гледачамі жоўтага колеру карцін часта выяўляецца “падвойнае дно” значэнняў гэтага колеравага тону. Напрыклад, напружаны гарачы жоўты колер каласістай нівы ў эпічным творы “Поле” М. Савіцкага (1974) у паловы ўдзельнікаў эксперыменту звязваецца з адчуваннем трывогі, небяспекі і агрэсіі, задушлівым калючым жарам, а астатнія бачаць за колерам поля яго багацце, цеплыню, святло, надзею, што выпраменьваецца ім, сімвал Радзімы і яе гераічнага супраціву фашыстам. Можна зразу мець мастака, які імкнецца аб’яднаць у вобразе поля дзве процілеглыя семантычныя магчымасці жоўтага: колеру – сімвала роднай зямлі і колеру, што эмацыйна перадае адчуванне яе трагедыі. Выява поля ў гэтай карціне фармальна ўяўляе з сябе два машабныя і выцягнутыя жоўтыя трыкутнікі, размешчаныя ў левай і правай частках палатна, нібыта сутыкнутыя вяршынямі ў геаметрычным цэнтры карціннай роўніцы. Сутыкаючыся падобным чынам, яны быццам зараджаюць увесь каларыстычны лад твора энергіяй канфлікту. Паводле словаў М. Савіцкага, ён імкнуўся стварыць эпічны вобраз сваёй радзімы, па якой стагоддзямі тапталіся чужынцы*.

Такім чынам, неабходна прызнаць, што семантыка жоўтага колеру ў творах беларускага станковага

Успрыманню колераў беларускага жывапісу прысвечаны артыкулы Галіны Горавай “Колер як фактар прыроды і культуры” (2006, № 11), “Святло і свежасць” (2007, № 1), “Энергія і цяпло” (2007, № 8). Апошнія два знаёмяць адпаведна з семантыкай белага і чырвонага колераў.

* Паводле гутаркі з Міхаілам Савіцкім аўтаркі артыкула (травень 2006 г.).

жывапісу ХХ ст. усё ж неадназначная. Складанасць, супярэчлівасць сімвалічных значэнняў жоўтага, актуальныя і для сусветнага мастацтва, падкрэслівае нямецкі мастацтвазнаўца Ёханэс Ітэн: «Жоўты – самы светлы з усіх колераў. Ён страчвае гэтую якасць, як толькі яго зацямяюць шэрым, чорным або фіялетавым колерам... Жоўты як найсвятлейшы з колераў сімвалізуе розум, спазнанне. Паводле ўяўлення Грунэвальда, ахутаны жоўтым ззяннем Хрыстос, які ўзносіцца на неба, з’яўляецца адлюстраваннем універсальнай мудрасці. Конрад Віц* напісаў “Сінагогу” ў жоўтым адзенні, каб надаць ёй семантыку разуменасці і схільнасці да разваг. Як толькі ўзнікае паняцце праўды, дык адразу ж узнікае і жоўты колер.

Затуманеная праўда – гэта хворая праўда, няпраўда ўвогуле. Таму цьмяны жоўты колер будзе адлюстроўваць зайздасць, здраду, крывадушнасць, сумнеў, недавер і вар’яцтва» [1].

Асноўныя станоўчыя значэнні жоўтага звязаныя з яго сагравальным жыватворным уздзеяннем, сонечнай аўрай, якую ўтвараюць прамяністыя жоўтыя фарбы. Нават у нязначнай колькасці ён здольны сагрэць і ажывіць палатно: невялікае ўкрапленне жоўтага ў працы “Бяда” Віктара Альшэўскага (1987), прысвечанай бязвінным ахвярам Чарнобыльскай катастрофы, ужо наводзіць гледача на асацыяцыі з цяплом і сонцам, здольнымі прасвятліць і абнадзеіць чалавека. Яркія выразныя паралелі з сонечнымі блікамі, бадзёрай, радаснай звонкай атмасферай свята нараджаюцца пры ўспрыманні актыўных жоўтых плямаў у карціне “Квітненне” Зоі Літвінавай (1987). З пачуццёвасцю, весялосцю, жыццёвай цеплынёй звязваюцца ў гледачоў дынамічныя мазкі светлажоўтай фарбы ў творы “Карагод” Міхася Філіповіча (1922). Можна сказаць, што жоўты колер на пералічаных палотнах асацыіруецца з самім жыццём, немагчымым у прыродзе без сонечнага святла. У абедзвюх працах плямы жоўтага супастаўляюцца з яркімі чырвонымі і сінімі тонамі, ад чаго ствараецца адчуванне жывога, рухавага каларыстычнага ўзаемадзеяння.

Вельмі часта за жоўтымі тонамі беларускіх станковых карцін гледачы бачаць маляўнічыя панарамы сваёй радзімы – бязмежныя прасторы каласістага жыта, пшанічныя палі, залацісты бляск збожжа і снапоў саломы. У асацыяцыях, выкліканых жоўтым колерам карціны “Ганча – зямля партызанская” Віталія Цвіркі (1967), выразна прасочваецца алегарычны вобраз маці-зямлі.

Залаты бляск нагадвае пра жыта, хлеб, ураджай і ўздымае ўспрыманне жоўтага колера на новы ўзровень: ён робіцца сімвалам народнага багацця, дабрабыту, каларыстычным правобразам зямелькі-карміцелькі. Напэўна, паняцці золата і зямлі для бе-

ларуса, увогуле, падобныя: абедзве гэтыя асацыяцыі паўтараліся пры ўспрыманні жоўтага колера карціны “Пагоня” Язэпа Драздовіча (1927). З-за ўзніклай паралелі “зямля – жыта – багацце – золата” стаўленне да жоўтага колера пазбаўлена ў беларускага гледача прыніжальнага адцення: ён не ставіцца да яго як да колера “нікчэмнага металу”, колер золата – шляхетны колер.

Паводле вынікаў апытання для беларусаў, жоўты колер – гэта не толькі колер збожжа і хлеба, але і сытнай ежы ўвогуле: масла, яечных жаўткоў, бліноў, печыва, цеста, карамелі, кандытарскага крэму, а таксама колер апельсіна, лімона, дыні; напрыклад, з ласункамі, смакам масла звязваецца прыёмнае малочнажоўтае адценне жаночага цела на палатне “Белая на чырвоным” Васіля Касцючэнка (1999), з карамеллю – жоўтыя колеры ў творы “Раніца пасля свята” Леаніда Шчамялёва (1996).

Акрамя асацыяцыі з матэрыяльным дабрабытам і сытнасцю, жоўты колер можа прыўнесці ў карціну адценне ўтульнасці, камфортнай і прыёмнай камернай атмасферы, асабліва ў тых працах, дзе ён асацыіруецца са святлом свечкі або лямпы напальвання. Напрыклад, у працы “Тата, я запаліў святло” Фелікса Янушкевіча (1984) жоўты нагадвае пра мяккае электрычнае святло хатняй лямпы, пра цяпло сямейнага агменю, клопат блізкіх людзей пра нас. Вытанчаны залаты каларыт кампазіцыі “Метамарфозы” Аляксандра Ксяндзова (2000) сагрэты цёплым святлом, перадае гледачу адчуванне бяспекі, спакою, выклікае жаданне атрымаць асалоду ад гульні мігальлівых цёплых адценняў і блікаў.

Вяўленне жоўтага электрычнага святла ў жывапісе можа быць выкарыстана і як негатыўны псіхаэмацыйны стымул для гледача. Накіраванае жоўтае святло, якое рэзка выхоплівае з ценю твар і дэталі цела “Вязня 32815” М. Савіцкага (1976), асацыіруецца са смерцю, васковай бледнасцю, хваробай, пахам тлення, вар’яцтвам і прыгнечанасцю. Змяшчэнне агульнага характару асвятлення ў карціне ў бок спектра жоўта-аранжавых промяняў на яго палатне “Коні спяваюць” (1979) робіць сапраўды інфернальны эфект. У шматлікіх працах мастак таксама выкарыстоўвае эфект спалучэння жоўтага і чорнага колераў у палосах вопраткі, антуражы, святлоценнай лепцы анатамічных дэталей, а падобнае колера-спалучэнне ў жывой прыродзе заўсёды папярэджвае пра патэнцыйную пагрозу і небяспеку, што на падсвядомым узроўні ўлоўліваецца і сучаснымі людзьмі. Палітра негатыўных адценняў жоўтага па-майстэрску выкарыстоўваецца ў серыі “Лічбы на сэрцы” М. Савіцкага. Трагічнае напружанне жоўтага ў некаторых карцінах згаданай серыі наводзіць на аналогіі з негатыўнымі характарыстыкамі, дадзенымі гэтаму колера мастаком Васілём Кандзінскім на аснове суб’ектыўных адчуванняў: “Жоўтае ёсць тыпова зямная фарба. Жоўтае нельга асабліва паглыбіць. Праз ахаладжэнне сінім атрымлівае яно... хваравіты тон. Параўнаўшы са станам чалавечай душы, яго можна было б ужыць як маляўнічае адлюстра-

* **Віц Конрад** (пасля 1400, г. Ротвайль, Германія – да 1446) – швейцарскі жывапісец. У сваіх творах, пераходных ад готыкі да мастацтва Адраджэння, дасягнуў вялікай пластычнай дасканаласці ў адлюстраванні фігур, інтэр’ера, гарадскога і альпійскага пейзажаў. – *Зайвага рэд.*

ванне вар'яцтва, але не меланхоліі, іпахондрыі, а як прыпадку яркага вар'яцтва, сляпога шаленства. Хворы кідаецца на людзей, ламае ўсё, што трапіць пад руку, і шпурляе сваімі фізічнымі сіламі ва ўсе бакі, выдаткоўвае іх без плана і без межаў, пакуль не вычарпае іх зусім" [2].

Негатыўнае ўздзеянне жоўтага найчасцей выяўляецца пры яго суседстве з чорным колерам. Напрыклад, спалучэнне жоўтага і чорнага на палатне "1941. Над Прыпяццю" Віктара Грамыкі (1970), акрамя псіхаэмацыйнай нагрукі, адыгрывае асноўную ролю ў такіх прыёмах кантрасту, характэрных для творчага арсенала гэтага мастака, як кантраст па светласці, кантраст па руху, кантраст па канфігурацыі, сілуэце, масе, нават па псіхалагічным стане герояў твора. Такім чынам, сумарны эфект уздзеяння пары жоўтага і чорнага мае шмат варыянтаў і прымае зусім розныя нюансы выяўленчага гучання ў залежнасці ад сюжэта і кампазіцыйнай пабудовы карціны.

Як ужо адзначалася, магчымая адмоўная вобразная напоўненасць жоўтага ў станковай карціне звязана таксама з яго складанымі храматычнымі адценнямі і драматычным тэматычным зместам твораў. З пяском, зыбкасцю, нудотай асацыіруецца бледны жоўты колер дарогі ў алегарычнай карціне "Дарогай жыцця" Пятра Сергіевіча (1934). Пяшчотна-жоўты тон неба ў творы "В. У. Быкаву прысвячаецца" Уладзіміра Тоўсціка (1985) ускальхвае ў душы адчуванне лёгкага смутку, самоты, чаканне жыццёвага прасвету.

Жоўты колер палітры беларускіх майстроў лёгкі паводле вагавога адчування. Гэтая якасць светлага жоўтага ўзмацняецца ў працах яго выдавочнымі семантычнымі якасцямі – дынамічнасцю і рухавасцю. Напрыклад, актыўныя, лятучыя акцэнтны жоўтага аблягчаюць агульнае ўздзеянне каларыту карцін, робяць яго ўспрымання больш лёгкім і бесклапотным на палатне "Асенняе раўнадзенства" Аляксандра Дасужава (1994).

Пры ўспрыманні палотнаў беларускіх жывапісцаў жоўты колер найчасцей выклікае станоўчыя эмоцыі і пачуцці: радасць (Зоя Літвінава. "Прастора восені", 1990), задавальненне (Аляксандр Ксяндзоў. "Святы Георгій", 1992), веселасць (Міхась Філіповіч. "Карагод", 1922). Магчымыя складаныя і нейтральныя эмацыйныя рэакцыі ўзбударажанаасці (Віктар Шылко. "Кампазіцыя", 1994), спакою (Аляксандр Дасужаў. "Асенняе раўнадзенства", 1994), а таксама і ўвогуле негатыўныя эмоцыі, напрыклад трывога (Наталля Залозная. "Пад зоркай", 1990), пачуццё безвыходнасці (Міхась Савіцкі. "Поле", 1974).

Прадметныя, пачуццёвыя, вобразныя асацыяцыі людзей, звязаныя з жоўтым колерам карцін беларускага станковага жывапісу, шмат у чым адпавядаюць мове гэтага колеру ў сусветнай культуры. Аналізуючы семантыку жоўтага колеру, беларускі мастацтвазнаўца Ляніна Міронава піша: «Жоўты гэтаксама, як і чырвоны, суправаджае ўсё жывое. Зародак яйка,

мёд, тлушч, алей, кветкавы пылок, драўніна, смала, пясчкі кветак шматлікіх раслін, скура людзей "белай" і асабліва "жоўтай" расы – усё гэта больш ці менш жоўтае.

Акрамя таго, жоўтым афарбаванае само сонечнае святло, калі сонца высока над далягядамі. Жоўтым бывае і полымя, і зямля. Нарэшце, самае каштоўнае для людзей рэчыва, золата, таксама афарбавана жоўтым. Адсюль паходзіць уся пазітыўная сімволіка жоўтага» [4, 71]. Далей аўтар згадвае значэнне жоўтага як колеру зямлі ў Эмпедокла, у колерасімволіцы старажытнага Кітая; піша пра асацыяцыі жоўтага колеру з золатам у старажытнай Індыі [4, 71]. У хрысціянскай сімволіцы жоўты і залаты маглі лічыцца "боскімі" колерамі [5, 83]. Тут неабходна зазначыць, што ўспрымання жоўтага ў беларускіх глядачоў звязана не з яго боскім пачаткам, а з матэрыяльнымі каштоўнасцямі, якія бачаць людзі за гэтым колерам: золатам, багаццем, пладамі зямлі-карміцелькі, утульнасцю і дабрабытам. Таму ў адрозненне ад духоўных значэнняў сіняга, якія цалкам супалі з яго сімволікай у хрысціянстве, зафіксаваныя намі значэнні жоўтага сведчаць пра тое, што беларускія глядачы ўспрымаюць іх, хутчэй, як язычнікі. І хоць айчынныя мастакі Аляксей Марачкін і Васіль Касцючэнка называлі ў гутарках жоўты "боскім" колерам, роўнавялікім па сваім значэнні сіняму колеру, неабходна прызнаць, што сфера сакральных сэнсаў і значэнняў для іх глядачоў цалкам занятая сінім: у іх успрыманні "вароты нябесныя" для жоўтага колеру зачынены*. Калі дапусціць, што ў свядомасці беларусаў усё ж прысутнічае ўяўленне пра жоўтае як пра боскае, то гэта ніяк не адлюстравана ў іх колераўспрыманні выбраных твораў беларускага станковага жывапісу XX ст.

Такім чынам, жоўты колер беларускага станковага жывапісу XX ст. з'явіўся для глядачоў колерам сонечнага цяпла і святла, радаснага росквіту жыцця ў сонечных промнях, увасабленнем роднай зямлі і яе палёў, ураджайнасці, сытнасці, дабрабыту, хатняй утульнасці. Магчымыя негатыўныя значэнні жоўтага, якія маюць псіхаэмацыйную аснову.

Пераклад з рускай мовы.

* Паводле гутарак з Васілём Касцючэнкам і Аляксеем Марачкіным аўтаркі артыкула (люты 2006 г.).

Літаратура

1. **Иттен И.** Искусство цвета. – Москва: Д. Арнон, 2001.
2. **Кандинский В.** О духовном в искусстве. – Ленинград: Ленинградская галерея, 1990.
3. **Люшер М.** Цветовой тест Макса Люшера. – Москва: Эксмо, 2004.
4. **Миронова Л.** Цвет в изобразительном искусстве. – Минск: Беларусь, 2002.
5. **Миронова Л.** Цветоведение. – Минск: Выш. шк., 1984.

Валянціна ВЫХОТА

СЛОВЫ ГАЛАМОЎЗА І НИЕТЕ

ТОЕСНАСЦЬ ЗНАЧЭННЯЎ

Мой родны кут, як ты мне мілы!
Забыць цябе не маю сілы!

Mein liebes Heim, ich hab' dich gerne!
Hab' keine Kraft mich zu entfernen! (Пераклад В. Выхоты)
Якуб Колас.

Мэтай майго даследавання паэмы “Новая зямля” Якуба Коласа было выявіць, галоўным чынам, тую лексіку, якая мае агульную крыніцу паходжання, у адэкватных ці блізкіх кантэкстах з нямецкай арыгінальнай літаратуры. Слова *галамоўза* з гэтага пункту погляду не выклікала ў мяне ніякай цікавасці. Але працуючы над словам *лёс*, я заўважыла, што для нямецкага слова *Los* п першым падаецца значэнне ‘жэрабя, латарэйны білет’. Першае значэнне слова *Niete* – ‘пусты латарэйны білет’. Спынімся на другім значэнні гэтага слова: “*Niete f er ist eine – ён нуль [пустое месца]*” (3, 520); “*Niete II перен. ничтожество, пустоцвет, бездарность (о человеке)*” (8, 152); “*Niete F Pers. verär**. пустое место, нуль” (7, 939); “*Niete → Versager*” (6, 491); “*Versager Nichtsnutz, Null*” (6, 725) [*Niete* → *Versager* нікчэмнасць, нічога не варты, нуль].

А цяпер перагорнем старонкі Коласавай “Новай зямлі” і разгледзім слова *галамоўза*.

На праспекце ў Вільні Антосю з Верасам сустракаюцца “важнецкія паны”. Антось думае сам сабе:

Што той Ракоўскі надзіманы...
.....
У параўнанні з імі – ноль...
.....
Антось стрымацца ледзьве можа...
.....
Каб тым панам не пакланіцца.
Ды Верас з дзядзькі тут смяяўся (2, 348).

У параўнанні з віленскімі панамі ляснічы Ракоўскі – нуль. Віленскаму пану было досыць і паклону, а перад ляснічым Ракоўскім:

Сагні прад ім свае калені!..
І прад такім вось галамоўзай
Не смей стаць роўна ты, а поўзай! (2, 146).

* *Pers. verär*. асоб. пагардліва, варты пагарды.

** Варта зазначыць, што ў беларускай мове слова *галамоўза*, апрача значэння ‘плюгавы чалавек’, мае і іншыя – ‘нікчэмны чалавек’; ‘гладка пастрыжаны, безвалосы’; ‘лабатая, бязрогая жывёла’ (напрыклад, *карова-галамоўза*). Ёсць і прыметнік *галамоўзы* – ‘бязвусы, без барады’. Слова *галамоўза* дакладна адпавядае рускаму дыялектнаму *голомолза* ‘балбатун, пустамеля; нерастаропны чалавек, разява’. Паводле М. Фасмера, першапачатковае значэнне гэтага слова – ‘даць пустую’, і складаецца яно з *гол-* (‘голы’) і *молз-* (адпавядае ст.-слав. мльзж мльсти ‘даць’; можна параўнаць з *малозіва*). Магчыма, гэта і так, тым больш што на ўсходнеславянскай тэрыторыі захаваліся сляды дзеяслова **млз-* ‘даць’. Але здаецца, што беларускае *галамоўза* ў значэнні ‘бязвусы, без барады’ блізкае да рускага дыялектнага *голомозый* ‘лысы’, *голомысий* ‘лысы’, *голомызий* ‘безбароды; без лісця (пра дрэва)’, украінскага *голомозий* ‘лысы’ (параўнаем укр. *мидза* ‘морда’, бел. *мыса* ‘морда’). Тут адбылася, хутчэй за ўсё, кантамінацыя слоў *моўза* і *мыса* (паводле “Этымалагічнага слоўніка беларускай мовы”, т. 3, с. 24 – 25). – *Заўвага рэд.*

Слова *галамоўза* ў “Тлумачальным слоўніку беларускай мовы” няма. У “Беларуска-рускім слоўніку” чытаем: “*Галамоўза*” 2. разг. бран. плюгавый человек (1, т. 1, 655)**. У “Этымалагічным слоўніку беларускай мовы” даецца поўная гісторыя слова *галамоўза*, у тым ліку і значэнні ‘плюгавы чалавек’, ‘нікчэмны чалавек’ (5, 24). Падобна тлумачыцца гэтае слова і ў выдадзенай для школьнікаў кнізе “Новая зямля”: “*Галамоўза* тут – у сэнсе: недалёкі чалавек, дурань” (Мінск: Нар. асвета, 1967, с. 122).

Такім чынам, пры супастаўленні значэнняў беларускай лексемы *галамоўза* і нямецкай лексемы *Niete f* бачым іх тоеснасць.

Літаратура

1. **Беларуска-рускі слоўнік:** У 3 т. – Мінск: БелЭн, 2003.
2. **Колас Я.** Новая зямля. – Мінск: ГА БТ “Кніга”, 2002.
3. **Кур’янка М.** Нямецка-беларускі слоўнік. Deutsch-belarussisches Wörterbuch. – Мінск: Выдавец З. Колас, 2006.
4. **Тлумачальны слоўнік беларускай мовы:** У 5 т. Т. 3. – Мінск: БелСЭ, 1979.
5. **Этымалагічны слоўнік беларускай мовы.** Т. 3. – Мінск: Навука і тэхніка, 1985.
6. **Der Grosse Duden in 10 Bänden.** Sinn- und sachverwandte Wörter. Band 8. Bibliographisches Institut / Mannheim / Wien / Zürich. Dudenverlag.
7. **Langenscheidts Taschenwörterbuch Russisch Russisch-Deutsch Deutsch- Russisch.** Von Stanislaw Walewski und Prof. Dr. Erwin Wedel. Völlige Neubearbeitung 1994. Langenscheidt Berlin / München / Wien / Zürich / New York.
8. **Leping E. I. u. a. Herausgegeben von Prof. O. I. Moskalkaja.** Das Große Deutsch-Russisches Wörterbuch in zwei Bänden. – Moskau, 1969.

КУЛЬТУРА БЕЛАРУСІ

Мастацкая галерэя

Наталля ШАРАНГОВІЧ

ПЕЙЗАЖ ЯК ПРАСТОРА ДЛЯ ТВОРЧЫХ ПОШУКАЎ СУЧАСНЫ ЖЫВАПІС БЕЛАРУСІ

За апошнія дзесяцігоддзі межы пейзажнага жанру пашырыліся, а сам жанр трансфармаваўся. Мастакі захапіліся пластычнымі эксперыментамі. Але спрэчка, як успрымаць пейзаж – як суб’ектыўнае аўтарскае бачанне альбо як адлюстраванне аб’ектыўнай рэальнасці, – не страціла актуальнасці, бо ў пейзажы адбіваецца настрой мастака, які суб’ектыўна і асабіста перажывае ўражанні ад наваколля. Суб’ектыўнае адчуванне мастака, які выяўляе ў творах катаклізмы эпохі, напружанне сацыяльнага свету, фіксуе рэальны стан грамадскага светаадчування. З аднаго боку, асоба мастака раствараецца ў любові да прыроды. З другога – рэзаніруе суб’ектыўныя хваляванні творцы і аб’ектыўныя ваганні грамадства.

Добра вядомыя сучасныя арт-практыкі – відэа-арт, лэнд-арт, медыя-арт і іншыя – яшчэ не сталі сапраўднаму арганічнай часткай мастацкага працэсу ў Беларусі. На гэтым фоне пейзажны жанр, як адзін з самых традыцыйных, але дэмакратычных і папулярных, нечакана для многіх творцаў, якія скептычна пазіралі ў яго бок, становіцца прасторай для разнастайных пошукаў. Рукатворныя, па-мастацку трапяткія, адухоўленыя і сагрэтыя сэрцам пейзажы сапраўдных майстроў ніколі не заменяцца самымі новымі тэхналогіямі.

У кожнага пейзажыста свая творчая задача, свая эмацыйная накіраванасць, аднак ёсць і тое, што аб’ядноўвае карціны, – гэта любоў да жыцця, удзячныя і ўважлівыя адносіны да навакольнага свету, вастрыня і самабытнасць успрымання. Палотнам уласцівы вобразна-паэтычны пачатак. Яны па-за межамі ілюстрацыйнасці, “люстэркавага” падабенства выявы і натуры.

Наталля Васілеўна Шаранговіч – мастацтвазнаўца. Закончыла факультэт журналістыкі БДУ (1989), аспірантуру Беларускай дзяржаўнай Акадэміі мастацтваў (2001). Загадчык аддзела выяўленчага мастацтва часопіса “Мастацтва”. Старшыня секцыі крытыкі і мастацтвазнаўства Беларускага саюза мастакоў. Аўтар манаграфічных і мастацтвазнаўчых альбомаў пра беларускіх мастакоў В. Альшэўскага, М. Ісаёнка, Ю. Якавенку, а таксама пра сучасную беларускую скульптуру і сучасны беларускі жывапіс.

Змест не толькі раскрываецца ў асабістай інтэрпрэтацыі і філасофскім асэнсаванні натуральных матываў, але і вызначаецца мелодыкай тонавых спалучэнняў.

Нягледзячы на дэмакратычнасць, даступнасць, пейзаж можа ўздымацца да глыбокай сімвалічна-філасофскай карціны з развагамі пра жыццё чалавека. Ён дае вялікія магчымасці для рызыкаўных эксперыментаў, разнастайных і нечаканых інтэрпрэтацый і пошукаў як эмацыйнага, так і непасрэдна пластычнага характару. Сёння існуе незвычайная разнастайнасць канцэптuallyна-пластычных відаў пейзажу па вобразнай структуры: як элемента жанравай карціны, як элемента нацюрморту, як асацыяцыйна-абстрактнай або сімвалічна-дэкаратыўнай кампазіцыі, як метафары, як натурнага эцюда і г. д.

Пейзаж як самастойны жанр нарадзіўся некалькі стагоддзяў таму і пэўны час служыў у якасці геаграфічнай, архітэктурнай даведкі. Сёння прызначэнне яго змянілася, ён зрабіўся самастойным, індывідуалізаваным, страціў рысы выяўлення канкрэтнай мясціны. Умоўнымі сталі і назвы карцін.

Адметная індывідуальная манера кожнага майстра, цікавыя кампазіцыйныя рашэнні, выразная пластыка і дасканалая тэхніка – гэта тое, што вызначае большасць твораў беларускіх пейзажыстаў, якія гучна заявілі пра сябе ў 1980 – 1990-я гг. Пра гэта сведчыць і Міжнародны фестываль пейзажаў, які вось ужо два гады запар адбываецца ў Мінску (у Музеі сучаснага выяўленчага мастацтва і ў Галерэйным комплексе Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі).

Жывапісец **Уладзімір Тоўсіцкі** зазначае: “Кожны мастак мае сваю стылістыку і па-рознаму адчувае пейзаж. Напрыклад, пейзаж Рамана Заслонава з сумнай старой вёскай, датаваны 1984 г., здаецца, ужо свой час перажыў. А пейзажы Аляксандра Грышкевіча, які спрабуе з атамаў скласці зямлю, выяўляюць іншы, мадэрнізаваны падыход, іншую філасофію жанру. Але складана сказаць, які пейзаж сёння сапраўды актуальны. Як традыцыйны жанр ён звязаны з пачуццёвасцю. А сучасныя формы мастацтва набудаваны больш на інтэлектуальнасці, філасафічнасці. <...> Ёсць пейзаж стану, як у Ягора Батальёнка, амаль абстрактныя рэчы, у аснове якіх – вельмі канкрэтны стан чалавека і прыроды. Ёсць настальгічныя творы Валерыя Шкарубы. Ёсць аналітычны пейзаж, як у У. Кожуха, які адрозніваецца дэкаратыў-

ным і філасофскім падыходам. Аднолькава цікавы лірык і паэт Васіль Касцючэнка і аналітык Аляксандр Грышкевіч”.

Для **Уладзіміра Кожуха** пейзаж – “спадарожны момант. Больш важны вобраз асяроддзя, чым проста пленэрны краявід, развагі, чым лірыка... [У. Кожух] не прыхільнік гульні колераў... знакавую ролю адыгрывае кампазіцыя. Спазнаць сябе больш важная задача, чым проста самавыявіцца”.

“Яшчэ адзін актуальны сёння кірунак – эксперыментальны краявід, – кажа жывапісец **Васіль Касцючэнка**. – Не трэба маляваць прамую вуліцу, якая бачна далёка наперад у перспектыву. Варта зайсці за вугал і паглядзець, што далей. Не трэба маляваць месца на небе, цікавей працаваць над яго вобліскамі на зямлі. Для мяне важна паказаць дыялог паміж прыродай і чалавекам, укласці сюды сваю мастакоўскую энергію”.

Пры ўсёй разнастайнасці вобразнай сістэмы пейзажнага жанру 1980 – 1990-х гг. псіхалагізацыя пейзажу адлюстроўваецца найбольш выразна ў рамантычным і экспрэсіўным пейзажы. Рамантычны тып вобразнасці можа выявіць духоўнасць і маральныя хваляванні часу. Тут нязменна адбываецца абстрагаванне вобраза, інтэнсіфікацыя пацужыў. Таму так многа метафар, параўнанняў, алегорый, дэкаратыўнасці.

Эмацыйнасць і псіхалагізм характэрны для творчасці мастака **Роберта Ландарскага**, чые працы непарыўна звязаны з прыродай беларускага Палесся. Аўтара відавочна ўраджае пшчотная зеляніна ранняй вясны, яркія фарбы восеньскага ўбраўня лясоў, плямы сонечнага святла на ствалах дрэў і, безумоўна, водныя прасторы Палесся. Захапляе ўменне надзіва тонка зразумець сутнасць прыгажосці і занатаваць свае пачуцці штуром новымі выяўленчымі сродкамі. Нават нацюрморты непасрэдна спалучаны з пейзажам: строгія дубравы выразна дапаўняюць нацюрморт з грыбамі-баравікамі; букет палявых васількоў – лагічны працяг квецені бясконцых палёў на другім плане палатна. Майстэрскае выкарыстанне невялікіх прасветаў незафарбаванага палатна, якія мастак свядома пакідае ў карціне, стварае цікавыя фактурныя і светлавыя эфекты. Працы Р. Ландарскага сімвалічныя і адначасова зразумелыя, пазнавальныя. Асабліва яркая гэта вызначаецца ў тэматычных кампазіцыях, найперш на чарнобыльскую тэматыку. Палатно “Яблыкі на снезе”, безумоўна, адно з найлепшых у цыкле. На снезе ідзе старая жанчына, што адна засталася ў зоне адсялення. Ля яе ног – худы кот, а вакол раскіданы вялікія ружовыя яблыкі, вельмі прыцягальныя, але нікому не патрэбныя.

Прыхільнікам рамантычнай вобразнай сістэмы з’яўляецца і другі вядомы гомельскі мастак **Мікалай Казакевіч**. У 1960-я гг., на пачатку самастойнага шляху ў мастацтве, ён трапіў у рамантычную плынь, якая вызначыла важны кірунак развіцця беларускага жывапісу. Гэта была рэакцыя на пануючы “суровы стыль”, імкненне адысці ад манументалізацыі пластычных формаў, вярнуцца да традыцыйных асноў станковай карціны. Настраёваць, сузіральнасць, лірычнасць – вось адзнакі, што свядома замацоўваліся ў творчым асяродку новага пакалення мастакоў. Сёння заслужаны дзеяч мастацтваў Мікалай Каза-

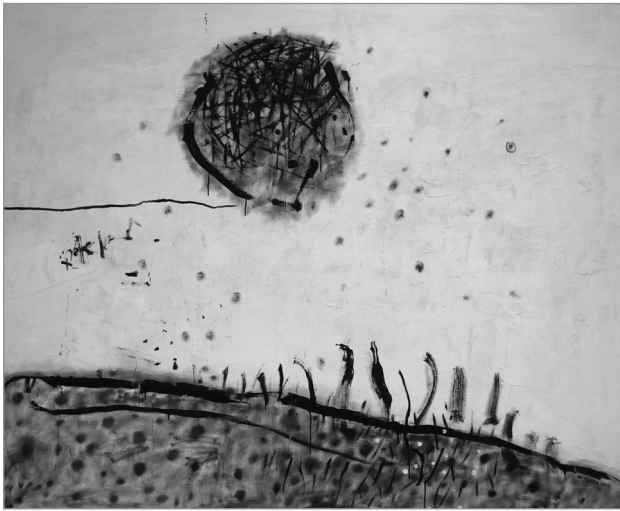

Роберт Ландарскі. Яблыкі на снезе. 1997. Палатно, алея.

кевіч – адзін з вядучых беларускіх пейзажыстаў. Ён удала перадае рытмы ландшафту, спалучае эмацыйныя і рацыянальныя пачаткі пабудовы палатна. Строгасць вызначэння планаў у кампазіцыйнай канструкцыі супадае з непасрэднасцю натурнага назірання. Нездарма мастак так любіць выязджаць на пленэры, вандруе з эцюднікам па Палессі і Мядзельшчыне. Ён не толькі наталяецца цудам, створаным прыродай, і занатоўвае яе зменлівыя станы, але і загадзя прадумвае пабудову карціны і нават прымервае яе да будучай экспазіцыі, каб твор не паўтараў іншыя і не расчароўваў глядача.

У пейзажы вялікае значэнне надаецца пластычнай форме, у ёй увасабляецца эстэтычная каштоўнасць твора. Гэта ў іншых жанрах выяўленчага мастацтва пераважаюць фабула, сюжэт, тэма і г. д. У пейзажы светаўспрыманне мастака перадае менавіта пластыка. У карцінах М. Казакевіча радуе не знешняя эфектнасць прыёмаў, а дзівосная здольнасць зразумець спрадвечную прыгажосць прыроды, уменне ісці ад канкрэтных уражанняў да вобразных абагульненняў. Мастак, калі малое абуджаную стыхію вясны альбо квяцістае лета, карыстаецца ўсімі магчымымі прыёмамі стварэння адпаведнага ілюзорнага эфекту, віртуозна вар’іруе колеравымі масамі, будзе на нюансах і адценнях. Можна адзначыць і некаторую фрагментарнасць адлюстравання, імкненне да гіпербалізацыі, рамантызацыі вобразаў. Але гэта спалучаецца ў творчасці М. Казакевіча з натурным бачаннем, прырода пераўтвараецца зусім крыху, амаль незаўважна. Мастацтвазнаўца Лія Салавей вельмі дакладна вызначыла прынцып каларыту творцы: падабенства і супрацьстаянне. Момант сімвалізацыі выявы ў творчасці М. Казакевіча зусім нязначны, ён саступае месца колераваму трыумфанню, поўнай і глыбокай перадачы багацця прыроды.

Завастрэнне рамантычнага вобраза прыроды мы знаходзім і ў **Мікалая Ісаёнка**. Прыгажосць краявідаў ён перадае ўзнёсла і рамантычна. Строгасць вызначэння планаў у кампазіцыйнай структуры супадае ў яго з непасрэднасцю натурнага назірання. Інтымная

Анатоль Журавлёў. Краявід. 2004. Палатно, алей.

танальнасць навакольных мясцін, адчутая ў яе непасрэдным гучанні, зачароўвае творцу. Імпрэсіянізм з яго імкненнем насыціць паветранае асяроддзе эмоцыямі, аўтарскім настроем заўважна адбіўся на творах Мікалая Ісаёнка. Мастак з першых самастойных крокаў выявіўся як каларыст, ён думае колерам. Можна бясконца насычаць кожны сантыметр палатна эмоцыямі, патураць зменам настрою, падпарадкоўвацца логіцы жывапіснага руху, а можна змяняць, ляпіць прыроду па ўласным разуменні. Адухоўленасць пейзажаў М. Ісаёнка адчуваецца і ў пластыцы колеравай гамы: яна то прыпадабняецца да марыва спякотнага дня, то ўзбуджаецца маляўнічай гульнёй водбліскаў сонца, згладжанага паветрам, то раствараецца ў перламутравых пералівах на захадзе.

Але натура для мастака – толькі імпульс, штуршок да ўвасаблення мастацкай задумы. Творца распрацоўвае градацыі тонаў, пералівы святла, якія даводзіць да цэласнай колеравай гармоніі. Пры гэтым не перакройвае і не трансфармуе прыроду згодна з уласнай задумай. Як кожны сапраўдны пейзажыст, ён здабывае з прыроды інтанацыі, роднасныя свайму духоўнаму стану. Сённяшняя творчая манера Мікалая Ісаёнка – ціхая, мяккая, настраёвая – стала пазнавальнай. Яблыневы сад... Жанчыны на сенажаці... Галіны дрэў адлюстроўваюцца ў халоднай восеньскай вадзе... Перажыванні прыроды, адчуванні яе найтанчэйшых светлавых настройаў, перакладзеныя на мову пластычнай формы, надаюць творчасці мастака лірычнасць і задумлівасць.

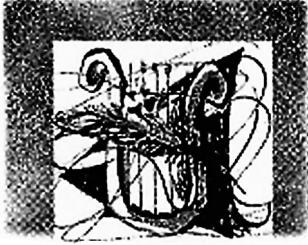
Пейзажы М. Ісаёнка першых дзесяцігоддзяў самастойнай творчай працы вылучае больш выразная дынаміка, імкненне занатаваць прыкметы часу. Напрыклад, асвяціць узгорак амаль куінджаўскай мясяцовай дарожкай, а на першы план вынесці лінію высакавольтных электраперадач. Мастак часам пісаў пейзажы з падкрэслена дэкаратыўнымі сюжэтамі. У гэтых экспрэсіўных творах адчуваецца імкненне перадаць рытм жыцця, а таксама аўтарскае ўспрыманне і разуменне рэчаіснасці, своеасаблівая дакладная, вострая характарыстыка эпохі індустрыяльных пераўтварэнняў. Трэба згадаць і гарадскія пейзажы Мікалая Ісаёнка 1970-х гг., што занатавалі вулачкі старой Нямігі, якіх сёння ўжо няма ў сталіцы. Іх ціхае і ната-

ропкае жыццё адпавядае няспешнай хадзе часу. Яны бязлюдныя, напоўненыя спакоем, ціхамірнасцю – такому ўражанню спрыяе мяккае і пластычнае мадэляванне формы. Мастак акцэнтуюе ўвагу на натурным бачанні. У гарадскіх пейзажах М. Ісаёнка няма настальгіі, ён не сумуе аб былых культурных рэаліях, а проста выказвае ўласныя эмоцыі ад убачанага. Мастак кадруе віды, надае творах адчуванне імгненнасці. Але такі прыём не азначае выпадковасці пейзажнага матыву, дзе яркая выяўлена ўнутранае жыццё горада з пазіцыі вострага аўтарскага ўспрымання.

У далейшай творчасці М. Ісаёнка актыўна эксперыментуе: то перадае паветранае асяроддзе праз аднастайны насычаны колер, то шукае нюансы праз рыстага танавацца прасторы палатна. Мастак усё часцей малое асобныя дрэвы, шукае прыгажосць на духмяных палянах, на берагах жывапісных рачулак. Цікава, што з цягам часу ён усё больш спыняецца на фрагменце агульнай панарамы, але настолькі тыповым і характэрным, што дае вычарпальнае ўяўленне пра яе. Паэтычнае любаванне дэталю высвечвае ўнутраны сэнс пейзажнага вобраза. Мастак нібы апрадмечвае бесцясную матэрыю. Сёння ж трапяткая эмацыянальнасць колеру дасягаецца ім, як ні дзіўна, даволі насычаным жывапісам. Бурлівае неба, вада, сінія цені ад дрэў адчуваюцца фізічнай масай, адухоўленай мноствам блакітных і зялёных адценняў. Жывапіснасць яго твораў выключае роўныя заліўкі колеру і спрошчанае сюжэтаў. Колер складаны, ён натуральна перацякае з аднаго адцення ў іншае, выступае з-пад верхняга слою, вылучаецца чыстымі акордамі ў каларыстычнай гаме, становіцца матэрыяльным. Тут рэдка сустракаюцца выявы чалавека, але чалавек заўжды прысутнічае, гэта адчуваецца праз глыбока аўтарскае ўспрыманне навакольнага, праз тонкую меладычнасць колеру, яго вытанчаныя суадносіны.

Пейзажны жывапіс Беларусі 1980 – 1990-х гг. характарызуецца пошукамі новай стылістыкі твораў, іх вобразна-пластычнага рашэння, паглыбленым вывучэннем і адраджэннем нацыянальных традыцый. Пейзаж становіцца адным з найбольш уплывовых жанраў беларускага жывапіснага мастацтва, атрымлівае грамадскае прызнанне. Мастакі панарамна адлюстроўваюць рэчаіснасць. Іх творы адрознівае выбар высокай кропкі агляду, што дазваляе напісаць абагульнены вобраз зямлі, рытмічнасць пабудовы, інтэнсіўнасць каларыту. Мастакі пераадоўваюць ілюзорнасць і праходзяць шлях ад пейзажаў-эцюдаў да пейзажаў-карцін. Пластычная канцэпцыя пейзажнага жывапісу арыентуецца на пераўтварэнне натугі пластычнай ідэяй. У 1980-я гг., у сувязі з прыходам у мастацтва новай генерацыі мастакоў, змяніўся характар асэнсавання рэчаіснасці. З'явіліся новыя ракурсы падыходу да яе, што непазбежна трансфармавала спектр вобразных і пластычных прыёмаў. Павялічылася ўвага да колеру, да яго магчымасцяў у перадачы сэнсавых катэгорый. Імкненне да эмацыянальнасці мастацкай мовы, арыентацыя на мастацкія традыцыі пачатку ХХ ст. – адметная рыса пейзажнага жывапісу.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

НА РОСТАНЯХ

Разам з краінай

1 – 2 лістапада 2007 г. адбыўся Першы з’езд вучоных Рэспублікі Беларусь.

БЕЛАРУСКАЯ МОВА Ў ЖЫЦЦІ СУЧАСНАГА ГРАМАДСТВА ВЫСТУПЛЕННЕ НА ПЕРШЫМ З’ЕЗДзе ВУЧОНЫХ РЭСПУБЛІКІ БЕЛАРУСЬ

Аляксандр Лукашанец,
дырэктар Інстытута мовазнаўства
імя Якуба Коласа НАН Беларусі,
доктар філалагічных навук, прафесар.

У сучасным грамадстве, калі інтэнсіўнае развіццё атрымліваюць высокія тэхналогіі, гуманітарныя навукі набываюць асаблівае значэнне і, па сутнасці, становяцца самастойнай вытворчай сілай. Толькі гуманітарная складальная ў сучаснай навуцы, асэнсаванне месца і ролі творчай, інтэлектуальна развітой асобы ў грамадстве дазволіць чалавеку застацца ў цэнтры цывілізацыйнага развіцця, а не ператварыцца ў прыдатак навукова-тэхнічнага прагрэсу.

Усебаковае развіццё гуманітарнай навукі, асабліва нацыянальна арыентаванай (даследаванні ў галіне беларускай мовы, літаратуры, гісторыі, культуры і інш.), набывае выключную актуальнасць і для сучаснага беларускага грамадства. Па-першае, гэтыя напрамкі гуманітарных ведаў могуць быць найбольш поўна, усебакова і аб’ектыўна распрацаваны толькі ў Беларусі і толькі беларускімі вучонымі. Па-другое, менавіта яны забяспечваюць захаванне і развіццё нашай багатай культурна-гістарычнай спадчыны, фарміраванне нацыянальна адметнага іміджу нашай незалежнай дзяржавы ў свеце і міжнародны аўтарытэт беларускай гуманітарнай навукі.

Беларуская мова – дзяржаўная мова нашай краіны і мова тытульнай нацыі – заўсёды адыгрывала выключную ролю ў жыцці беларускага грамадства. Менавіта яна стала асноўным фактарам фарміравання нацыянальнай свядомасці беларусаў і фарміравання іх дзяржаўнасці.

Таму даследаванні ў галіне беларускай мовы заўсёды былі важнай часткай беларускай гуманітарнай навукі. Падрыхтаваныя ў другой палове ХХ стагоддзя перш за ўсё ў акадэмічным Інстытуце мовазнаўства фундаментальныя працы па беларускай мове (разнастайныя слоўнікі, граматыкі, атласы) забяспечылі ёй статус высокаразвітай літаратурнай мовы, якая здольна абслугоўваць усе камунікатыўныя патрэбы сучаснага грамадства, а таксама функцыянаванне ва ўсіх сферах зносін. Сёння беларуская мова рэальна з’яўляецца не толькі сродкам зносін і носьбітам культурнай інфармацыі, але і важнейшым сродкам і сімвалам нацыянальнай ідэнтыфікацыі і самаідэнтыфікацыі. Яна заняла належнае месца ў сям’і славянскіх моў і на лінгвістычнай карце Еўропы.

Разам з тым, новыя ўмовы жыцця беларускага грамадства, асаблівасці сучаснай моўнай сітуацыі ў краіне, заканадаўча замацаванае дзяржаўнае двухмоўе ставяць перад беларускімі моваведамі новыя і адказныя задачы.

Так, надзённай праблемай з’яўляецца даследаванне і асэнсаванне змен і тэндэнцый, якія праявіліся ў сістэме беларускай мовы ў апошнія дзесяцігоддзі як адлюстраванне складаных змен у жыцці беларускага грамадства. Правядзенне такіх даследаванняў, падрыхтоўка раду манаграфічных даследаванняў з пазіцый сучасных тэндэнцый і напрамкаў моўнага развіцця ў свеце дазволіць беларускай мове захаваць свой статус адной з найбольш даследаваных і распрацаваных славянскіх моў.

Неадкладнай задачай сучаснага мовазнаўства трэба таксама лічыць работу па стабілізацыі норм пісьмовай беларускай мовы. Дарэчы, зараз на завяршальным этапе знаходзіцца праца па падрыхтоўцы Закону Рэспублікі Беларусь “Аб правілах беларускай арфаграфіі і пунктуацыі”, што з’яўляецца сведчаннем дзяржаўнага клопату пра стан беларускай мовы і накіравана на забеспячэнне яе функцыянавання ў розных сферах ужытку, у першую чаргу ў сферы школьнага навучання, сродках масавай інфармацыі. Акрамя таго, надзённай задачай у прыватнасці акадэмічнага мовазнаўства

На пасяджэнні гуманітарнай секцыі з’езда А. Лукашанец выступіў з дакладам “Моўныя праблемы жыцця сучаснага беларускага грамадства”. Тэксты абодвух выступленняў будуць апублікаваны ў спецыяльным зборніку. Для шырокага кола чытачоў мы змесцім даклад у № 1 нашага часопіса за 2008 г.

трэба лічыць падрыхтоўку і выданне новага фундаментальнага тлумачальнага слоўніка беларускай мовы, акадэмічнай граматыкі беларускай мовы, перавыданне нарматыўнага слоўніка беларускай мовы.

Выключна важнай задачай сучаснага беларускага мовазнаўства з'яўляецца стварэнне новага пакалення вучэбнай літаратуры па беларускай мове для ўсіх узроўняў адукацыі з улікам сучасных тэхналогій і прыярытэтаў лінгвістычнай навукі ў свеце. Пры гэтым важна, каб вучэбная літаратура, у першую чаргу адраславая школьніку, не толькі забяспечвала неабходны аб'ём ведаў, але і мела выразны выхаваўчы напрамак, дазваляла прывіваць вучням дзяржаўныя нацыянальныя прыярытэты нашай краіны.

Асаблівую актуальнасць набывае задача лінгвістычнага забеспячэння знешніх і ўнутраных патрэб сучаснай моўнай практыкі (падрыхтоўка практычных даведнікаў па беларускай мове, выданне разнастайных не толькі двухмоўных беларуска-рускіх, руска-беларускіх, але і беларуска-іншамоўных, іншамоўна-беларускіх слоўнікаў). Гэта звязана не толькі з неабходнасцю лінгвістычнага забеспячэння выкарыстання беларускай мовы ў найбольш важных і ўплывовых сферах грамадскіх зносін, але і з выходам краіны ў сферу міжнароднай дзейнасці.

Для захавання бесканфліктнага развіцця беларускага грамадства на моўнай глебе неабходна стварэнне ўмоў для рэалізацыі дзяржаўнага двухмоўя ў краіне. Заканадаўча замацаванае дзяржаўнае двухмоўе, безумоўна, з'яўляецца найбольш дэмакратычным вырашэннем моўнага пытання ў сучасным грамадстве. Аднак не менш важнай праблемай з'яўляецца цывілізаванае разуменне яго сутнасці і стварэнне ўмоў для раўнапраўнага функцыянавання дзяржаўных моў ва ўсіх сферах грамадскіх зносін.

На сучасным этапе развіцця нашай дзяржаўнасці важнай лінгвістычнай праблемай з'яўляецца забеспячэнне

пашырэння беларускай мовы ў інфармацыйна-культурнай прасторы, таму што толькі з выразным нацыянальна адметным абліччам Рэспубліка Беларусь можа прэтэндаваць на дастойнае месца ў сусветным супольніцтве.

Нарэшце, магчыма, галоўнай задачай моўнай адукацыі ў краіне становіцца выхаванне рэальна двухмоўнай і шматмоўнай асобы, а таксама навуковае забеспячэнне такога выхавання.

Для паспяховага вырашэння пастаўленых задач наша краіна мае высокакваліфікаваныя лінгвістычныя кадры, якія працуюць у навуковых установах і ВНУ. Тым не менш, эфектыўнасць працы лінгвістаў у гэтым кірунку будзе залежаць, па-першае, ад грамадскага ўсведамлення важнасці гуманітарных аспектаў сучаснага навукова-тэхнічнага прагрэсу, выхавання і фарміравання рэальна двухмоўнай асобы, якая, з аднаго боку, дасканала валодае мовай тытульнай нацыі, як носьбітам у першую чаргу нацыянальна-культурнай адметнасці, гістарычных, духоўных каштоўнасцей, і, з другога боку, валодае рускай і іншымі мовамі, што дазваляе ў поўнай меры рэалізаваць свае прафесійныя і творчыя магчымасці ў сучасным шматмоўным, шматкультурным і дынамічным свеце.

Па-другое, надзённай задачай з'яўляецца ўзмацненне каардынацыі навуковай дзейнасці ў сферы мовазнаўства, аб'яднанне сіл навукоўцаў і выкладчыкаў-практыкаў на прыярытэтных задачах сучаснага беларускага мовазнаўства, а таксама дзяржаўная падтрымка навуковых даследаванняў у гэтай галіне і падрыхтоўка навуковых кадраў вышэйшай кваліфікацыі па мовазнаўстве.

У сувязі з адзначаным надзённай задачай трэба лічыць распрацоўку доўгатэрміновай Дзяржаўнай праграмы канкрэтных мер, накіраваных на рэальнае забеспячэнне дзяржаўнага двухмоўя ў Рэспубліцы Беларусь і пашырэнне беларускай мовы як мовы тытульнай нацыі ва ўсе сферы жыцця беларускага грамадства.

ВЫБІРАЕ ДВУХМОЎНЫ: РАЗВАГІ ПАСЛЯ З'ЕЗДА

Не адбірай тое, што можа адабраць толькі Бог...
Якуб Колас (з "Казак жыцця").

На З'ездзе, на секцыі гуманітарных навук, гаварылася аб захаванні беларускай мовы і культуры падчас татальнай глабалізацыі. У сувязі з гэтым мяне як беларусіста хвалюе праблема руска-беларускай інтэрферэнцыі. Замацаванае пасля рэферэндуму 1995 года дзяржаўнае двухмоўе прадугледжвае свабоднае валоданне грамадзянамі Рэспублікі Беларусь абедзвюма мовамі – беларускай і рускай.

Аднак адбываецца падмена паняццяў: большасць беларусаў хаваецца за "правамі выбару" мовы зносінаў, забываючыся, што **выбіраць** можа толькі той чалавек, які аднолькава добра ведае абодва аб'екты свайго выбару. Выправіць становішча можа адпаведная дзяржаўная моўная палітыка. Так, для беларуса вялікае значэнне мае прыклад начальніка (кіраўніка), яго вербальныя паводзіны. Як пісаў у 1956 годзе Якуб Колас, "калі беларускаю мовай загавораць міністры і іх шматлікія намеснікі, пачнуць праводзіць на гэтай мове паседжанні, пісаць, дык можна мець пэўнасць, што справа пойдзе на лад...".

Статус мовы тытульнай нацыі значна ўзрасце і тады, калі выпускнікі школ будуць здаваць цэнтралізаванае тэсціраванне па абедзвюх дзяржаўных мовах, а не

Сяргей Важнік,
кандыдат філалагічных навук,
намеснік дэкана філалагічнага факультэта БДУ,
дацэнт кафедры сучаснай беларускай мовы БДУ.

"па выбару". А гэта значыць, што будучая беларуская эліта будзе валодаць беларускай мовай як мінімум на базавым узроўні.

Такім чынам, аднолькава добра размаўляць на абедзвюх дзяржаўных мовах – гэта **не права, а абавязак** кожнага з нас. Бо не забываймася: ад касмапалітызму да маргінальнасці – адзін крок.

“ЕДНАСЦЬ НАРОДАЎ – ЕДНАСЦЬ ЛІТАРАТУР”

КОНКУРС ДАСЛЕДЧЫХ РАБОТ ШКОЛЬНІКАЎ БЕЛАРУСІ І РАСІІ

Падчас школьных восеньскіх вакацый (з 2 да 6 лістапада 2007 г.) у адным з самых прыгожых і гасцінных гарадоў Еўропы – ПОЛАЦКУ – адбылася знакавая падзея для Беларусі і Расіі – **першы** конкурс даследчых работ школьнікаў дзвюх дзяржаў “Еднасць народаў – еднасць літаратур”. Горад, дзе, кажучы словамі Ірыны Багдановіч, “*уладарыць даўніна*”, дзе “*гавораць, дыхаюць вякі*”, сардэчна вітаў дзесяцікласнікаў і адзінаццацікласнікаў з усіх абласцей нашай краіны, г. Мінска і г. Полацка (48 удзельнікаў), а таксама 87 навучэнцаў з Белградскай, Бранскай, Варонежскай, Калужскай, Курскай, Ленінградскай, Маскоўскай, Ноўгарадскай, Пскоўскай, Разанскай, Смаленскай, Тамбоўскай, Цвярской, Тульскай, Уладзімірскай і Яраслаўскай абласцей, г. Масквы і г. Санкт-Пецярбурга, якія прыехалі да берагоў Дзвіны, каб прадэманстраваць свае веды па нацыянальных літаратурах, паспаборнічаць у творчых конкурсах, пазнаёміцца з гісторыяй і сучаснасцю старажытнага Полацка, пасябраваць і яшчэ раз пацвердзіць думку, што паміж народамі Беларусі і Расіі не павінна быць аніякага непаразумення.

Арганізатарамі такога маштабнага, надзвычай карыснага, на маю думку, і плённага мерапрыемства, якое, упэўнены, не толькі стала добрым стымулам для далейшага развіцця інтэлектуальнай творчасці навучэнцаў, але і паспрыяла павышэнню цікавасці школьнікаў да вывучэння літаратурнай і моўнай спадчыны Беларусі і Расіі, выступілі Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь і Федэральнае агенцтва па адукацыі Расійскай Федэрацыі.

Арганізацыйны камітэт па правядзенні конкурсу ўзначальваў міністр адукацыі Рэспублікі Бе-

Зала вітае каманду г. Полацка.

ларусь *Аляксандр Міхайлавіч Радзькоў*. У складзе гэтага камітэта амаль на працягу двух гадоў працавалі намеснік міністра адукацыі Рэспублікі Беларусь *Казімір Сцяпанавіч Фарыно*, начальнік упраўлення агульнай і сярэдняй адукацыі Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь *Юрый Ігаравіч Гладкоў*, дарадца Прадстаўніцтва Пастаяннага камітэта Саюзнай дзяржавы ў г. Мінску *Наталля Станіславаўна Конанава*, старшыня Полацкага гарадскога выканаўчага камітэта *Уладзімір Сцяпанавіч Тачыла*, начальнік упраўлення адукацыі Віцебскага абласнога выканаўчага камітэта *Іван Антонавіч Шчурок*, начальнік аддзела адукацыі Полацкага гарвыканкама *Віктар Паўлавіч Матус*, галоўны інспектары ўпраўлення агульнай сярэдняй адукацыі Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь *Раіса Станіславаўна Сідарэнка* і *Зоя Іванаўна Падліпская*, дэкан філалагічнага факультэта Белдзяржуніверсітэта *Іван Сямёнавіч Роўда*, кансультант Упраўлення ўстаноў адукацыі Федэральнага агенцтва па адукацыі Расійскай Федэрацыі *Ніна Аркадзьеўна Свешнікава*, галоўны эканаміст улікова-фінансавага ўпраўлення Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь *Ганна Альбертаўна Уласевіч*, начальнік аддзела сацыяльнай палітыкі Дэпартаменту сацыяльнай палітыкі і інфармацыйнага забеспячэння Пастаяннага камітэта Саюзнай дзяржавы *Іван Іосіфавіч Яновіч*. Вынікам тытанічнай працы гэтага калектыву стала бездакорная арганізацыя не толькі конкурсных выпрабаванняў, але і цырымоній адкрыцця і закрыцця мерапрыемства, сустрэча і размяшчэнне дэлегацый, багатая культурная і забаўляльная праграма, падчас якой удзельнікі і члены журы пабывалі на канцэрце арганнай музыкі ў Сафійскім саборы, на спектаклі Народнага моладзевага тэатра “Пілігрым”, наведалі музей кнігадрукавання, музей-бібліятэку Сімяона Полацкага, Спаса-Еўфрасіннеўскі манастыр, змаглі ўбачыць выступленне заслужанага калектыву Рэспублікі

Уладзімір Сцяпанавіч Тачыла.

Паэт **Алег Парамонаў** вітае ўдзельнікаў конкурсу ад імя расійскіх настаўнікаў.

Беларусь тэатра-студыі танца “Прэм’ер-Спанайд”, з прыемнасцю пахадзіць па ціхіх вулачках Полацка – “прытулку, дзе ўладарыць даўніна”.

Сам жа конкурс складаўся з трох этапаў. На першым прадугледжвалася публічная абарона даследчых работ удзельнікаў, што праводзілася ў 6 секцыях: “*Народ, здаўна нам родны*”, “*Значэнне дзейнасці беларускіх асветнікаў*”, “*Агульныя вытокі рускай і беларускай літаратуры*”, “*Пераклады. Параўнальны аналіз. Лінгвістыка*”, “*Патрыятычныя матывы ў творах беларускіх і рускіх паэтаў і празаікаў*”, “*Перакрыжаванне лёсаў рускіх і беларускіх пісьменнікаў*”. Сапраўдны даследчыцкі талент і здольнасці да навуковай працы выявілі падчас гэтага выпрабавання многія вучні з Варонежскай вобласці, Масквы і Санкт-Пецярбурга, але асабліва хацелася б адзначыць нашых суайчыннікаў, якія выступалі па-беларуску. Гэта *Яна Каленік* з Полацка (“Складанасць перакладу твораў мастацкай літаратуры”) і *Антон Паўловіч* з Мінскай вобласці (“Лірыка Максіма Танка, Уладзіміра Маякоўскага і Канстанціна Ільдэфанса Галчынскага: вопыт тыпалагічнага вывучэння”). Іх даклады і прэзентацыі былі аднымі з найлепшых на конкурсе. Разам з імі дыпламы I, II і III ступені за гэты конкурсны дзень атрымалі 29 беларускіх удзельнікаў і 38 расійскіх.

Другім выпрабаваннем для ўдзельнікаў свята навукі стаў творчы этап пад назвай “*Беларусь і Расія: сустрэча сяброў*”, дзе камандам было прапанавана выступіць на сцэне Полацкага гарадскога палаца культуры з канцэрт-прэзентацыяй свайго рэгіёну. На жаль, не ўсе калектывы падрыхтаваліся да гэтага конкурсу належным чынам, але тыя нумары, якія ўбачылі гледачы, надзвычай высока былі ацэнены арганізатарамі і нават натхнілі членаў журы на экспромтнае выкананне беларускай песні. Прыемна адзначыць, што з вуснаў многіх удзельнікаў, у тым ліку і з расійскага боку, гучала ў гэты вечар са сцэны беларуская мова.

Конкурс юных рыгараў завяршаў рабочую праграму школьнікаў Расіі і Беларусі. Умовамі гэтага этапу прадугледжвалася не толькі імгненна падрыхтаванае пяціхвіліннае выступленне аднаго прадстаўніка ад каманды на прапанаваную тэму перад усімі членамі журы і прысутнымі ў актавай зале Полацкага дзяржаўнага прафесійнага ліцэя хімікаў, але і ўменне пераканаўча адказаць на пытанні, заданыя з залы. У намінацыі “Найлепшы рыгар” было ўзнагароджана 6 беларускіх і 14 расійскіх удзельнікаў, найлепшым сярод якіх журы адзінагалосна прызнала *Антон Паўловіча* – вучня 11-га “Е” філалагічнага класа УА “Мінскі дзяржаўны абласны ліцэй”.

Па выніках трох тураў журы і арганізатары вызначылі агульнакамандныя месцы. Найбольшую колькасць дыпламаў і, адпаведна, першае агульнакаманднае месца заваявалі навучэнцы г. Полацка, другое – вучні Варонежскай вобласці, трэцяе – каманды г. Масквы, г. Санкт-Пецярбурга, Мінскай і Гомельскай абласцей.

Спецыяльны прыз арганізацыйнага камітэта (сельскаму школьніку, які паказаў найлепшыя вынікі) дастаўся *Людміле Ждановіч*, вучаніцы 10 класа Задарожскай СШ Глыбоцкага раёна Віцебскай вобласці, а спецыяльны прыз Пастаяннага камітэта Саюзнай дзяржавы (абсалютнаму пераможцу) – *Бажэне Мацюк*, вучаніцы 10-га класа гімназіі № 2 г. Вілейкі Мінскай вобласці.

У склад журы конкурсу ўваходзілі: *Іван Сямёнавіч Роўда* – старшыня журы, *Марат Юр’евіч Алімаў* – настаўнік рускай мовы і літаратуры гімназіі г. Масквы, удзельнік конкурсу “Настаўнік года – 2006”, *Анатоль Мікалаевіч Андрэеў* – прафесар кафедры рускай літаратуры філалагічнага факультэта БДУ, *Уладзімір Максімавіч Генкін* – дацэнт кафедры рускай мовы Віцебскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя П. М. Машэрава, кандыдат філалагічных навук, *Аляксандр Аляксандравіч Гугнін* – загадчык кафедры сусветнай літаратуры і культуралогіі Полацкага дзяржаўнага ўніверсітэта, доктар філалагічных на-

Уладзімір Куліковіч і Віктар Матус падчас урачыстага адкрыцця конкурсу.

І ХОЧАЦА ВЯРНУЦА СЮДЫ...

У жыцці кожнага чалавека здараюцца падзеі, якія моцна ўплываюць на яго духоўнае сталенне. Пяць дзён у старажытным Полацку сталі для мяне менавіта такім здарэннем.

Я меў гонар быць у складзе каманды Міншчыны на конкурсе даследчых работ школьнікаў Беларусі і Расіі “Еднасць народаў – еднасць літаратур”.

Па-першае, у гэтыя пяць дзён полацкая восень стала белай зімой, а мы сталі сапраўднай камандай.

Па-другое, у дзень абароны даследчых прац даведаўся я пра цікавую асобу Апалона Карынфскага, чалавека, які лічыцца лепшым перакладчыкам на рускую мову песняра беларускага слова Янкі Купалы. Даведаўся, колькі неразгаданых таямніц захоўваюць ў сабе крыніцы ўсходнеславянскай літаратуры.

Гасцінныя палачане падаравалі радасць сустрэчы з Сафійскім саборам, што ўзвышаецца над берагам Палаты. Я ішоў на канцэрт арганнай музыкі, каб пачуць велічную “Такату” Баха. І маё прадчаканне здзейснілася. Фрэскі XII стагоддзя глядзелі на нас са сцен Спаса-Еўфрасіннеўскай царквы, нібыта спрабуючы зазірнуць у вочы і перадаць мудрыя словы святой патронкі Еўфрасінні.

Ціхія вулкі Полацка з маленькімі ўтульнымі кавярнямі, адзіным у свеце помнікам літары “Ў” і шматлікімі помнікамі славытым людзям полацкай зямлі робяць гэты горад сапраўдным горадам-музеям. Сюды хочацца вярнуцца. І я вярнуся сюды...

Паўловіч Антон,
вучань 11-га “Е” філалагічнага класа
Установы адукацыі
“Мінскі дзяржаўны абласны ліцэй”.

вук, *Алена Яўгенаўна Долбік* – намеснік дэкана філалагічнага факультэта БДУ, кандыдат філалагічных навук, дацэнт, *Аляксей Валер’евіч Іваноў* – прарэктар Магілёўскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя А. Куляшова, кандыдат філалагічных навук, дацэнт, *Яўген Яўгенавіч Іваноў* – загадчык кафедры англійскага, агульнага і славянскага мовазнаўства Магілёўскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя А. Куляшова, кандыдат філалагічных навук, дацэнт, *Наталля Паўлаўна Капішай* – дацэнт кафедры рускай і сусветнай літаратуры Гомельскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Ф. Скарыны, кандыдат філалагічных навук, *Алена Уладзіміраўна Казлова* – настаўнік беларускай мовы і літаратуры Полацкай дзяржаўнай гімназіі № 1, *Уладзімір Іванавіч Куліковіч* – кандыдат філалагічных навук, дацэнт, галоўны рэдактар часопіса “Роднае слова”, *Аляксей Васільевіч Нікіцевіч* – дацэнт кафедры рускай мовы Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы, доктар філалагічных навук, *Сяргей Уладзіміравіч Нікалаенка* – дацэнт кафедры рускай мовы Віцебскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя П. М. Машэрава, кандыдат філалагічных навук, *Алег Генадзевіч Парамонаў* – настаўнік рускай мовы і літаратуры гімназіі г. Бранска, удзельнік конкурсу “Настаўнік года – 2006”, *Яўгенія Венямінаўна Рудава* – намеснік дырэктара сярэдняй школы № 70 г. Мінска, настаўнік рускай мовы і літаратуры, *Васіль Фёдаравіч Русецкі* – вучоны сакратар Навукова-даследчага цэнтру навукова-метадычнай установы “Нацыяналь-

ны інстытут адукацыі”, доктар педагагічных навук, прафесар, *Таццяна Васільеўна Сянкевіч* – загадчык кафедры тэорыі і гісторыі рускай літаратуры Брэсцкага дзяржаўнага ўніверсітэта імя А. С. Пушкіна, кандыдат філалагічных навук, дацэнт, *Наталля Анатольеўна Собалева* – загадчык сектара Цэнтру гарадскіх прадметных алімпіяд Санкт-Пецярбургскага гарадскога Палаца творчасці юных Камітэта па адукацыі г. Санкт-Пецярбурга, *Мікалай Валяцінавіч Трус* – дацэнт кафедры замежнай літаратуры філалагічнага факультэта БДУ, кандыдат філалагічных навук, *Андрэй Генадзевіч Успенскі* – настаўнік рускай мовы і літаратуры СШ № 37 г. Чарапаўца Валагодскай вобласці, пераможца конкурсу “Настаўнік года – 2006”.

Асабліваю падзяку ад удзельнікаў конкурсу і журы хацелася б выказаць гаспадарам горада, дзе праходзіла свята ведаў, людзям творчым, неабыякавым да нацыянальных традыцый, культуры, мовы, таленавітым кіраўнікам і арганізатарам – старшыні Полацкага гарадскога выканаўчага камітэта *Уладзіміру Сцяпанавічу Тачылу* і начальніку аддзела адукацыі Полацкага гарвыканкама *Віктару Паўлавічу Матусу* за іх добразычлівасць, беларускую гасціннасць, цудоўныя вершы, за той камфорт, які адчувалі ўсе, хто пабываў на мерапрыемстве “Еднасць народаў – еднасць літаратур”.

Уладзімір КУЛКОВІЧ.

Эмануіл ІОФЕ

“СТАРЫЙ И ХИТРЫЙ ВРАГ СОВЕТСКОЙ ВЛАСТИ”, АЛЬБО ЯК ПАЛЯВАЛІ НА ЯКУБА КОЛАСА

Заканчэнне. Пачатак у № 11.

У 1936 г. у сувязі з трыццацігадовым юбілеем творчай дзейнасці Якуб Колас атрымаў цэлы шэраг узнагарод і заахвочванняў. У кастрычніку 1936 г. “за выдатныя заслугі ў галіне беларускай мастацкай літаратуры” яго ўзнагародзілі легкавым аўтамабілем. “Машыну ўзяць на абслугоўванне за кошт дзяржавы”, – гаворыцца ў пастанове бюро ЦК КП(б)Б і СНК БССР, падпісанай М. Гікалам і М. Галадзедам. У гэтай пастанове былі і такія пункты: “2. Пабудаваць за кошт дзяржавы дачу для Якуба Коласа з поўным яе абсталяваннем...”

3. Прыняць на кошт дзяржавы ўтрыманне і рамонт жылля дома, у якім жыве народны паэт БССР Якуб Колас”¹.

Адносіны да Янкі Купалы і Якуба Коласа крута змяніліся ў 1937 г., калі таталітарны рэжым, рэпрэсіўная машына НКУС занесла “карны меч”, па сутнасці, над многімі грамадзянамі рэспублікі, вынішчаючы яе творчую інтэлігенцыю.

На думку М. Мушынскага, у тым, што Я. Колас аддаваў перавагу літаратурнай крытыцы перад публіцыстыкай, таксама была свая логіка: ён свядома імкнуўся ўхіліцца ад палітычных праблем, бо пры іх асвятленні пісьменнік абавязаны быў выкрываць “шкодную дзейнасць” нацдэмаў, лазутчыкаў заходніх буржуазных краін. Ад такога абмеркавання Я. Колас, ратуючы ўласную годнасць і гонар усёй літаратуры, ухіляўся, наколькі было магчыма ў гады татальнага пераследу творчай інтэлігенцыі. І ў гэтым бачыцца высакародная пазіцыя народнага песняра як чалавека і мастака².

На жаль, усё ж такі ў паасобных артыкулах Я. Коласа (“Гнусныя служкі фашызма”, 1937; “Няма месца гнусным здраднікам на свяшчэннай савецкай зямлі”, 1938) сустракаюцца выказванні, якія не адпавядалі яго светапоглядным перакананням, а былі выкліканы трагічнымі абставінамі таго часу.

Хмары над галавой Якуба Коласа згусціліся ў 1937 – 1938 гг., калі народнымі камісарамі ўнутраных спраў БССР былі Барыс Берман і Аляксей Наседкін.

На вялікі жаль, аўтару гэтых радкоў у беларускіх і расійскіх архівах не ўдалося знайсці “папку Бермана” з усімі сабранымі ў ёй “матэрыяламі”. Але захаваліся асобныя “даведкі” на Янку Купалу, Якуба Коласа і іншых беларускіх пісьменнікаў, падрыхтаваныя ў жніўні 1937 г.

Прывядзём “кампрамат” на Я. Коласа:

«Совершенно секретно.

Я. КОЛАС в г. Минск приехал в 1921 году, был членом известной по своей к-р. работе Инбелкульты, который возглавлялся Игнатовским, Балицким, Лесиком. Как поэт, писать начал в 1905 г., является мелкобуржуазным поэтом, основные темы произведе-

дений – дореволюционная жизнь белорусской деревни. Октябрьскую революцию встретил как “новую форму социального и национального угнетения”. Белопольскую оккупацию считал избавлением Белоруссии от “москалей”.

В 1922 году в сборнике стихотворений, изданных белорусским нацифашистским товариществом “Адраджэнне”, поместил стихотворение “Белорусскому народу” в виде воззвания погромного характера. В этом стихотворении говорит о страданиях Белоруссии под московским гнетом, а в конце прямо призывает к свержению Сов. власти.

В произведениях “На рубежи” и “Сьмон-музыка” ярко выражен антисемитизм Я. Коласа.

В 1922 году принимал участие в воззвании к православным белорусам о создании в Белоруссии “родной церкви”. Это воззвание подписал вместе с нацифашистами, протоиереями Кульчицким и Владимиром Бируля.

По показаниям арестованных в 1930 году нацифашистов, т. н. членов “Союза освобождения Белоруссии”, проходит как член центра к-р. нацифашистской организации.

Арестованный нацифашист СМОЛИЧ А. в показаниях от 20.7.30 г. показал:

“...Возникновение контрреволюционной организации “Суполка адраджэння Беларусі” относится к первым годам существования БССР. В 1922 году, по приезде моем из-за границы, я застал уже достаточно сильную группу нацдемов, проводивших систематическую работу преимущественно в области культуры. Группа эта концентрировалась вокруг Инбелкульты и в ее состав входили: Некрашевич, Лесик, Колас, Купала, Громыко и другие”.

Арестованный Некрашевич С. 5.11.30 г. показал: “...Что касается моей роли в “Союзе адраджэння”, то мне, несомненно, принадлежит одно из первых мест. Если я слабее был за “нашенивцев” (Лесика, Купалу, Колоса, Смолича и других) в идеологических основах нацдемократизма, зато, организуя по своей должности в Наркомпросе белорусские культурно-просветительные организации с нацдемократическим содержанием работы, я проделал многое”.

Аналогичные показания об участии Я. Коласа в руководящем центре “СВБ” и его активной к-р. нацифашистской работе дали арестованные в 1930 г.: Балицкий, Лесик, Тремпович, Красковский и др.

Будучи привлеченным в 1930 году к следствию (без ареста) Я. КОЛАС в собственноручных показаниях признал, что являлся нацифашистом, но категорически отрицал свое участие в к-р. организации и тем более ее руководящем центре, заявив:

“16.11.30 г. мне были предъявлены обвинения через показания некоторых лиц, арестованных по делу наци-

демократической к-р. организации, о том, что я буд-то бы принадлежу к руководящему центру и являюсь идеологом этой к-р. организации. Я категорически протестую против этого утверждения, как не обоснованного на фактах, утверждения голословного и не отвечающего действительности”.

“...Подводя итоги всем этим контрреволюционным уклонам, шовинизму, нацдемократизму, я должен признать свою вину в том, что не протестовал против такой деятельности институтов, где принимал участие я, что дает объективно повод считать меня солидаризованным с таким характером указанной работы и с лицами, которые вели ее”.

Такое заявление в 1930 г. Я. Колас сделал, по существу, в целях маскировки по своей нацдемовской деятельности, проводить которую продолжает и до последнего времени.

Все время поддерживал письменную связь с высланными в 1930 году нацфашистами и отдельным из них оказывал материальную помощь. Так, например, высланному активному нацфашисту Эпимаху Шипилло Колас в сентябре м-це 1931 г. высылал деньги. Поддерживает письменную связь с нацфашистами, проживающими и в других городах Союза ССР и Усом Антоном Антоновичем, проживающим в г. Ленинграде. Переписка Коласа как с ссыльными нацдемами, так и с Усом носит ярко выраженный нацдемовский характер.

По показаниям арестованных участников к-р. нацфашистской организации в 1937 году, Колас проходит как активный участник к-р. организации.

Так, арестованный МАРГЕЛЕВ в показаниях от 1.7.1937 г. говорил:

“...ЯКУБ КОЛАС, старый и хитрый враг Советской власти и Коммунистической партии, всемерно поддерживался Гориным, Домбалем, Щербаковым, Панкевичем и др. нацфашистами. Ему создавался авторитет, он все время назначался вице-президентом Академии наук, держал руководящую связь с нацфашистской организацией писателей и, вместе с другими указанными выше членами руководящей группы нацфашистской и прочей контрреволюции, осуществлял руководство вредительско-шпионской работой Академии наук БССР”.

Арестованный САМОХВАЛОВ А. Г. 31.5.37 г. показал:

“...Мне известны следующие члены к-р. нацдемовской организации... ЯКУБ КОЛАС...”

О принадлежности к к-р. нацфашистской организации Якуба Коласа и его активной деятельности дали показания также арестованные нацфашисты Журавский, Ажгирей (Вольный) и др.

Зам. нач. след. отдела УГБ НКВД БССР

мл. лейтенант госбезопасности Завадский.

“...” августа 1937 г.»³.

З гэтымі паказаннямі арыштаваных знаёміліся першыя сакратары ЦК КП(б)Б А. Волкаў і П. Панамарэнка. На невялікіх “аб’ектыўках” да даведак, падрыхтаваных для подпісу Волкаву, ёсць яго пазнакі, зробленыя сінім алоўкам.

Замяніўшы Б. Бермана на пасадзе наркама ўнутраных спраў БССР, А. Наседкін 25 чэрвеня 1938 г. накіраваў у ЦК КП(б)Б пад традыцыйным грыфам

“Сов. секретно” адразу дзве дакладныя запіскі пра контррэвалюцыйную дзейнасць у рэспубліцы. У адной з іх пад назвай “Аб фактах засмечанасці асабістага складу і шкодніцтва ў Беларускай Акадэміі навук” адзначалася: “...В руководстве Академии находятся активные контрреволюционеры: вице-президент Академии наук Колас, участник эсеровской организации, академик Вольфсон, кадровый меньшевик, участник троцкистской организации”⁴.

11 чэрвеня 1938 г. у Мінску быў арыштаваны рэдактар газеты “Звязда” Міхаіл Стэрнін, які знаходзіўся ў Мінскай турме 13 месяцаў. На допытах адказныя супрацоўнікі НКУС БССР Кунцэвіч і Вольфтруб прымушалі яго прызнацца ў тым, што ён быў кіраўніком “Новага цэнтра” Усебеларускай нацфашысцкай арганізацыі, у якую ўваходзіла больш за 200 чалавек, у тым ліку і Якуб Колас. Следчы Быхоўскі “растлумачыў” Стэрніну, што ён з’яўляўся кіраўніком нацфашысцкай арганізацыі ў Акадэміі навук БССР, што яму трэба даць паказанні на Гікалу, Сурту, Несцяровіча, Якуба Коласа і іншых.

Арыштаванага настаўніка Каменскага таксама прымушалі даць паказанні на народнага паэта Якуба Коласа.

Следчыя ніколі не ставілі пад сумненне варожую дзейнасць Янкі Купалы, Якуба Коласа і іншых пісьменнікаў, былі ўпэўнены, што іх патрэбна ізаляваць ад грамадства. Пра гэта сведчыць, напрыклад, заява аператыўнага ўпаўнаважанага 4-га аддзела НКУС БССР М. Вольфтруба сакратару ЦК КП(б)Б П. Панамарэнку ад 11 снежня 1938 г.: “В июне – июле месяце 1938 г. 4 отделом УГБ НКВД БССР была ликвидирована частично национал-фашистская организация в Академии наук БССР и Наркомпросе. Ликвидация этой к-р. организации прошла без всякой проверки на агентуру, в результате ряд работников были арестованы необоснованно по 1-му только показанию арестованных, и принадлежность их к нацфашистской организации вызывает сомнение... В то же время руководители этой нацдемовской организации по сей день находятся на свободе (Купала, Колас, Вольфсон, Дудков и ряд других). Для меня это совершенно непонятно”⁵.

У Нацыянальным архіве Рэспублікі Беларусь захоўваецца вельмі цікавы і каштоўны дакумент. Гэта запіска першага сакратара ЦК Кампартыі Беларусі П. Панамарэнка на імя “правадыра народаў” Сталіна пад назвай “О белорусском языке, литературе и писателях” ад 21 лістапада 1938 г. У ёй ёсць такія радкі: «Наиболее крупную контрреволюционную националистическую работу продел союз “советских” писателей Белоруссии, идейно возглавляемый всегда десятком профашистских писателей (в том числе известные Янка Купала и Якуб Колас), и всегда для прикрытия (в том числе и сейчас) имевший у руководства коммунистов...»

В отношении Янки Купалы, Якуба Коласа, Бровка, Глебка, Крапивы, Бядули, Вольского, Аксельрода и др. членов этой “могучей кучки”, узурпировавшей представительство от белорусской литературы всюду, в том числе и за рубежом, людей, творческая авторитетность которых непомерно раздута, проводивших лично всю описанную вражескую работу,

имеются многие показания разоблаченных и арестованных врагов, изобличающих их вплоть до связей с польской дефензивой.

В отношении Янки Купалы имеется 41 показание, в большинстве прямые; Якуба Коласа – 31 показание, Крапивы – 12 показаний и т. д.

По количеству и качеству изобличающего материала, а также по известным нам фактам их работы, они, безусловно, подлежат аресту и суду, как враги народа. В частности нарком ввудел Белоруссии запросил из центра санкцию на арест Купалы и Коласа уже давно, но санкция пока не дана.

Но отношение к ним сложное. Они, главным образом Янка Купала и Якуб Колас, пользуются известностью, прославили их достаточно сильно, их включают во всякие комиссии по учебникам, словарям, переводам, литературным юбилеям. Не допустить этого, значит, сразу определить свое отношение к ним, а его, по моему мнению, определить нужно не так. Их нужно или арестовать, или, учитывая обстановку, принять, поговорить открыто, показать, что нам известны все их “ошибки”, если это допустимо так назвать, сказать, что они могут искупить свою вину перед Советской властью, призвать их к честной работе, посмотреть, как они будут реагировать, и если в какой-либо мере пойдут на это, то использовать это в целях разложения группы, отрыва наиболее честного и ликвидации остатков нацдемовщины. При разговоре, конечно, не смягчать действительной оценки их роли, но делать это с соответствующим такому щепетильному разговору тактом».

Записка П. Панамарэнкі заканчвалася наступнаю просьбаю:

“По двум вопросам:

а) о предлагаемых мероприятиях в отношении белорусского языка – грамматики и литературы;

б) об отношении к писателям Янке Купале и Якубу Коласу, – я прошу вас дать мне совет”⁶.

Праз месяц і пяць дзён – 26 снежня 1938 г. Панамарэнка раптам напісаў Сталіну другую запіску, якая цяпер ужо пачынаецца словамі:

“В связи с двадцатилетием БССР представляю для награждения работников промышленности, сельского хозяйства, науки и искусства Белоруссии, имеющих заслуги перед Родиной”.

Да яе прыкладзены спіс на 40 чалавек з кароткімі характарыстыкамі. Першыя ў спісе – Янка Купала, Якуб Колас, Міхась Лынькоў. У характарыстыцы на Я. Коласа гаворыцца:

“Якуб Колас (Мицкевич Константин Михайлович).

Народный поэт республики, 1882 года рождения, белорус. Классик белорусской литературы. В ярких художественных образах показал борьбу белорусского народа против белопольских оккупантов. Вице-президент Белорусской Академии наук”.

Адразу ўзнікае пытанне: у чым прычына такой рэзкай перамены пазіцыі першага сакратара ЦК Кампартыі Беларусі П. Панамарэнкі ў адносінах да Купалы і Коласа – ад арышту да ўзнагароджання? Прычым усяго за адзін месяц!

На думку аўтарытэтнага вучонага-гісторыка Расціслава Платонава, хутчэй за ўсё, дзесьці ў гэты час і

адбылася яго сустрэча са Сталіным. І няцяжка ўявіць, якая парада была дадзена: “Навошта арыштоўваць? Навошта пагражаць? Патрэбна ўзнагародзіць”. Потым Сталін падвёў аўтара запіскі да селектара, так што заслуга “замены ордэраў на ордэны” належыць няк не Панамарэнку. Сталін умеў мяняць бізун на пернік⁷.

2 лютага 1939 г. у газетах БССР быў апублікаваны Указ Прэзідыума Вярхоўнага Савета ССРС з прэамбулай “за выдатныя поспехі і дасягненні ў развіцці савецкай мастацкай літаратуры”.

У ліку 21 пісьменніка, уганараванага ордэнам Леніна, былі імёны Янкі Купалы і Якуба Коласа. Усяго з 132 ўзнагароджаных было 7 беларускіх пісьменнікаў.

У артыкуле “20 год Беларускай ССР” П. Панамарэнка з гонарам пісаў:

“Белоруссия имеет народных поэтов республики Янку Купалу и Якуба Коласа...”⁸.

А ў той самы час, калі пісаліся гэтыя словы, следчыя НКУС працягвалі ў турэмных падвалах выбіваць у М. Стэрніна і іншых арыштаваных паказанні на Якуба Коласа і на іншых беларускіх пісьменнікаў і грамадскіх дзеячаў. Без гэтага нельга ўявіць сабе тагачасны таталітарны рэжым у ССРС.

Пад указам аб узнагароджанні савецкіх пісьменнікаў газета “Советская Белоруссия” змясціла словы ўдзячнасці ад узнагароджаных. Якуб Колас пісаў:

“Высокая награда партии и правительства, высокая оценка моего творчества вливает в меня новые силы, вдохновляет меня на создание новых произведений во славу нашей великой Родины”.

Між іншым, у размове з аўтарам гэтых радкоў старэйшы сын народнага паэта Даніла Канстанцінавіч Міцкевіч нагадаў, што Якуб Колас амаль да пачатку Вялікай Айчыннай вайны адчуваў, што за ім сочаць, і кожны дзень не выключаў магчымасці свайго арышту.

Пра тое, што апарат ЦК Кампартыі Беларусі і органы бяспекі БССР адчувалі хваравітую падазронасць да народнага паэта Беларусі Якуба Коласа, на працягу дзесяцігоддзяў вялі супраць яго патаемную вайну, цяпер добра вядома. Асабліва цяжкімі для яго былі 1930, 1937 і 1938 гг.

Заднаго боку, знешне выглядала ўсё добрапрыстойна. Супраць Я. Коласа, як і супраць Я. Купалы, не праводзілася адкрытых дзеянняў рэпрэсіўнага характару. Пісьменнік займаўся літаратурнай творчасцю, друкаваўся ў газетах і часопісах, выдаваў кнігі, вёў вялікую навуковую і грамадскую працу. Якуб Колас атрымаў званне народнага паэта, стаў не толькі акадэмікам, але і нават першым віцэ-прэзідэнтам Акадэміі навук Беларусі. Урад рэспублікі пабудаваў яму за дзяржаўны кошт дачу, выдзеліў для асабістага карыстання легкавую машыну. У гэтым, безумоўна, была заслуга першых сакратароў ЦК КП(б)Б А. Крыніцкага і М. Гікалы і асабліва старшыні СНК рэспублікі М. Галадзеда і старшыні ЦВК БССР А. Чарвякова.

З другога боку, пачынаючы з 1920 і да канца 1930-х гг. з боку таталітарнай, камандна-адміністрацыйнай сістэмы, кіраўнікоў ЦК Кампартыі Беларусі і органаў бяспекі супраць асобы і творчасці Я. Коласа вяліся пастаянны ціск, барацьба і кантроль, мэтаю якіх было падпарадкаванне яго пярэ сацыялістычнаму бу-

“...СЭРЦА, ЯКОЕ ТАК ГОРАЧА АДЧУВАЛА”

Можа, вецер песні разнясе па свеце
Песню сэрца, якое так горача адчувала.

Адам М-скі.

Гэтыя радкі з верша Зоф’і Манькоўскай “Адказ”, дзе выказана спадзяванне на будучыя прызнанне і папулярнасць, выкарыстаны ў якасці эпітафіі на яе надмагільнай пліце. І вось праз 160 гадоў з дня нараджэння таленавітай паэткі, якая падпісвалася пад сваімі творамі *Адам М-скі*, на яе роднай Капыльшчыне сабраліся землякі і госці з Мінска, каб ушанаваць яе памяць. Праграма мерапрыемстваў была даволі насычаная і цікавая. Раніцай мінскіх гасцей сустракалі хлебам-соллю на мяжы Капыльскага раёна ў вёсцы Пясочнае. Атмасфера гасціннасці і людской цеплыні сагрывала ў той марозны дзень. Вельмі ўразліва сядзіба і пахавальня славутага вучонага Якуба Наркевіча-Ёдкі (1847 – 1905) у вёсцы Наднёман Уздзенскага раёна, куды заехалі ўдзельнікі мерапрыемства па дарозе да магілы паэткі. Такая веліч, такая прыгажосць... Пахавана Зоф’я Манькоўская ў вёсцы Бабоўня Капыльскага раёна. Каля яе магілы было сказана шмат цёплых слоў і ўскладзена многа кветак. Дарэчы, толькі пасля смерці Зоф’і Манькоўскай стала вядома, што Адам М-скі – яе літаратурны псеўданім: радкі, што раскрывалі гэтую таямніцу, былі выбіты па просьбе паэткі на яе шыкоўным надмагілі. Экскурсія па родных мясцінах паэткі дапамагла наблізіцца да яе творчасці, глыбей адчуць яе вершы, бо лірыка Зоф’і Манькоўскай наўпрост ідэнтыфікуецца з малой радзімай – Дарагавіцай, яе ваколіцамі і краявідамі. Пра гэта сведчаць цыкл “Дарагавіцкія песні”, паэтычныя творы “Выня”, “Стары двор”, “Новы двор”, “Засценак Зосін” і іншыя. Дарагавіцкія песні сталі ўзвешчальным гімнам роднай зямлі – Беларусі – з асаблівасцямі яе гістарычнага і культурнага развіцця, звычайў і традыцый. У Капыльскім раённым доме культуры, зала якога сабрала больш за 300 чалавек, была прадстаўлена святочная праграма. Яна пачалася з прагляда відэафільма, прысвечанага жыццю і творчасці Зоф’і Манькоўскай. Потым прагучалі прывітанні ад Міністэрства культуры, Мінскага аблвыканкама, Капыльскага райвыканкама, Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі, Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта, РВУ “Літаратура і

Каля магілы Зоф’і Манькоўскай.

Мастацтва”, “Краязнаўчай газеты”. Студэнты філалагічнага факультэта БДУ шчыра і натхнёна прадэкламавалі вершы Зоф’і Манькоўскай. Усе прысутныя былі проста зачараваны музычнымі выступленнямі мясцовых калектываў мастацкай самадзейнасці. Падвядзенне вынікаў прайшло ў Капыльскай ЦБС за круглым сталом “Асоба і творчая спадчына Зоф’і Манькоўскай (Адама М-скага) і беларуская культура”. Адам М-скі – адна з самых яркіх асоб у паэзіі Беларусі памежжа XIX і XX стагоддзяў. Спадзяёмся, што мерапрыемствы, прысвечаныя 160-годдзю з дня нараджэння Зоф’і Манькоўскай, паспрыяюць папулярнасці яе лірыкі.

*Я, іх сціплы пясняр, чэрпаў з гэткага ж дару
Песень-думак лады: звыклы цяг, перамены,
Сны, пачуцці, жоўць з воцатам, кроплі нектару...
Бласлаўлены будзь край, дарагі, задумнены!*

Адам М-скі.

Надзея БЫШКА.

даўніцтву, псіхалагічнае ўздзеянне на народнага паэта, імкненне зламаць яго ідэйную пазіцыю, прымусіць яго стаць правадніком ідэй Камуністычнай партыі Беларусі і яе ЦК, а потым, карыстаючыся яго аўтарытэтам, уздзейнічаць на іншых пісьменнікаў, дзеячаў беларускай навукі і культуры. Безумоўна, самымі актыўнымі “антыколосаўцамі” ў той час былі першыя сакратары ЦК КП(б)Б К. Гей, А. Волкаў, сакратар ЦК Кампартыі Беларусі В. Жаброўскі, кіраўнікі органаў бяспекі І. Апанскі, Р. Рапапорт, Б. Берман і А. Наседкін.

На думку філосафа і гісторыка Т. Процькі, не кінутыя ў жорны НКУС прадстаўнікі творчай інтэлігенцыі Янка Купала, Якуб Колас, Кузьма Чорны* і іншыя сталі на пазіцыі канфармізму⁹. Можна спра-

чацца па гэтым пытанні, але, безумоўна, таталітарны рэжым у СССР і БССР у 1920 – 1930-я гг. негатыўна паўплываў на творчасць гэтых пісьменнікаў, абмежаваў магчымасці рэалізацыі іх выдатнага літаратурнага таленту.

¹ Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь. Ф. 4, воп. 3, спр. 365, арк. 144 – 145.

² Гл.: **Мушынінскі М.** Свайму часу і вечнасці // Колас Я. Збор твораў: У 20 т. Т. 1. – Мінск: Маст. літ., 2007. С. 118.

³ НАРБ. Ф. 4, воп. 210, спр. 1270, арк. 125 – 128.

⁴ НАРБ. Ф. 4, воп. 21, спр. 1400, арк. 17 – 18.

⁵ НАРБ. Ф. 4, воп. 21, спр. 1398, арк. 56.

⁶ НАРБ. Ф. 4, воп. 21, спр. 1269, арк. 18 – 29.

⁷ Гл.: **Платонаў Р.** Лёсы. – Мінск, 1998. С. 271.

⁸ **Советская Белоруссия.** 1939. 1 января.

⁹ Гл.: Становление советской тоталитарной системы в Беларуси (1917 – 1941 гг.). – Мінск: Тесей, 2002. С. 605.

* Насамрэч Кузьму Чорнаму ўвосень 1938 г. давядося правесці некалькі месяцаў у Мінскай турме, дзе ён прайшоў праз допыты і катаванні. Гл., напрыклад: Чорны К. Выбраныя творы. – Мінск: Бел. кнігазбор, 2000. С. 589. – *Зайвага рэд.*

ЗАДЫЯКАЛЬНЫ АСПЕКТ БЕЛАРУСКАГА НАРОДНАГА КАЛЕНДАРА

Аналіз беларускага народнага календара (БНК) паказвае, што дамінантнае становішча ў ім займаюць земляробчыя і жывёлагадоўчыя культуры. Гэта тлумачыцца тым, што аснову гаспадаркі беларуса здаўна складала земляробства ў спалучэнні з жывёлагадоўляй. У беларусаў гістарычна і натуральна склаўся земляробчы каляндар, які быў прыстасаваны да прыродна-экалагічных умоў, сезонных заняткаў селяніна і даследаваны лепш, чым каляндар, звязаны з жывёльным светам і летазлічэннем. У сувязі з гэтым перад намі стаіць задача вылучэння і вывучэння хранонімаў, што тычацца свайскіх і лясных жывёл, птушак, насякомых і г. д.

У гісторыі сусветнай храналогіі вядомы задьякальны каляндар, назва якога паходзіць ад грэцкіх слоў *zōdiakos kyklos* ‘жывёльны, ці звярыны, круг’. Ён распаўсюджаны ў краінах Усходняй і Паўднёвай Азіі, выкарыстоўвае рух Юпітэра і Сатурна, што абарочваюцца вакол Сонца прыблізна за 12 і 30 гадоў адпаведна. Адгэтуль зыходзіць і наступнае пытанне: якія дачыненні мае БНК да летазлічэння па сузор’ях задьяка?

Разглядаючы начное неба, старажытны чалавек заўважаў і запамінаў размяшчэнне розных зорак. Гэты занятак потым выліўся ў эмпірычна набытыя веды, навуковае спазнанне – астраномію. Ужо прыблізна дваццаць два стагоддзі таму людзі сталі лічыць, што ў кожным сузор’і Сонца праходзіць па экліптыцы аднолькавы шлях, які амаль роўны 30°. Такім чынам вылучана 12 сузор’яў, якія ў розных народаў маюць свае назвы. Напрыклад, у Старажытнай Грэцыі: у сакавіку / красавіку свяціла знаходзіцца ў знаку Авена, у красавіку / маі – у знаку Цяльца, у маі / чэрвені – у знаку Блізнятаў і г. д.

На беларускіх землях падобныя астранамічныя веды таксама распаўсюджваліся. Варта згадаць каляндарны цыкл гравюр Аляксандра Тарасевіча ў кнізе “Разарыум...” (1678 – 1679), досвед геліяцэнтрызму Францыска Скарыны, рукапісныя кнігі пачынаючы з X ст. Гісторык Сяргей Віцязь лічыць, што знойдзены ў Беларусі карэц-браціна XVI ст. з жывёльнымі кампазіцыямі “ідэнтэфікуецца як мясцовы вобраз знакаў задьяка, ці 12 месяцаў гадавога кола” [1, 61]. Былі асобныя спробы навукоўцаў знайсці ў традыцыйнай творчасці беларусаў сляды “цыклічнага календара”, які большай папулярнасцю карыстаецца ў Паўднёва-Усходняй Азіі, дзе кожнаму году 12-гадовага перыяду прысвоены сімвал жывёлы (Кудрашова Т. Усходні каляндар і беларуская культура // Роднае слова, 1997, № 2).

Даследчыкі заўважаюць, што простыя беларусы ведалі ўсе планеты, розныя сузор’і і зоркі. У Бела-

русі, напрыклад, бытуе больш за 40 назваў Вялікай Мядзведзіцы*.

Агульнавядома, што асноўнае свята жывёл не толькі беларусаў – гэта Юр’е-Ягор’е (Юр’ев день, Гергьовден, сен-Жорж, сан-Джорджо і інш.), якое адзначаецца 23(24) красавіка / 6 мая. Але ж вядома і тое, што яшчэ дваццаць два стагоддзі таму кропка адліку становішча Сонца на экліптыцы была ўзята кропка вясновага раўнадзенства, гэта значыць момант перасячэння свяцілам нябеснага экватара 20 ці 21 сакавіка, якраз у сузор’і Авена [10, 6]. Відавочна, перамяшчэнне на адзін месяц у сузор’е Рыбы святкавання задьякальнага новага года адбылося з-за таго, што кропка адліку бесперапынна перамяшчаецца прыблізна на адзін градус за 70 гадоў. Але ў якасці зыходнага становішча нават пры складанні гараскопаў астралагамі прымяняецца старажытная дата праходжання Сонцам сузор’я Авена.

Такім чынам, вырашаецца адна са спрэчных праблем у фалькларыстыцы пра часавую прывязку Юр’я і падобнасці яго звычайу да Вялікадня. Спасылаючыся на балгарскага вучонага І. Іто, які заўважае функцыянальную блізкасць двух вялікіх святаў, беларуская даследчыца Марына Трыфаненкава справядліва сцвярджае, што “Вялікдзень і Георгіеў дзень ідэнтэчныя ў вытоках... Хутчэй, яны былі прымеркаваны да пачатку новага года” [5, 114]. Пра пачатак вясны, які прыходзіў на “Пасху, на дзень святога Георгія (23 або 24 красавіка)”, знаходзім у нямецкіх і расійскіх даследчыкаў [11, 150].

Якія ж яшчэ вызначальныя кропкі слядоў задьякальнага календара ў БНК? Адрозна прыходзіць на памяць беларуская прымаўка: “*Ёсць на свеце два Юр’і і абодва дурні: адзін халодны, а другі галодны*”. І далей – “халодны” (26.11) выпускаў на свабоду ваўкоў, а “галодны” (23.04) зачыняў іх. Вось і дзяленне года на паўгоддзі, хоць і не роўнае (7 мес. + 5 мес.). Павінна было б быць на месяц раней, гэта значыць 26 кастрычніка. Бо і астраномы сцвярджаюць, што з 21 сакавіка (22-га – Саракі) да 23 верасня (21-га – Багач) Зямля праходзіць 186 дзён [9, 16]. Вылічваем: (сакавік) 11 + (красавік – жнівень) 30 + 31 + 30 + 31 + 31 + (верасень) 22 = 186 дзён. Выканаем вышэй азначаную папраўку на адзін месяц наперад, г. зн. патрэбна лічыць з дня Юр’я (23.04): (красавік) 8 + (травень – верасень) 31 + 30 + 31 + 31 + 30 + (кастрычнік) 25 = 186 дзён, што і патрабавалася. Глядзім у БНК: «8/26.

* Пра беларускія назвы сузор’яў пісаў для “Роднага слова” Цімафей Авілін (“Вялікая Мядзведзіца: Беларускія назвы сузор’я”, 2004, № 12; “Беларускія назвы Арыёна і некаторых іншых сузор’яў”, 2005, № 6).

Зміцер (Змітрок, Дзмітры) – “хітры” дзень, канец надзеі выйсці замуж...». “*Да Змітра пасуць, а на Змітру пільнуюць*”... Змітраў дзень параўноўваюць у прыродных прыкметах з Вялікаднем. Католікі Венгры адзначалі дзень святога Дзёмёцэра (26.10) як свята пастухоў. Асабліва папулярнае свята пастухоў, што праводзілася на Мітра, у авечкаводаў горных раёнаў Маравіі і Славакіі. Важнае месца ў календары сербаў, чарнагорцаў, македонцаў і мусульман паўднёваславянскага паходжання займаў Змітраў дзень (Митров дан), які падзяляў год на дзве палавіны. У паўднёва-ўсходняй Балгарыі Дзмітраў дзень па значэнні роўны з Юр’евым і раздзяляў зімовую палову ад летняй. Акрамя таго, сцвярджаюць, што “сярод народаў Паўднёва-Усходняй Еўропы, у якіх было развіта адгоннае жывёлаводства, Георгіеў дзень лічыўся важнейшым, чым Пасха” [3, 93]. Значыць, мы знайшлі адлікавую кропку.

Далей паспрабуем рэканструяваць у задзякальных календары агульны сімвал і сімвал з “жывёльнага кола”, не прэтэндуючы на абсалютную даставернасць і пакідаючы ў гэтай складанай справе ўмоўнасць, якая тлумачыцца даўнасю гадоў і шматлікімі трансфармацыямі.

I. Агляд кароткага язычніцкага календара з 22 красавіка да 21 траўня выяўляе наступныя культуры: **карова**, конь, воўк, змяя. На наша перакананне, трэба выключыць адмоўныя вобразы. Вясна (Юрый) у гэтую пару перамагае злыя сілы, “*закрывае рот ваўкам*”, даючы свабоду каровам. Менавіта яны ставяцца на першае месца ў параўнанні з коньмі (нядаўнія ацёлы, першы выган). Ды і сусветны вопыт падае прыклад – Авен, Цялец. Першы месяц года ведычнай Русі, які пачынаецца 21 сакавіка, А. Асаў называе “белаярам” – ад імя бога Белаяра, або Ярылы, Яра [6, 319]. Ён піша: “Ахвяраванне авечкі (ягняці) у старажытнасці мела і таемны астранамічны сэнс” [6, 324].

II. Другі месяц па задзякальным календары пачынае Васіліск (22.05). Ва ўсходніх славян – салаўіны дзень. Цёплая перадкупальская пара вызначаецца птушынымі спевамі, а перад самым вялікім святам “*пеўчыя птушкі заціхаюць*” [3, 133]. Днямі птушынага культу называюцца 20, 23 і 24 чэрвеня [7, 121 – 136]. Асабліва вылучаецца зязюля, якая кукуе да Купалля ці Пятра. Цудоўныя птушкі для “кола жывёл” – **салавей і зязюля**. Гэтая пара выпявання траў раней называлася “*траўнем*”. Магчыма, і Зялёныя святкі, якія сімвалізавалі заканчэнне вясны, раней былі перад Купалам.

III. Трэці месяц, што пачынаецца 22 чэрвеня, – купальскі (найлепшага сімвала і не прыдумаеш). У народаў краін Еўропы Іванаў дзень таксама мае вялікае значэнне ў жывёлагадоўлі [3, 95]. Думаецца, што з галоўным язычніцкім ігрышчам, на якое было шмат нападак з боку царквы, павінен быць звязаны культ, пакрыты туманам даўніны і пераследу.

На Заходнім Палессі ў ноч перад сонцастаяннем моладзь збівала палкамі конскі чэрап на вогнішчавай

жэрдцы, у іншых рэгіёнах качалі яго па зямлі. Сяляне праводзяць абрады засцеражэння каня і каровы ад рознай нечысці. Купала больш асацыюецца з **канём** (Ярыла на кані), чым з каровай. Уладзімір Дабравольскі занатаваў: “У с. Шаблыкiне Карачаеўскага павета робяць пад Пятроў дзень саламянага каня, водзяць карагод і назіраюць за гульнёй сонца” [8, 1016]. Акрамя таго, даследчыкі знаходзяць у вобразе каня сімвал вады, агню, злых магiчных сілаў (русалка) і шлюбнай плоднасці. У БНК ёсць цікавы хранонiм – Конскі Вялікдзень, першы аўторак пасля Сёмухі, свята коней. Як мы заўважалі раней, Сёмушныя святкі маглі быць у язычніцкі перыяд напярэдадні Купалля. Гэтым усё расставляецца на свае месцы.

IV. Чацвёрты месяц пачынаецца 23 ліпеня, тут бясспрэчнае валадарства захапіў грамаўнік, Пярун. Хоць царква замацавала за прарокам Іллёй 20 ліпеня ці 2 жніўня (па праваслаўным календары), адчуваецца, што і тут дзень не адпавядае гістарычнаму дню Перуна, але такую вялікую постаць у язычніцкім свеце, як паказвае вопыт, адзначалі не адзін дзень. “Грамавых” і “градавых” дзён шмат гэтым часам. Дарэчы, у многіх еўрапейскіх народаў (аўстрыйцы, швейцарцы і інш.) жывёльнае свята звязана не з 20 ліпеня, а з крыху пазнейшымі днямі св. Якоба і св. Хрыстафора, што прыпадаюць на 25 – 26 ліпеня. У беларускіх паданнях Пятро (29.06) крадзе коней, а Кузьма (1.07) робіць падковы.

Беларускага селяніна ў разгляданы перыяд найбольш турбуюць конь, авечка, пчала, рыба, змяя. Магчыма, вылучаецца конь. Тым больш, што і 18 жніўня конскае свята. Але мы гэтаму несумненна важнаму жывёлагадоўчаму культу аддалі перавагу ў папярэдняй пары. А як жа беларусам быць без **пчалы**? Народ ведае, што “*толькі да Іллі паглядзі на вулі*” [2, 11], і на яблычны Спас (6.07) патрэбна збіраць мёд. Асноўнае свята мёду прыпадае на 1 жніўня (Макавей, Спас-мядовік, медзяны Спас). Акрамя таго, Ілля вельмі спалучаецца з “*божай*” пчалой-маланкай і яе стрэламі ў фальклорна-этнаграфічных матэрыялах. Пра гэта пераканальна распавядае фалькларыст Аляксей Ненадавец: “Сюды не асмельваўся біць сваёй маланкай нават усемагутны Ілля, якому ўсе іншыя мясціны былі даступныя... нябесныя пчолы-маланкі пачынаюць раіцца вясной... бог-грамоўнік... замучвае яго... а з трупа каня нараджаюцца маланкападобныя пчолы...” [4, 260 – 276]. А. Асаў у кнізе “Славянская астралогія” называе месяц “ильмень” “перуненем, грозавіком, заревом” [6, 424]. З мёдам і пчоламі Іллін дзень звязаны звычаямі ў многіх народаў: харваты, македонцы, усходнія славяне.

V. Пятый задзякальны месяц (24 жніўня – 23 верасня) прывязаны да восенскага раўнадзенства. Асноўнае свята, якое вылучаюць беларусы, Багач – сімвал дастатку, святкавання ўборкі збожжа (8.09). А храноні, што пазначае пару “закрывання” зямлі на зіму і звязаны са змеямі, якія хаваюцца, называецца Звіжаннем (14.09). У язычніцкую пару дзень хавання **змеяў**, якіх перамог Пярун, у зямлю мог супадаць з

днём раўнадзенства, як мяжа лета і восені. Вядома, што ў славакаў змеі ідуць у норы якраз на св. Варфаламея (24.08), у рускіх і балгар – на Адсячэнне галавы Яна Хрысціцеля (29.08), у сербаў, палякаў, мараваў і іншых – на Нараджэнне Багародзіцы (8.09), у некаторых – на Узвіжанне (14.09).

VI. Адразу ў першы дзень восені пачынаецца шосты месяц (з 14 верасня, колішняга Новага года). Галоўнае свята – Пакровы (1.10), сімвал пары – вяселле, асноўны клопат сялян – **карова**. Мінула паўгоддзе – і зноў яна асноўная карміцелька сям’і. Заканамерна і зразумела.

VII. Пасля вяселляў у кастрычніку / лістападзе аддаецца пашана Дзядам. Сярод жывёл у каляндарных абрадах і звычаях вылучаюцца **авечка**, карова, мядзведзь. На гэты раз мы абралі б авечку, улічваючы і факты з папярэдняга раздзела. Настуся (29.10) – яе апякунка ў БНК [3, 202]. У авечкі больш цёплая “вопратка” ў параўнанні з каровай, і жывёлінай займаліся пазней. У фінаў таксама свята авечак на Анастасію. З жывёлінай звязаны і іншыя хранонімы, часам ускосна: Зміцер, Параскі, Артошка [3, 198 – 205].

VIII. На восьмы месяц прыпадае Піліпаўка, Увядзенне, Юр’е і Мікола Зімовыя. А яны паўсюдна асацыююцца з “воўчымі вяселлямі”. Сапраўды, напярэдадні Калядаў у прыродзе пануе **воўк**. Наступае пара вечарніц.

IX. Наступная пара з 24 снежня да 22 студзеня – Каляды. Шэраг жывёл, на нашу думку, пачынае **каза**. Усім вядомы тэатралізаваны абрад “ваджэння казы”. Нават навагодняе свята ў мінулым мела назву “Святы козлік” [3, 46].

X. У перыяд з 23 студзеня да 20 лютага, акрамя Грамніц, маглі быць Валосся (Валосы), якія вядомы ў “рухомым” календары і прымеркаваны таксама да 11 лютага (дзень хрысціянскага свяшчэннапакутніка Уласія Севасціянскага). У гэтую пару грамоўнік толькі пачынае выпрабавваць свае стрэлы на змеях (Вялесе – адмоўным вобразе, які потым стане станоўчым, “скотым богом”). Аўлас (11.02) і лічыўся каровіным і конскім святам [3, 61]. На гэты дзень у католікаў прыходзіцца прысвятак Мацей. У Чэхіі “Святы Мацей кідае плугі з паднябесся”, у фінаў – Зімовы або Цялячы Маці, у Балгарыі – Власин ден. У народзе кажуць: “На Грамніцы певень нап’ецца вадзіцы, на Дабравешчанне – вол”. Прысутнасць каровы, вала (параўнайце: вол – волас) у разгляданую пару бясспрэчная, як і, у меншай ступені, каня, ваўка, мядзведзя. З аднаго боку, апраўдана было б вылучыць адмоўны вобраз, бо пакуль яшчэ вясна не перамагла. А з другога боку, пераважае ў разгляданых святах буйная рагатая жывёла. У такой сітуацыі можна аб’яднаць гэтыя дзве пазіцыі ў адным загадкавым вобразе – Вялесе, які таксама ўвасабляе і **вала**.

XI. Перадапошні перыяд (21.02 – 18.03) – гэта Гуканне вясны з сустрэчай птушак. Асноўныя ці характэрныя свята – Абертас, Аўдоцця Вясноўка, Гракоўнік, Саракі, Аляксеі. Сярод птушак у веснавай абраднасці вылучаюцца найбольш бусел, журавель, чырачка (качка), жаваронак. Печыва “жаваронкі”

выкарыстоўвалі на Гуканне, на Саракі; спявалі-заклікалі: “Жавароначкі, прыляціце...”. На Цёплага Аляксея (17.03) чакалі прылёту бусла ці жураўля. Іншыя сімвалы – пчала, рыба. **Бусел** – найбольш характэрная для Беларусі птушка, з якой звязана нямаля звычай. З прылётам бусла ў некаторых рэгіёнах дзяўчаты пачыналі клікаць вясну.

XII. Апошні месяц, які таксама можна называць і першым, бо звязаны з днём астранамічнага веснавога раўнадзенства, займае пару ад 19 сакавіка да 21 красавіка. Святы: Камаедзіца, Дабравешчанне, Вялікдзень. Жывёлы: мядзведзь, змяя, пчала, птушкі. **Мядзведзь** праяўляецца ў самых важных перыядах: На Марціна і Міхайла ён кладзецца ў спячку, на Каляды, Стрэчанне, Паўраценне – пераварочваецца на другі бок, а вось на Камаедзіцу, Дабравешчанне – выходзіць з бярогі на сваё святкаванне.

Шкада, што ў задзякальны каляндар не ўціснуўся дзень рыбы. Найбольш прыдатныя для яго сімвалы: Гуканне вясны і Пярун.

Безумоўна, прадстаўленае жывёльнае кола з’яўляецца ўмоўным, але не выключае, што нашы продкі ведалі пра задзякальную сістэму. Рэшткі гэтых ведаў можна прасачыць, калі падлічыць колькасць дзён у БНК ад аднаго “задзякальнага” свята да другога. Мы атрымаем прыблізна 29 – 31 дзень, што адпавядае месяцу. Супадзенне адбываецца на 67 – 75%, што выдае на станоўчы вынік. І гэта дае права зрабіць наступныя высновы.

- У кожным месяцы беларускага народнага календара захаваліся традыцыйныя свята, якія выяўляюць розныя жывёльныя культуры, што маюць глыбокія гістарычныя карані.

- Многія з іх удала групуюцца ў межах задзякальнага месяца, маюць адпаведны 29 – 31-дзённы перыяд і характэрна пачынаюцца адпаведнай датай грыгарыянскага календара (22-га, 24-га). Маюць і свой адметны задзякальны кардынальны крыж.

- Разгляданыя традыцыі і звычаі беларусаў, звязаныя з жывёлагадоўляй, выяўляюць многія паралелі з фальклорам іншых народаў, якія карысталіся ці карыстаюцца старажытнымі мерамі летазлічэння па знаках задзяка.

- Адпаведная беларуская спадчына дае магчымасць для гіпатэтычнай рэканструкцыі свайго “кола жывёл”. Аднак не ідэнтыфікуюцца многія характэрныя асаблівасці сонечна-месяцавых календароў, асабліва цыклічных, якія бытуюць у краінах Усходняй Азіі.

- Праз задзякальны прынцып вырашаецца адна са спрэчных праблем фалькларыстыкі адносна часавай прывязкі Юр’я і падобнасці яго звычайу да Вялікадня.

- У беларускім народным календары захаваліся толькі рэшткавыя, але ўсё-ткі яўныя сляды задзякальнай сістэмы, якая таксама паўплывала на развіццё сучаснага годазлічэння (грыгарыянскага).

- Выкарыстанне ў будучых даследаваннях задзякальнага фактару, яго канцэптэуальнай мадэлі, парадэгмы дазволіць выявіць многія архетыпы календара.

СИМВАЛЫ І ЗНАКІ ЗАДЫЯКА: БЕЛАРУСКАЕ КАЛЯНДАРНАЕ КОЛА

Рэканструкцыя паводле народнага календара

№	Сімвал, “кола жывёл” з беларускай народнай культуры	Асноўныя ці характэрныя святы па грыгарыянскім календары	Задзяк				
			Сузор’е	Сучасны перыяд	Сузор’е	Выява	Старажытны перыяд
2	Ярыла. Карова, конь, воўк, змяя	Ярылавіца, Юр’е-Ягор’е (23.04), Барыс (2.05), Мікола (9.05)	Авен	22.04 – 21.05	Цялец	♈	20.04 – 20.05
3	Травень. Салавей і зязюля	Васіліск (22.05), Ціхан (16.06)	Цялец	22.05 – 21.06	Блізняты	♊	21.05 – 21.06
4	Купала. Конь, карова, змяя, рыба	Зялёныя святкі, Конскі вялікдзень, Купалле (23.06), Русалле, Кузьма (1.07)	Блізняты	22.06 – 22.07 21 – 22 чэрвеня	Рак	♋	22.06 – 22.07
5	Пярун. Пчала, конь, авечка, рыба, змяя	Ілля (20.07), Барыс Палікоп (24.07), Мядовік (1.08), Базыль (2.08), Віхравеі (3.08), Градавы (8.07), святы ўраджаю, Конскае свята (18.08)	Рак	23.07 – 23.08	Леў	♌	23.07 – 22.08
6	Багач. Змяя, птушкі, муха	Баўтрамей (24.08), Сымон (1.09), Багач (8.09), Звіжанне (14.09)	Леў	24.08 – 23.09 22 – 23 верасня	Дзева	♍	23.08 – 22.09
7	Вяселле. Карова	Бабіна лета, Шапун (26.09), Пакрова (1.10)	Дзева	24.09 – 24.10	Шалі	♎	23.09 – 22.10
8	Дзяды. Авечка, мядзведзь, карова	Дзяды, Зміцер (26.10), Параскеўя Пятніца (28.10), Настуся (29.10), Міхайла (8.11), Марцін (11.11)	Шалі	25.10 – 23.11	Скарпіён	♏	23.10 – 21.11
9	Вечарніцы. Воўк, карова, конь	Піліпаўка, Увядзенне (21.11), Юр’е (26.11), Мікола (6.12)	Скарпіён	24.11 – 23.12 21 – 22 снежня	Стралец	♐	22.11 – 21.12
10	Каляды. Каза, мядзведзь, свойскія птушкі і жывёлы	Першая куця (24.12), Каляды (25.12 – 6.01), Святы козлік (1.01), Апанасся (18.01)	Стралец	24.12 – 22.01	Казярог	♑	22.12 – 19.01
11	Грамніцы. Вялес (вол), воўк, мядзведзь, карова, конь	Грамніцы (2.02), Валосся, Улассе, каровіна і конскае свята (11.02)	Казярог	23.01 – 20.02	Вадаліў	♒	20.01 – 18.02
12	Гуканне вясны. Бусел (птушкі), рыба, пчала	Гуканне вясны, Абертас (24.02), Гракоўнік (4.03), Саракі (9.03), Аляксей (17.03)	Вадаліў	21.02 – 18.03	Рыбы	♓	19.02 – 20.03
1	Вялікдзень. Мядзведзь, птушкі, пчала, змяя	Камаедзіца (24.03), Звеставанне (25.03), Вялікдзень	Рыбы	19.03 – 21.04 20 – 21 сакавіка	Авен	♈	21.03 – 19.04

• Пры ідэнтыфікацыі звычайна народнага календара з задзякальным колам заўважаецца накладка ці змяшчэнне традыцый у межах двух месяцаў, што звязана з перамяшчэннем зямной восі за дзве тысячы гадоў.

Літаратура

1. **Віцязь С.** Фарміраванне каляндарнай традыцыі Беларусі: Гістарыяграфічна-крынцізнаўчае даследаванне: Дыс. ... канд. гіст. навук. Кн. I. – Мінск, 2001.
2. **Івахненка Т.** Паэтыка беларускіх абрадавых песень перыядаў каляндарных пераходаў: Семантыка. Вобразны лад. Кампазіцыя. – Мінск: РІВШ БДУ, 2002.
3. **Лозка А.** Беларускі народны каляндар. 2 выд. – Мінск: Польша, 2002.
4. **Ненадавец А.** Святло таямнічага вогнішча. – Мінск: Беларусь, 1993.
5. **Трыфаненкава М.** Матыў змяборства ва ўсходнеславянскай традыцыі: Генезіс. Семантыка. – Мінск: БДУ, 2003.

6. **Асов А.** Славянская астрология: Звездомудрие, звездочет, календарь, обряды. – Москва: ФАИР-ПРЕСС, 2001.

7. **Власов В.** Формирование календаря славян: Ранний период // Календарь в культуре народов мира: Сборник статей. – Москва: Наука, 1993.

8. **Добровольский В.** Смоленский областной словарь. – Смоленск: Тип. П. А. Силина, 1914.

9. **Хренов Л., Голуб И.** Время и календарь. – Москва: Наука, 1989.

10. **Цыбульский В.** Лунно-солнечный календарь стран Восточной Азии. – Москва: Наука, 1988.

11. **Шервуд Е.** Календарь у древних кельтов и германцев // Календарь в культуре народов мира: Сборник статей. – Москва: Наука, 1993.

Алесь ЛОЗКА,
кандыдат філалагічных навук,
дацэнт кафедры этналогіі і фалькларыстыкі
Беларускага дзяржаўнага педагагічнага
універсітэта імя Максіма Танка.

Іна ШВЕД

ЖОЎТЫ КОЛЕР У ВЕРАВАННЯХ І АБРАДАВЫХ ПРАКТЫКАХ БЕЛАРУСАЎ АГУЛЬНАСЛАВЯНСКІ КАНТЭКСТ

Адным са значных складнікаў колеравага кода, у якім мадэлюецца традыцыйнае светабачанне славянскіх народаў, сканцэнтраванае ў вераваннях і абрадах, з'яўляецца жоўты колер. Традыцыйнае стаўленне да гэтага колеру характарызуецца дваістасцю: з ім звязаны ўяўленні пра знікненне жыццёвых сіл, далучанасць да замагільнага свету, у той самы час жоўтае як залатае выступае сімвалам нязменнасці, асацыюецца з сонечным святлом, нябесным і падземным агнём.

Жоўты колер, які пачынае дамінаваць у прыродзе ў другой палове года, з'яўляецца знакам і вынікам растраты апошніх летніх сіл. Скура памерлага чалавека таксама набывае жоўты колер, а з'яўленне жоўтай плямы на руцэ, паводле славянскіх вераванняў, прадвешчае смерць. Беларусы лічылі, што жоўты колер скуры дзіцяці сведчыць пра яго хуткую смерць ад жаўтухі ці іншай хваробы. Нездарма міфічныя істоты, якія водзяць душы на той свет, напрыклад у сербаў, паказваюцца людзям у жоўтых тонах; адна з назваў дэманічных істот, якія згадваюцца ў малітвах-замовах ад ліхаманкі, – *жаўцея*. Згаданым колерам могуць характарызавацца і іншыя прадстаўнікі таго свету. У *паветруль*, паводле ўкраінскіх вераванняў, жоўта-пясочныя валасы. Жоўты колер маюць таксама валасы *дамавіка*. Цікава, што жоўты можа з'яўляцца пастаянай каларыстычнай характарыстыкай *чужых* народаў. У балгарскім песенным фальклоры найбольш частотным эпітэтам для вызначэння чужых, у прыватнасці яўрэяў, іншаверцаў, выступае слова *жоўты*. Паводле ўяўленняў розных славянскіх народаў, месцы карагодаў, ігрышчаў, трапез *віл*, *русалак*, *самадзіў* адзначаны пажоўклай травой. Жоўтыя колы з'яўляюцца і на траве, дзе стары становіцца чараўніком ці старэйшая ў сям'і жанчына куміцца з ведзьмамі. Сербы і балгары верылі, што душа заснулай *вешціцы* можа пераўтварыцца ў жоўта-чорнага матылька. У Сербіі ў ролі *дадолы* выступаў мужчына, апрануты ў жоўтую вопратку і ўпрыгожаны жоўтай травой [8, 202]. Дарэчы, у Еўропе жоўты (ці жоўта-чырвоны) сцяг азначае каранцін, а жоўты крыж – чуму [5, 140].

Усходнія славяне ў жоўты колер афарбоўваюць яйкі, прызначаныя для памінаання ў велікодных, сёмушных, траецкіх абрадах. На Вялікдзень, памінаючы памерлых, насілі на могількі чырвоныя і жоўтыя яйкі. Медыятыўная семантыка жоўтага яйка рэалізуецца і ў сёмушных рытуалах кумаўлення: дзяўчаты, калі цалуюцца праз вянок, даюць адна адной жоўтае яйка. У абрадзе “хрышчэнне зязюлі” ўдзельнікі рытуалу кумаўлення на могільках абменьваюцца жоўтымі яйкамі, разбіваюць іх

і пакідаюць на магілах. У суботу перад Тройцай, калі паміналі памерлых не сваёй смерцю і дзяцей, памерлых без хрышчэння, фарбавалі яйкі не ў чырвоны, а ў жоўты колер і раздавалі дзецям [8, 202].

Асацыяцыі жоўтага колеру з іншасветам і міфалагічнымі істотамі, а таксама яго медыятыўная сімволіка знайшлі выяўленне і ў замовах: у беларускіх *скура*, *гад* характарызуюцца як *жоўтыя* [1; 139, 212], *гад-гадзіца*, *гадава царыца* – як *жоўта-жаўтавата* [1, 126–127]. У сербскіх замовах хваробы адносяцца ў іншасвет жоўтымі сабакамі, жоўтым пеўнем, курантамі з жоўтымі нагамі, жоўтым чалавекам, а ў адной балгарскай замове жоўты чалавек без рук ловіць рыбу і пячэ яе без агню, што ўяўляе з сябе міфічную форму антыпаводзінаў [5, 139].

У беларускіх замовах жоўты колер указвае на хтанічную адзначанасць локусаў пастаяннага знаходжання ці выгнання дэманізаваных хвароб, чарадзеяў і да т. п., маркіруе аб'екты антысвету: “*Ідзіця вы, поты і паралогі, на мха, на балота, на ніцыя лозы, на крутыя горы, на жоўтае карэння, на белае камення, ідзе людзі ня ходзяць, ідзе сабакі ня брэшуць, дзе пеўні не пяюць*” [1, 100]; “*Шчука-рыба лялява на мору гуляла і яд пускала. Трэба печы паабіваць і яд адганяць. Не быць табе ў рабай шарсці, не ламаць касці, а ляжаць табе ў жоўтым пяску, імець таску*” [1, 126]. У такіх кантэкстах жоўтыя карэнні, пясок маюць негатыўную аксіялагізацыю. Нярэдка словазлучэнне *жоўтыя пяскі* ўключаецца ў трыяды “жоўтае – чорнае – белае” ці “сіняе – жоўтае – зялёнае”, напрыклад: “*На сінім моры, / На беражочку, / На жоўтым пясочку, / Стаіць дуб зялёны...*” [1, 57]. У замовах на захаванне свойскай жывёлы карова павінна здавацца ў полі жоўтым цвэтам, а ля вады – жоўтым пяском [1, 72].

Месца, дзе адбываюцца маніпуляцыі з жоўтым пяском, золатам і срэбрам, можа малявацца ідэальным для знаходжання хваробы – як у замове ад *скулы*: “*Высылаю я, вымаўляю я – ідзі ты, скулішча, на сіняе мора. На сінім моры белы камень ляжыць, на том камні два прастолы стаіць, на тых прастолах два кубачкі стаіць: у вадзін кубачак жоўты пясочак засыпаецца, у другі кубачак злата і срэбра пераліваецца. Там жа ты будзь, там жа ты прабывай, свой вопух пушчай...*” [1, 201]. У руках прадстаўнікоў найвышэйшай нябеснай іерархіі жоўты пясок ператвараецца ў сродак пазбаўлення ад немачы: “*Там ідзе Божжа мацер, Ісус Хрыстос, Сын Божжы, і Дух Святэй. Яны ішлі і жаўтыя пяскі бралі, і змяніныя раны прысыпалі, і вузжыныя жсалы, і такому рабу чалавеку помачы давалі*” [1, 124]; “*На Вялікадзень да абеду сашоў сам Сус Хрыстос з неба, ездзіў на полю на буланом каню, яду шукаю, зяленую траву прыкладаю, жоўтым пяском прысыпаю*” [1, 137].

Поле ўжывання жоўтага колеру доволі шырокае ў абрадах магічнага пазбаўлення ад хвароб, што абумоўлена сувяззю гэтага колеру з іншасветам і яго прадстаўнікамі, а таксама асацыяцыяй з сімптомамі пэўных хвароб. Магічныя ўласцівасці прыпісваюцца жоўтым прадметам

Гэтым артыкулам Іна Швед працягвае цыкл публікацый пра колеры ў народнай свядомасці: у сакавіцкім нумары быў змешчаны матэрыял “Белы колер у вераваннях і абрадавай практыцы беларусаў”, у вераснёўскім – “Гарыць агнём золата: Чырвоны колер у беларускай міфапэтычнай карціне свету”.

(хусткі, пярсцёнкі, посуд), жывёлам (куры з жоўтымі нагамі, жоўтыя матылькі), жоўтай зямлі, гліне. На Беларусі ад жаўтухі націралі шчокі залатой манетай, купалі хворага ў разрэджанай гліне. У Сербіі хворы павінен пайсці ў вінаграднік і вымазацца жоўтай зямлёй з-пад айвы; пры замаўленні свойскай жывёлы ад укусу змяі выкарыстоўваюць дзевяць каменячыкаў і жоўтую іголку; у Славеніі дзіцяці, хвораму на жаўтуху, пакрываюць у калысцы галаву жоўтай шаўковай хусткай і прышываюць да кашулі залаты пярсцёнак; каб у дзяцей лепш раслі валасы пасля таго, як іх першы раз пастрыгуць, адносяць валасы на жоўтую вярбу [5, 140].

Пры лячэнні ліхаманкі хворым у розных славянскіх культурах прапанавалася паглядзець на што-небудзь жоўтае: на залатую чашу ў царкве ці касцёле, на залатую манету, на проса, на растопленае масла, на топленае малако ад чорнай каровы; глядзець праз залаты пярсцёнак; пільна глядзець на жывога шчупака ў пасудзіне, пакуль ён не ўсохне і не жаўце, г. зн. пакуль жаўтуха не пяройдзе на рыбу [8, 202]. У Пірынскім краі, заўважыўшы, што скура набыла жоўты колер, да рукі хворага прывязвалі скручаную жоўтую і чырвоную нітку, каб жаўтуха збегла, а хворы стаў чырвоным, як і раней [7, 201].

У беларускіх замовах жоўтае зелле надзяляецца незвычайнымі ўласцівасцямі: “На моры, на лукамор’і там хадзілі тры дзевіцы і рвалі тры травіцы: первая – зеля жоўтае, другая – зеля краснае, трэцяя зеля сустайляла і звіх замуляла” [1, 164]. У народнай медыцыне розных славянскіх народаў паводле прыняцця “клін клінам” расліны з жоўтымі кветкамі, каранямі, сокам выкарыстоўваюцца для лячэння “жоўтых” хвароб (ліхаманкі, жаўтухі). Дзіцячую жаўтуху беларусы і ўкраінцы лячылі адварам жоўтага дзікага сухацвету. Палякі жаўтушанаму прывязвалі на шыю жоўтыя карані крываўніку, чыстацелу, жоўтую стужку, бурштын, націралі шчокі малачаем, давалі піць булён ад жоўтай курыцы. У Македоніі ад жаўтухі пазбаўляліся пры дапамозе жоўтай ружы, у Сербіі – сланечніку [4, 44]. Разам з тым, на асацыяцыі жоўтага з асляпляльным светам, магчыма, пабудаваны палескія забароны ўносіць у хату жоўтыя кветкі тыпу гарлячыкаў – бо паслепнуць куры (згадаем назву расліны з жоўтымі кветкамі *курыная слепата*).

Жоўтым колерам характарызуецца рад частак цела жывёл, а таксама прадукты жывёлагадоўлі. Частотнымі вобразамі беларускіх замоў з’яўляюцца жоўтыя косці: “Угаварую з вушэй, з вачэй, з рог, з ног, з буйнай галавы, з жоўтай касці, з жывы, з паджывы, з мяккага жывата...” [1, 62], жоўтае мяса: “Сабірай свой яд, вынімай свой гад із краснай краві, із жоўтага мяса, із скаціны серай” [1, 116], жоўтае масла – у замове ад злога чаравання ад каровы чакаецца “малака прыбыўнога, верху глыбокага, масла жоўтага” [1, 56]. На Беларусі малочную карову пазнаюць па наступных прыкметах: канцы рагоў яе будуць “жылтаваты” [2, 363]; купляючы карову ці мяняючы яе на іншую, дасведчаная гаспадыня найперш разглядае на святле каровіна вуха і купляе толькі тую, у якой вуха жоўтае: “У каторае каровы вуха жоўтае, бы нача наготка, то і малако густое, а калі сіняе, як пуп, то і малако нача палалам з вадою” [2, 373].

Выступаючы ў комплексе з іншымі колерамі, жоўты мадыфікуе сваю семантыку. Напрыклад, трыяда “жоўтае – чорнае – белае”, як адзначае Л. Радэнкавіч, выкарыстоўваецца з мэтай сімвалічнага аддзялення

нячыстай сілы ад чалавека. У Македоніі пры лекаванні жаўтухі бяруць тры галіны – чорнай шаўкавіцы, белай шаўкавіцы і жоўтай ружы (паводле асацыяцыі з хваробай), ногі жоўтай курыцы і залатую манету з пасагу і ўсё гэта вараць у катле з вадой на вогнішчы, складзеным з галін цёрну, пасля чаго хворы павінен абмыцца ў гэтай вадзе. Потым вада выліваецца на перакрывававанні дарог так, каб ніхто не бачыў, а ў хворага застаюцца манета і курыная нага [5, 142]. Пастаянная формула беларускіх замоў “ёсць на свеці тры цары: цар ясны месяц на небе, другі цар – чорны рак у моры, а трэці цар – шэры воўк за морам” інтэрпрэтуецца як камбінацыя трох колераў, выражаная касмічным кодам, таксама як і фінальная формула тыпу “рэчка вымывала жоўтыя пяскі, белае каменне, чорнае карэнне” [5, 144].

У сімвалічным плане жоўты колер можа быць не зусім “самастойным” і “мець цягу” да белага, аб’ядноўвацца з ім паводле прыналежнасці да таго самага члена апазіцыі “светлы – цёмны”. Так, белы ці жоўты колер кветкі адыгрываў важную ролю ў абрадзе водкупу брата-блізнюка ці аднамесячніка на захадзе Сербіі. Брат, які “адкупляўся”, клаў белую ці жоўтую кветку на грудзі памерламу брату і гаварыў: “Я тебе жут (белы) цвет, а ти мени бео свет!” [4, 50].

Жоўты разам з чырвоным выступае як заменнік золата (параўнаем праславянскае *žlty* ‘жоўтае’ і **zolto* ‘золата’). Асацыяцыя жоўтага колеру з золатам і іншасветам матывавала ўзнікненне ўяўлення пра тое, што расліны, характэрным колерам якіх з’яўляецца жоўты, могуць дапамагчы ў пошуку схаваных скарбаў. Такой кветкай лічыўся, напрыклад, святаяннік, які расце ў поўдзень Янава дня [4, 44]. Характэрна таксама асацыяцыя жоўтага з сонцам. У сувязі з гэтым звернем увагу на намінацыю сланечніка: руск. *подсолнух*, укр. *соняшник*, србх. *сунчани цвет, сунчаница*, чэш. *slunečnice*. У шэрагу кантэкстаў жоўты як залаты функцыянальна прыраўноўваецца да чырвонага. Жоўты, як і чырвоны, можа быць колерам агню. Беларусы верылі, што калі страху перабяжыць жоўтая вавёрка, то хата хутка і абавязкова згарыць; але калі тое самае зробіць зімовая (шэрая) вавёрка, то хата раскідаецца ад буры ці згарыць, хоць і не так хутка [2, 496]. Блізкасць жоўтага і чырвонага можна прасачыць і ў сербскіх дзясчочных варажбах пра шлюб: перад Юр’ем дзяўчаты выкопваюць ямки ў зямлі і на наступны дзень глядзяць: калі там жоўтыя ці чырвоныя мурашы, дзяўчына выйдзе замуж за хлопца, калі ж цёмныя – за ўдаўца [5, 139]. Жоўты і чырвоны як светлыя колеры ўтвараюць апазіцыю ў гэтым кантэксте з цёмным.

Разам з тым жоўты можа проціпастаўляцца чырвонаму як адностраванне апазіцыі “здоровы – хворы”. Так, у Сербіі хворыя на жаўтуху бралі жоўтую шаўковую нітку, абвіталі сабе шыю, а другую нітку, чырвоную, вешалі на чырвоную ружу ў садзе. Пасля таго як пройдзе ноч, жоўтую нітку здымалі з шыі і вешалі на ружу, а чырвоную – на шыю хвораму, просячы ў ружы аддаць чырвань, а забраць жаўцізну: “Ружнице, Богом сестрице, дай ми твоје руменило, а узми моје жутило!” [4, 52]. Тое самае проціпастаўленне жоўтага і чырвонага выразна выяўлена ва ўкраінскіх прыкметах: калі бачыш першымі ў годзе жоўтыя кветку або матылька – будзеш слабы, хворы, а чырвоныя – будзеш здаровы, моцны, чырвоны [4, 52].

Жоўты, бледны, белы як колеры смерці могуць нейтралізавацца чырвоным. Паводле агульнаславянскай забароны, цяжарная жанчына не павінна

прысутнічаць на пахаванні, глядзець на памерлага, развітвацца з ім, бо на дзіця пяройдзе непрыемны, безжыццёвы колер нябожчыка. У паўднёвых славян, калі памёр блізка чалавек і цяжарная павінна ісці на пахаванне, яна прывязвае на запясеце ці мезенец чырвоную нітку, потым кідае яе ў магілу. У рускіх у якасці прэзентыўнага сродку ад уздзеяння памерлага як жоўтага, бледнага выкарыстоўвалася пафарбаваная драўляная лыжка ці чырвоная ануча [6, 58].

Жоўты можа абазначаць не толькі няшчасце, хваробу ці смерць, але і здраду, расстанне, падман – напрыклад, жоўтая хустка, убачаная ў сне, паводле беларускіх народных тлумачэнняў сноў, прапракае разлуку [3, 420]. Гэты колер непажаданы ў вянку нявесты. Ва ўсходняй частцы Польшчы жоўты колер азначае рэўнасць, а пабачанія ў сне кветкі праказваюць хваробу [9, 30].

Такім чынам, жоўты колер і носьбіты гэтай колеравай прыкметы падтрымліваюць агульную семантыку, сімваліку і метафору шырокага кола вераванняў і абрадавай дзейнасці беларусаў і іншых славянскіх народаў. Жоўтае пры гэтым утрымлівае дзве процілеглыя тэндэнцыі: жыцця і смерці, г. зн. з’яўляецца амбівалентным колеравым сімвалам. Жоўты можа асацыявацца з агнём, сонечным святлом і як залаты сімвалізаваць багацце. Жоўты колер дамінуе ў магічных актах прафілактыкі і лячэння хвароб – паводле сімптомаў, звязаных з ім. Але пераважна жоўты мае негатыўную ацэнку, перадае ўяў-

ленні пра *чужое*, сімвалізуе далучанасць да замагільнага свету, пераходны стан, атаясамліваецца з хваробай і смерцю, звязваецца з прынцыпам разбурэння.

Літаратура

Замовы / Уклад. Г. Барташэвіч. 2 выд. – Мінск: Бел. навука, 2000.

Зямля стаіць пасярод свету...: Беларускія народныя прыкметы і павер’і: У 3 кн. / Уклад. У. Васілевіча. Кн. 1. – Мінск: Маст. літ., 1996.

Зямная дарога ў вырай: Беларускія народныя прыкметы і павер’і: У 3 кн. / Уклад. У. Васілевіча. Кн. 3. – Мінск: Маст. літ., 1999.

Колосова В. Роль цвета в создании символического образа растения // Кодови словенских култура. 2001. № 6.

Раденкович Л. Символика цвета в славянских заговорах // Славянский и балканский фольклор. Реконструкция древней славянской духовной культуры: источники и методы. – Москва: Наука, 1989.

Седакова И. Цветообозначения и их место в символике славянских родин // Кодови словенских култура. 2001. № 6.

Усачева В. Желтуха // Славянские древности. Этнолингвистический словарь: В 5 т. / Под общ. ред. Н. Толстого. Т. 2: Д – К (Крошки). – Москва, 1999.

Усачева В. Желтый цвет // Славянские древности. Этнолингвистический словарь: В 5 т. / Под общ. ред. Н. Толстого. Т. 2: Д – К (Крошки). – Москва, 1999.

Niebrzegowska S. Przestrach od przestrachu. Rośliny w ludowych przekazach ustnych. – Lublin: W-wo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2000.

3 гісторыі нашага краю

ПРОМЫСЛЫ І РАМЁСТВЫ БЕЛАРУСАЎ ВАЧЫМА ПОЛЬСКІХ ЭТНОГРАФАЎ ПЕРШАЙ ПАЛОВЫ XIX СТ.

Адным з першых польскіх аўтараў, які звярнуў увагу на традыцыйныя промысловыя і рамесныя заняткі беларусаў, быў Казімір Кантрым, супрацоўнік Польскага банка, пасланы сваёй установай на Палессе, каб выявіць гаспадарчыя і гандлёвыя перспектывы гэтых земляў. Вынікам экспедыцыі стала кніга “Падарожжа Кантрыма, чыноўніка Польскага банка, якое адбылося ў 1839 г. па Палессі”. Аўтар апісаў галоўным чынам гандаль і яго ўмовы, сістэму камунікацый, прыродныя асаблівасці палескага краю, звесткі пра паляўніцтва: ён распавёў пра асаблівасці палявання на дзіка, лісу, бобра, згадаў, што ў той час на Палессі яшчэ сустракаўся асётр. Заслугоўвае ўвагі паведамленне аўтара пра тое, што на Палессі вельмі цаніліся пярсцёнкі, вырабленыя з капытоў лася, яны нібыта ахоўвалі свайго ўладальніка ад чараўніцтва і заразы, таму карысталіся вялікім попытам.

Каштоўным у працы Казіміра Кантрыма з’яўляецца раздзел, прысвечаны суднам, на якіх плавалі ў першай палове XIX ст. па палескіх рэках і далей па Дняпры на Украіну. Аўтар ахарактарызаваў наступныя тыпы суднаў (паводле змянення грузаўздымнасці): *байдакі, лыжвы, дубасы, баркі, чайкі, шугалей, абіянкі*. Самыя вялікія з іх – байдакі – уздымалі 160 т і болей. Усе астатнія плаўсродкі, на якія грузілі менш за 250 пудоў (4 т), называліся *дубамі* і вырабляліся з аднаго ствала дуба ці сасны. Вырабам усіх гэтых суднаў займаліся мясцовыя цесляры, а абсталяванне ставілася ў Крэменчугу на Украіне.

Цікавыя згадкі і пра выраб *паташу, смалы*, а таксама *клёнак*, якія экспартаваліся ў Херсон, Каралевец і Гданьск.

Часопіс “Tygodnik Peterburgski” ў 1844 г. надрукаваў шэраг артыкулаў Рамуальда Падбярэскага пад агульнай назвай “Лісты з Беларусі”. Ліст, які мае назву “Аб пра-

мысловасці”, змяшчае паведамленне пра так званых *асташоў* (як лічыць Р. Падбярэскі, выхадцаў з Асташкоўскага павета Цвярской губерні), яны бралі ў арэнду ўзімку і ўвесну беларускія азёры да сыходу лёду для лоўлі рыбы, а таксама пра шырокае распаўсюджанне сярод насельніцтва Віцебшчыны адыходніцтва*.

Ян Снядэцкі ў артыкуле “Палессе” (1845, часопіс “Biblioteka Warszawska”) паведамляў пра пачатак інтэнсіўнай эксплуатацыі палескіх лясных багаццяў. З драўніны спачатку выраблялі паташ, смалу і дзёгаць, а потым сплаўлялі па рэках на Украіну адборнае дрэва, прызначанае на карабельныя маты і іншыя патрэбы.

Першую грунтоўную характарыстыку промыслаў і рамёстваў, тыповых для цэнтральных раёнаў Беларусі, даў Яўстахій Тышкевіч у працы “Апісанні Барысаўскага павета”, дзе распавёў пра бортніцтва, семнаццаць парод дрэў і асаблівасці іх выкарыстання, гандаль дрэвам, збіральніцтва лясных ягад, паляўніцтва, рыбалоўства.

“Успаміны Валыні, Палесся і Літвы” вядомага літаратара, публіцыста, крытыка, гісторыка і этнографа Юзафа Ігнацы Крашэўскага былі выдадзены ў 1839 г. Тут шмат увагі аддадзена лясным промыслам, рыбалоўствам, збіральніцтву, паляўніцтву.

* Адыходніцтва (уст.) – часовая, сезонная работа сялян па-за вёскай. – *Заўвага рэд.*

Міхаіл МІХАЙЛЕЦ,
супрацоўнік кафедры этналогіі,
музеялогіі і гісторыі мастацтваў БДУ.

Артыкул рэкамендаваны да друку кафедрай этналогіі, музеялогіі і гісторыі мастацтваў БДУ.

ЖОЎТЫ, ЗЯЛЁНЫ, АРАНЖАВЫ, ПАМЯРАНЦАВЫ

Першаснае значэнне слова *жоўты* ў беларускай мове – ‘які мае афарбоўку аднаго з сямі асноўных колераў спектра – сярэдняга паміж аранжавым і зялёным; колеру яечнага жаўтка, золата’, пераноснае значэнне – ‘згодніцкі, рэфармісцкі; прадажны, здрадніцкі’, а таксама слова ўжываецца як састаўная частка некаторых батанічных, медыцынскіх, мінералагічных назваў, такіх, напрыклад, як *жоўтая лілія*, *жоўтая крывяная соль*¹.

Сучасныя славяне ў якасці пазначэння сярэдняга паміж аранжавым і зялёным колеру ўжываюць украінскае *жовтий*, рускае *жёлтый*, польскае *żółty*, ніжнялужыцкае і верхнялужыцкае *žolty*, чэшскае *žlutý*, славацкае *žltý*, сербскае і харвацкае *жџт*, *жџтї*, македонскае *жолт*, балгарскае *жџлт*. Толькі ў сучаснай славенскай мове для абазначэння жоўтага колеру выкарыстоўваецца слова *rumen*, а славенскае *žolt* перайшло ў разрад устарэлых.

У агульных для ўсходніх славян старажытнарускіх помнікаў слова ўпершыню сустракаецца як прозвішча *Желтой* і датуецца 1216 г.: *Дмитрий Желтой, псковитин*². Прыметнік *жџлтыи*, *жџлтыи*, *жџлтыи*, *жџлтыи* з’явіўся ў агульнаўсходнеславянскіх пісьмовых помніках пазней, у 1327–1328 г.³. Старабеларускае *жолтый*, *жџлтый* упершыню пісьмова зафіксаванае ў ‘Аповесці аб Троі’ пачатку XVI ст.: *подлуг записов права тџи за правди вишитџи носили зброю чирвони а жолту*⁴. Акрамя таго, у старабеларускай мове існавалі і назвы адценняў жоўтага колеру *жолтогоронцый* ‘вогненна-жоўты’ – 1605 г., *жолтавыи* ‘жаўтаваты’ – 1653 г.⁵ (параўнаем сучаснае дыялектнае *жаўтавы* ‘тс’⁶).

На падставе сучасных назваў жоўтага колеру ў славянскіх мовах рэканструюваны праславянскі прыметнік **žьltь*, *-a*, *-o*, **žьltьj*, *-aja*, *-oje*, роднасны назоўніку **žьlць* > беларускае *жоўць*, але, як мы ўбачым ніжэй, не толькі яму.

У значэнні ‘бліскача-жоўты; колеру золата’ ў беларускай мове ўжываецца таксама прыметнік *залаты*⁷, вядомы ў старабеларускай мове ў трох формах – *златый*, *злотый*, *золотый*, з першасным значэннем ‘які складаецца з золата; зроблены з золата’⁸. Такім чынам, значэнне ‘бліскача-жоўты’ < ‘колеру золата’ з’яўляецца вытворным. Тым не менш праславянская назва золата **zolto* матываваная менавіта жоўтым колерам золата і паходзіць ад таго самага індаеўрапейскага кораня, што і праславянскае **žьltь* ‘жоўты’.

Побач з жоўтым колерам стаіць *зялёны* – ‘адзін з колераў сонечнага спектра, сярэдні паміж жоўтым і блакітным; колеру травы, зелены’. Гэты прыметнік таксама шматзначны. Акрамя асноўнага, ён мае наступныя значэнні: ‘бледны, з зямлістым адценнем (пра твар)’, ‘утвораны зеленню, зялёнай расліннасцю; зарослы дрэвамі, кустамі, травой’, ‘які складаецца са свежай зелены, утвораны зеленню; прыгатаваны са свежай травяністай часткі ядомых раслін’, ‘неда-

спелы, няспелы’, ‘вельмі юны, нясталы; нявобразны з прычыны маладосці’⁹. Праславянская назва зялёнага колеру **zelenь*, *-a*, *-o*, **zelenьjь*, *-aja*, *-oje* рэканструюваная на падставе ўкраінскага *зелений*, рускага *зелёный*, польскага *zielony*, ніжня- і верхнялужыцкага *zeleny*, чэшскага і славацкага *zelený*, славенскага *zelen*, сербскага і харвацкага *зелен(и)*, македонскага *зелен*, балгарскага *зелен* і складаецца з кораня **zel-* і суфікса *-en-* – таго самага, што і ў праславянскім слове **čьrvenь* (> беларускае *чырвоны*). Параўнаем з тым самым коранем **zel-* старажытнаруускае *зелье* ‘злак; зеляніна; агрута’, пазней ‘порах’¹⁰. Старажытнаруускае *зеленыи* ‘зялёны’ датуецца 1073 г.¹¹, старабеларускае *зеленыи*, *зелоний* першы раз фіксуецца ў кантэксте *есть как зеленое вино* ў ‘Аповесці аб трох каралях валхвах’ канца XV ст., прычым ужо ў старабеларускай мове прыметнік быў шматзначны: ‘зялёны’, ‘недаспелы’, ‘з прыкметамі жыцця, незасохлы (пра расліны)’, ‘пакрыты расліннасцю’¹². Адносна праславянскага **zelenь* ‘зялёны’ застаецца дадаць, што і гэты прыметнік працягвае наш шэраг роднасных паміж сабой праславянскіх слоў.

Паводле сусветна вядомага этымолога Я. Покарнага¹³, мы маем справу з варыянтамі індаеўрапейскага кораня з розным вакалізмам: **ghel-* / **g’hel-* / **g’hol-* / **g’hlo*, кожны з якіх мог даваць у розных індаеўрапейскіх мовах адрозныя назвы колераў. Напрыклад, на славянскай глебе варыянт **ghel-* трансфармаваўся ў **žьltь* ‘жоўты’, на падставе ж варыянта **g’hel-* у славян узнікла **zelenь* ‘зялёны’, а ў некаторых іншых індаеўрапейскіх мовах – назвы жоўтага або карычневага колеру: лацінскае *helvus* ‘бурштынава-жоўты; буланы’, нямецкае *gelb* ‘жоўты’, брэтонскае *gell* ‘светла-карычневы’, старажытнаіранскае *zari* ‘жоўты’. Такім чынам, праз індаеўрапейскае чаргаванне **ghel-* / **g’hel-* мы можам лічыць названыя словы адпаведнікамі як да праславянскага **žьltь* (перш за ўсё семантычна), так і да праславянскага **zelenь* (перш за ўсё фармальна). З улікам гэтага ў якасці індаеўрапейскіх адпаведнікаў да беларускага *жоўты* прыводзяць, акрамя згаданых ужо слоў, літоўскае *gelátas* ‘бледна-жоўты’, *geltónas* ‘жоўты’, *gelásvas* ‘жаўтаваты’, латышскае *gzeltens* ‘жоўты’, старажытнаверхненямецкае *gēlo* ‘тс’, сярэдневерхненямецкае *gēl* ‘тс’, а таксама лацінскае *fel* ‘жоўць; гнеў’; грэчаскае *χολή*, *χολος* ‘жоўць; гнеў; раздражненне’, старажытнаіндыйскае *hári-* ‘русы; буланы; жоўты’ (як прыметнік), ‘буланы конь’ > ‘конь’ (як назоўнік). Беларускае *зялёны* параўноўваецца з літоўскім *žalias* ‘зялёны’, *žėlvas*, *žėlšvas* ‘зеленаваты’, *žėlti* ‘зелянец (пра расліны); прарастваць, расці, зелянеючы’, *žolė* ‘трава, зеляніна’, латышскім *zaļš* ‘зялёны’, *zelt* ‘зелянец’, *zāle* ‘трава’, а таксама прускім *saligan*, *sālin* ‘зялёны’, лацінскім *holus*, *holeris* ‘зеляніна’, валійскім *gledd* ‘зялёны дзёрн’. *Залаты* сярод індаеўрапейскіх адпаведнікаў мае латышскае *zēlts* ‘золата; залаты’, ус-

ходнелітоўскае *želtas* ‘залаты, залаціста-жоўты; светларусы’, старажытнаверхне- і ніжнянемецкае *gold* ‘золата’, авестыйскае *zaranya* ‘золата’ і *zairi-* ‘жоўты, залацісты’, старажытнаіндыйскае *hiraṇyam* ‘золата’ і *hāriḥ-* ‘залаціста-жоўты, зеленаваты’ і інш. Акрамя названых тут колераў, да індаеўрапейскага **ghel-* / **g'hel-* / **g'hol-* / **g'hlo* зводзяцца назвы блакітнага, шэрага і іншых колераў і адценняў у розных індаеўрапейскіх мовах, праз гэта па адной з версій тлумачыцца праславянскае **zola* (> беларускае *зала*) з матывацыяй ‘светлы, святлець, блішчаць’, роднаснае да літоўскага *žilas* ‘шэры’, латышскага *zils* ‘блакітны’ і інш.¹⁴

Беларускі прыметнік *аранжавы* ‘які мае чырвона-жоўтую (адну з сямі асноўных колераў спектра) афарбоўку; падобны да колеру апельсінаў’¹⁵, як і яго славянскія адпаведнікі – украінскае *оранжевий*, рускае *оранжевый*, польскае *oranż* ‘аранжавы колер’, *oranżowy* ‘аранжавы’, чэшскае *oranž* ‘аранжавы колер’, *oranžový* ‘аранжавы’, славацкае *oranž* ‘аранжавы колер’, славенскае *oránžen* ‘аранжавы’, сербскае і харвацкае *оранжаст* ‘тс’, македонскае *оранж* ‘аранжавы колер’, балгарскае *оранжев* ‘аранжавы’, – з’яўляецца запазычаннем з французскай мовы. Французскае *orange* ‘апельсін’ > ‘аранжавы’ праз італьянскае *arancia* з яго старэйшай формай *melarancia* – літаральна ‘апельсінавы яблык’ – паходзіць ад арабскага *nāranj*, што з персідскага *nārang*, якое, у сваю чаргу, ад старажытнаіндыйскага *nāraṅgāḥ* ‘апельсінавае дрэва’. З прыведзенага этымалагічнага ланцужка відаць, што слова фанетычна змянілася на французскай глебе. Мяркуюцца, што гэтая змена адбылася пад уплывам назвы французскага горада Аранж – буйнога перавалачнага пункта пры перавозцы апельсінаў¹⁶.

Прыметнік *памярэнцавы* ў беларускай мове не з’яўляецца ўласна назвай колеру і ў тлумачальным слоўніку азначаецца так – ‘які мае адносіны да памярэнца – субтрапічнага вечназялёнага цытрусавога дрэва з аранжава-чырвонымі пладамі; які робіцца з пладоў памярэнца’¹⁷, хоць у старабеларускай мове слова *помаранчовый* (1593 г., запазычанне са старапольскай мовы) азначала, перш за ўсё, менавіта ‘колеру пладоў памярэнца, аранжава-чырвоны’, а ў значэнні ‘які мае адносіны да памярэнца’ стала ўжывацца ў пісьмовых помніках пазней, з 1699 г. Заўважым, што назоўнік *помаранч* фіксуецца ў старабеларускай мове яшчэ пазней, у 1699 г.¹⁸

У славян назва памярэнца выглядае як украінскае *померанець*, рускае *померанец*, польскае *potarańcza*, старапольскае *potorańcza*, *potorańcz*, верхнялужыцкае *potoranč*, чэшскае *poteranč*, *potoranč*, славацкае *potaranč*, славенскае *potarānča*, сербскае і харвацкае *поморанца*, *поморанча*, балгарскае *померанца*, прычым у некаторых славянскіх мовах, напрыклад украінскай і польскай, гэтым назоўнікам абазначаецца не толькі ўласна памярэнца (*Citrus aurantium* L.), але яшчэ і апельсін (*Citrus sinensis* Osb.), адпаведна і прыметнікі – украінскае *померанцовий* і польскае *potarańczowy* – ужываюцца як назвы аранжавага колеру. Увогуле, мяжа паміж апельсінам і памярэнцам, паміж аранжавым і памярэнцавым колерамі даволі

няпэўная, пра што сведчаць уласцівыя некаторым індаеўрапейскім мовам найменні памярэнца, якія літаральна азначаюць ‘горкі апельсін’, напрыклад, балгарскае *горчив портокал*, французскае *orange amère*. Як мы ўжо ведаем, упершыню назва памярэнцавага колеру, як і самой расліны, была запазычана ў старабеларускую мову са старапольскай, а ў славянскія мовы найменне дрэва і плода трапіла з італьянскай мовы праз наступны ланцужок: нямецкае *Pomeranze* ‘памеранец, горкі гатунак апельсінаў’ < старажытнанямецкае *potarantze* ‘тс’ (XV ст.) < сярэднявечнае лацінскае *potarancia* < італьянскае *potò* ‘яблык’ і *arancia* ‘апельсін’¹⁹.

¹ Гл.: Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: У 5 т. Т. 2. – Мінск: БелСЭ, 1978. С. 258.

² Тупиков Н. Словарь древнерусских собственных имен. – С.-Петербург, 1903. С. 148.

³ Гл.: Срезневский И. Материалы для словаря древнерусского языка. Т. 1. – С.-Петербург: Гос. изд-во иностр. и нац. словарей, 1893. С. 886 – 887.

⁴ Гістарычны слоўнік беларускай мовы. Вып. 10. – Мінск: Навука і тэхніка, 1990. С. 48.

⁵ Тамсама. С. 47, 48.

⁶ Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча. Т. 2. – Мінск: Навука і тэхніка, 1980.

⁷ Гл.: Тлумачальны слоўнік беларускай мовы. Т. 2. С. 336.

⁸ Гл.: Гістарычны слоўнік беларускай мовы. Вып. 12. С. 247; Гістарычны слоўнік беларускай мовы. Вып. 13. С. 5, 141 – 143.

⁹ Тлумачальны слоўнік беларускай мовы. Т. 2. С. 522.

¹⁰ Гл.: Черных П. Историко-этимологический словарь современного русского языка. Ч. 1. – Москва: Рус. яз., 1994. С. 322 – 323.

¹¹ Гл.: Срезневский И. Материалы для словаря древнерусского языка. Т. 1. С. 969.

¹² Гістарычны слоўнік беларускай мовы. Вып. 12. С. 205 – 206.

¹³ Гл.: Pokorny J. Indogermanisches etymologisches Wörterbuch. – Bern – München, 1949 – 1969.

¹⁴ Гл.: Этымалагічны слоўнік беларускай мовы. Т. 3. – Мінск: Навука і тэхніка, 1985. С. 238, 290, 343, 358; **Этымалагічны слоўнік украінскай мовы**. Т. 2. – Київ: Наукова думка, 1985. С. 203, 257 – 258, 274 – 276; Черных П. Историко-этимологический словарь современного русского языка. Ч. 1. С. 296 – 297, 322 – 323, 328.

¹⁵ Тлумачальны слоўнік беларускай мовы. Т. 1. С. 261.

¹⁶ Гл.: **Этымалагічны слоўнік украінскай мовы**. Т. 4. С. 207.

¹⁷ Тлумачальны слоўнік беларускай мовы. Т. 3. С. 34.

¹⁸ Булыка А. Даўнія запазычаныя беларускай мовы. – Мінск: Навука і тэхніка, 1972. С. 252; **Гістарычны слоўнік беларускай мовы**. Вып. 26. – Мінск: Бел. навука, 2006. С. 247.

¹⁹ Этымалагічны слоўнік беларускай мовы. Т. 8. С. 145 – 146; **Этымалагічны слоўнік украінскай мовы**. Т. 4. С. 508; Черных П. Историко-этимологический словарь современного русского языка. Ч. 2. С. 55.

Марына АБРАГІМОВІЧ,

малодшы навуковы супрацоўнік

аддзела славянскага і тэарэтычнага мовазнаўства
Інстытута мовазнаўства імя Якуба Коласа НАН Беларусі.

НЕСЦІ Ё СВЕТ ЖЫВУЮ МОВУ СВАЙГО НАРОДА

Міхневіч А. Выбраныя працы. – Мінск: Права і эканоміка, 2006. 231 с. Тыраж 250 экз. (Серыя “Моваведы Беларусі”).

Заснаванне новай серыі – “Моваведы Беларусі” – было прадэклавана ўсім ходам гісторыі лінгвістычнай навукі ХХ – пачатку ХХІ ст. Выключная разнастайнасць мовазнаўчых кірункаў, дзейнасць розных па мэтах і задачах навуковых школ, вырашэнне канкрэтных праблем моўнага жыцця краіны – гэтыя і іншыя пытанні прадвызначылі неабходнасць падрыхтоўкі зборнікаў выбраных прац вядомых лінгвістаў. Вырашыць такую пачэсную задачу ўдалося маладому даследчыку, намесніку дэкана філалагічнага факультэта Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта дацэнта Сяргею Важніку, клопатам і намаганнямі якога і выйшла з друку першая кніга названай серыі.

Думаецца, зусім не выпадкова новую серыю адкрылі выбраныя працы Арнольда Яфімавіча Міхневіча – лінгвіста ад Бога, навукоўцы шчырага і апантанага, усё жыццё якога напоўнена багатымі ідэямі і здзяйсненнямі шматлікіх праектаў і задум. Працуючы на розных пасадах і ў розных установах, ён пастаянна жыў у мове, жыў і жыве родным словам. Як справядліва адзначае аўтар вялікага ўступнага артыкула Вячаслаў Шчэрбін, працы Арнольда Міхневіча амаль заўсёды былі ў рэчышчы найноўшых навуковых пошукаў лінгвістаў. Ён першы з айчынных мовазнаўцаў пачаў выкарыстоўваць трансфармацыйны аналіз для вывучэння граматычных з’яў беларускай мовы, стаў даследаваць найбольш складаныя і ў многім не вырашаныя да нашых дзён пытанні структуры значэння слова, яго “ўнутраную форму”, сістэмную арганізацыю лексікі і прынцыпы яе апісання і інш.

У канцы 60 – пачатку 70-х гг. мінулага стагоддзя вучоны засяродзіў увагу на практычных пытаннях беларускай мовы, тэорыі і практыцы красамоўства – той самай рыторыкі, што беспадстаўна была вынішчана ў ходзе правядзення школьных рэформ 1930-х гг. Пра значнасць яго ўкладу ў гэты кірунак сведчаць 7 кніг, каля 40 брашур і больш як паўсотні грунтоўных артыкулаў, апублікаваных у былых агульнасаюзных і рэспубліканскіх спецыялізаваных выданнях тыпу “Слово лектора”, “Трибуна лектора” і інш.

З прыходам Арнольда Міхневіча ў 1977 г. у акадэмічны Інстытут мовазнаўства імя Якуба Коласа на пасаду загадчыка аддзела рускай мовы распачалося мэтанакіраванае даследаванне структурных і функцыянальных характарыстык рускай мовы і яе развіцця ва ўмовах блізкароднаснага двухмоўя. У кола навуковых інтарэсаў вучонага ў тая гады трапілі не толькі русістыка, але і сацыялінгвістыка, тыпалагічнае мовазнаўства, супастаўляльная лінгвістыка, перакладная лексікаграфія і інш. Кожны з гэтых кірункаў узбагаціўся дзесяткамі грунтоўных прац Арнольда Міхневіча.

Навуковая і педагагічная грамадскасць Беларусі ўдзячная вучонаму і як заснавальніку і рэдактару лінгвістычных серыі і зборнікаў “Беларуская мова: гіс-

торыя і сучаснасць”, “Скарбы мовы”, “Бібліятэка учителя рускаго языка”, “Жывая спадчына”, “Слова беларускае”, нарэшце, унікальнай галіновай энцыклапедыі “Беларуская мова” (1994), для якой ён асабіста падрыхтаваў “Слова да чытача” і 27 артыкулаў па найбольш актуальных пытаннях сучаснага мовазнаўства.

Складальнікі кнігі выбраных прац Арнольда Міхневіча змясцілі ў ёй найперш тыя з іх, якія па розных прычынах сёння амаль недаступныя шырокаму чытачу. Гэта асобныя выступленні на міжнародных канферэнцыях у Берліне, Браціславе, Брно, Варшаве, Кіеве, Кішынёве, Маскве, Рызе, Сафії, артыкулы ў часопісах “Zeitschrift für Slawistik” (Берлін), “Studia aramaticzne” (Кракаў), “Вестник МГУ” (Масква), “Беларуская лінгвістыка”, “Весці Акадэміі навук Беларусі” і інш. Пададзеныя ў зборніку працы “Родная мова”, “Канструкцыйна-сіntaxічная аманімія”, “Слова ў яго адносінах да скрытаграматычных катэгорый”, “Функцыі мовы і маўлення і праблемы беларуска-рускага двухмоўя”, “Першая беларуская граматыка для школ”, а таксама “Храналагічны паказальнік прац прафесара А. Я. Міхневіча” (амаль 600) сведчаць пра шырокі дыяпазон навуковых пошукаў вучонага, дазваляюць прасачыць ход яго думкі. Гэтыя працы стануць незаменнымі спадарожнікамі для студэнта, аспіранта, школьнага настаўніка, мовазнаўцы. Нельга не адзначыць, што ў 2006 годзе, юбілейным для Арнольда Міхневіча, выйшлі і яго новыя працы – “Слоўка за слоўкам: Алфавітны даведнік па культуры беларускай мовы для ўсіх” (з Л. Кунцэвіч і Ю. Назаранкай), двухтомавы дапаможнік-хрэстаматыя “Чарадзеі роднага слова: 40 моўных партрэтаў беларускіх пісьменнікаў” (з Н. Паўлоўскай).

У інтэрв’ю газеце “Літаратура і Мастацтва” (20 красавіка 2007 г.) на пытанне пра ўласны аптымізм адносна беларускай мовы Арнольд Міхневіч адказаў: “Аптымізм, які ў мяне ёсць, – гэта не мой асабісты аптымізм, а аптымізм, звязаны з тым, што беларусы з’явіліся на гэтай зямлі больш за тысячагоддзі таму. Мы будзем жыць, захаваем і драпікі, і мачанку, і верашчаку, і не толькі гэта. Балакіраў некалі гаварыў: сярод фальклору славян я не ведаю больш багатага, чым беларускі. Я думаю, што карані беларускага фальклору больш глыбокія, і ў глебе дастаткова спажываных рэчываў, каб дрэва беларускай культуры і дрэва беларускай мовы працягвала жыць”. Перакананы, што наперадзе нас чакаюць новыя творчыя дасягненні вучонага ў галіне мовазнаўства і культуралогіі, што за рабочым сталом даследчыка яшчэ многія гады не будзе спыняцца працэс стварэння новых кніг.

Мікалай ПРЫГОДЗІЧ,
доктар філалагічных навук, прафесар.

Рубрыку вядзе
Тацяна ЛАЎРЫК.

“Дарагая рэдакцыя! Пішу да вас упершыню з надзеяй, што, магчыма, і мае вершы вам спадабаюцца, і вы палічыце неабходным надрукаваць іх”, – такімі словамі пачынаецца ліст Галіны Мікалаеўны Анісковіч з г. п. Акцябрска, што на Гомельшчыне. Паэтка закончыла Магілёўскае культ-просветвучылішча імя Н. К. Крупскай і Мінскі педагагічны інстытут імя А. М. Горкага. Працавала ў дзіцячым садку, у рэдакцыі, вяла гурткі.

З сямідзесятых гадоў друкуецца ў раённых, абласных і рэспубліканскіх выданнях, у тым ліку ў добра вядомых “Настаўніцкай газеце”, “Сельскай газеце”, “Звяздзе” ды інш. Яе вершы і нарысы ўвайшлі ў абласныя выданні: у калектыўны зборнік “Настрой” і ў літаратурна-публіцыстычны альманах “Рачныя напевы”. У 2000 г. выйшаў у свет і ўласны двухмоўны зборнік “Я здесь во всём”.

Многія вершы даўно пакладзеныя на музыку. “Песня халасцякоў”, напісаная на словы Галіны Мікалаеўны, была прызёрам рэспубліканскага фестывалю.

Гэтая мужная жанчына перанесла цяжкую аперыцыю, пасля якой стала інвалідам. І цяпер вершы – сапраўднае апірышча і маральная падтрымка ў яе нялёгкім жыцці.

Галіна АНІСКОВІЧ

“...ДЛЯ ВАС, ЛЮДЗІ, СЭРЦАМ ПІШУ!”

ПРЫХОД ВЯСНЫ

Ідзе вясна, як ні ў чым не бывала...
Чую подых паўсюды яе.
Ёй насустрач акно адчыняю –
Няхай ранняя птахай пяе.

Спеў і кліч душу закранаюць.
Хопіць смутку! – Я з ёй заадно!
Будуць вёсны, бо зімы мінаюць,
Вось жыццё, на жаль, толькі адно.

ДА ЛЮДЗЕЙ МАЙГО РОДНАГА КРАЮ

Не пісала б я, не, не пісала б,
Калі б сэрца жалю не знала.
І не зведала болю, нягоды,
І глухое было да прыроды...

Не пісала б я, не, не пісала б,
Калі б крыкам яно не крычала.
Не было і суддзёю ўпартым
За былыя памылкі і страты.

Не пісала б я, не, не пісала б,
Калі б радасці сэрца не знала:
Не за тых, у каго ёсць палацы,
А за тых, у каго лад у хаце...

Не пісала б я, не, не пісала б,
Калі б сэрца падзякі не знала:
Да усіх, каго ранкам вітаю,
Да людзей майго роднага краю!

І таму, хто і мой вершчытае,
Каго шчырае слова кранае:
“Дзякуй! Дзякую! – Сёння кажу. –
Я ж для вас, людзі, сэрцам пішу!”

НЕ АДКЛАДВАЙ НА ЗАЎТРА

Ах, жыццё, тваю існую праўду
Не перайначыць, не змяніць:
Не адкладвай ніколі на заўтра
Усё, што можна сёння зрабіць!
Не чакай, калі момант настане
Зразумець, што пражыў, нібы ў доўг.
Калі часу і сілы не стане
Адхіліць небыццё хоць на крок.

Калі груз з душы нельга ўжо скінуць,
Нельга ітосьці напавіць, змяніць.
Нельга моцік назад перакінуць,
Каб каштоўнасці перацініць.

Не, такога яшчэ не бывала,
Каб мінула каго небыццё.
Ах, як часта мы забываем,
Што кароткае наша жыццё!

Дык спяшайся, мой сябра, спяшайся!
Можна “заўтра” быць і не быць...
Дык спяшайся, не забывайся
Справы добрыя сёння рабіць!

МАЦІ-ЗЯЗЮЛЯ

Ад крывіні сваёй – немаўляці
Адракаюцца дзесь гора-маці.
Крыкам немым сэрца крычыць:
“Людзі, нельга гэтак рабіць!”
Дзе, ў каго, хто параіць спытаць,
Як можа зямля гэтку маці трымаць?
Дзе адишкаць анамалій прычыну,
Каб апраўдаць тую гора-жанчыну?
Тую, што можа марыць аб іччасці,
Якое ў дзіцяці здале ўкрасці,
Тады, як сама ўсё зязюля лятае,
Лёгкага хлеба, уцехі шукае...
Ці ж не аб тым гэта з’ява гаворыць:
І птушаня птушку-маці паўторыць...

ПАКАЗАЛЬНІК МАТЭРЫЯЛАЎ, ЗМЕШЧАННЫХ У ЧАСОПІСЕ ЗА 2007 ГОД

ШКОЛА І НАЦЫЯНАЛЬНАЕ АДРАДЖЭННЕ

Кавальскі Б. “Роднае слова” на Днях пісьменства ў Шклове – X, 3.

Куліковіч У. Якасць і запатрабаванасць матэрыялаў – асноўная задача часопіса – IX, 3; Жыць для Беларусі – значыць быць разам!: Да дваццацігоддзя часопіса – XII, 3;

Час, часопіс, родны край і мы – I, 3.

Саўчук Т. Вынікі анкетавання настаўнікаў беларускай мовы і літаратуры – XII, 5.

Шавыркін М. “Нам, як пачатак буквара, – святло, любоў і годнасць”: Прыродацэнтрэтыцкія аспекты выхаваўчага і навучальнага працэсаў – VI, 3

ФІЛАЛОГІЯ

Абрагімовіч М. *Белы*: 3 гісторыі слоў – I, 31; *Эсэ*: 3 гісторыі слоў – VIII, 21.

Алісievіч С. Індывідуальна-аўтарскае выкарыстанне перыяду – XI, 34.

Андраюк С. Маці і дзеці: Вобраз маці ў творчасці *Янкі Брыля* – VIII, 3.

Астроўская Т. Пад дажджом і сонцам: Жыццё і творчасць *Рамана Сабаленкі* – IX, 10.

Бабіч Ю. “Белая раўніна – ні канца ні краю...”: Колеракод “белы” ў мове твораў *Якуба Коласа* – III, 15; IV, 15; “Агнявыя валаконцы ткуцца ў шоўк чырвоны”: Чырвоны колер і яго адценні ў творах беларускіх пісьменнікаў – IX, 14; “І трохі аранжавы ад заранкі паўзмрок”: Аранжавы колер і яго адценні ў творах *Уладзіміра Караткевіча* і іншых беларускіх пісьменнікаў – X, 28.

Багамолава А. Кожны радок крылаты: Лінгвістычныя і экстралінгвістычныя разважанні над паэзіяй *Алеся Разанава* – I, 21; “Сэнсу страта – страта ўсяго”: Лінгвастылістычны аналіз экспрэсіўных сінтаксічных сродкаў паэтычнай мовы *Алеся Разанава* – II, 23.

Багдановіч І. Адэля ці Габрыэля: спроба разгадкі аўтарства паэмы “Мачаха” – X, 14.

Брыч Д. Стылістычныя сродкі ў прозе *Альбера Камю*: На матэрыяле рамана “Чужаніца” і апавесці “Падзенне” – X, 32.

Бугаёў Дз. Вобраз маці і ўвогуле жанчыны ў творчасці *Івана Шамякіна* – I, 14.

Бурдзьялёва І. Тэматыка і стылёвая палітра твораў *Вінцэся Каратынскага* – VI, 9.

Бязлепкіна А. Сцэнар кахання: Лірычная гераіня *Раісы Баравіковай* – V, 9.

Васючэнка П. *Максім Багдановіч* і сімвалізм – V, 3.

Верабей А. Шматграннасць яго асобы: Да юбілею *Міхася Кенькі* – II, 7.

Волкава Г. Вечнасць, устойлівасць, таямнічасць: Сіні колер у паэзіі *Максіма Танка* – IX, 12.

Волкава Я. *Абярэг, амулет, талісман*: 3 гісторыі слоў – III, 28; *Руды, чырвоны*: 3 гісторыі назваў – VIII, 20.

Ганчарова-Цынкевіч Т. Зьяненне і гранне: Да праблемы колеру ў паэзіі *Змітрака Бядулі* – XI, 7.

Гапоненка І. Перадача беларускіх прозвішчаў: Унармаванне рускамоўнай формы – IV, 27; Перадача беларускіх прозвішчаў лацінкай – VI, 22; Беларуская лацінка прызнаная ў свеце – XI, 38.

Гаравая І. Спадкаемца Бальмонта і Маршака: *Міхась Дуброўскі* – перакладчык – X, 11.

Гарэлік Л. Эпохі полымем абпалены: Жыццё і творчасць *Алеся Звонака* – I, 4.

Гаўрош Н., Няmkовіч Н. “Духоўнасць – святая жывымі”: Душа, духоўнасць, чалавечая існасць – у беларускіх афарызмах – II, 29; “А слова – сапраўды жывая рэч!”: Думка, мова, слова ў беларускіх афарызмах – IV, 24; “Міг і вечнасць – святога зарубкі”: Філасофія жыцця і смерці ў беларускіх афарызмах – VI, 14; “Свет чалавечы прагне людскасці”: Чалавек, яго існасць, маральныя якасці ў беларускіх афарызмах – IX, 22; “Пясняр – слуга слугі усякай, пясняр і цар усіх цароў!”: Творчасць і творца ў беларускіх афарыстычных выслоўях – XI, 30.

Гніламёдаў У. *Янка Купала*: вястун нацыянальнай ідэі: Выступленне на вечарыне ў Нацыянальным акадэмічным тэатры імя Янкі Купалы, прысвечанай 125-годдзю з дня нараджэння паэта – XII, 18.

Грамадчанка Т. У імя любові да чалавека: Псіхалагічная проза ў сучаснай беларускай літаратуры – XI, 9.

Губкіна А. *Вясляр, гандляр, ганчар*: Суфікс *-ар- (-яр-)* пры ўтварэнні назваў асоб паводле дзейнасці – VII, 24.

Гурская А. “Адборнага слова гатунак...”: Тэмы і вобразы ў лірыцы *Сяргея Дзяргая* – VIII, 8.

Давыдоўская Н. Вобраз Мадонны ў прозе *Івана Шамякіна* і *Віктара Казько*: На матэрыяле апавесцяў “Палеская мадонна” і “Вырагуй і памілуй нас, чорны бусел” – XII, 27.

Дзямко В. *Тодар Кляшторны* і *Сяргей Ясенін* як прадстаўнікі экзістэнцыялізму: На прыкладзе паэм “Калі асядае муць” і “Чорны чалавек” – IV, 12.

Дубашынскі Р. “Хто мае вушы, каб чуць, няхай чуе!”: Прыпавесць як “жанр жыцця” – VIII, 17.

Дуброўскі А. Методыка семантычнага аналізу рытмічнай арганізацыі верша: На матэрыяле паэзіі *Рыгора Барадуліна* – II, 19; Сінтаксічныя аспекты вершаванага рытму: методыка семантычнага аналізу: На матэрыяле паэзіі *Рыгора Барадуліна* – VI, 11; Метрычная арганізацыя вершаванага тэксту: На матэрыяле паэзіі *Рыгора Барадуліна* – X, 19.

Жук І. “Новая зямля” *Якуба Коласа* як анталагічная каштоўнасць – VI, 5.

Жураўлёў В. На шляху набліжэння да ісціны: Старонкі жыцця і творчасці *Эдуарда Самуйлёнка* – VII, 17.

Жыбуль В., Пацюпа Ю. 3 разнаколерных лапікаў: Цэнтон і роднасць яму з’явы ў беларускай паэзіі – I, 17.

Жыбуль В. “...Парушэнні – дзея словаў”: Анаграма і іншыя віды слоўнага перараскладання ў сучаснай беларускай паэзіі – III, 12; “У кожным з нас цячэ кроў Праметэя...”: Штрыхі да партрэта *Міколы Купрэва* – IV, 3; Прашумелае шчасце *Наталлі Вішнеўскай* – V, 13; Мова як канструктар: Камбінаторная паэзія на Беларусі і ў свеце – XII, 24.

Заяц Н. “Нам адпушчана так небагата...”: Пра апошнюю кнігу *Алеся Пісьмянкова* “Думаць вершы” – II, 3. “...Каб з мінулага ў будучыню загудзелі масты”: Паэтычны зборнік “А на Палессі” Дануты Бічэль – XII, 7.

Зразікава В. *Цікавасць – цікаўнасць*: Кладзі слова ў лад – III, 26.

Іларыён. Пра закон, дадзены праз Маісея... (пер. *Ж. Некрашэвіч-Кароткай*) – VIII, 13.

Іўчанкаў В. Высакародная справа *Міхася Цікоцкага* – III, 18.

Кароткі У. Іларыён, мітрапаліт кіеўскі – VIII, 13.

Карпава Л. Колеравая карціна мастацкага свету ў ранняй прозе *Івана Навуменкі*: Апавяданні “Новая

хата”, “Жуль Верн”, “Семнаццатай вясной”, “Рыжыя коні” – II, 12; Канцэпцыя асобы і часу ў ваеннай прозе *Івана Пташнікава*: На матэрыяле аповесцяў “Тартак” і “Найдорф” – X, 5.

Каўрус А. *Палясківаць, паляскаваць, паляскаваць*: Культурнамоўны стылістычны эцюд – I, 28; *Паўстагоддзе, паўстагоддзя* – III, 27; *Узняць – узяты, уздымаць – уздыманы*: Пра ўтварэнне і ўжыванне дзееспрыметнікаў – V, 23; *Ксюха – Ксюшын, Волька – Вольчын, Вольга – ?..*: Жывое слова – VII, 20; Крыўджанае слова: Пра назоўнік *накірунак* – X, 37; 3 творчай лабараторы *Цішкі Гартнага*: Слова даўняе і сучаснае – XI, 23, XII, 33.

Кенька М. Зоркі не тухнуць: Асаблівасці перакладчыцкай працы *Валянціна Рабкевіча* – II, 8.

Клімаў І. Гісторыя старабеларускіх перакладаў Бібліі – XI, 13.

Конан І. Нацыянальная гуманістычная ідэя ў рамане “Хрыстос прыжамліўся ў Гародні” *Уладзіміра Караткевіча* – III, 6.

Коўш В. Фразеалагізмы ў беларускай і балгарскай мовах: Клішаваныя выразы са значэннем недаверу – XI, 20.

Кошчанка У. Мовы Брытанскіх астравоў – IV, 34.

Кулеш Г. *Шкада і шкода*: Кладзі слова ў лад – X, 38.

Лапіцкая Л. *Аўдокі, Саракі, Аляксеі*: Назвы сакавіцкіх святаў у гаворках – II, 33.

Лапуцкая І. *Абывацель, мешчанін*: 3 гісторыі слоў – IV, 33; *Нарыс*: 3 гісторыі слоў – VIII, 21.

Лаўрыновіч Н. Сінанімія і дублетнасць у школьных падручніках па біялогіі і заалогіі – IX, 28.

Лепешаў І. *Хутчэй і хутчэй* – амонімы – II, 32; *Спадылба, а не з-пад ілба* – IV, 31; *Злодзей, зладзеі* – VIII, 20; Слова, што вяртаюцца да жыцця: *гарбата, пакрыўма, перакінчык* – XI, 37; Недакладныя сцвярджэнні – XII, 40.

Лявонова Е. “Палову жыцця пішу на дарозе свае імёны, палову – закрэсліваю напісанае...”: Канцэпты *дарога, шлях* у кнізе версэтаў “Лясная дарога” Алеся Разанава і культурная традыцыя – XII, 12.

Мазуркевіч Л. Назвы купальскіх зёлак у беларускіх гаворках – VI, 26.

Максімовіч В. Праблема нацыянальнай ідэнтыфікацыі ў паэзіі *Янкі Купалы* пачатку XX ст. – VII, 3; VIII, 6.

Малько Р. *Дзяржава*: 3 гісторыі слоў – IV, 32.

Мархель У. “Гісторыя...” *Максіма Гарэцкага* і “тыпова нашыя камбінацыі” – II, 16.

Міхайлаў П. Паўсядзённая праца – сэнс жыцця *Міхася Яўневіча* – III, 21; “І птушцы адной нудна”: Назвы сям’і ў беларускай дыялектнай мове – III, 22; “На дачку крычу, а нявехна дола дайся”: Назвы зяця і нявесткі ў беларускіх гаворках – X, 35.

Міхневіч А. Стракатая лінгвістычная энцыклапедыя – I, 26; III, 24; V, 26; VII, 30; X, 39.

Новік М. “Не знікаць паэтам вечна, у вечнай песні жывучы”: Афарыстычныя выслоўі *Уладзіміра Караткевіча* – I, 24; “Пачуць, як душу адмыкае Бог...”: Афарыстычныя выслоўі *Рыгора Барадуліна* – X, 22.

Падстаўленка В. Дрэва Сусвету ў промнях жыцця: Неарамантычныя элементы ў апавяданні “Лісты не спазняюцца ніколі” *Уладзіміра Караткевіча* – IV, 7; Жанрава-стылёвы “інтэр’ер” аповесці “У іхнім доме” *Рыгора Мурашкі* – X, 26.

Пацона Ю. Таемная сіла зярняці: Эстэтычны змест першай публікацыі *Максіма Багдановіча* – VII, 10; Квяцістае покрыва для штодзённасці: Пра паэтыку *Юркі Голуба* – IX, 8.

Прыгодзіч М. *Карл Гутіміт* – даўні сябра беларускай мовы – IX, 26.

Рагаўцоў В. Маўленчае выражэнне камічнага ў п’есах *Ніла Гілевіча*: Фразеалагічныя і афарыстычныя сродкі. Выслоўі. Цытаты. Граматычныя сродкі – IV, 20, Лексічныя сродкі – V, 15, Разнатыпныя сродкі. Комплекснае выкарыстанне сродкаў – VI, 19.

Рагойша У. *Алесь Гарун* у кантэксте ўкраінскай літаратурнай класікі – III, 8.

Раманчук А. Сапраўднасць таленту: Акадэмік, педагог, празаік – *Уладзімір Гніламёдаў* – XII, 16.

Сабалеўскі А. Сцэнічныя лёсы твораў *Кастуся Губарэвіча* – I, 9.

Сакун Т. Роля “газетных слоўнічкаў” у засваенні беларускай мовай іншамоўнай лексікі ў 1930-я гг. – XII, 37.

Сінькова Л. “І мела дзеўча выгляд маці...”: Вобраз маці ў творчасці *Максіма Багдановіча* – V, 6.

Смагрыцкая Т. “Сэрца білася так гулка...”: Каханне ў жыцці герояў “Палескай хронікі” *Івана Мележа* – X, 7; Лёс мастака ў таталітарным грамадстве: Вобраз Алеся Маёвага ў рамане “Подых навальніцы” *Івана Мележа* – XI, 6; “Буў ты ў мяне адзін!...”: Асаблівасці мовы герояў “Палескай хронікі” *Івана Мележа* – XII, 21.

Станкевіч Р. Пра неперакладальнае ў перакладзе: Нацыянальныя рэаліі ў перастварэннях паэзіі *Янкі Купалы* і *Якуба Коласа* на балгарскую мову – XI, 17.

Старычонок В. “Ні Богу свечка, ні чорту качарга”: Анімістычныя метафары – V, 18; “І птушкі, і хмары, і дрэвы, як людзі”: Антрапамарфічныя метафары – IX, 18.

Струкава С. Месяцы: 3 гісторыі назваў – VII, 25.

Сцяцко П. Лінгвістычны досвед: *Чысцейца – чысцілішча, канцэпцыйны – канцэптуальны, палатніна – палотнішча, садоўнік – садавод* – III, 25, *Сапраўды – напраўду. Сіняваты – сінявы* – VI, 28, *Унікнуць – пазбегнуць. Няўхільны, немінучы – непазбежны. Злосць – злоба. Побывавы – бытавы. Умяшанне – умяшальніцтва* – IX, 27.

Тычко Г. Ліха павінна быць пераможана ў нас саміх...: Аповесць “Пабакі” *Васіля Гілевіча* – I, 12.

Тычына З. Карнавальны “свет наадварот” у паэме “Тарас на Парнасе” *Канстанціна Вераніцына*: Паэтыка сну – IV, 9.

Тычына М. Ад “Музыкі” *Максіма Багдановіча* да “Музыкі” *Васіля Быкава*: Да стагоддзя публікацыі літаратурнай казкі “Музыка” *Максіма Багдановіча* – VII, 7; “Пра маці можна апавядаць бясконца”: Вобраз маці ў творчасці *Алеся Адамовіча* – IX, 5; “Маці ўсе ведае і так...”: Вобраз маці ў творчасці *Якуба Коласа* – XI, 3.

Усава М. Літаратурна-крытычны артыкул і рэцэнзія – VII, 21.

Шабовіч М. Адценні колераў і не толькі...: Аказіянальныя прыметнікі-кампазіты з падпарадкавальнымі адносінамі асноў у беларускіх мастацкіх тэкстах 20 – 30-х гг. XX ст. – III, 19.

Шаладонова Ж. “Раем на зямлі выглядываў нам сад...”: Духоўна-эстэтычная прастора паэмы “Яна і я” *Янкі Купалы* – III, 3; “Што ёсць на свеце горш ад помсты”: Інтэрпрэтацыя праблемы *Янкам Купалам* і *Тарасам Шаўчэнкам* – VII, 13; “Адарвалі сіраціну ад чужой зямлі...”: Матэрыялы сціраціна ў творчасці *Вініцэса Каратынскага* і *Тараса Шаўчэнка* – X, 30; “Краса і сіла”: *Максім Багдановіч* пра паэзію *Тараса Шаўчэнка* – XII, 30.

Шур В. Анамастыкон Палесся ў паэзіі *Уладзіміра Верамейчыка* – XI, 26.

Шэцка В. *Белы, русы, кацалаты*: Рэгіянальныя назвы прыметы ў мове фальклору Гомельшчыны – I, 32.

Ялоўская Э. Мовы Расіі – II, 27; Мовы Афрыкі – VII, 28.

Яшкін І. *Рэчыца – Рачыца*: Пра культуру мовы (гістарычныя асаблівасці развіцця і функцыянавання лексікі) – II, 26.

МЕТОДЫКА І ВОПЫТ

Алейнік Л. Літаратурнае выхаванне: Творчасць *Аляксея Якімовіча* – V, 31.

Альховік Я. Правапіс *не (ня)* з прыслоўямі: VIII клас – X, 48.

Аскірка В. Вывучэнне біяграфій пісьменнікаў з выкарыстаннем камп'ютарных тэхналогій: На прыкладзе біяграфіі *Максіма Багдановіча*. XI клас – IV, 44.

Багамолава А., Яўтушэнка Н. “Я прыдумваю табе іншае імя...”: Слова ў розных тыпах кантэксту – XI, 49.

Бурнель А. Тэхналогія развіцця крытычнага мыслення праз чытанне і пісьмо. Знакі прыпынку ў сказах з аднароднымі членамі (з выкарыстаннем тэкстаў пра хлеб) – V, 36.

Буцько А., Раманчук Л. Зваротак: Заняткі факультатыву, прысвечаныя вясне. VIII клас – II, 63.

Былінская Л. Урок-семінары па тэме “Дзеяслоў” – IX, 36.

Васіленка Н. Як папярэдзіць арфаграфічную памылку – V, 41.

Васюковіч Л. Структура навучальнага тэксту школьнага падручніка па беларускай мове – IX, 31; X, 46.

Ваўчок Л. Праблема маральнага выбару ў рамане “Запіскі Самсона Самасуя” *А. Мрыя* – VIII, 43.

Верціхоўская М. Выкарыстанне афарызмаў і крылатых выслоўяў: Праца з тлумачальным слоўнікам – IV, 50; Роля тлумачальнага слоўніка ў развіцці эўрыстычнага мыслення і маўлення вучняў: Пераказ казкі “Мілавіца” *Уладзіміра Дубоўкі* – V, 44; Турнір “Юныя лексікографы”: Выкарыстанне ілюстрацыйнага матэрыялу тлумачальнага слоўніка – VI, 37.

Воюш І. Патрыятычнае выхаванне і не толькі: Творчасць *Галіны Васілеўскай* для дзяцей і юнацтва – I, 34.

Гоўзіч І. “Калі маўчыць душа, гібее розум наш...”: Вывучэнне твораў *Міхася Стральцова* ў старэйшых класах – II, 36.

Дзіско У. Лінгвістычныя заданні: Лексіка. Фразеалогія. Фанетыка. Склад слова – I, 64, Марфалогія. Сінтаксіс. Літаратура – II, 70; Алімпіяда – свята ведаў – IX, 56.

Зайкоўская Д. “Дом – Веры, Любові, Надзеі” *Андрэя Такіндана* – VI, 33; “Паэзія і песня – два крылы маёй творчасці” (гутарка з *Эдуардам Акуліным*) – I, 37.

Іўліева Л. Хуткапрамаўлянікі: Займальны матэрыял – VIII, 52.

Кавалевіч З. Навучанне арфаграфіі і развіццё маўлення вучняў – XII, 51.

Казбярुक У. “Са слязамі змяшанае”: “Слова аб палку Ігаравым” – “залатое слова” нашай літаратуры – VIII, 33.

Казлоўская Л., Прыймак Ж. Шклоў: Дыдактычны матэрыял: 3 часоў мінулых – I, 67; II, 75, У часы Зорыча – III, 57, Мураваны летапіс Шклова – IV, 60, Старонкі мужнасці і гераізму. Літаратурныя таленты краю – V, 55.

Канцавая Г. Культура маўлення на ўроках: Дыдактычны матэрыял – V, 59.

Карпава Л. “Я да канца свайго жыцця буду верыць...”: Жыццё і творчасць *Ядвігі Бяжанскай* – VI, 30.

Касіловіч Т. “Пахвала вялікаму князю Вітаўту”: Вывучэнне ўрыўка з “Летапісу вялікіх князёў літоўскіх”. IX клас – VIII, 37.

Каспяровіч І. Правапіс прыставак на зычны – IX, 38; Адабленныя члены сказа: Урок-абагульненне. VII клас – X, 50.

Конан У. Талент педагога – ад Бога і для народа: Берагіна гурту “Берагіна” – *Антаніна Абрамовіч* – VIII, 53.

Красней В. Лексіка абмежаванага ўжывання ў мастацкіх творах – VI, 42.

Куліковіч У. Матэрыялы для правядзення першага (унутрышкольнага) этапу алімпіяды па беларускай мове і літаратуры ў 2007/2008 навучальным годзе: IX, X, XI класы – IX, 58; X, 63.

Лапянок Л. Як трэба харчавацца, каб жыць прыгожа: Вывучэнне складаназалежных сказаў з даданай дапаўняльнай часткай – IX, 47.

Лаўрэль Я. Вывучэнне словазлучэння ў IX класе – VIII, 27; Словазлучэнне: Тэсты – IX, 44.

Лаўшук С. Хацеў іграць не апошняю скрыпку: Штрыхі да партрэта *Міхася Скрыпкі* – XI, 46.

Лебедзеў У. Вывучэнне апавяданняў *Івана Чыгрынава*. X клас – IV, 40.

Луства Т. Сцэнічны лёс камедыі “Паўлінка” *Янкі Купалы*: Урок-семінары у VIII класе – II, 48.

Лычук Л. У чароўнай краіне казак: V клас – IX, 48.

Лясун Л. Мастацкая літаратура і гісторыя: Метадычныя падыходы да вывучэння твораў на гістарычную тэму: Вобразы Кастуся Каліноўскага і Францішка Багушэвіча ў творах беларускіх пісьменнікаў – I, 54, Адкуль наш род – II, 59, *Уладзімір Караткевіч*. “Шляхі Ігната Буйніцкага” – III, 44, *Максім Багдановіч* у вершах беларускіх паэтаў – IV, 46, Гераічныя старонкі нашай мінуўшчыны – V, 34, *Янка Сіпакоў*. “Тураўская элегія” – VI, 35, Вобраз *Янкі Купалы* ў вершах беларускіх паэтаў – VII, 31, Полацк у творчасці беларускіх пісьменнікаў – VIII, 46, *Уладзімір Караткевіч*. “Паўлюк Багрым” – X, 61, *Уладзімір Караткевіч*. “Толас забароненай Бацькаўшчыны” – XI, 56.

Ляшук В. Вывучэнне творчасці *Пімена Панчанкі*. X клас – I, 46; Вывучэнне твораў Алены Васілевіч: VII клас – XII, 63.

Мароз С., Ржавуцкая М. Сачыненне-апавяданне пра экскурсію ў лес з элементамі апісання з’яў прыроды: Урок развіцця маўлення – I, 60; Сачыненне-разважанне пра ўчынкi людзей: Рыхтуемса да сачынення – III, 48; Сачыненне-разважанне пра ўчынкi людзей: Прапануем план-канспект – IV, 47; Сачыненне-разважанне публіцыстычнага характару: Рыхтуемса да сачынення – V, 48; Сачыненне-разважанне публіцыстычнага характару: Урок развіцця маўлення – VI, 47; Сачыненне-апісанне жывёл: Рыхтуемса да сачынення – X, 56; Сачыненне-апісанне сваёй жывёліны ў навуковым ці мастацкім стылях: Урок развіцця маўлення – XI, 53.

Мацвеева Я. Экскурсія ў школе здаровага ладу жыцця: Падагульняльны ўрок па тэме “Назоўнік” – X, 53.

Мачэль А. Выкарыстанне інфармацыйных тэхналогій у выкладанні мовы і літаратуры – II, 61.

Міхайлаў П., Старасценка Т. Чалавек і прырода: Тэксты падрабязных пераказаў – IX, 40.

Мішчанчук М. Салдагы самай вялікай вайны: Творчасць *Івана Навуменкі* – II, 52; Вывучэнне творчасці *Кандрата Крапівы*: Байка “Танарысты парсюк”. VIII клас – III, 33; Вывучэнне творчасці *Кандрата Крапівы*: X клас – X, 41.

Мянькоў Ю. Чаму беларусы не размаўляюць па-беларуску: Урок-дыспут – VIII, 45; “Чаму плача Беларусь?": Урок па апавяданнях “Плачка”, “Сын Буры”, “Пакутны Дух” *Яна Баршчэўскага*: X (XI) клас – X, 43.

Навумчык М. Вывучэнне паэмы “Бандароўна” *Янкі Купалы*. VIII клас – I, 43.

Нагорная В. “Прынцэса з тусоўкі”: Урок – педагогічная майстэрня па аповесці *Яўгена Хвалея*. IX клас – I, 41; Крылатыя выразы ў паэме “Новая зямля” *Якуба Коласа*: 3 тэматычнага слоўніка – XI, 48.

Паталкоў Ю. Этыка духоўнага выжывання: Старонка сучаснай беларускай філасофскай лірыкі – III, 39.

Прыстаўка А. Шляхі ўтварэння тэкставых рэмінісцэнцый: На матэрыяле сіметрычна-асіметрычных пераўтварэнняў – VI, 44.

Пяткевіч Л. Раман “Пошукі будучыні” *Кузьмы Чорнага*: Літаратурная дыктоўка. XI клас – VI, 36.

Радзевіч А. Тэст як форма выяўлення граматычнай дасведчанасці абітурыента – XII, 48.

Рагуля А. З чыстым сэрцам, з няласкавай доляй: Сацыяльная і эстэтычная праблематыка твораў *Алеся Гаруна*. IX клас – III, 29; “Дом маленькі ды чысты і поўны спакою”: Беларускі ідэал і рэчаіснасць у творчасці *Вінецнта Дуніна-Марцінкевіча*. IX клас – XI, 39.

Сачанка С. Вывучэнне фразеалогіі на ўроках беларускай мовы – VII, 34.

Сіўковіч В. Тэст па беларускай мове № 1 – II, 66; Тэст па беларускай мове № 2 – III, 53.

Смыкоўская В. “У народ і край свой толькі веру...”: Вывучэнне лірыкі *Янкі Купалы* ў IX класе – II, 45.

Снітко Г. *Францішак Багушэвіч* у школьнай праграме – VIII, 40.

Солахаў А. Займальны матэрыял: Самастойныя і службовыя часціны мовы – I, 72; Назоўнік як часціна мовы – III, 61; Назоўнікі агульныя і ўласныя – VI, 50.

Сцяцко П. *Заснулая прыгажуня*: Лінгвістычны довед – XI, 58.

Таўкун В. Вывучэнне творчасці *Янкі Купалы*: Дальтан-карткі. X клас – VII, 33; Літаратурная дзейнасць *Вінецнта Дуніна-Марцінкевіча*: Дальтан-карткі. X клас – XI, 44.

Томашава С. Даданыя члены сказа: V клас – IX, 49; Прыметнік: Лато па беларускай мове. VI клас – XII, 53.

Трафімчык Т. “У гэты час бывае паэтам кожны”: Факультатыў па развіцці творчай дзейнасці – III, 45; “Свет адкрыты і босы”: Напісанне стылізацый на вершы *Яўгеніі Янішчыц* і *Петруся Броўкі* – IX, 52.

Тушынскі Дз. Развіццё навыку ўвагі да тэксту – VII, 35; Чытанне як падмурак развіцця гаварэння і пісьма – X, 64.

Тычко Г. Вывучэнне ваеннай і пасляваеннай лірыкі *Пімена Панчанкі*: X клас – VIII, 22.

Федчанка Л. Зямля мая – зялёны дом: Урок літаратуры на экалагічную тэму. VI клас – III, 42; Віды маўленчай дзейнасці: гаварэнне: X клас – IX, 34.

Хвясюк І. Праблема ўзаемаадносінаў бацькоў і дзяцей у сям’і: Вывучэнне аповесці “Насцечка” *Кузьмы Чорнага*. VI клас – XII, 45.

Хрышчановіч Л. Сустрэча з казачным і вясельым светам: Творчасць *Уладзіміра Мацвеевіча* – III, 36.

Шавыркін М. Зорны шлях *Жаны Прыймак* – V, 54.

Шах Т. “Я маю край, радзіму дум сваіх...”: *Адам Міцкевіч* і Беларусь. Паэма “Пан Тадэвуш” – энцыклапедыя шляхецкага жыцця і побыту – VIII, 49.

Шматкова І. Тэма Радзімы ў творчасці *Еўдакіі Лось* і *Ніны Мацяш* – V, 27.

Шыбайла З. Даданыя члены сказа: Дапаўненне, азначэнне, акалічнасць. Развіцця сказы. V клас – IV, 58.

Яленскі М. Выдатны чалавек і вучоны-метадыст: Жыццёвыя сцежкі *Яўгена Лаўрэля* – VIII, 26.

Ялынцава І. Множнасць матывацыі нулясуфіксальных абстрактных назоўнікаў – IV, 56.

КАЛІ ЗАКОНЧЫЎСЯ ўРОК

Авярчук Н. *Раждзаства* ці *Каляды*: Як правільна назваць свята? – XII, 54.

Буланда В. Спачатку было Слова: Праграма-анонс да тыдня беларускай культуры і пісьменства – IX, 60.

Клябанаў Дз., Скіба В. “І сняцца сны аб Беларусі...”: Літаратурна-музычная кампазіцыя, прысвечаная *Янку Купалу* – XII, 60.

Лапіцкая Т. Гульня – пачатак творчасці – XI, 62.

Лапянок Л. Чарнобыль экалагічны і духоўны – што страшней?: Класная гадзіна – III, 65.

Луста Т. Рускі самародак, які стаў набыткам Беларусі: Сцэнар вечарыны, прысвечанай *Уладзіміру Мулявіну* – VII, 46.

Нагорная В. “Сёння мы з вамі святкуем Каляды...”: Сцэнар свята для VII – VIII класаў – XII, 56.

Некрашэвіч Т. Краязнаўчая гульня “Торад наш” – IX, 63.

Пажэмяцкас Г. “Зялёныя сябры” чалавека: Урок гульня – IV, 66; Шляхамі *Янкі Купалы* і *Якуба Коласа*: Гульня “Слабае звязно”. IX – XI класы – XI, 59.

Петрачэнка Э. Валожкавая рапсодыя: Літаратурна-музычная кампазіцыя – V, 67.

Хандрыка С. Выхаванне патрыятычных і грамадзянскіх пачуццяў сродкамі краязнаўства – VI, 52.

Шавыркін М. Родная мова – дзяржаўная мова – II, 77.

Шчуплякова З. “Я – беларус! Я ганаруся, што маю гэтае імя...”: Урок-вечарына – II, 78; “Я адплаціў народу, чым моц мая магла...”: Вечарына, прысвечаная жыццю і творчасці *Янкі Купалы* – VII, 42.

Шчурава Р. “Калі ласка, у хату...”: Сцэнар вечарыны – X, 67.

МІЖПРАДМЕТНЫЯ СУВЯЗІ

Бяда Г. Колеравае адзінства і гармонія (урывак) – I, 75.

Выхота В. “Як нейкі лёс пусты, сярдзіты...”: Інтэрпрэтацыя слова *лёс* у паэме “Новая зямля” *Якуба Коласа* і ў творах нямецкіх пісьменнікаў – VIII, 54; Слова *галамоўза* і *Niete*: Тоеснасць значэнняў – XII, 65.

Горава Г. Святло і свежасць: Семантыка белага колеру ў творах беларускага станковага жывапісу XX ст. – I, 76; Энергія і цяпло: Семантыка чырвонага колеру ў творах беларускага станковага жывапісу XX ст. – VIII, 62; Радасць і дабрабыт: Семантыка жоўтага колеру ў творах беларускага станковага жывапісу XX ст. – XII, 62

Казлоўская Т. Шляхі ўзмацнення эстэтычнага патэнцыялу беларускай літаратуры – VI, 54.

Лакотка А. Нацыянальныя рысы беларускай архітэктуры – I, 80.

Міраславіч А. Кніга, альманах, анталогія, брашура – I, 78; Падручнік, хрэстаматыя, слоўнік – II, 93; Альбом, энцыклапедыя – III, 69; Бібліяфіл – бібліяман – IV, 69; Манускрыпт, інкунабула, палеатып – V, 72; Тытул, франтыспіс, форзац – VII, 52.

Міронава Л. Сістэматыка і класіфікацыя колераў (урывак) – I, 74.

Нячай В. Пасляваеннае рускае кіно: Шматграннасць талентаў – II, 88; З’яднаныя любоўю да прыроды: Кантакты беларускай і ўкраінскай экраннай культуры – X, 75.

Падаляк Т. Яго вялікасць Факт: Спецыфіка адбору і інтэрпрэтацыі фактаў у журналістыцы – II, 90; Здольнасць убачыць галоўнае: Заметка ў сучасным друку – VIII, 57.

Саламевіч Я. Назвы раслін як псеўданімы – III, 72; Крыптанім *Язэпа Дылы*, прыпісаны Янку Купалу – VI, 59; Псеўданімы *Янкі Купалы* – VII, 49; Назвы звяроў, птушак, насякомых як псеўданімы – IX, 66.

Сотнікава Т. Імёны народнага календара: Сакавік – II, 95; Красавік – III, 78; Травень – IV, 70; Чэрвень – V, 73; Ліпень – VI, 60; Жнівень – VII, 54.

Цалко Л. “Не, увесь я не памру...”: Метафарычныя вобразы *Аляксандра Пушкіна* ў перакладах на беларускую мову і іх аналіз – II, 85.

Шавыркін М. Прамяністая зорка *Валянціны Выхоты* – VIII, 54.

Шунейка Я. З гісторыі архітэктуры і выяўленчага мастацтва Украіны – VI, 62; З мастацкай спадчыны *Тараса Шаўчэнкі* – X, 72.

Шэйпа С. “Музыка ўсю душу сваю клаў у ігру”: Прафесійная музычная адукацыя на Беларусі ў XIX ст. – VIII, 64.

КУЛЬТУРА БЕЛАРУСІ

Бунцэвіч Н. Загадкі творчасці кампазітара *Леаніда Захлеўнага* – I, 83.

Мяшкова Г. Мастацкія адметнасці народнага адзення Беларусі і памежжа – I, 86.

Нячай В. *Янка Купала* на экране: кінадакумент і кінапаэзія – VII, 62.

Сабалеўскі А. Крутыя дарогі *Купалавых* трагічна-смяшлівых “Тутэйшых” – IV, 72; Тэатр *Уладзіслава Галубка* – V, 76; Тэатральная біяграфія п’есы “Раскіданае гняздо” *Янкі Купалы* – VII, 55; У пачатку драматургічна-тэатральнага шляху: Першыя п’есы *Якуба Коласа* – XI, 67.

Смолюскі Р. З катэгорыі рэдкіх і прыгожых людзей: Даследчы і педагог *Анатоль Сабалеўскі* – V, 75.

Тараканав М. Помнік *Янку Купалу* ў Маскве – VII, 69.

Ткачова С. “Думаю на мове гэтай культуры”: Вершы *Янкі Купалы* ў творчасці кампазітара *Дзмітрыя Смольскага* – VII, 60.

Шаранговіч Н. Пейзаж як прастора для творчых пошукаў: Сучасны жывапіс Беларусі – XII, 66.

НА РОСТАНЯХ

Абрагімовіч М. *Жоўты, зялёны, аранжавы, памяранцавы* – XII, 85.

Авілін Ц. “Кацілася ды ясная зорачка...”: Беларускія народныя ўяўленні пра метэоры – IX, 93.

Алфёрава А. Побывавыя рэаліі і колеры ў славянскіх загадках пра прыродныя з’явы – IV, 89.

Анціпава Н. “Жылі на белым свеце...”: Псіхалогія колеру. Белы колер – IV, 92.

Бурбоўская А. *Янка Купала* і Масква – VII, 76.

Бышка Н. “... Сэрца, якое так гарача адчувала”: Да 160-годдзя з дня нараджэння З. Манькоўскай – XII, 77.

Важнік С. Выбірае двухмоўны: Развагі пасля з’езда – XII, 70.

Вырва І. “Ой, сівы конь бяжыць...”: Вобраз каня як дэманалагічнай істоты ў беларускім і нямецкім фальклоры – VI, 91; “Ходзіць кот па сенажаці...”: Кот і сфера дзяцінства ў беларускім і нямецкім фальклоры – XI, 92.

Вяргеев С. Замова і казка жывуць у суладдзі: Асаблівасці міжжанравага ўзаемадзеяння – IV, 86.

Гарон А. “Апошні з сям’і Юркі – дзядзька Антось”: Педагагічны шлях *Антоніа Лёсіка* – VI, 82.

Гарэлік Н. “Пераклады вершаў – як жанчыны...”: Вершаваны сшытак “Зеленя” *Максіма Багдановіча* – V, 87.

Гарэцкі Р. *Гаўрыла Гарэцкі* і родная мова – VII, 83.

Гуткоўская А., Тарабанька Н. Школьныя літаратурныя музеі *Янкі Купалы*: Музей Сеніцкай сяродняй школы. Музей гімназіі імя Янкі Купалы г. Мазыра – VII, 89.

Далідовіч Г. З маладосці сталы – *Алесь Жук* – III, 79.

Доўнар Л. Вобразы, родныя па духу жыцця і творчасці: Мастацтва афармлення беларускай кнігі XIX – пачатку XX ст. – VIII, 80.

Епіхаў П. Адзенне як частка матэрыяльнай культуры беларусаў-палешукоў – VII, 93.

Жук А. Гэты белы шматкаляровы свет – III, 80.

Жыбуль В. *Цішка Гартны* – шматаблічны і загадкавы – XI, 91.

Зайцава Г. Музейныя клопаты *Зінаіды Камароўскай* – XI, 81.

Юфе Э. Уклад *Змітрака Бядулі* ў беларускую культуру – VI, 71; “Старый і хитрый вораг советской власти”, альбо Як палявалі на *Якуба Коласа* – XI, 71; XII, 74.

Кабржыцкая Т., Рагойша У. Гэта і наша alma mater: *Кіева-Магілянская* акадэмія і ўкраінска-беларускія культурныя дачыненні – VIII, 89.

Казакова І. Восень – пара вяселляў: Беларускія мудрагелінкі – XI, 90.

Камароўская З. ...А пазнаёміліся ў Ташкенце: *Якуб Колас* і Святлана Сомова – XI, 82.

Камейша К. Душу сравацаў дабрынёю: Літаратурныя абсягі *Алесь Камароўскага* – III, 82.

Канаплянікаў Дз. Сістэмы сваяцтва ў традыцыйным светапоглядзе беларусаў – III, 89.

Карловіч Я. Арт-галерэя “Янушкевічы” – V, 93.

Карлюкевіч А. Збіральнік памятак зямлі беларускай: Літаратурнае краязнаўства *Уладзіміра Содоля* – IX, 75.

Каўка А. Беларуская марсельеза: Тэкст і яго аўтар на фоне эпохі – IX, 81.

Куліковіч У. “Еднасць народаў – еднасць літаратур”: Конкурс даследчых работ школьнікаў Беларусі і Расіі – XII, 71.

Куляшова В. “Ты была маёй любай зямлёю...”: Расповед пра Аксану Куляшову: Цётчына навука – IV, 79, Побач з дзядзькам Платонам – V, 81, Разам з Аркадзем – VI, 66, На пачатку вайны – VII, 71, Вяртанне на Беларусь – VIII, 70, Сямейныя перыпетыі – IX, 70, Маці і дачка – X, 84.

Курбека І. Музейцам-коласаўцам – XI, 85.

Лапацін Г. “Каб вас злыя не змаглі заломы...”: З магільных уяўленняў беларускіх сялянаў – VII, 91.

Літвіновіч А. Ён застаецца ў памяці многіх: *Васіль Ліцьвінка* – IX, 84.

Лозка А. Задзякальны аспект беларускага народнага календара – XII, 78.

Лойка А. Салаўіныя прэлюды *Міхала Забэйды-Суміцкага* і *Вячаслава Кабржыцкага* – IV, 83.

Лукашанец А. Беларуская мова ў жыцці сучаснага грамадства: Выступленне на Першым з’ездзе вучоных Рэспублікі Беларусь – XII, 69.

Лявонцьева С. Багатая глеба для фантазіі: Узаемадзеянне арнаментыкі веткаўскай рукапіснай кнігі і старадрукаў – VIII, 87.

Маліноўскі М. *Дзяржавін* і *Багрым* – VI, 79.

Мальдзіс А. Запаветы *Уладзіміра Караткевіча* наступным пакаленням – VIII, 67.

Мацяш Н. Мая *Кастэнка* – I, 88.

Мельнік М. *Янка Купала* на Гродзеншчыне – VI, 74.

Міхайлец М. Промыслы і рамёствы беларусаў вачыма польскіх этнографіў першай паловы XIX ст. – XII, 84.

Налецкая Л. Музей у хаце на пляцы Волі: Віртуальная экскурсія па Музеі поліэтнічнай культуры Ракаўшчыны – V, 90.

Павільч А. Параўнальнае вывучэнне праблем этнічнай культуры: Культуралагічны аналіз у беларускай навуковай публіцыстыцы пачатку XX ст. – VIII, 77.

Раманав Л. Духоўныя вершы і псалмы – сродак цудоўнай сувязі ў прасторы жыцця і сыходу – I, 91; Калі шыеш адзенне месяцу...: Пра прызначэнне Слова ў паэзіі, фальклоры – X, 89.

Раманоўская Я. Яны гадаваліся ў сям’і Песняра: Пляменнікі **Янкi Купалы** Уладзіслава і Уладзіслаў Раманоўскія – VII, 78.

Рубашная Л. У падарожжа – з Андрэем Лабановічам – XI, 77.

Салавей Л. З шляхецкага роду Гудвіловічаў: Загадка песеннага збору – VI, 88.

Скобла М. Па сонечным гадзінніку: Творчае нахненне і гарэнне **Міхася Шавыркіна** – IX, 79.

Содаль У. “Той люд жыве, што свае песні мае...”: Песні на вершы **Францішка Багушэвіча** – III, 87; Ім пачынаюцца паэтычныя анталогіі: Успаміны сучаснікаў пра верш “А хто там ідзе?” **Янкi Купалы** – IX, 76.

Сцебурака У. “Мой горад! Ты мне дарагі і стары і новы...”: плошча Свабоды, музей Ваньковічаў, музей Янкi Купалы і парк яго імя, парк імя Максіма Горкага – X, 91.

Танк М. “Тэмпература сэрца”: Вершы – IX, 69.

Трус М. **Янка Купала** ў Славакіі. Пачатак знаёмства – IV, 76; Браціслава вітае ганаровых гасцей – X, 79; Слоніўская закладка ў эпісталярнай спадчыне **Якуба Коласа** – XI, 74.

Урублеўская С., Занька В., Лютарэвіч С. Школьныя літаратурныя музеі **Якуба Коласа**: Музей “Якуб Колас і Палессе” Сінкевіцкай СШ. Музей Люсінскага дзіцячага сада-сярэдняй школы. Музей Верхменскай СШ – XI, 87.

Цыркун К. Астранамічныя падзеі 1-й паловы 2007 г. Прыгоды планеты Плутона – I, 94; Зорнае неба другой паловы 2007 г. Яскравая комета МакНота – VII, 94.

Чартовіч Н. “Я ад вас далёка, бацькаўскія гоні...”: Пецябургскі куток у Дзяржаўным літаратурным музеі **Янкi Купалы** – VII, 81.

Шавыркін М. Жыцця няспынны кругабег: Прыродацэнтрэтыцкі змест развіцця і трансфармацыі – IV, 94.

Шамякіна Т. Арганізатар філалагічнай навукі: Памяць пра настаўніка **Міхася Ларчанку** – XI, 94.

Швед І. Белы колер у вераваннях і абрадавай практыцы беларусаў – III, 92; Гарыць агнём золата: Чырвоны колер у беларускай міфапаэтычнай карціне свету – IX, 88; Жоўты колер у вераваннях і абрадавых практыках беларусаў: агульнаславянскі кантэкст – XII, 82.

Якімовіч В. Спальванне купальскага дрэва і знішчэнне лялькі Купалы – VI, 93.

Янушкевіч Я. Ідэі пераняла ад бацькі: Асветніца **Каміла Марцінкевіч** – III, 85; Дзяды не мелі бяды...: Продкі **Вініцэнта Дуніна-Марцінкевіча** – V, 88; **Юзэфа Марцінкевічава** з Бараноўскіх – IX, 86.

Паказальнік матэрыялаў, змешчаных у часопісе за 2007 год – XII, 89.

Паэтычная старонка

Акулін Э. Паганіні. Арда. Аве Марыя. Патрэбны. Грэшнік. Ластаўка. Каханне. Два пярсцёнкі і завушніцы – I, 39.

Ахматава Г. “І хлопчык, што іграе на валынцы...”. “Правяла я друга да пярэдняй...”. “Я усміхацца перастала...” (пер. **В. Рабкевіча**) – II, 11.

Багдановіч І. Полацкай Сафіі – VIII, 48.

Баравікова Р. “Яшчэ не сплущана заслона...”. “Любіць жанчына сыхам...”. Снег. Сіло. Верш без назвы. “Не трэба мне надакучаць...”. “Мільёны дзён мяне кахаў...” – V, 12.

Бехер Ё. Р. Той, хто пісаў лістоўкі (пер. **М. Дуброўскага**) – X, 13.

Бічэль Д. Мацей Бурачок – I, 59; Перад Нёманам. “У праўдзе...” Словам Скарыны. Літанне. Свіцязь. На пляцы пятлі – XII, 10.

Бурлак В. Кут – I, 19.

Вішнеўская Н. Помню. “Плакала дзяўчына...”. “Варажыла сэрца, варажыла ў ростань...”. “Цешацца мяцелі рогатам і свістам...”. Ты сказаў... – V, 14.

Вішнеў З. “вусень – гэта згубленыя вусны...”. “у гэтай краіне няма крана...” – III, 14.

Голуб Ю. “Расчэсвала жанчына валасы...”. Трыялет пярсцёнка. Сустрэча. Сіноптыкі. Задуманая жанчына – IX, 9.

Дайнека Л. Дрыгавічы – II, 60.

Дзераза Ц. Восьмы цуд свету – I, 19.

Дзяргай С. Чаканне. “Ласкава мне у вочы зазірні...”. Бура. Сіняя бездань – VIII, 11.

Дзмітрыеў Дз. “літара...”. “цукру крупіцу...”. “адзежа...”. “самота...”. “па вадзе пайдзе па-боску босы...”. “сцізорыка лязо...” – III, 14.

Дзядзька Пранук. Вецер – II, 18.

Дранько-Майсюк Л. Ляля. Жыжаль. Цёця – X, 88.

Жыгуноў А. Тройца – V, 57.

Звонак А. Дзвіна. “Вецер носіць лёгкія сняжынкi...”. Адна. Я – беларус – I, 8.

Іпатава В. Полацкай Сафіі – VIII, 48.

Кавалёўскі А. Эра Аэра – III, 14.

Каваль В. Не хадзі па той дарозе – VIII, 19.

Калачынскі М. Летуценне – I, 24.

Камароўскі А. Скрыпка. “На кожны званок міжга-родны...”. Але – III, 84.

Караткевіч У. “Шляхі Ігната Буйніцкага” – III, 45; Скарына пакідае радзіму – IX, 51; Паўлюк Багрым – X, 62.

Каршукоў Я. Сон – I, 30.

Крупенька Я. Шклоўшчына – V, 58.

Купрэў М. Сны ля дарог. З нізкі “Вершы для яе” – IV, 6.

Лермантаў М. Ветразь (пер. **А. Наўроцкага**) – II, 25.

Макаль П. “Калі адзенне з плеч тваіх злятала...”. “Шукаю запалкі...”. “Я думаў, ты мая турбота...”. “Ты да мяне прыйшла, як казка...” – VIII, 12.

Мінскевіч С. Марная марнасць – I, 20; Ваколцы Браслава. Натуральнае паходжанне чалавека – III, 14.

Наўроцкі А. Я – зерне. Вяснова думкі. Тваё імя. Я ляжу ў траве. Не знойдзеш яе – II, 25.

Някляеў У. Перачытваючы Багдановіча – IV, 46; Ляўкі – VII, 32.

Пацюпа Ю. Гаворыць паэт. Арабескі – I, 20.

Петрарка Ф. XXIV санет (пер. **М. Дуброўскага**) – X, 13.

Пісьмянкоў А. Роднае. “А я ўсё яшчэ пачую...”. “Спавядацца бяжым да прыроды...”. “Мой сад у снезе па калена...”. “Вы пра прыстойнасць?...” Званар. Крык – II, 6.

Рабкевіч В. “Усё ў жыцці наперад згадана...”. “Была вясна, было і красаванне...”. “Ты кажаш: я цяпер не той...”. “Мярэжы на мярэжы...” – II, 11.

Разанаў А. Нехта – XII, 15.

Рыльскі М. Чаромуха пасля дажджу (пер. **В. Рабкевіча**) – II, 11.

Салодкая Н. Соль вайны. Полацкі абразок. Не клянi! “Кожны крок мой на гэтых вулках...” – X, 95.

Семашкевіч Р. Францішак Багушэвіч – I, 59.

Сербантовіч А. “Спачатку аб прозвішчы...” – V, 58.

Сільнова Л. Вяснова вецер. Сонца і поўня. Бібліятэка. Вялікдзень. Дагэтуль мне яшчэ цікава. Мой цень. Свята – IV, 14.

Сіпакоў Я. Шыбеніца. Пятля Кастуся Каліноўскага – I, 58; Ялта, Максім, кіпарысы – IV, 46; Грунвальд – V,

36; Тураўская элегія – VI, 36; Прамова ў Ляўках – VII, 32; Пажар у старажытным Полацку – VIII, 48.

Скарынкін У. Крывічы – II, 60.

Скрыпка М. “Загады вешае Барсук...” – XI, 47.

Стральцоў М. На аўтобуснай станцыі. “Ты пайшла...” “О як я вернасці баюся...” Жанчына ў акне. “У горадзе...” “А ты сэрца мне...” “Ля весніц месячных, пад зорамі...” “Мой дзень брыдзе дрымотнай каляінай...” “Без парывання, без жадання...” – II, 43.

Сурначоў М. Сон – X, 25.

Сушко П. Францыскава ласка – I, 45.

Такінданг А. “Прыжаныцца б мне ў правінцыі...” “Забі мяне...” “Мерзлых дроваў абярэмак...” “Як гэта я так?...” “Да мяне ты прыйшла каменнем...” “Да рознага стаўся з розумам...” “Вітай мяне ціхімі словамі...” “Здраецца, ты цар...” “Стары і хворы Дон Кіхот...” “Сперажыся бажыцы Іштар!...” – VI, 34.

Танк М. Колер снегу. Каля мора. Крытычныя заўвагі. Тэмпература сэрца. “Разбіла жбан...” “У тваіх валахах...” Дзень першага пацалунка” – IX, 13, 69.

Таранскі А. Квінтэсенцыя – I, 19.

Ўайльд О. Урывак з “Балады Рэдынгскае турмы” (пер. М. Дуброўскага) – X, 13.

Хадановіч А. Hotel “Belarus” – I, 20.

Хвалеі Я. Кроп. Трыялет. “Прапіваюць матчыны пенсіі...” Знік чалавек... У адроджанай царкве. “Падмаюць жанчыны трасту...” – I, 40.

Ціханавіч Г. Марскія шпількі – III, 14.

Цвірка К. Яцвягі – II, 60.

Чыгрын С. Васілю Быкаву – I, 19.

Шашалевіч В. Сож – I, 27.

Шэкспір Ё. Санет 94 (пер. М. Дуброўскага) – X, 13.

Ясенін С. “Ты сказала, што Саадзі...” (пер. В. Рабкевіча) – II, 11.

Яўменаў Л. На Нарачы – VII, 16.

Літаратурны ветразь

Анісковіч Г. Прыход вясны. Да людзей майго роднага краю. Маці-зязюля – XII, 88.

Жаўнерчык А. “Водар рамонаў духмяны...” “Вядзе мяне знаёмая дарога...” “Купалле, Купалле...” “У ноч на Івана Купалу...” – VI, 95.

Жывіца Г. Вясновы нацюрморт з птушкай. Рамонкавы нацюрн. “Не трэба глядзець зверху ўніз на дзяцей...” – III, 95.

Падліпская З. “Твой ад’езд лёг на плечы...” “Давай зберажом з табою...” “Табой жыву. І дыхаю – табой!” Мой Мінск – VIII, 95.

Крытыка і бібліяграфія

Верабей А. Талент пісьменніка-мастака: Пра кнігу “Свет вачыма Караткевіча (малюнкі, аўтапартрэты, карыкатуры, шаржы)” – VIII, 60.

Даніловіч М. Новае слова ў беларускай парэміялогіі: Пра дапаможнік “Парэміялогія як асобны раздзел мовазнаўства” *Лепешава І.* – IV, 65.

Казаква І. Даследаванне сімвалічнага свету беларусаў: новыя вехі: Пра манаграфію “Космас і чалавек у дэндралагічным кодзе беларускага фальклору” *Швед І.* – X, 40.

Крыўко М. Аб’ект даследавання – метафарычныя назоўнікі: Пра манаграфію “Метафара ў беларускай мове: на матэрыяле субстантываў” *Старычонка В.* – IX, 30.

Лепешаў І. Грунтоўна пра агульнае мовазнаўства: Пра кнігу “Агульнае мовазнаўства” *Рагаўцова В.* – VII, 40.

Марціновіч А. Прозвішчы – аснова радаводу: Пра кнігу “Мы: Аповесць пра нашы прозвішчы” *Ліпскага У.* – IX, 92.

Міхайлаў П. Мовазнаўства ад вытокаў да сучаснасці: Пра навучальны дапаможнік “Гісторыя мовазнаўства” *Рагаўцова В.* – III, 64.

Муравіцкая А., Чаеўская М. Для юрыстаў і не толькі...: Пра кнігу “Беларуская мова: Юрыдычная лексіка” *Смоўскай Т. і Хрышчановіч Л.* – VI, 29.

Прыгользіч М. Несці ў свет жывую мову свайго народа: Пра кнігу “Выбраныя працы” *Міхневіча А.* – XII, 87.

Рагаўцоў В. “Хто дбае, той і мае”: Пра “Слоўнік беларускіх прыказак” *Лепешава І., Якаўцэвіч М.* – II, 35.

Халімончык Г. Своечасова і патрэбна: Пра дапаможнік “Сучасныя педагагічныя тэхналогіі на ўроках беларускай мовы і літаратуры” *Жуковіча М.* – XI, 58.

Каляндар памятных датаў і юбілейных дзён на 2007 год: Сакавік – I, 71; Красавік – II, 62, 84; Травень – III, 60; Чэрвень – IV, 19, 63; Ліпень – V, 86; Жнівень – VI, 21; Верасень – VII, 51, 70; Кастрычнік – VIII, 59; Лістапад – IX, 65; Снежань – X, 45; **Каляндар памятных датаў і юбілейных дзён на 2008 год:** Студзень – XI, 8, 45; Люты – XII, 23, 32.

Звесткі для энцыклапедыі: Іван Навуменка: Валерыя, Тацяна і Павел Навуменкі – II, 56.

Адрасы педагагічнага майстэрства

Арцюх Антаніна – III, 63; Бурнель Алена – V, 38; Ваўчок Любоў – VII, 38; Каспяровіч Ірына – VII, 38; Лычук Людміла – IV, 64.

Наш каляндар

Блатун Сымон – V, 18; Дзядзька Пранук (Умястоўскі Франц) – II, 18; Дзяшкевіч Мікола – V, 26; Дубянецкі Міхаіл – III, 89; Жыновіч Іосіф – V, 80; Жычка Хведар – III, 11; Кабашнікаў Канстанцін – VII, 91; Каваль Васіль – VIII, 19; Калачынскі Міхась – I, 24; Каршукоў Яўген – I, 30; Наўроцкі Алесь – II, 25; Семяновіч Антон – VIII, 16; Сурначоў Мікола – X, 25; Сушко Пятро – I, 45; Чалюк Ніна – V, 40; Шашалевіч Васіль – I, 27.

Песню бярыце з сабою

Бяседа (верш *Пранчака Л.*, муз. *Захлеўнага Л.*) – I, 96.
Купальскія песні – VI, 94.
Малітва (тэкст *Купалы Я.*, муз. *Молчана А.*) – III, 96.
Мой сад зусім не салаўіны (тэкст *Пісьмянкова А.*, муз. *Раманчука І.*) – II, 96.
Па-над белым пухам вішняў (верш *Багдановіча М.*, муз. *Паліводы І.*) – V, 96.
Песня пра Мінск (верш *Панчанкі П.*, муз. *Лучанка І.*) – VIII, 96.
Спадчына (верш *Купалы Я.*, муз. *Лучанка І.*) – VII, 96.
Хлеб ды соль (верш *Пранчака Л.*, муз. *Захлеўнага Л.*) – I, 85.
Беларускі квас (верш *Мазго У.*, муз. *Захлеўнага Л.*) – I, 85.
Шумныя бярозы (верш *Купалы Я.*, муз. *Пукста Р.*) – IV, 96.
Я не магу на вас забыцца (верш *Броўкі П.*, муз. *Лучанка І.*) – VI, 96.

Юбілейны каляндар

Барташэвіч Галіна – VI, 70; Валянцін Лукша – XI, 16; Соф’я Шах – XI, 52; Маргарыта Яфімава – XII, 42.

З Н О В Ы М Т О Д А М !

Добры дзень, дружа настаўнік! Ведаем: няпроста жывецца, калі штодня адчуваеш вялікую адказнасць, калі ад вынікаў тваёй працы ў многім залежаць нацыянальная самасвядомасць, патрыятычныя памкненні будучых пакаленняў, прэстыж, захаванне і развіццё беларускай мовы, культуры і традыцый нашага народа.

Паслухай нашу пераднавагоднюю параду: усміхніся, стань святлейшым ад гэтай усмешкі сам, падары яе людзям, вучням сваім падары! Якая прыгажосць, якое шчасце!

Вам, настаўнікам, так многа дадзена ў гэтым жыцці — быць спевакамі любові, у якой няма прошлага часу, — вечнай і адданай любові да дзяцей. А той, хто любіць, можа быць спакойным за сваё жыццё, мінулае і будучае. Вялікі польскі педагог Януш Корчак пісаў: *“Нарадзіць дзіця, стаць бацькам — гэта крок у бессмяротнасць”*. А выхаваць з любоўю — хіба не меншая заслуга? Паспрабуем хоць паўкроку зрабіць у гэтым накірунку.

Хто ты, шаноўны калега? Колькі год тваёй святой любові да маленькага чалавечка? Ці ты толькі вучышся любіць яго? Хто б ты ні быў, віншруем цябе, тваіх родных, сяброў з **Новым 2008 годам і Калядамі!**

Жадаем табе моцнага здароўя, так неабходнага ў тваёй нялёгкай працы, разважлівасці ў ацэнцы хуткаплынных падзей нашага часу, дабрыні і цяроўнасці ў пераадоленні цяжкасцяў.

Няхай Бог і ўдача адгоняць ад цябе ўсё, што перашкаджае пачуваць сябе шчаслівым на нашай святой зямлі!

Няхай усё зырчэй разгараецца ў тваім сэрцы радасць — проста ад таго, што жывеш ты сярод блізкіх і родных табе людзей, што маеш на сталае лусту хлеба, здабытую сумленнай працай, што свецяцца шчасцем вочы дзяцей, сагрэтыя ўвагай дома і ў школе, — і ў тым ёсць і твой плён, што, нягледзячы ні на што, жыве любоў да роднага слова, у якой няма прошлага часу!

Установа «Рэдакцыя часопіса “Роднае слова”». Заснавальнік – Міністэрства адукацыі. Рэгістрацыйны нумар часопіса 346. 220035, г. Мінск, пр. Пераможцаў, 47, кор. 1, пад’езд 2 (уваход з вул. Гвардзейскай, код на ўваходзе: 43 + званок). Р/р № 3015211190012 у Сталічным аддз. ААТ “Белінвестбанк” г. Мінска, код 112, УНН 190241571, ОКПО 37551965.

Тэлефоны:

галоўнага рэдактара (017) 203-35-17, намесніка галоўнага рэдактара і рэдактараў (017) 203-34-79, адказнага сакратара (017) 203-07-40, галоўнага бухгалтара і справавода (017) 203-24-69. Факс (017) 203-24-69.
E-mail: rodnaje_slova@tut.by

Пап. да друку 03.12.2007. Фармат 60x84 1/8. Папера афсетная. Гарнітура «Times». Афсетны друк. Ум.-друк. арк. 13,02. Ум.-фарб. адбіт. 14,07. Ул.-выд. арк. 14,8. Тыраж 3679 экз. Зак. 3115.

Надрукавана ў Рэспубліканскім унітарным прадпрыемстве «Выдавецтва “Беларускі Дом друку”».

220013, Мінск, пр. Незалежнасці, 79.

© Роднае слова, 2007